

**ВАШАР
У ПОГРАНИЧЈУ**

Библиотека ПОГРАНИЧЈЕ, књига четврта
Оснивач Драгољуб Б. Ђорђевић

**ВАШАР У ПОГРАНИЧЈУ
ИСТОЧНЕ И ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ**
ЗБОРНИК РАДОВА ВОДЕЋЕГ НАЦИОНАЛНОГ ЗНАЧАЈА

Приређивачи

Драгољуб Б. Ђорђевић
Драган Тодоровић
Дејан Крстић

Издавач

Прометеј, Нови Сад
Универзитет у Нишу – Машински факултет

За издавача

Зоран Колунџија
Властимир Николић

Рецензенти

Милош Марјановић
Сања Златановић

Компјутерска опрема и прелом

Прометеј, Нови Сад

Штампа

Прометеј, Нови Сад

Тираж

300

ISBN 978-86-6055-046-2 (Прометеј, Нови Сад)
ISBN 978-86-6055-046-2 (Машински факултет, Ниш)

ВАШАР У ПОГРАНИЧЈУ ИСТОЧНЕ И ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ

приредили
ДРАГОЉУБ Б. ЂОРЂЕВИЋ
ДРАГАН ТОДОРОВИЋ
ДЕЈАН КРСТИЋ

ПРОМЕТЕЈ, Нови Сад

Машински факултет у Нишу

2014.

Зборник водећег националног значаја припремљен је у оквиру пројекта 179013

ОДРЖИВОСТ ИДЕНТИТЕТА СРБА И НАЦИОНАЛНИХ МАЊИНА У
ПОГРАНИЧНИМ ОПШТИНАМА ИСТОЧНЕ И ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ

који се изводи на Универзитету у Нишу – Машински факултет, а финансира га
Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР	vii-xxiv
Милош Марјановић	
1 ВАШАР У ВЕЛИКОМ ГРАДИШТУ	1
Милован Вуковић и Ивана Илић Крстић	
2 ВЕЛИКОГОСПОЈИНСКИ ВАШАР У ГОЛУПЦУ	21
Нинослав Голубовић	
3 ВАШАР У СЕЛУ ЦРНАЈКА – ОПШТИНА МАЈДАНПЕК	33
Весна Милтојевић и Данијела Воza	
4 ЖИВОТ У ПОГРАНИЧЈУ: ВАШАР У КЛАДОВУ	67
Весна Трифуновић	
5 НЕГОТИНСКИ ВАШАР	103
Милош Тасић и Милош Јовановић	
6 ВАШАР У ЗАЈЕЧАРУ: ДИЈАХРОНО-СИНХРОНИ ПРЕСЕК	117
Дејан Крстић и Драгољуб Б. Ђорђевић	
7 ВАШАР У КЊАЖЕВЦУ: СВЕТИ ИЛИЈА	141
Лела Милошевић Радуловић и Драгана Стјепановић Захаријевски	
8 ПИРОТСКИ ВАШАР	159
Драган Годоровић	
9 САЈАМ АГРОБИОДИВЕРЗИТЕТА У ДИМИТРОВГРАДУ – ИЗМЕЂУ ТРАДИЦИОНАЛНОГ И МОДЕРНОГ НАРОДНОГ ОКУПЉАЊА	193
Јасмина Петровић и Зоран М. Јовановић	
10 ВАШАР У ЉУБЕРАЋИ НЕКАДА И САДА (БАБУШНИЦА)	221
Марија Цветковић и Данијела Гавриловић	
11 ПРОКОПЉЕ: ВАШАР И ТРАДИЦИОНАЛНИ САБОР ПЕЧАЛБАРА И НЕИМАРА У ЦРНОЈ ТРАВИ	251
Сузана Марковић Крстић и Александра Костић	

12	ВАШАР ЈЕ БИО У ВЛАСИНА РИДУ (СУРДУЛИЦА)	279
	Драгољуб Б. Ђорђевић и Владан Петровић	
13	САБОР ИЗНАД ГРАНИЧНЕ ЛИНИЈЕ (БОСИЛЕГРАД)	299
	Зоран Јовановић	
14	ВАШАР ИЛИ КУЛТУРНО ЛЕТО У ДОЊЕМ КОЗЈЕМ ДОЛУ (ТРГОВИШТЕ)	313
	Данијела Здравковић и Видоје Стефановић	
15	ВАШАР У ПРОХОРУ ПЧИЊСКОМ КАО СИМБОЛ ПРОШЛИХ ВРЕМЕНА (БУЈАНОВАЦ)	337
	Јован Живковић и Милан Тасић	
	ФОТО-АЛБУМ	355
	Протокол	380
	Индекс имена	383
	О приређивачима	385
	О писцима	387

ЗАХВАЉУЈЕМО НА ФИНАНСИЈСКОЈ ПОМОЋИ МИНИСТАРСТВУ
ПРОСВЕТЕ, НАУКЕ И ТЕХНОЛОШКОГ РАЗВОЈА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Милош Марјановић
Универзитет у Новом Саду – Филозофски факултет

**ПРЕДГОВОР:
ВАШАР ИЛИ ПАНАЋУР, НЕКАД И САД**

*Вашиар или панаћур вид је традиционалног народног, а сада све више масовног (годишњег) окупљања на унапред прописаном месту и времену (обично о неком свецу) на коме људи тргују, сусрећу се и забављају. Реч панаћур, која се раније чешће користила, је грчког порекла (πανήγυρις новогр. *panēgýri*, тур. *panayır*), док реч вашиар (понегде вашер или вашир), која се данас најчешће користи, долази из мађарског (*vásár*), такође у значењу пазар, сајам али и посао, погодба. Има и мишљења да порекло треба тражити у сродној речи *панήγυρις* у значењу гозба, а то показује да од почетка панаћур никако није само трговање. Синонимно се употребљавају и термини словенског порекла сабор (као скуп већег броја људи на једном месту или скуп народа око цркве или манастира, што асоцира на религијско порекло овог годишњег обичаја и традиционалне установе али значи и скуп црквених достојанственика, а то се назива још и синод или концил – сабор може бити и државни као народно представништво) и годишњи сајам (који се више односи на његову трговачку функцију, а може бити општег карактера – робни сајам, какав је и вашиар, или специјализовани за једну или више сродних грана привреде – сајам узорака, на основу којих се закључује трговачко пословање). Историчари скрећу пажњу да наведени термини имају сопствени настанак и генезу, везану за одређене историјске, хронолошке и територијалне оквире и да су у време њиховог одржавања организоване светковине различитих врста. Сродни су и термини трговиште, трг (који се данас више односи на централне градске просторе на којима се раније набављало за свакодневне потребе – али у античким и средњевековним градовима то није било само место трговања него и јавних скупова, церемонија, извршавања казни, па чак и спортских игара и турнира), пазар (установљен као недељни пијачни дан) и пијаца (на којој се обављају свакодневне набавке али може бити и недељна, сточна, житна или зелена, шарена (бувљак) – у зависности од врсте робе која се продаје; понегде у граду и данас постоји житни трг, иако се жито одавно ту не продаје). Већ ова кратка етимолошка и лексичка анализа указује да су оваква окупљања од најранијих времена вишезначна и вишеслојна, да*

су имала више међусобно повезаних функција, што је и до данас остала суштинска карактеристика вашара.

Вашар је чест мотив у уметности, а нарочито у књижевности, у чијим се појединим родовима појављује и у насловима дела – у песмама или поемама или њиховим збиркама, романима, краткој прози, драмама, хумору, сатири, пародији, изрекама, афоризмима, пословицама, а могло би се рећи да је обрађен у целокупној народној и ауторској књижевности. Архивирани су многи вашарски плакати о времену и месту одржавања, мотив су и у ликовној уметности (посебно уметничкој фотографији), на филму, у телевизијским репортажама, а без музике се, као ни без Рома, вашар не може ни замислити. Уочавање значаја, смисла и доживљаја вашара, без тих уметничких визура, па и присећања некадашњих посетилаца или вашарџија, било би сиромашније.

Тешко да се може лепше описати вашарски амбијент (светина, гунгула, врева, бука, свирка, понуда, продаја, забава, деца, младеж) него што је то учинио Добрица Ерић (1977) у својој хумористичкој дечјој поеми *Вашар у Тополи*:¹

... поврви светина
са свих страна.
Друмом кроз поља
и кроз потоке –
буљуци народа,
кола и стоке.

...
А са свих страна
као што рекох
врви свет – дошло
лудило неко:
Смех, рика, скика,
блека и дрека
куља у варош
шарена река.

...
Продаћемо корпе, сита
и бакраче и корита
биће меса, биће вина
засвираће виолина

...
Навали народе! У ред, у ред!

Ладно ко лед, слатко ко мед!

... Звече бакрачи,
букте ватре.
Грме свирачи,
оре се шатре.

...
Тезге препуне
свих посланица,
играчки, накита
што дивно сија,
и безброј других
дрангулија ...

...
Звече дукати
и шушти свила
на пољанчету
код рингишпила.
Ту се од деце
не може прићи.
Ту су девојке
и младићи.

¹ Уз ову поему, најпознатије песме о вашару у нашој књижевности су: *Отац и син* Ђуре Јакшића, *Циганин хвали свога коња* Јована јовановића Змаја и *Вашар у Стрмоглавцу* Бранка Ћопића.

У речничким или језичким одредбама вашара, у први план се ставља његова трговачка (купопродајна), а понекад се помиње и забавна функција. Међутим, управо речници српског (и раније српскохрватског) народног и књижевног језика показују да реч вашар обилује *фигуративним* или *пренесеним значењима*: мноштво, гунгула, гужва, маса људи на једном месту; неред, збрка (испретуране ствари али и појмови); метеж, хаос, хаотично стање; разноврсност, шаренило; свађа, галама, врева; обичност, безначајност али и дечја игра и даривање заручене девојке од будућег свекра. Глагол вашарити значи: одржавати вашар и продавати, куповати, пазарити али и тумарати тамо-амо по вашару, врзмати се, а у фигуративном значењу – правити неред, испретурати ствари али и зарађивати одавањем блуду, проводити блуд.

Наведене књижевно-језичке одреднице упућују социолошку анализу на вашар као гомилу (светина, мноштво, гунгула) – коју карактерише просторна и психо-физичка близина, али не и друштвени однос, јаке емоције, узаврелост, имитација, масовно окупљање (маса је пасивна, аморфна, неорганизована, неструктурирана групација, а неважност, безначајност је својство масовности наспрам елитности) и стања метежа, хаоса, нерета. Таква својства јесу, несумњиво, карактеристике вашара. Али то није довољно за његово целовито и дубље сагледавање, ни синхронијски ни дијахронијски. Ми потенцирамо да вашар јесте и један нормативно установљен и просторно планиран ред, да се на њему не успостављају само секундарни (продавац – купац, забављач – онај који се забавља) већ и примарни односи (сродници, суседи, пријатељи, познаници, домаћин-гост, момак-девојка). Другим речима, *вашар има карактеристике не само скупа, публице, масе него и заједнице, мада све више еволуира из заједнице у масу и из народне у масовну културу*. Стога даља анализа мора да допре до његових микрoзона, битних структура и функција али и главних тенденција у еволуцији.

Вашар није неки спецификум својствен само нашим крајевима. Институција периодичних тргова, под различитим називима, била је још у раном средњем веку широко распрострањена на просторима Европе и Азије. На Балкану, овакви периодични тргови вуку порекло још од хеленске агоре, а одржавали су се кроз читав средњи век као и кроз целокупно турско доба. Најчувенији панађур у Византији одржавао се о Митровдану у Солуну. Панађур у Скопљу трајао је осам дана и имао је изразит међународни карактер. У Призрену су се панађури одржавали четири пута годишње, а било их је и по околним селима. Сачувани су писани извори из којих се види да су српски средњевековни владари (велики жупан Немања, цар Душан, цар Лазар, деспоти Стефан Лазаревић и Ђурађ Бранковић) давали дозволе за

одржавање панађура појединим манастирима и варошима. У турско доба панађури нису изгубили него су добили на значају јер су постали кључни елемент унутрашње трговине. Као и многе друге затечене институције на Балкану, Турци су усвојили и ову институцију и прилагодили је потребама своје економске политике. Штавише, они су њен утицај проширили и на Угарску, у којој се Османско царство учврстило током 16. века. Панађури су се јако развили у време кирицијског или караванског саобраћаја (када се „еспап“ превозио на коњима, мазгама, па и камилама), што је трајало све до изградње железничких пруга, у последњој четвртини 19. века, када је ослабио овај начин трговине. У најактивнијим варошима, нарочито у унутрашњости Балканског полуострва, установљени су многобројни панађури на које је роба пристизала чак из централне Европе али и она источњачка, из Цариграда. Те вароши, у којима су се одржавали панађури, развиле су се у трговачки најнапредније и најбогатије центре у унутрашњости овог полуострва. Велики и надалеко чувени панађури одржавани су у: Москопољу (у југоисточној Албанији), Серезу (на северу Грчке), који су трајали по месец дана, Прилепу (на који су долазили и Дубровчани), на истоку у Старој Загори (Бугарска), на југу у Лариси, а на северу, у Србији, најпознатији су били у Ужицу и Ваљеву (који је још у 18, па све до средине 19. века, био један од највећих на Балкану). Средином 19. века највећи панађури у Србији одржавани су у Шапцу, Ваљеву, Лозници. Карановцу (Краљеву), Пожеги, Тополи, Ћуприји, Нишу, Зајечару, а у Војводини у Вршцу, Руми и Футогу. После Другог светског рата, најпознатији и највећи вашари су у Неготину, Шапцу и Руми, на којима је, по медијским извештајима, бивало и по сто хиљада људи.

Због великог економског значаја панађура, њиховој нормативној регулацији поклањана је знатна пажња. У средњевековним повељама, владар је право на њихово одржавање даривао властели и цркви као привилегију. Тим правом су се најчешће користили манастири да би на њима искључиво или приоритетно продавали своје производе. Од привилеговане продаје али и од разних вашарских такси и глобе, манастири и градови као њихови организатори остваривали су поприличне приходе. Одржавање панађура и реда на њима било је регулисано правилима, о којима су се старали игуман или високи представник световне власти, а често и „саборски мир“, који је њиме руководио и надзирао га. У турско време, везир је издавао бујрунтије у којима је било установљено где и када ће се панађур одржавати и колико ће трајати. С једне стране, хришћанско наслеђе институције панађура очувано је у оквиру цркве јер је било засновано на народним обичајима, црквеној традицији и култу светаца. С друге стране,

установљени су вакуфски панађури, као османска симбиоза, у функцији међународне и регионалне трговине у Османском царству а то је током 17. и 18. века утицало и на промену садржаја и нови карактер односа између Цркве и панађура као институција.

У ослобођеној Србији вашари су први пут законски регулисани *Уредбом о држању панађура* из 1839. године. Овим актом потврђени су стари или уведени нови панађури у свих 17 округа, колико их је тада Србија имала, са циљем да се у народу развију трговина и трговачки дух. Овом уредбом панађури су постали на закону засноване институције, са чврстом организацијом у делокругу и под надзором централне власти, а донете су и мере које су предвиђале руководства на панађурима, како би се спречиле крађе, туче и нереди на њима, у чему се увелико успело. Расходи. али и приходи тако су ишли у корист општине која их је организовала. Предвиђене су и две категорије панађура – *тродневни*, на којима су се продавали само марва и домаћи производи, а одржавали су се у десет места, и *петодневни*, на којима се продавала и страна роба, а таквих је било седам. Што се вашара у источном пограничју Србије тиче, овом уредбом је као петодневни предвиђен панађур у Зајечару, а као тродневни у Гургусовцу (Књажевцу) и Неготину (кога историјски извори помињу већ 1825), док је у Великом Градишту марвени панађур установљен 1864. године. Међутим, под притиском домаћих занатлија и трговаца, 1859. године укинута су панађури са страном робом, а на њима се могла продавати само марва и пољоделски производи што се показало погрешним, па је новим законом од 1865. године враћен претходни режим панађура. Кроз читаву другу половину 19. века, па и касније, локална занатска и трговачка удружења (еснафи и гилде) воде жестоку борбу за заштиту домаћег занатства, настојећи да се мешовити панађури претворе у искључиво марвене, тако што ће се на њима забранити продаја стране робе али и занатских производа из других места. Законом о панађурима и недељним пазарима из 1902. године поново су укинута мешовита, а дозвољени само марвено-пољоделски вашари.

Занимљиво је да се овим законом (из 1902) на вашарима забрањује одржавање панорама, циркуса, комедија, вртешки, коцкарских радњи и слично. Заправо, иако је првобитним установљавањем (1839) наглашена првенствено њихова економска (трговачка) функција, забавна функција све више преовлађује. У званичним извештајима са вашара (1863, па и 1889-1893) наглашава се да су они постали места за развратност, велике крчме, а не тржиште јер се на њима људи састају да се напију, почасте, потроше и проведу, уместо да послују и привреде. Ваља приметити да су током 19. века власти вршиле честе измене у врстама вашара (претварањем у

тродневне или петодневне, мешовите или марвено-пољоделске), мењале су места њиховог одржавања, установљавале нове али и укидале их или спајале са другим вашарима. Број вашара и промет на њима повећава се кроз читав 19. век – 1847. било их је 17, а 1900. године чак 170, што је повећање за десет пута, док се број дућанских места повећао за скоро девет пута. Међутим, већ од краја 19. века на њима опада укупан промет – са 32,4 у 1900. на 9,9 милиона динара у 1908. години, односно за преко три пута. До опадања економског значаја панађура дошло је услед развоја сталног унутрашњег тржишта – по варошима и варошицама установљени су стални (недељни) пазарни дани, а отвара се и све већи број сеоских дућана. Томе су допринели и изградња железничких пруга – панађури су имали већи значај у време караванског саобраћаја.

Још је Вук Стефановић Караџић у *Српском рјечнику*, под одредницом намастир добро уочио и сажето описао основне функције вашара – *верску (саборску), трговачку (економску), забавну (културну) и друштвену (у ужем смислу)*. Овима треба додати *политичку*, а у новије време и *туристичку* функцију.

„Код гдјекојих намастира скупи се (кад је лијепо вријеме) о Благовијести, о Цвијетима, о Преображењу и о Госпођама по неколике хиљаде *сабора*. Ту продају трговци различну робу; крчмари крчме вино, ракију и јабуковачу; месари пеку јагањце, овце, козе и свиње, те продају месо; ту гледају момци дјевојака (обично иду дјевојке највише о Цвијетима, а младе о Васкресенију); ту се састају кумови, пријатељи, познаници и договарају се о свачему“.

1) Религијска (верска, саборска) функција панађура или вашара је првобитна – одржавао се о неком свецу као месном патрону, најчешће око манастира у који је народ из ближе, па и даље околине долазио да се помоли. Црквене саборе је увео Свети Сава, после стицања аутокефалности Српске православне цркве 1219. године. Обично су се и називали по именима светаца о чијим су се празницима одржавали – цветни, ђурђевдански, спасовдански, ивандањски, петровски, илијиндански, преображењски, великогоспојински, малогоспојински, михољски, митровдански, никољдански. О његовој организацији бринуо је игуман, манастир је имао искључиво право или првенство у продаји производа, наплаћивао је таксе и казне. Колики је верски значај овог периодичног народног окупљања види се и по томе што су датуми и места одржавања најзначајнијих панађура у Србији ушли, као прилог, у црквени календар. Ове локалне верске светковине имале су, као што је Вук приметио, и трговачки, забавни и друштвени

карактер. У томе се огледала и значајна интегративна улога православне цркве. Иако је вашар и даље остао везан за датум слављења локалног патрона, временом је повезаност верске и осталих функција знатно ослабила тако да је дошло до његове десакрализације (секуларизације, профанизације). Дошло је и до измештања вашаришта које више није у близини цркве или манастира. У Руми се вашар више не одржава о свецима него сваког трећег у месецу, а у Шиду сваког 15-ог. Међутим, у последње време долази до њихове приметне десекуларизације или религијске обнове што је у овом зборнику, као важно откриће, лепо описано за вашаре у Црној Трави, Прохору Пчињском и Власина Риду.

2) Политичка функција у прошлости се испољавала, пре свега, као *саборска* и имала је важну улогу у очувању слободе и националног идентитета. Сабор је био црквени и/или државни, као протоколарни скуп по позиву, а у њиховом наставку и народни, праћен весељем, забавом и разонодом. Књаз Милош је свечано објавио одлуку о дизању новог народног устанка на Цвети, када се одржавао сабор у Такову. Хици које је испалио Жикица Јовановић Шпанац на ивањданском вашару у Белој Цркви означени су као почетак и дан устанка у Србији. Када су у Србији основане политичке партије (почев од 1840-их) уобичајило се да се агитација обавља и на вашарима. И приликом обнове вишестраначког система, забележено је да су неке партије (Социјалистичка партија) своје промоције обављале на вашарима или социјалистичким славама. Ово је разумљиво ако се узме у обзир масовност ових народних окупљања као згодна прилика за политичку пропаганду.

3) Економска функција вашара огледа се, првенствено, у његовој трговачкој функцији која је била примарна чак и у време средњовековних манастирских сабора или градских сајмова. Продавала се марва, житарице и други пољопривредни, шумски, а посебно занатлијски и производи домаће радиности. Места за продају појединих врста производа била су просторно издвојена. Панађури су интензивирали робну размену између села и града, предеоних целина (на пример, креч, резана грађа и други шумски производи из брдско-планинских крајева), суседних области, а велики вашари су гравитационе зоне и за врло удаљене крајеве, па и иностранство. Другим речима, панађури су, после ослобођења од Турака, одиграли видну улогу у развоју унутрашњег, па и спољашњег тржишта. У економску сферу оваквих великих народних окупљања свакако спадају и знатни финансијски ефекти од разних врста такси, казни, вишеструко увећаног угоститељског промета, делом и туризма. Приходе од панађура остваривале су локалне али и централне власти, а њихов

тржишни значај, као и однос са другим функцијама, варирао је током времена. Као што смо видели, већ у другој половини 19. века, ова економска димензија вашара све више одлази у други план. Значајне и интензивне трансформације ова функција доживљава и данас, када се традиционална занатска роба све више замењује индустријском, тако да вашар све више постаје бувљак, мада су у праву и они аутори који истичу да и бувљаци све више попримају елементе вашара. За већину посетилаца ситна куповина је више узредна, а далеко више времена проводи се у разгледању и шетњи поред изложене робе тако да се овде економска функција тесно стапа са забавном.

4) Чак и ако се узме у ужем смислу, друштвена функција вашара је разуђенија, на први поглед, теже уочљива јер њена материјализација су друштвени односи и облици друштвености, а не изложена роба или реквизити за забаву. Старосна и полна структура вашарџија, а томе би требало додати и њихов резиденцијални статус (село-град) нису функције вашара (како се третирају у неким радовима) него његове демографске структуре. Међутим, за различите категорије вашарџија, поједине функције вашара немају подједнак значај, а то упућује на пажљиво аналитичко проучавање његових сегмената и кристализованих структура. Примећено је да становници града (Велико Градиште, а и ми смо то запазили у Неготину) радије прошетају вашариштем вече уочи вашара или у вечерњим сатима, а и њихове набавке битно се разликују у односу на сељане. Мушкарци су много чешћи на сточном делу вашара и у кафанама, више набављају алатке, а жене више шетају, разглеђују, чешће воде децу и унуке и набављају кућне потрештине.

Највише се вашару радују деца јер је то права прилика да им се купе играчке, слаткиши и да се више пута провозају. Можда и зато у књижевности има тако пуно лепих стихова и прича за децу о вашару. За њих је, али и за одрасле, макар и у присећању, вашар, пре свега, једна велика чаролија. Средовечни, а поготово старији, своје послове обављају за дана, обично још у току преподнева, или им се, често, догоди да „заглаве“ у кафанама, пошто су обавили пазар (таква се напојница у Војводини назива алдумаш). То лумповање и данас потраје до дубоко у ноћ, па и до зоре. Млади много чешће посећују вашар у вечерњим сатима и код њих је забавна функција најизразитија. Вашар је прилика да се млади виде и међусобно упознају, па и ради склапања брака, али је то данас неупоредиво ређе него раније јер се они чешће упознају у школи, дискаћима и кафићима.

Колики је некада био велики значај вашара у обичајима о склапању брака добро показује податак да се у неким крајевима даривање и „заодевање“ заручене девојке од стране свекра називало

мали и велики вашар. Момци су својим изабраницама куповали лицидерско срце (најизразитији и најносталгичнији симбол вашара), свилене бомбоне, ораснице, ђетен-алву и друге слаткише. И данас је одбацивање на рингишпилу веома атрактивно за младе. Али некада (по мом сећању још и почетком 1970-их) у Неготину, Јабуковцу и на другим околним вашарима постојао је и традиционални рингишпил-вртешка кога су са подигнуте платформе око његове осе покретали за то плаћени момци. По две, три или четири „друге“, често једнако обучене и са ниском дуката око врата, седеле су на седиштима, а иза њих су стајали, ослоњени на шипке, момци који су им се удварали. Около су били родитељи, браћа или неко од ближних рођака. Раније су, уз овај рингишпил свирали и свирачи (тубачи). На шидском вашару је првог дана продавана стока, другог дана су до изражаја долазили занатлије и трговци, па и забављачи, а трећег дана су на вашар долазиле девојке удаваче, у пратњи својих родитеља и других сродника. Код Срба у Сомбору је 1850-их забележен обичај који се називао девојачки вашар. Одржавао се друге недеље октобра сваке године, на њему се окупљала варошка омладина која је разговарала, играла у мањим групама, а потом и у великом колу. У том колу су младожења и његови родитељи обављали веридбу одабране девојке. Сличан обичај забележен је и код Буњеваца и Русина (код којих се девојачки вашар одржавао три пута годишње).

На неким мањим вашарима коло се и даље игра, док се на већим вашарима (као што су неготински и шабачки) оно одавно изобичајило, а играју га још само Роми.² Тиме се потврђује оно што је још Тихомир Ђорђевић приметио – да Роми упорније и дуже одржавају преузету обичајну традицију. Он је то приметио код обичаја лазарице и додоле, а наводимо и неке вашарске обичаје који се код њих и даље чешће практикују него код других, а нарочито када се иде на пијацу или бувљак. Ако би купац био задовољан пазаром, штипнуо би се за образ, док би продавац после првог пазара задовољно трљао руке или прву новчаницу превлачио преко косматих делова главе или преко стидних делова тела (да би било пара као косе). Било је и других вашарских пословних обичаја, усмерених на то да купопродаја буде успешна. У Бачкој су волове куповали сребрњаком или дукатом са иконе крсне славе, а у Срему нови улар за тек купљене коње паром са иконе (из божићне чеснице). У селима под Фрушком гором су, да не би срећа при продаји отишла из куће, чупали мало длаке између ушију животињи која се продаје и стављали је под праг штале или свињца. У Потисју су

² На вашару у Јабуковцу (код Неготина) коло се играло и почетком 1970-их, а и сада је забележено на по неком вашару у пограничју (Босилеград, Власина Рид).

стоку коју су водили на вашар за продају ударили врбовом гранчицом која је донета на Цвети из цркве, како би купаца било колико и света на Врбици. Занатлије и трговци су „мађијали“ слепим мишем (да би муштерије долазиле као следе) или жабом (за коју се веровало да доноси новац). Пред одлазак на вашар шегрт је требало да спали мало сламе (како би роба зачас планула). Посвуда се и данас одржала правна обичајна норма да се погодба за стоку утврђује снажним ударањем о шаку купца и продавца. Ова анализа показује да понашање вашарџија није (било) регулисано само правним него и обичајним нормама.

Обичај међумесног гостопримства долазио је о вашару до пуног изражаја. Цвијић је забележио за Шумадију да су имућне породице имале око цркве *собрашнице* (саборне куће) у којима су за време сабора примале госте. То су биле мале, отворене дрвене зграде, са дрвеним столовима и клупама, где се седело, гостило, а које су поједине породице подизале за своје потребе на саборском простору. Обичај примања гостију о вашару али не на вашару него у сопственим кућама, који на вашар долазе из других места у овом зборнику се помиње за вашаре у Зајечару и Књажевцу, а да је и даље остао врло изражен, ми можемо да потврдимо за вашар у Неготину. И у Шапцу, док траје вашар, свако ко има и најдаљег рођака или пријатеља, а дошао је из другог места, обавезно га посети. Гостољубивост о вашару према својим рођацима и пријатељима из ближе и даље околине али често и из удаљених крајева, која је имала узвратни карактер, забележена је и у Шиду. Сеоске заветине, које се такође одржавају о свецима и на које долазе гости из других места али на којима се, за разлику од вашара, не тргује, данас су се у гастарбајтерским крајевима изобичајиле, мада су, по мојим сазнањима, поново оживеле у иностранству.

Када се прође кроз вашар често се види како људи застају и међусобно разговарају. Вашар је и својеврсни медиј масовног комуницирања, прилика да се вашарџије нађу са рођацима, пријатељима и познаницима и из удаљенијих места, да кроз живе, непосредне контакте међусобно размене информације.

Међутим, свођење свих функција вашара на Леви-Стросовске структуре комуникације или размене материјалних добара, жена и информација (као и кибернетско схватање друштва као енергије, а културе као информације), да би се показала њихова инваријантност или непроменљивост, превелика је редукција, ма како да су инваријантне структуре и функције сама суштина вашара која му је омогућавала вишевековно трајање и преображавања. Право питање је: зашто се вашар као традиционална установа и обичај из годишњег циклуса одржао до наших дана и да ће се одржати бар још неко догледно време? Очигледно је да он и даље служи одређеним

потребама друштва, група и појединаца, да још увек има неке функције које омогућавају његов опстанак. Тајна опстанка и метаморфоза вашара лежи, дакле, у његовим специфичним структурама и функцијама.

Вашарско гостопримство и међусобно сусретање не дају се свести на пуко информисање јер су много више од тога – освежавање, ојачавање, афирмација друштвености, оснаживање кохезивности заједнице, а то ће рећи изразито социјабилна функција вашара. Исто тако, врло се јасно разликују информативна и забавна функција медија. Главни мотив доласка на вашар за велику већину посетилаца, а нарочито младих и деце, јесте провод, забава, разонода, а она се не да свести на размену информација, па ни склапање брачних веза.

На вашарима као годишњим обичајима испољава се њихова друштвена поновљивост и остварује континуитет заједнице, поготово када је угрожен њен опстанак. Вашар као ритуализовани обичај поново оживљава, макар и на кратко, традиционалну заједницу и омогућава њен продужетак чак и када су њени чланови увелико просторно измештени. Велика друштвена улога вашара посебно је карактеристична за старе, традиционалне, мало трансформисане сеоско-варошке средине. То згушњавање друштвеног живота на вашарима омогућава локалној заједници да функционише као сезонска заједница. То се нарочито лепо види на опису вашара у Црној Трави, Власина Риду и Неготину. Иако су запослени, па и одсељени и у најудаљеније крајеве земље (са југоистока Србије) или у иностранство (са североистока), много је оних који у родни крај долазе баш о вашару као својеврсном стожеру њиховог окупљања. Емоционалне и друштвене везе са родним крајем нису прекинуте, а гастарбајтери још увек одржавају и газдинство и домаћинство. Прве генерације крајинских гастарбајтера свој су годишњи одмор подешавале за време малогоспојинског неготинског вашара (21-23. септембра) када је и јесења сезона пољопривредних радова (берба кукуруза и грожђа, сетва пшенице). Данашње генерације (због школовања тамошње деце) чешће долазе о петровданском вашару (12. јула), тако да је овај једнодневни вашар прерастао у целонедељни са, изгледа, чак и већим бројем посетилаца него на јесењем вашару (раније је било обрнуто). Око вашара се згушњава и обичајни календар – за тада се заказују свадбе, крштења, организују даће (помане). У те дане, макар и сезонски, локална заједница поново оживи, готово у некадашњем пуном сјају. Није чудо да су, последњих неколико деценија, највећи вашари у Србији неготински и шабачки (по медијским извештајима са преко сто

хиљада посетилаца)³ јер се они налазе у изразито гастарбајтерским крајевима.

Седамдесетих и осамдесетих година 20. века, када су гастарбајтерске или спољне радне миграције биле у пуном замаху, неготински вашар је добијао карактер вишедневног привременог насеља.⁴ То насеље било је јасно структурално разграничено по зонама. Структура вашарског простора је, заправо, била дводелна – јавна (где се обављала трговина и забава) и приватна (коју смо поменули и при опису собрашица). У једном делу су смештена запрежна кола (покривена арњевима, без улица), а у другом тракторске приколице (покривене цирадама, распоређене по улицама).⁵ Гледало се да се места заузму тако да једни поред других буду рођаци, комшије, пријатељи. Овај простор на вашаришту је, дакле, био приватни, породични, а у извесном смислу и сродничко-суседски. Долазак и вишедневни боравак у колима са арњевом стара је традиција на овом вашару али се у поменутиим деценијама место на вашаришту заузимало и по две-три недеље унапред.⁶ Ложиле су се ватре, крчкали земљани лонци, особито са дуго очекиваним вашарским купусом. Од почетка 1990-их на неготински вашар више се не долази запрежним колима и приколицама, већ само у аутомобилима, комбијима, редовним

³ Неготински вашар је, када су се спољне радне миграције интензивирале и постале масовне, био веома атрактивна медијска тема. Видети: Вук Трнавски, „Радујевац под арњевима“, са наднасловом „Неготински вашар или највећа представа на свету“, а испод фотографије „Села у дане вашара опусте: сељаци Радујевца у својој 'вашарској кући'“, - *Политика*, 1. октобар 1972, с. 10. „У Крајини вашар над вашарима“. Аутор текста процењује да се на овај вашар „сјатило“ око педесет хиљада људи – *Политика Експрес*, 22. септембра 1975, с. 15. У репортажи под насловом „Велевашар“ процењује се да је јесењи вашар у Неготину окупио „више од сто хиљада људи“ – (*Недељне Новости*, 23. септембар 1984, с. 12 – 13. Овај вашар привукао је пажњу и електронских медија. *Политика* (24. октобар 1980) у прилогу о радио и ТВ програму, у репортажи на две колор стране, доноси четири фотографије и најаву емисије „*Вашар у Неготину*“, која је најављена за 25. април 1980. у 17,45 на II програму ТВ Београд. ТВ Нови Сад је за ЈРТ емитовао једноипочасовни документарно-мозаички програм (2. IV 1990) под насловом „*И би вашар*“, чија је основа била получасовна репортажа са јесењег неготинског вашара 1989. године. Водитељ у репортажи и ТВ емисији био је Радош Бајић, а гости у студију: Драган Антонић, етнолог, Љубинко Милосављевић, етномузиколог, Драган Драгојловић, песник и Милош Марјановић, социолог и аутор овог предговора. Мотиви са неготинског вашара коришћени су и у играном филму *Наивко*. Писац овог предговора коментарисао је прилог о познатом вашару у Дебељачи (јужни Банат) у емисији *Недеља на селу*, коју је ТВ Нови Сад емитовао за ЈРТ 17. XI 1991.

⁴ Ми смо га интензивно и систематски проучавали у јесен 1975. и 1978. године. Подаци које овде износимо, углавном, до сада нису објављени.

⁵ Видети фото-прилоге у: Марјановић 1981, 183 и 179.

⁶ У једној од тих година, једну баку која је чувала неколико тих приколица пре почетка вашара, када су дошли да је обиђу и донесу јој храну, нашли су мртву.

аутобусима. Марвени панађур одржавао се на издвојеном месту, на коју стотину метара од главног вашаришта. Уздуж чаршијске улице, којом се од центра долази на вашар и три улице на самом вашару била је смештена занатска роба. Дужина ове улице, укључујући и вашариште, на чије се обе стране налазе штандови, износи више од један километар.⁷ Привучени величином вашара и гастарбајтерским новцем, долазиле су занатлије и из врло удаљених крајева.⁸ У засебним редовима, на земљи, своју бувљачку робу нудио је повећи број продаваца из Румуније и Бугарске. У посебној улици били су смештени угоститељски објекти (сви из Тимочке крајине), а на такође посебном простору објекти и справе за забаву (старог и новог типа).⁹

5) Културна (забавна) функција. У свим досадашњим испитивањима (анкетама и интервјуима), велика већина посетилаца вашара изјављивала је да је главни мотив њиховог доласка провод, забава. Чак и они који су на вашар дошли да нешто купе или продају (разуме се, не и продавци за штандовима) казивали су да би на вашар дошли и да тога није било. Уосталом, као што смо видели, већ у другој половини 19. века, ова функција вашара је почела да доминира. Постоји и врста вашара претежно забавног карактера који се назива дернек.¹⁰

Али ти лудистички и културни елементи постојали су још у средњем веку – на сајамским светковинама о неком црквеном празнику

⁷ Добре снимке те чаршијске улице али и улице на вашаришту коју чине приколице са цирадама („град шатора“) објавиле су (*Недељне*) *Новости*, 23. септембра 1984. године, с. 12-13.

⁸ Није тешко претпоставити да је овако велики вашар као што је неготински, један од највећих, а можда и највећи у Србији, имао врло широку гравитациону зону. То су потврдила и наша теренска истраживања из 1975. и 1978. године. Када је реч о продавцима (занатлијама и трговцима) ова зона обухватала је не само ближу и даљу околину (не само Неготинску, него и читаву Тимочку крајину) него и суседне, па и удаљеније области – Звизд (Кучево) и Стиг (Пожаревац), па даље уз Велику и Јужну Мораву - Багрдан, Светозарево (Јагодину), Деспотовац, Ниш и целу југоисточну Србију (Лесковац, Пирот, Врање, Бабушница, Крива Паланка, Лебане) па чак и Македонију (Скопље, Струмица, Штип, Битољ, Тетово). Било је продаваца и са Косова и Метохије (лимарија и бижутерија из Јањине, бунде из Пећи, конфекција из Призрена), из Београда (папагаји), из Војводине (трикотажа, Сента), па чак и из Хрватске (три штанда трикотаже из Осијека и околине) и Босне и Херцеговине (папуче, Сански мост). Када је реч о бувљаку, ова зона је обухватала и суседне пограничне области у Румунији (југозападни део, углавном од Турн Северина па до Крајове) и Бугарске (северозападни део, око Видина). Посетиоци вашара су пристизали са још већих даљина – запослени из Словеније али и гастарбајтери из Аустрије, Немачке, Швајцарске, Француске, Данске, Шведске.

⁹ Видети фото-прилоге у: Марјановић 1981, с. 180-183.

¹⁰ Од истоимене турске речи у значењу игранка, весеље. Али и овде се сусрећу и групишу рођаци и пријатељи из разних места и размењују новости. И дернек се, обично, одржава у дане верских празника у Босни и Херцеговини и на Косову и Метохији.

било је не само трговања робом, него и гошћења, пијанки и забавних приредби (наступали су акробате, мађионичари, певачи, глумци).

Обично се забавни живот одвија са обе стране главне вашарске саобраћајнице. Угоститељски објекти, најчешће под шатрама, нуде специјалитете са ражња и роштиља (чији се мирис надалеко осећа), мекике, сладолед, разна алкохолна и безалкохолна пића. За столовима седе они који су направили добар пазар (као и они који су томе „кумовали“), пријатељи и познаници који су се на вашару случајно сусрели, а седи се и фамилијарно или у друштву (коме се вазда неко прикључује). У ресторанима са музиком врхунац весеља је када се „певаљка“ попне на сто, а испред шатре окупи се гомила која слуша и посматра извођаче (не само музичаре него и оне који се веселе, лумпују и плаћају). Главну атракцију, обично, представља нека рекламирана естрадна „звезда“ новокомпоноване народне музике али и голишаве певачице или плесачице.¹¹

Многобројни су и разноврсни објекти и справе (реквизити) за разоноду новијег и старијег типа, од којих су неки као атракција намењени свим генерацијама (фасцинантни „зид смрти“, циркуси, менаџерије, куће страве и ужаса, крива огледала, аутодроми), док су друга искључиво или претежно намењена младима или деци („балерина“, велики и мали рингишпили са разним коњићима, возићима, аутићима, ракетама, флипери, стони фудбал). Старијег типа су: мерачи снаге, бициклодром, стрелишта.¹² Данас је ова „инфраструктура“ забавног или „луна“ парка већ специјализована, а према нашим увидима са неготинског вашара, смена старог са новим типом разоноде одвијала се у другој половини 1970-их година.¹³

¹¹ На неготинском вашару с десне стране главне саобраћајнице су угоститељски објекти, а преко пута продајна места за мекике, сладолед, клакере и друге сокове. Године 1975. било је девет, а 1978. десет кафана и, за разлику од занатских радњи, све су из Тимочког региона, претежно из општине Неготин, а неке и из суседних општина Кладово и Зајечар. У обе године, Соко бања је била најудаљеније место из које је дошла угоститељска радња, али и она припада поменутом региону. У 1975. години, у четири кафане било је „живе“ музике, а у 1978. у пет. У обе године, поред локалних оркестара гостовале су и румунске радио и ТВ певачице, а певале су се српске, влашке и румунске песме.

¹² На јесењем, малогоспојинском неготинском вашару 1975. године, на широком платоу на крају главне саобраћајнице, били су постављени: зид смрти, два аутодрома (на летњем, петровданском вашару било је и два циркуса и менаџерија, а на јесењем не), два велика рингишпила и шест дечјих, бициклодром, шест барака са по 5-12 флипера, тј. стоних фудбала, 13 стрелишта, два мерача снаге, „електромоторни“ рулет врло јаког озвучења, четири ручна (пиштољ) рулета са ковертама у којима свако добија. На јесењем вашару 1978. налазили су се: „балерина“, менаџерија, аутодром, четири велика и седам малих рингишпила, двадесетак постава за стони фудбал (са преко сто столова).

¹³ У нашој фото документацији са јесењег неготинског вашара из 1975. године види се да су стрелишта, као стари вид разоноде готово празна, док је, у исто време, око стоног

Шетња кроз вашар је посебан вид разоноде, у којој су куповине више узгредне, случајне него намераване јер се много више разгледа, распитује, разговара него што се купује. Успут се понешто поједе и попије, застане са познатим особама.

Вашар је традиционални начин провођења доколице. То су дани изузети из радне свакодневице, кристализовани дани светковине. Реперне тачке згуснутог друштвеног времена и простора.¹⁴ Време ослобођених енергија, испуњења потиснутих жеља, давања одушка и прекомерности у вреви поновног интензивног колективног живота. У том смислу вашар има релаксацијску, компензацијску, па и ескапистичку улогу. Као да надомешћује дане карневала, којих у овим крајевима нема. Као својеврсна масовна окупљања, вашари су особен вид културе светковине, ритуализована, театрализована, догађајно-доживљајна другост свакодневице.

Основни тренд у садашњој еволуцији вашара је његова трансформација из заједнице у масу и из народне у масовну културу – од традиционалне занатске ка индустријализованој, бувљачкој роби, процес технизације, комерцијализације и „фолк-звездизације“ разоноде, и прерастање светковине у мас-медијски пропраћени спектакл. Многи истичу да вашар више није оно што је некад био, жалећи за губитком његових аутентичних традицијских вредности, а задобијањем елемената кича и шунда. Чак се сматра да су и поједини вашарски фестивали поприлично примитивне и безличне форме народних весеља и колективних провода, без истинских културних садржаја и циљева. Овоме би се, свакако, могли додати и ниски еколошки стандарди – несносна бука, велика прашина, недостатак хигијене.

У тој еволуцији диференцирају се и неке нове тенденције. Пре више од једног столећа (на прелазу из 19. у 20. век) појављују се специјализовани, често међународни сајмови узорака (најпре у Верони 1898. године, у Београду 1937 – данас, на пример, пољопривредни сајам у Новом Саду, сајмови књига, технике, аутомобила у Београду – на овом последњем медији обавезно извештаје о најскупље продатим аутомобилима). Преко пола века одржавају се вашари робе широке потрошње (са сниженим ценама, у Београду од 1961. и такође као међународни). Од 2004. године у Димитровграду се одржава

фудбала, као новог вида разоноде владала велика гужва – Марјановић 1981, с. 180-181. У нашој забелешци са јесењег вашара 1978. стоји да је тај вид традиционалне забаве потпуно нестао. Међутим, у обе године из овог „луна парка“, као забавног дела вашара, избијала је готово неподношљива бука.

¹⁴ У дане јесењег вашара школе у Неготинској крајини нису радиле, читава су се села празнила и долазила на вашар а са њима и гастарбајтери из западне Европе, понекад и прекоокеанских земаља.

регионални сајам агробидиверзитета и сеоског наслеђа. У Горњем Милановцу се од 2009. године одржава „вашар баштине“, кога организује Музеј рудничко-таковског краја, окупљајући музеалце југозападне Србије, како би се промовисало и очувало културно наслеђе локалних средина. У Сирогојну се од 2011. године организује „вашар старих заната и занимања“. Први дечји вашар у Неготину одржан је 6. октобра 2011 (у оквиру дечје недеље). У Црној Трави се уз вашар одржава и традиционални сабор печалбара и грађевинара. На сабору изнад пограничне линије (код Босилеграда) наступају и културно-уметничка друштва. У Доњем Козјем Долу (општина Трговиште), у дане вашара, у оквиру Културног лета Пчиње, одржава се културно-уметничка манифестација Дани Преображења. У Неготину се, у време вашара, одржавају Мокрањчеви дани, као међународно надпевавање хорова, са научним скупом музиколога, етнолога и фолклориста. Током 1970-их, у оквиру ове културне манифестације и у време вашара, одржавана је поворка фолклорних група кроз град и вече изворног фолклора, када су наступале не само фолклорне групе из овог града и околине, него и из других крајева. Широм Србије одржавају се многобројни сабори народног стваралаштва и фестивали. Појавиле су се, дакле, и тенденције да се вашар оплемени истинским вредностима високе или елитне културе, ослоњене на аутентичну народну традицију.

6) Туристичка функција појавила се у новије време. То је јединствена прилика да се привуку посетиоци и из најудаљенијих крајева. У време вашара организују се културне и разне друге манифестације (као што су разне „традицијаде“), туристичке организације нуде обилазак природних и културних знаменитости, као и друге садржаје, повезујући тако разне врсте туризма. Разуме се, то повећава искоришћеност хотелских и других смештајних капацитета, угоститељски и трговински промет и доноси друге добробити том крају.

Зборник *Вашар у пограничју* прва је научна публикација ове врсте код нас.¹⁵ Писали су га (најчешће у пару) стручњаци различитог профила – углавном социолози али и политиколози, етнолог, географи и други. Аутори су били слободни у теоријској елаборацији, правцима

¹⁵ Публикација *Vašar je bio – dućani, pijace i vašari u Vojvodini* (Novi Sad-Ruma, 2003) сачињена је више на догађајно-доживљајном и присећајном нивоу, са доста фотографске а и нешто друге историјске документације, литерарним, хумористичким (анегдоте и шаљиве приче) и другим прилозима. Вашар и равница биле су теме VI међународног фестивала фотографије и филма – *Пауново перо*, у организацији Културно-историјског друштва ПЧЕСА (Пролеће на ченејским салашима), у чијем је издању припремљен и зборник о коме је реч.

и дубини анализе, па и интерпретације резултата, али су емпиријски подаци прикупљени по јединственој методологији. Та методска упутства (протокол), која је сачинио Драгољуб Б. Ђорђевић, стандардизована су и обухватају и по десет фотографија са сваког посматраног вашара, по избору самих истраживача. Иако литература из локалне историје није довољно функционално коришћена, а поједине врсте података неуједначено (уско или широко) навођене, неке анализе, па и прилози у целини врло су солидни, нарочито када је реч о искуснијим истраживачима. Стога ће свако будуће истраживање вашара имати чврсту упоредну тачку у овом зборнику у коме су подаци прикупљени по истој методологији и у једној истој години.

ЛИТЕРАТУРА

- Антонић, Д. „Вашари – враћање традицији значајан предуслов развоја.“ *Посебно издање Географског института „Јован Цвијић“*, бр. 42. Београд, 1994.
- Барјактаровић, М. „О панађурима или вашарима.“ *Нова трговина VI*, бр. 10 (1953).
- Бижић-Омчикус, В. *Сабори у Србији*. Београд, 2007.
- Vašar je bio – dićani, rijase i vašari u Vojvodini*. Novi Sad i Ruma: KID PČESA, 2003.
- Вучо, Н. *Распадање еснафа у Србији*, књига прва. Београд, 1954.
- Вучо, Н. *Привредна историја Србије – до Првог светског рата*. Београд, 1955.
- Дробњаковић, Б. „'Госпоински' панађур у крагујевачкој Тополи 1847. године.“ *Гласник Етнографског музеја у Београду* 1933.
- Ђорђевић, Т. *Наш народни живот*, књ. 3. Београд, 1984.
- Ерић, Д. *Вашар у Тополи*. Београд, 1977.
- Јаковљевић, А. „Балкански панађури (XVI-XVIII век).“ Извештај Комисије за докторске студије с предлогом теме за докторску дисертацију, Филозофски факултет у Београду, Београд, 01. 04. 2010.
- Карацић, Стеф. В. *Српски рјечник*. Београд, 1969.
- Клајн, И. и М. Шипка. *Велики речник страних речи и израза*. Нови Сад, 2006.
- Ковачевић И. „Традиција и иновација годишњих сајмова.“ *Новопазарски зборник 2* (1978).
- Ковачевић, И. *Семиологија мита и ритуала. II – Савремено друштво*. Београд, 2001.
- Ковачевић, И. *Семиологија мита и ритуала. III – Политика*. Београд, 2001.

- Лукић-Крстановић, М. „Феномен масовних окупљања у теоријском дискурсу.“ *Гласник Етнографског института САНУ XLVI* (1997).
- Марјановић, М. *Друштвене и културне промене у селима влашке етничке заједнице Неготинске крајине*. Београд: Етнографски институт САНУ, 1981.
- Марјановић, М. „Нека методолошка искуства у проучавању друштвених и културних промена на селу.“ *Гласник Етнографског института САНУ XXXIV* (1985).
- Марјановић, М. „Гастарбајтерско село.“ *Гласник Етнографског института САНУ XLIV* (1995).
- Марјановић, М. „Гастарбајтерско село као сезонска заједница.“ *У Балканско село у променама и регионални рурални развој*. Београд, 1997.
- Милић-Миљковић, Д. *Трговина Србије (1815-1839)*. Београд, 1959.
- Орџа енциклопедија Лексикографског завода*, том 7. Zagreb, 1981.
- Павковић, Н. „Друштвени значај традиционалних годишњих сајмова.“ *Етнолошки преглед* 10 (1972).
- Радуловачки, Љ. „Вашари у Шиду.“ *Рад музеја Војводине* 51 (2009).
- Рашевић, А. „Шабачки вашар.“ *Museum 5. Годишњак народног музеја у Шапцу*. Шабац, 2004.
- Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2007.
- Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, књ. II. Београд, 1962.
- Sociološki leksikon*. Beograd, 1982.
- Срећковић, С. и С. Антић *Вашари у Србији*. Београд, 2007.
- Тирковић, С. „Панађур.“ *У Лексикон средњег века*. Београд, 1999.
- Надžидедић, Н. „Sedmični Pazar u Zenici i okolini.“ *Radovi XI savetovanja etnologa Jugoslavije*. Zenica, 1970.
- Цвијић, Ј. *Балканско полуострво и јужнословенске земље*. Београд, 1966.
- Шуман, М. „Девојачки вашар.“ *Рад војвођанских музеја* 1 (1952).

УДК 394.6(497.11 Велико Градиште)

Милован Вуковић

Универзитет у Београду, Технички факултет у Бору

Ивана Илић-Крстић

Универзитет у Нишу, Факултет заштите на раду

ВАШАР У ВЕЛИКОМ ГРАДИШТУ*

Увод

Вашари као облик масовног окупљања представљају својеврстан вид испољавања јавног живота који се одвија одређених дана у години на одређеном простору. На вашарима се, по правилу, преплићу традиционално и модерно, при чему окупљања ове врсте у савремено доба губе нека, а добијају нова обележја, односно функције.

Вашари су као предмет истраживања били у жижи интересовања понајвише етнолога. С друге стране, мање се пажње обраћало на социолошке аспекте, односно функције вашара, као и њихову трансформацију у савременим условима. Углавном су сагледаване три функције одржавања вашара, то јест: (1) економска, (2) социјална и (3) забавна (Павковић 1972, 96-100).

У овом раду се трансформација функција вашара разматра на примеру вашара у Великом Градишту који се традиционално одржава сваке године у периоду од првог до трећег августа. Подаци о овом вашару, одржаном ове године, прикупљени су на основу *Протокола за социолошко-етнолошко прикупљање података о вашарима у југоисточној Србији*, као и разговора на учесницима (мештанима и гостима) овогодишњег окупљања. Протокол је саставио проф. др Драгољуб Б. Ђоређевић, руководилац пројекта.*

Вашари заузимају значајно место у народној традицији код Срба. Овај вид окупљања, као ретко која друштвена институција у Србији, „вековима одражава суштинске особине и самосвојност српског народног бића” (Срећковић и Антић 2007, 4). Као такви, вашари представљају значајни део културног наслеђа.

У досадашњим истраживањима углавном су коришћене дескриптивне и компаративне методе с обзиром на специфичност

* Припремљено у оквиру пројекта *Одрживост идентитета Срба и националних мањина у пограничним општинама источне и југоисточне Србије (179013)*, који се изводи на Универзитету у Нишу – Машински факултет, а финансира га Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС.

истраживачког питања. Наиме, вашари као облици масовног окупљања имају низ заједничких карактеристика али, исто тако, приметне су и видне разлике уколико се сагледава и њихова временска димензија. Разлике се испољавају у, првом реду, у структури производног занатства која се временом мењала.

Већи број вашара у Србији је истраживан применом студије случаја тако да се у одговарајућој литератури могу пронаћи детаљни описи вашара у Шиду (Радуловачки 2010), Пироту (Костић 2009) и Неготину (Павковић 1972). У поседње наведеном раду аутор користи функционалистички приступ у тумачењу чувеног вашара у Неготину. При томе, полази од економске функције која представља основ за разматрање осталих функција вашара (друштвене и забавне). Примењени приступ у извесном смислу представља примену чувене Мертонове дихотомије на манифестне и латентне функције друштвених институција. Понекад се вашарима приписује и друге функције попут политичке (њихово коришћење за објављивање почетка устанка), религиозно-духовне итд (Срећковић и Антић 2007, 3).

Требало би указати и на настојања извесних аутора да суштину вашара опишу и објасне применом структуралистичког приступа. Тако се, полазећи од теорије размене Клод Леви-Строса, може претпоставити да се на вашарима одвијају три велике размене, то јест: размена производа, размена жена и размена информација (Ковачевић 1978, 127, 129).

Полазећи од изнесених теоријских претпоставки у овом раду је у описивању и објашњавању вашара у Великом Градишту примењен функционалистички приступ. То не значи да је овај приступ, или у Редклиф-Брауновој верзији структурално-функционални приступ, у утврђивању функција неког културног феномена лишен недостатака. Они се углавном односе на тумачење савремених тенденција, односно иновативних елемената који су присутни у истраживаном феномену.

Непобитна сврсиходност овог приступа који произилази из резултата које доноси још увек га не чини прикладним за испитивање односа традицијског и иновацијског. То не значи да структурално-функционални приступ не даје извесне резултате у проучавању трансформација културних феномена, али већ одавно констатована немогућност објашњења промена помоћу функционалне анализе чине је у овајкој врсти проучавања тек помоћним средством (Ковачевић 1978, 127).

Овај рад се састоји из три дела. После краћег осврта о значају и функцијама вашара, као и описа Великог Градишта, предочени су

подаци добијени на терену. Тежиште разматрања односи се на анализу и поређење прикупљених података са раније стеченим сазнањима о овом виду масовног окупљања и њиховим функцијама, полазећи од специфичности самог вашара у Великом Градишту.

Функције вашара

Реч *вашар* је мађарског порекла и означава сајмиште, премда се користе и други термини (панађури и зборови, односно сабори) који су грчког и словенског језика. Но, вашар на мађарском језику означава и посао, у смислу погодбе.

Вашаришта и вашаре чине људи (грађани) који продају или купују на вашару, пазаре, тргују и сл. То је углавном упућивало на њихову изразиту економску димензију. У обновљеној Србији XIX века панађури су законски установљени Уредбом од 13. јула 1839. године с примарним циљем да се у ондашњих 17 округа унапреди економски живот.

Да би сваки Србин потребе своје у неко извесно време лакше набављати, а своје ствари удобније продавати могао, да би се општим састајањем и купаца и продаваца дух трговачки међу народом развио и трговина процветала, опредељује се: да се по свим окрузима Србије панађури заведу, и сваке године по једанпут држе (цитирано у Срећковић и Антић 2007, 6)

Но, већ у другој половини XIX века панађури у многим крајевима Србије губе свој економски карактер, прерастајући у посебну друштвену институцију. О трансформацији вашара у то време сведоче званични извештаји у *Државопису Србије*:

На многим трговиштима продаје се безазленом народу убитачна прилика и и за развратност. (...) Тако је лане у Неготину више панађур држан, да се људи напију и добро почасте, дакле да се на скупу саставши се потроше, него да што привреде. Рачуни показују, да је таксе наплаћено од дућана 90, од продате говеди 1051 $\frac{1}{2}$, а од пивница 3614 гроша и од казнени криваца 84 гроша! Варош је дакле тада више као каква велика крчма, а не као тржиште изгледала (цитирано у Павковић 1972, 98)

Очигледно је да се у неким крајевима људи нису примарно ослањали на вашаре по питању снабдевања. Отуда је Вук Стефановић Карацић забележио, међу осталима, и изреку која се односи на вашар: *Коме вашар капу купује, он гологлав иде* (Карацић 1969).

Ипак, има вашара који су дуго имали изразити економски карактер. Пиротски вашар је, на пример, током XIX и XX века био надалеко познат међу трговцима и градовима у Србији, Бугарској, Грчкој, Турској, Румунији и Босни. Наиме, овај град је као развијено административно, привредно и културно средиште овог дела Балкана (са свим елементима урбаног уређења, јаким трговачким везама и развијеним занатством), имао најбоље сајмове широке потрошње – трговачки вашар (почињао на Велику Госпојину, 28. августа) и сточарски вашар (почињао о Цветима) (Петковић 2000, 209). Први је трајао месец дана, а други две седмице.

Вашар припада групи годишњих обичаја које одликује посебан облик менталног, физичког, индивидуалног, породичног, али и колективног облика понашања. Годишњи обичаји су усклађени са астролошким, климатским и периодичним временским променама, као и њиховим утицајима на живот, рад и плодност.

Ови обичаји се везују за годишње доба, животне циклусе како старијих, тако и нових ритуалних облика понашања који се упражњавају на нивоу породице, групе, села, али и шире. Временом су постали обавезна годишња манифестација. Као таква, организују се најразличитија историјска, политичка и друга збивања везана за инензивно годишње понављање ново осмишљених друштвених надметања у духу 'традиције' као и неких других облика понашања који добијају значај озбиљне обавезе. Овим видовима испољавања обухваћени су не само појединци, него и њихове породице, радни колективи, а и шире заједнице почев од засеока, села, варошице, града, краја, области па и државних зацртаних региона (Костић 2002, 66).

Годишње обичаје је могуће поделити на: друштвене, религијске (у оквиру пролећног, летњег, јесењег и зимског циклуса), економске, јубиларне и друге који настају из различитих разлога и имају значај како за појединце, породице и групе, тако и за заједницу и друштво. Очигледно је да се код вашара као годишњег обичаја преплићу различите, управо поменуте димензије.

Главни дан вашара у Великом Градишту, рецимо, подудара се са верским празником (одржава се на дан Св. Илије), а други август је, истовремено, проглашен и за дан ове општине; тада се додељују признања заслужним посленицима у различитим областима

стваралаштва. Вашари су се обично одржавали на дан неког свеца-месног заштитника.¹

Годишње обичаје, ипак, прати и извештан степен одступања од доминантне праксе. Уколико сви славе један верски или државни празник, требало би рачунати с тим да увек има и оних који или нису заинтересовани за ту масовну појаву, или у неком случају нису њене присталице. Речју, увек постоји као саставни део структуре и слој вечито „неопредељених и незаинтересованих” (Костић 2009, 66).

Велико Градиште – некад и сад

Основни физичкогеографски подаци о граду и општини

Град Велико Градиште се налази у *североисточном* делу Србије, уз десну обалу Дунава, на малој надморској висини (81 m). Ово насеље је центар општине површине од 344 км² која у административном погледу припада браничевском округу. На северу је општина омеђена Дунавом који је у дужини од 20 км раздваја од суседне *Румуније*. На територији општине према последњем попису живи око 22.000 становника смештених у 26 насеља.

Седиште општине Велико Градиште броји око 6.500 становника; представља административни, привредни и културни центар овог дела Доњег Подунавља. На привременом раду у иностранству налази се преко 5.000 грађана (углавном у земљама Западне Европе). Главна *комуникацијска веза* Великог Градишта са осталим градовима је магистрални пут *Београд-Тердап*.

Велико Градиште је *пристаниште* за све стране бродове који Дунавом долазе из црноморских лука на путу за Беч и обратно. У Градишту је и *царинарница*, па је и то разлог да све беле лепотице на свом путу обавезно, краће или дуже, застану у њему. Код Великог Градишта улива се и река *Пек* у Дунав.

Поуздано се не зна откуда граду ово име. Уважавајући и верујући да и она може да садржи зрнце истине, казујемо за име овог града сачувану *легенду*:

У град на ушћу Пека из једног од оближњих села свакодневно је долазила једна двоколица натоварена кожом и другом робом. На питање да ли мора сваки дан да овако долази, стизао је одговор: Морам, велики град иште!

¹ Осим Великог Градишта, на Св. Илију одржавају се вашари у још осам градова (општина): у Горњем Милановцу, Књажевцу, Крушевцу, Параћину, Рачи Крагујевачкој, Сопоту, Ваљеву и Жагубици. Другога августа одржавају се вашари и у Јабуковцу (Неготин), Котражи (Гуча), Костојевићима, Селевцу, Чобанцу (Црна Трава) и у Овчар Бањи.

Окосницу *привредног развоја* општине чине пољопривреда, туризам и индустријски капацитети за прераду уљарских култура. У структури привреде најзначајније место има *пољопривреда*, па се на око 22.000 хектара ораничних површина претежно гаје кукуруз, пшеница, индустријске културе, воће и поврће. Пољопривредници овог краја су и врсни произвођачи здраве хране. Острово, Царевац и још нека села позната су по чувеном пасуљу „градиштанац”. *Сточари* овог краја претежно гаје краве, свиње и живину. Село Пожежено је познато као село у коме је свака кућа мала фабрика метли. Због тога ово село и називају „село метлара”.

Основу развоја *туризма* чине реке Дунав и Пек, као и Сребрно језеро, настало преграђивањем рукавца Дунава; дуго је 14 км, широко око 300 м, а просечно дубоко од 8 до 9 м.

Историја Великог Градшта са освртом на трговину и занатство

У првој половини првог века трагајући за рудама у ове крајеве дошли су и Римљани. За четири века живљења на овим просторима саградили су многа мања и већа утврђења око којих су се развили градови.

Историјски је утврђено да је на ушћу Пека у Дунав постојало римско насеље Пинкум (*Pincum*). Настанак овог римског града везује се за први век наше ере. На ушћу Пека у Дунав Римљани су подигли камено војно утврђење. На овом месту пружао се пешчани рт који је по свој прилици предстваљао једини виши део земљишта које су окруживали Дунав, Пек и околне баруштине.

Честе сеобе народа нису ни овај крај оставиле на миру. После Хуна и Авара у VI и VII веку долазе Словени. У средњем веку овај крај (Пек, Подунавље, Стиг и део Поморавља) сачињавао је посебну област – Браничево. Тако се звао и главни град по коме је и читава област добила име, а подигнут је по свој прилици на остацима римског Виминацијума.

Крајем XIII века власт у Браничеву преузимају одметници браћа Дрман и Куделин чије је седиште било у граду Ждрелу код Петровца. Они су одбили напад Мађара, па потом и напад краља Драгутина, али кад је дошао краљ Милутин поклекли су и овај крај је 1291. године припојен областима којима је управљао Драгутин. Тада је Браничево ушло у састав српске средњовековне државе.

На размеђу XIV и XV века у документима тога периода спомињу се области Браничево и Пек. У области Браничева постојало је девет, а у Пеку 13 села.

Године 1432. угарска војска прешла је Дунав код Пожежена и доспела до Крушевца где је спалила турске шајке. Међутим, ојачана

турска војска наступала је до Видина. Обе су прошле преко Браничева и опустошиле га. Деспоту Ђурђу после тога није преостало ништа друго но да га уступи Турцима.

По освајању нових територија у овим областима Турци су успоставили своју власт, извршили попис насељених места и становништва ради утврђивања фискалних обавеза и поделе земље на тимаре и зеамет које су неретко додељивали за ратне заслуге истакнутим личностима.

Да би заштитили границу од упада угарских чета, Турци су по освајању српске државе у пограничном делу према Угарској у свој одбрамбени систем укључивали и домаће хришћанско становништво, дајући им у задатак да обавља стражарску службу. И становници села Градишта имали су обавезу да чувају прелаз на ушћу Пека у Дунав.

Мартолоси – специјална врста војника-граничара (чувара тврђава и шајки) – регрутовани су углавном из састава хришћанских породица. Мартолоси су имали месечну плату а њихова домаћинства била су ослобођена давања ушура, ресмова и авариза.

После Пожаревачког мира 1718. године кад су Турци изгубили Београдски пашалук, да би онемогућили снабдевање аустријске војске, Турци започињу невиђено пљачкање и пустошење Србије. Долазак Аустријанаца одмах је донео и нову организацију власти тако што су створене управно-финансијске области (дикстрити). Тако је формиран и *Градиштански дикстрит* од 13 насељених и пет опустелих места, као и Рамски дикстрит (15 насељених и два опустела села). На челу дикстрита стајао је провизор кога је замењивао ишпан а ту су била и по два-три службеника са потребим бројем служитеља и пандура. Чиновници су по правилу морали знати српски језик, што је била реткост јер су службеници долазили по казни. Не ретко били су то и окорели пљачкаши, па је Србима, како каже предање, било теже но под Турцима.

Од царских прихода веома значајан је био приход од продаје соли. Продаја соли била је државни монопол. Београд је био главна станица а филијале за његову продају биле су у Пожаревцу, Шапцу, Градишту и Ваљеву.

Нови рат између Аустрије и Турске је отпочео 1787. године – Кочина крајина. Из тог периода посебно ће се памтити ноћ уочи 9. фебруара 1788. године. У Раму и Великом Градишту она је запамћена као ноћ страве и ужаса. Те ноћи изненада је један одред аустријске војске из Нове Паланке напао турске шајке у пристаништу Рама. Јака пуцњава и велика пламена буктиња од шајки деловали су веома стравично. Изненађена турска војска готово да није ни пружила отпор. Разјарени аустријски војници убијали су и палили све пред собом.

Овакав напад потом је извршен и у Градишту где су такође спаљени сви бродови. Ово је унело велики страх код турског становништва. Већина је после овога напустила Рам, Градиште, Голубац и Добру и сигурност потражила у Пожаревцу.

У првом српском устанку учествовао је велики број житеља Печке нахије. Треба знати да је Велико Градиште било једно од првих ослобођених места. По јунаштву прича се да се посебно истакао Тома Јовановић, кога је због јунаштва Карађорђе посебно ценио и именовао за свог војводу. После ослобођења пожаревачке нахије од Турака, према причању Милоша Панића из Сиракова, у знак захвалности Карађорђе је војводи Томи поверио да управља Градиштем.

После пропасти Првог српског устанка 1813. године, настали су црни дани за српски народ. Турска војска претворена у руљу пљачкаша сејала је пустош, остављајући згаришта за собом. На вест да Турци долазе, народ је бежао у шуме и Дунавом преко границе у Аустрију не би ли тако спасли живу главу.

Велико Градиште је 1826. године посетио наш познати списатељ Јоаким Вујић. Том приликом он је између осталог забележио:

„Ова варошица лежи на реки Дунаву и може имати до 200 домова. Има равно и неке дућане, симирцинице и механе, пак сваке недеље и празника овде бива вашар (аутори нагласили). На среди ове варошице налазе се једна црква која је многократно била од Турака попаљена и робљена и опет въздрављена... Преко пута налази се добро уређена школа са 30 ученика и учитеља.“

Време владавине кнеза Михајла – време новог препорода у земљи – одразило се и на прилике у самом Великом Градишту. Место је у много чему предњачило у односу на суседна насеља. Године 1859. уследиће нова организација државне управе – формиран је Рамски срез са седиштем у Великом Градишту, а место је имало 397 домова.

У два наврата путујући по Србији, Велико Градиште је посетио и аустријски путописац Феликс Каниц, октобра 1887. године. Путујући копном и реком овај славни путописац, на кога су се позивали многи каснији истраживачи, оставио је опис Великог Градишта и живота у њему. Посебно га је импресионирала лепо уређена дуга чаршија за коју каже „да ју је уредила нека добра домаћинска рука”. Из тог времена из других извора остало је забележено колико се дуга борба водила око старе и нове чаршије. Каниц је био нарочито изненађен са лепо уређеним кућама и магазима, а ту је била и једна лепа кафана, беспрекорно одржавано свратиште за госте.

Каниц говори о Великој пијаци; зна се да су све до Другог светског рата овде постојале две пијаце – марвени трг (на улазу у град) и житни трг (на обали Дунава). Нема сумње да се овде ради о житном тргу који је сада прекрио парк испред садашње Скупштине општине која, као и парк у то време, нису постојали.

Што се тиче историје занатства у Великом Градишту, оно је имало успона и падова. Прве занатлије су биле самоуке, односно није било специјалиста у данашњем смислу те речи. Знање се преносило на млађе нараштаје. Ипак, близина Дунава (изградња царинарнице и пристаништа) погодовали су развоју занатства у другој половини XIX века.

Временом су се издвајали умешнији мајстори различитих заната који су били кадри да својим радом издржавају целе породице. Тек тада су се производи занатства почели израђивати по наруџбини. Занатлије су своју робу пласирале у занатским радњама и испред њих. Вашари и црквене славе су такође послужили занатлијама да продају своје производе.

Током XIX века међу занатлијама овог краја помињу се: ковачи, поткивачи, абације, ћурчије, чизмари, сапунџије, а касније и млинари. Упредо са развојем занатства развијала се и трговина, нарочито трговина стоком и житом. О томе сведоче и претходно поменути запажања Феликаса Каница о Великом Градишту. Храна и стока из Великог Градишта транспортована је до Београда, Земуна, Будимпеште и других градова.

У XX веку се у овом крају развио посебан облик производног занатства – метларство. Оближње село Пожежено се током 70-их и 80-их година прошлога века надалеко прочуло по производњи сирка, односно метала.

Обичај одржавања вашара у трајању од три дана у Великом Градишту био је на снази и у време старе Југославије. Данас се вашари који трају три дана одржавају још у Неготину и Шапцу (кад је реч о већим градовима) и другим местима.

Вашар у Великом Градишту

За Великоградиштанце Св. Илија није обичан црквени празник. То је дан који мештани овог града и околине ишчекују и за који се припремају током целе године. Вече уочи главног дана (сл. 1), Илиндана, читаве породице излазе у град (у вашарску шетњу), а главног дана вашара домаћини угошћују своје пријатеље који долазе из околних села и градова, као и из дијаспоре – за велики број људи пореклом из овог краја, расутих по свету, вашар представља главно окупљање.

Привредна функција вашара

Привредна функција вашара у Великом Градишту се оглада, у највећеј мери, у области трговине, занатства и туризма. Овај вашар отвара и даље лепе могућности за трговце и занатлије да пласирају разне производе, а доприноси у великој мери афирмацији туристичких потенцијала којима располаже ова општина.

Структура производа који се продају и купују на овом вашару је налик оној која се може препознати на многим другим окупљањима овог типа. Од традиционалних занатских производа на самом вашару се продају израђевине ковача, грнчара (сл. 2), опанчара, ташнера (сл. 3), лецедера и бомбонџија (сл. 4), корпара (сл. 5), качара (сл. 6) и метлара. Специфичност овог вашара је, међутим, израженија понуда предмета од метала попут дворишних ограда које су нуде у најразличитијим варијантама (сл. 7), те понуда каменорезачких производа – највише споменика (сл. 8).

Поједини трговци и занатлије годинама (па, и деценијама) не заобилазе вашар у Великом Градишту. Зоран Петковић, предузетник из Баточине, још од 1988. године изнајмљује шатру на вашару и, како каже, задовољан је овогодишњим пословним учинком. Задовољна продајом грнчарије је и Данијела Павловић из Чешљеве Баре: „Одлично је било. Амфоре и ћупови за свадбарски купус постају све интересантнији последњих неколико година. Кренули смо и са оживљавањем рада на све популарнијим предметима”. Продаја славског прибора, према казивањима трговаца, добро иде – траже се чаше, свећњаци, чутурице за поклоне и славу и сл.

Прича Жарка Ђурђулова, шездесетогодишњака из Кикинде (који је на вашару продавао бомбоне и слаткише), посебно је интересантна. Овом Банађанину вашар у Великом Градишту умногоме је одредио животни пут.

„Почео сам да долазим у Градиште као веома млад са својим стрицем који је бавио истим послом; у ствари, ја сам му помагао. Једном ми се, стриц, не могавши даље да се бави производњом и продајом бомбона, пола у шали, пола у збиљи, обратио речима: Нема ко да ме наследи. Зашто ти не откупиш мој део? Одмах сам прихватио стичеву понуду да окупим његов део. Када сам се вратио у село родитељи су били изненађени јер су приметили и стричеву робу. Тек касније су ми признали да су препознали моје менаџерске способности, а и стриц је био задовољан будући да је имао коме да препусти стари занат у наслеђе.“

Упркос свеопштој економској кризи, отпочетој 2008. године, на вашару у Великом Градишту може се још увек добро зарадити. Штавише, економски ефекти вашара одржаног 2010. године били су бољи у односу на 2009. годину.

Господин Мирослав Пауновић, представник локалне власти у Градишту, на следећи начин је описао привредни значај вашара у овом крају:

„Можемо се похвалити чињеницом да је минули вашар бољи од прошлогодишњег. Можда је разлог томе коректна цена места, или препознатљивост краја по нешто већој куповној моћи. Важно је напоменути, вашар се одржава 1. и 2. августа, када је у јеку туристичка сезона, односно у периоду када овдашње становништво на привременом раду у иностранству, долази на одмор. Приход од вашара бележи цифру од 1.850.000 динара што је за око 15 одсто више у односу на протеклу годину. Један део средстава од закупа места, пребацили смо на терен Спортског центра тако да од укупне суме 450.000 иде поменутој установи, око 200.000 издваја се за потребе обезбеђења и контролу вашара, 100.000 за одржавање ЈКП Стандард. Оквирно, 1.200.000 је чист приход од вашара за који се пријавило 130 продаваца, а број посетилаца кретао се од 22 – 25.000 људи (Реч народа 2010).“

Очигледно, вашар у овом граду био је и још увек представља добро место за пласман најразличитије робе, укључујући турску, кинеску и мађарску робу, хаљине, тунике, мајице и др.

Друштвена функција

Друштвена функција овогодишњег вашара у Великом Градишту је сагледана на основу анализе: (1) социјалне и старосне структуре учесника и (2) одржавања сродничких и друштвених веза.

Структура недавно одржаног вашара на Илиндан (2012. године) је хетерогена. Што се тиче старости примећено је да међу посетиоцима нема никаквих ограничења – на вашар долазе сви од 7 до 77 година, па и млађи. Градиштанске породице излазе на вашар углавном комплетне (најчешће дан уочи Илиндана), а оближња села (иначе изложена депопулацији) у дане овог годишњег окупљања још више опусте.

У погледу полне структуре доминирају жене (око 60 одсто посетилаца). Међу посетиоцима се ту и тамо могу приметити посетиоци у традиционалним ношњама. На вашару су присутни и припадници појединих етничких заједница попут Влаха (значајније присутни у три села Општине – Тополовнику, Дољашници и Чешљевој

Бари) и Рома. Док се први налазе међу свим категоријама вашарлија (гости, трговци, занатлије, ...), дотле се припадници ромске етничке групе појављују углавном као продавци и трговци.

Посетиоци вашара у Великом Градишту долазе са свих страна: из самог града, из оближњих села, као из других градова – реч је о бројним туристима који у овом периоду бораве у граду на Дунаву. Попуњеност смештајних капацитета (хотела и вила) у овом крају почетком августа пење се и до 90 одсто.

Но, специфичност овог вашара је и то да он представља идеалну прилику за годишње виђење рођака будући да овај крај има веома бројну дијаспору. На пример, само из Тополовника, једног од већих великоградиштанских села, иселило се око хиљаду људи током протекле две деценије у Трст (Вуковић и Илић Крстић 2012, 18). Бројни гастарбајтери долазе традиционално на годишњи одмор у време летњих месеци, тако да Илиндан, по правилу, користе за бројне сусрете с родбином.

Најзад, овај вашар традиционално посећују и гости с оне стране Дунава – из суседне Румуније. Реч је о Соколовцу, малој румунској општини коју насељава око 2.000 житеља, од чега Срби чине нешто више од половине становништва.

Према казивању посетилаца из овог краја постоје извесне разлике између вашара у Великом Градишту и њиховог вашара. У Бајзажу се, по традицији, за верски празник Преображење, 19. августа, у српском манастиру Светога Саве служи литургија. (Село Бајзаж са својих 69 становника (од тога 12 Срба) припада општини Соколовац). А на оближњим ливадама, дуж дунавске обале, одржава се вашар. За разлику од панађура у браничевском крају, овде нема бучних шатри, са оркестрима народне музике. Окупи се по неколико људи, углавном младих, који седе на клупама и у ресторанима, или шетају дуж пута који је утиснут између Дунава и падина Јужних Карпата.

Забавна функција

Забава се и на примеру вашара у Великом Градишту, према мишљењима анкетираних вашарлија, показује као најчешћи мотив долажења на оваква окупљања.

Музика представља један од сталних садржаја великоградиштанског вашара. При томе, најпосећенији су простори с тзв. „живом музиком” испод шатри – ове године радила је само једна велика шатра. Састав оркестра је био уобичајени – хармоника, синтесајзери, гитара, бубњеви и, наравно, саксофон. Последње поменути инструмент нераскидиво је везан за традиционални влашки народни мелос. Песме које су се чуле задовољавале су најразличитије

укусе, попут рефрена једне новије песме која сликовито одражава и мултиетничност овог краја:

*Нунта, нунта, опша-ша,
влашка свадба откида,
мало српски, мало влашки,
све је брате то понашки.*

Ове године посећеност оваквих простора није била на нивоу претходних година. На вашарском менију су били традиционални специјалитети – печење и роштиљ. Ништа није служено од рибљих специјалитета премда је реч о крају уз Дунав и дугој традицији одржавања Аласких вечери – најстарије туристичке манифестације у земљи.

Глад су гости вашара могли да утоле и укусном храном из десетак чевабџица које су радиле и ове године (сл. 9). Отићи на вашар а не појести плескавицу за многе вашарлије (нарочито оне најмлађе) значи одрећи се пола ужитка. Забаву најмлађих, иначе, употпуњује и велики луна парк и неколико постављених рингишпила (сл. 10).

Закључна разматрања

Следећи функционалистички приступ, као један од начина за тумачење вашара, и полазећи од прикупљених чињеница током теренског истраживања, могуће је о вашару у Великом Градишту извести следеће закључке.

Прво, религиозни основ вашара (одржава се на Св. Илију) нема значај као у прошлости. Он се преклапа и са световним елементима будући да се други август слави и као дан општине Велико Градиште. То је заиста период године када се може окупити највећи број људи пореклом из овог краја; ово је посебно важно са становишта бројне дијаспоре из крајева око доњег Пека. Верски основ настанка вашара је у неку руку фактор који доприноси јачању кохезије унутар ове локалне заједнице.

Друго, економски основ и привредна функција вашара у Великом Градишту не губе на значају. Попут минулих векова када су се у Великом Градишту одвојено одржавали марвени и житни вашари (касније обогаћени и производима занатства), и у савремено доба вашар у овом граду Доњег Подунавља има наглашену привредну функцију – у првом реду, у области занатства, трговине угоститељства и, што је можда најважније, туризма. Не случајно, туристички посленици овог краја планирају пратеће активности непосредно уочи и после

одржавања вашара на Илиндан. Тако се, рецимо, сваког првог августа одржава избор лепотице Сребрног језера. У сваком случају, по основу економске функције вашара Општина Велико Градиште остварају позитивне ефекте.

Треће, друштвена функција, попут привредне, не губи на значају када је у питању вашар у Великом Градишту. Ова функција је у односу на остале вашаре у земљи још израженија због добро познатих размера иселјавања људи не само из овог града на Дунаву, већ из читаве североисточне Србије. Како се на овом вашару остварују најразличитији контакти – у првом реду, између мештана и гастарбајтера – не мали број њих нема само сроднички или пријатељски карактер, већ и пословни значај. Анализирани вашар потврђује претпоставку о испреплетаности економских и друштвених веза; у том смислу, може се говорити о економско-друштвенј функцији вашара, потврђеној у неким ранијим истраживањима (Павковић 1972).

Литература

- Вуковић, Милован и Ивана Илић Крстић. „Тополовник (Велико Градиште).“ У *Село у пограничју*, приредили Д. Б. Ђорђевић, Ђ. Стевановић и Д. Тодоровић, 13-33. Београд: Службени гласник, 2012.
- Каниц, Феликс. *Србија, земља и становништво: од римског доба до краја XIX века*, књига друга. Београд: Српска књижевна задруга, 1987.
- Карацић, Вук Ст. 1969. *Српски рјечник*. Београд: Нолит.
- Ковачевић, Иван. „Традиција и иновација годишњих сајмова.“ *Новопазарски зборник 2* (1978): 127-133.
- Костић, Софија. „Годишњи обичаји у Пироту и околини.“ *ГЕМ 73* (2009): 65-92.
- Лукић-Крстановић, Мирослава. „Феномен масовних окупљања у теоријском дискурсу.“ *Гласник Етнографског института САНУ XLVI* (1997): 111-121.
- Миловановић, Крсто и Томислав Гаврић, ур. *Речник симбола*. Београд: Научно дело, 1994.
- Павковић, Никола, Ф. „Друштвени значај традиционалних годишњих сајмова.“ *Етнолошки преглед 10* (1972): 97-103.
- Петковић, Милица. „Панађур у Пироту.“ *Пиротски зборник 25-26* (2000): 209.
- Радуловачки, Љиљана. „Вашари у Шиду.“ *Рад музеја Војводине 51* (2010): 223-228.
- Реч народа (локалне новине). „Преко 20.000 посетилаца“; Доступно на Интернету (приступ 30. 11. 2012.)
- Срећковић, Саша и Сузана Антић. *Вашари у Србији*. Београд: Демократска странка – Истраживачко-издавачки центар, 2007.

Фотографије

Слика 1. Вашарска шетња уочи главног дана вашара

Слика 2. Понуда грнчарије на великоградиштанском вашару

Слика 3. Понуда производа од коже на великоградиштанском вашару

Слика 4. Понуда слатких производа на великоградиштанском вашару

Слика 5. Корпе по свачијем укусу

Слика 6. Понуда производа од дрвета (бачве, чивилуци и остало)

Слика 7. Дворишне металне ограде различитих облика

Слика 8. Понуда каменорезачких производа на великоградиштанском вашару

Слика 9. Једна од десетак ћевабџиџица на великоградиштанском вашару

Слика 10. Део великоградиштанског вашара намењен деци

Милован Вуковић
Ивана Илић-Крстић

ВАШАР У ВЕЛИКОМ ГРАДИШТУ

Резиме

Вашари и јавна окупљања имају дугу традицију у Српском народу. Њихов значај се може сагледавати у најмање четири области: економској, културној, религиозној и политичкој. Упркос бројним новијим друштвеним променама ова традиционална институција се одржала, мењајући повремено релативни значај појединих функција.

У овом раду се описује вашар у Великом Градишту, средишту општине у Браничевском округу. На основу резултата сакупљених у Великом Градишту током одржавања вашара, 2. августа 2012. године, показано је да овај годишњи обичај још увек има друштвену важност, како на локалном нивоу, тако и унутар регионалних граница. Разматрани вашар има скоро све функције које се анализирају у радовима ове врсте. При томе, издваја се економска функција која све више добија на значају у светлу скорашњих мера ове општине на унапређењу туризма (захваљујући, у првом реду, Дунаву).

Кључне речи: вашар, Велико Градиште, годишња окупљања, функције вашара, занатлије.

FAIR IN VELIKO GRADIŠTE

Summary

Fairs and public gatherings have a long history i tradition among the Serbian people. Their importance is at least fourfold: economic, cultural, religious and political. Despite many recent social changes, this traditional institution survived, changing occasionally relative significance of various functions.

This paper describes the fear in Veliko Gradište – center of a municipality located in the Brancićevo district. On the basis of results gathered during the fair held on August 2, 2012, it can concluded that this annual gathering in Veliko Gradište is socially important event, not only within local area, but also within wider region. It still has almost all recognized functions reported in the literature. Economic function of the summer fair in Veliko Gradište stands out, especially in terms of recent achievements in area of tourism due to the Danube river.

Key Words: fair, Velko Gradište, annual gatherings, fairs' functions, crafts.

Нинослав Голубовић

Универзитет у Нишу, Природно-математички факултет у Нишу

ВАШАР У ГОЛУПЦУ*

Увод

Вашар је облик народног окупљања. Основна сврха вашара, у време док нису постојале продавнице у данашњем смислу, била је да се становништво снабде неопходним стварима. Обично се дешава у доба неког црквеног празника (Црвено слово) када није дозвољено радити и најчешће се дешава на неком равном терену – често у порти оближње цркве или манастира, чиме се целом догађању даје одређена доза озбиљности и друштвене прихваћености. Вашар је толико важан догађај да су сви већи вашари у Србији евидентирани чак и у црквеном календару.

Етничка разноликост је условила да ова народна манифестација у појединим деловима Србије има нека своја специфична обележја која су својствена тим етничким заједницама. Из тог разлога је сам назив овог народног окупљања био различит. Најчешће коришћени називи су вашар, сабор, панађур и теферич. Данас су у употреби два назива, вашар и теферич, док панађур полако пада у заборав и у употреби је још само код старијих популација. Назив теферич је својствен за Пештерску висораван, и у изворном смислу означава весеље, излет у природу са забавом, уживање у природи или место где се приређују овакви излети. Било како да се називају, вашарима, теферичима или саборима, ова народна весеља која се одржавају и по неколико пута годишње под отвореним небом или шатрама имала су деценијама или чак вековима исту намеру; да се људи окупе, друже и веселе, да се склопе нова пријатељства од којих се нека заврше и браком, као и да се одмере снаге у различитим спортским дисциплинама. На вашару треба бити „виђен“, на вашару се гледа како се ко са киме „питао“ (поздравио и распитивао за фамилију и на тај начин се одређује статус појединца у заједници), на вашару се пласирају и прикупљају информације (о продаји стоке, њива, забрана), девојке за удају се облаче и стављају златан накит и дукате око врата и шетају уз обавезну пратњу родитеља,

* Припремљено у оквиру пројекта *Одрживост идентитета Срба и националних мањина у пограничним општинама источне и југоисточне Србије (179013)*, који се изводи на Универзитету у Нишу – Машински факултет, а финансира га Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС.

браће или друге родбине, вашар је прилика да млади брачни парови, по први пут, свима покажу своје дете, то је прилика да се млади сретну и упознају а старији да се распитају о оној другој породици, какви су, колико имају. Вашар је била прилика да се искаже социјални статус појединих породица. Неизоставни догађај ових манифестација су биле и такмичарске дисциплине у снази, брзини и спретност, од којих су највећу пажњу посетилаца привлачиле коњичке трке.

За разлику од остатка Србије, где је друштвена улога вашара данас потиснута и изгубила смисао, вашари Пештерске висоравни су и даље важан догађај у животу становника овог краја. Традиција вашара и даље живи, поштује се и негује. Једина разлика у односу на давна времена је у начину доласка. Коње и фијакере које су посетиоци некада користили, а који су данас права реткост, заменили су модерни аутомобили са најразличитијим таблицама из целог света. Од првог маја па све до јесени Пештерци живе за традиционалне вашаре на којима се често окупи 20, па и 30000 људи. Најпознатији и најмасовнији вашар Пештера одржава се другог маја у Делимеђи. Осим житеља овог краја на вашар у Делимеђи долазе и млади са севера Црне Горе, Новог Пазара, Пријепоља, Прибоја, Нове Вароши, али и пештерци који живе и раде у Америци, Канди и Аустралији.

О празнику

Велика Госпојина или Успење Пресвете Богородице је један од највећих хришћанских празника. Овај празник је успомена на крај овоземаљског живота Богородице и дан када се вазнела на небо и предала свој дух у руке Спаситеља. Крај живота пресвете Богородице црква назива “Успењем”, а не смрћу, зато што смрт представља враћање праха земљи, што се у овом случају није догодило. Записи о животу пресвете Богородице после вазнесења Христовог у Светом писму су оскудни. Из записа се може видети да ју је Исус Христ док је умирао на крсту поверио на чување светом Јовану Богослову речима: “Жено ево син твој” и “Ево мати твоје”. Након овога Богородица се спомиње у Делима (1,12) код Луке где се наводи да је проводила дане у молитви са ученицима и њиховим женама. Највише времена је проводила у молитви на Јелеонској гори, где јој се по предању јавио арханђел Гаврило и саопштио да ће за три дана да се упокоји. По својој жељи сахрањена је у Гетсиманском врту у подножју Јелеонске горе. Апостол Тома једини од апостола није био на погребу, и дошао је на гроб Богородице тек трећи дан након њеног погребља. Када су апостоли отворили гроб да би се апостол Тома поклонили телу Богородице, нису нашли тело.

Увођење празника Успенија Богородице у Византији приписује се цару Маврикију, по чијој жељи се овај празник слави сваког 15. августа (по јулијанском календару) од 588. године. Српска православна црква празник прославља 28. августа.

Овај празник према канону СПЦ спада у ред Богородичиних празника, и прославља се као крсна слава, слава и заветни дан појединих насеља и литија.

Празнику претходи двонедељни пост, тако да се тог дана верници, а посебно жене, причешћују, јер се овај дан сматра празником жена и мајки. У неким крајевима постоји веровање да је у периоду између Велике и Мале Госпојине (28.8.-21.10.) најбоље брати лековито биље. У овом периоду се по целој Србији одржавају вашари и сабори. Један од њих, са стогодишњом традицијом је и вашар у Голупцу.

Вашар у Голупцу

У Голупцу се више од једног века на Велику Госпојину, 28. августа, и Крстовдан, 27. септембра, одржавају вашари који плене пажњу не само голупчана, већ сваке године поред обале Дунава окупљају десетине хиљада знатижељника из целог браничевског краја. По свом значају и посећености предњачи вашар на Велику Госпојину. Сместио се дуж дунавског кеја, недалеко од центра Голупца (сл. 1). Од хотела Голубачки град, у дужини од 500 метара, протежу се густо поређане тезге, али и роба изложена на земљи. Током деценија одржавања, вашариште је више пута мењало локацију. Први вашари су организовани у порти цркве али је касније, због недостатка простора, измештен поред Дунава на улазу у Голубац из правца Пожареваца. На садашњој локацији одржава се од седамдесетих година двадесетог века, када је због подизања нивоа Дунава обални простор потопљен.

Прецизних података о првим вашарима у Голупцу нема. Старији мештани наводе да је традиција окупљања дужа од стодвадесет година. По чему је ово један од старијих вашара у Србији.

Великогоспојински вашар представља једну од најмасовнијих манифестација у општини Голубац и Браничевском округу. Посетиоци долазе из свих насеља општине, али и суседних општина: Пожаревац, Велико Градиште, Кучево, Доњи Милановац. Није редак случај да људи који потичу из овог краја, а тренутно су на привременом раду у иностранству због овог вашара продужују боравак у родном крају само да би присуствовали овом народном окупљању. Међутим оваквих случајева је све мање, јер млађе генерације њихових потомака које су одрасле у иностранству немају тај осећај везаности за овај простор и обичаје.

За саме мештане овај дан је посебан. Већи део домаћинства прославља Велику Госпојину као своју крсну славу. Од раних преподневних сати дочекују рођаке и пријатеље. Добродошли су и случајни посетиоци, што смо имали прилику да се уверимо приликом разговора са њима. Иако смо до тада били једни другима непознати, нису се устручавали да нам понуде место за славском трпезом.

Колику важност овај дан има у њиховим животима потврђује и то што све јавне институције и општинске службе овог дана не раде, деца су ослобођена школе. Дежурни лекари, полиција, запослени у пошти и радници неких комуналних предузећа истичу да на дан вашара имају најмање посла. По речима дежурних лекара, изгледа да вашар прија здрављу људи, јер је број интервенција много мањи од уобичајног. Полиција, иако присутна на улицама нема прилику да интервенише. “Голубац је мала варошица, сви се познајемо, сви су у празничном расположењу и нико не помишља да се са било ким долази у сукоб. Последњих десетак година није било нарушавања реда, није било туча, крађа или било чега што би нарушило празнично весеље” истичу у полицији. Процене полиције су да на дан вашара кроз Голубац прође више од 10.000 људи. За варошицу која има свега 1.653, а цела општина 8.331 становника велики је успех окупити оволики број посетиоца. Ако се узме у обзир да са територије општине Голубац не долазе сви становници, што је и немогуће, долази се до закључка да је значајан део посетиоца дошао из околних општина. Организатори вашара наводе да је ранијих година број посетиоца био знатно већи, али да се последњих година постепено смањује. По њима разлог оваквог тренда је све слабија економска ситуација становништва, слабија понуда робе, али и демографско пражњење сеоских насеља из којих је долазио највећи број посетиоца. Последњих година узрок слабије посећености је истовремено одржавање туристичко-културна манифестације “Хомолски мотиви” у Кучеву. Од 2009. године ова манифестација се уместо у мају месецу организује у последњој недељи августа, па је и то један од главних разлога слабије посећености. Организатори, али и бројни посетиоци сматрају да су одржавањем две овако велике манифестације у истом термину највише изгубили становници ових општина. Сада су ускраћени јер морају да се одлуче на коју од ове две манифестације отићи.

По причи старијих мештана, али и сталних посетиоца, вашар се током година постојања мењао. Највеће промене се огледају у врсти робе која се продавала некада и сада. Док су у ранијем периоду преовладавали производи домаће радиности и занатства, данас углавном преовладава роба кинеског порекла сумњивог квалитета. Стари занати су данас реткост на овом вашару (сл. 2 и 3). Нема више

ужара, ковача, пинтера, ћурчија, казанџија, грнчар. Иако се сви слажу, и продавци и купци, да су занатски производи квалитетнији, њихова продаја је у стагнацији. Данас у општој беспарици пресудно приликом куповине је цена производа, док је квалитет на другом месту. Због тога стари занати губе трку са јефтином и неквалитетном робом. Дрвену бурад заменила је пластика, корпе од прућа замениле су пластичне и платнене кесе, ужад је од синтетичких материјала, нико више не купује гуњеве и кожухе, нема више мотика, секира и раоника из ковачких радионица. Међутим, и поред свега наведеног један занат опстаје, и док ће бити деца његови производи ће увек бити актуелни. Нису само деца редовни посетиоци и купци ових производа, већ су ту и старији посетиоци који се њиховом куповином бар на тренутак подсети детињства и слатких вашарских дана. Свилене бомбоне, лизалице, ушећерене јабуке, ратлуци, желе бомбоне, лицидарска срца и друге слатке ђаконије најразличитијих боја, величина и облика неизоставни су део ових народних окупљања (сл. 4).

Полна и старосна структура посетиоца је променљива и зависи од доба дана. Док су деца и посетиоци средовечних и старијих старосних категорија бројнији у преподневним сатима, млађе преовладавају у поподневним и вечерњим. У првим сатима на вашар долазе старији посетиоци не би ли у изобилју робе нашли преко потребне ствари за домаћинство. Док су мушкарци највише пазарили на тезгама са алатима и пољопривредним алаткама, жене су обилазиле тезге са кухињским посуђем, гардеробом, завесама и ситним кућним апаратима. Кажу, да је ово једна од ретких прилика у току године када могу дотрајале ствари да замене новим, а и “ваља купити нешто ново”. Голубац је варошица са малим бројем специјализованих продавница, понуда робе је оскудна, а одлазак у Пожаревац ради куповине представља додатни трошак. Зато и не чуди што највећи промет имају продавци намештаја, технике и гардеробе (сл. 5 и 6). Неизоставни део вашарске шетње подразумева и посету једној од шатри или кафаница дуж Дунавског кеја (сл. 7 и 8). Након напорног обиласка и куповине треба повратити снагу. То је и прилика да пријатељи из удаљених места обнове стара пријатељства, али и да се стекну нова. Познанства стечена на оваквим манифестацијама која су преношена усменим путем са колена на колена. Занимљиво је колико се тема за разговор отвори у тих пар минута и колико се догађаја, који су се десили од њиховог последњег сусрета, преприча.

Како време одмиче, старије вашарлије крећу ка својим кућам, јер треба дочекати госте. Вашарски простор тада попуњавају млађе генерације. Њихова пажња је усмерена ка делу вашаре где је смештен забавни парк са справама погодним за најмлађе посетиоце до оних за

које је требала извесна доза храбрости (сл. 9). Вожња рингишпилем је била прилика да се између девојака и момака склопе нова познанства. Приближавањем корпи, случајно или намерно, успостављани су први контакти који су након силаска са рингишпила прелазили у познанства али је било и симпатија, што се могло видети на њиховим лицима.

Смена генерација на вашаришту је и тренутак када трговци полако прибирају утиске и своде рачуне данашњег дана. По роби која је преостала на тезгама, али и њиховим лицима може се видети да ли је посао био успешан. Док су трговци, задовољни обављеним послом, паковали своју робу и спремали се за одлазак, они за које је овај вашар донео финансијске губитке нервозно су чекали још по неког окаснелог купца. Разлоге неуспеха тражили су у лошој локацији која им је додељена, скупим таксама, али и беспарици становништва. Међутим, нема времена за туговање, јер се за пар дана мора на други вашар, а сводиће рачуне кад се сезона заврши.

Вашарски простор заузима једну од најлепших и најфункционалнијих локација у варошици. Простир се између хотела Голубачки град на западу, основне школе на истоку, Дунава на северу, и централне градске саобраћајнице на југу. Тиме је обезбеђена лака доступност простору, како за посетиоце, тако и за трговце. Унутрашња структура простора је плански осмишљена, и њу чини више засебих делова. Источном делу вашара, где има највише слободног простора, могуће је прићи из неколико праваца. Тај простор је предвиђен за продају крупне робе која се допрема камионима и другим већим превозним средствима. На уласку у вашар, идући са истока, смештене су пољопривредне машине, казани за печење ракије, дрвена бурад, ограде од кованог гвожђа, бетонске и гипсане фигуре (које су веома омиљене код становника Браничева). Нашу пажњу су привукли надгробни споменици који су се овде продавали и велики избор намештаја за домаћинство. Да је било купаца и ових производа уверили су нас продавци. Намештајем који се продавао у потпуности се може опремити једно домаћинство. Било је целих кухиња, намештаја за дневне и спаваће собе, трпезаријских и баштенских гарнитура.

У следећем сектору налази се забавни парк са рингишпилима, аутодромом, балеринама (вртешка), тобоганима, тромболинама и видео играма и флиперима. У овом сектору, као неизоставни део вашарског декора, налазе се и шатре. На овогодишњем вашару је била постављена само једна шатра. Из године у годину, како је стандард становништва стагнирао и опадао број посетилаца, смањивао се и њихов број. Истовремено са тим и понуда јела и забаве у шатрама је постајала све скромнија. Ранијих година, по речима власника шатре и посетилаца, на вашару је било постављено по неколико шатри. “Жива” музика је била

присутна у свакој од њих. Данас, оркестри представљају додатно финансијско оптерећење за власнике шатри, тако да се музика пушта са озвучења. У понуди доминирају јела са роштиља и неколико врста печења.

Трећи сектор је смештен на најбољој локацији. Заузима простор између хотела, пешачке зоне, Дунава и спортских терена. На овом простору су смештене тезге са свакојаким ситном робом (одећа, обућа, музички дискови, завесе, постељина, посуђе, риболовачки прибор, кућни љубимци, бижутерија, ситни кућни апарати, школски прибор итд.). Разноврсност робе, велики број густо распоређених тезги и приступачност цена, су разлози што је највећи број посетилаца био сконцентрисан управо на овом простору. Шареноликости простора доприносиле су и тезге са разноврсним посластицама. Шаренило боја и облика свилених бомбона, лизалица и лицидарских срца, привлачило је пажњу и младих и старих.

Продаје се: 1. намештај (четири продавца, из Пожаревца (двојица), Неготина, Свилајинца), 2. гардероба, око 45 тезги, 3. играчке и школски прибор, десетак тезги, 4. ситни кућни апарати и бела техника, десетак тезги, 5. гипсане фигуре, чесме и бетонске ограде и фонтане, три продавца, 6. завесе и постељина, 14 тезги, 7. алат, 15 тезги, 8. производи од пластике, 15 тезги, 9. надгробни споменици, два продавца, 10. риболовачки прибор, четири тезге, 11. кухињско посуђе, 15 тезги, 12. кућни љубимци, две тезге и 13. две тезге са музичким дисковима и филмовима

Занатлије на вашару: пинтери (два продавца из Свилајинца и Велике Плане), казанције (један продавац из Смедерева), грнчари (три продавца из Пожаревца), каменоресци (један продавац из Пожаревца), корпари (четири продавца, из Великог Градишта, нису произвођачи), лицетери и бонбонције (три продавца, из Ковина, Пожаревца, Велике плане).

Прехрамбена роба: роштиљ (једна шатра и три мање скаре, угоститељи су из Пожаревца и Голупца), мекике, пице и бурек (две тезге, из Голупца), палачинке и крофне (две тезге из Голупца), шећерна вуна (два продавца).

Фотографије

Слика 1. Положај вашаришта у насељу

Слика 2. Занатски производи, бурад и казани за печење ракије

Слика 3. Производи од плетеног прућа

Слика 4. Тезга са слаткишима из домаће радиности

Слика 5. Продавница намештаја на отвореном

Слика 6. Једна од великог броја тезги са гардеробом

Слика 7. Централно место на вашаришту – роштиљ са шатром

Слика 8. Некада су сва места била попуњена

Слика 9. Дечији кутак на вашару

Нинослав Голубовић

ВАШАР У ГОЛУПЦУ

Резиме

Предмет овог рада је Великогоспојински вашар у Голупцу који се одржава сваке године 28. августа. Подаци су сакупљени на терену 2012. године, путем интервјуа и у личном контакту. Циљ рада је да се на основу прикупљене грађе на терену и стручне литературе остави траг о функционисању ових народних окупљања. Велика је штета што о овом вашару не постоје документовани подаци како из даље, тако и из ближе прошлости. Истраживање је базирано на причама старијих посетиоца.

Кључне речи: Голубац, вашар, Велика Госпојина, народни обичаји

FAIR IN GOLUBAC

Summary

This paper deals with the Assumption Fair in Golubac which is held annually on August 28. The data were collected in the field in 2012, through interviews and personal contact. The aim of the paper is to leave a trace of the functioning of such folk gatherings on the basis of the material collected in the field and scientific literature. It is a great shame that there are no documented data on this fair both from the distant and more recent past. The research is based on the stories told by elderly visitors.

Key Words: Golubac, fair, the Assumption, folk customs.

УДК 394.6(497.11 Црнајка)

Весна Милтојевић

Универзитет у Нишу, Факултет заштите на раду

Данијела Вога

Универзитет у Београду, Технички факултет у Бору

ВАШАР У СЕЛУ ЦРНАЈКА – ОПШТИНА МАЈДАНПЕК*

Увод

Реализација Пројектног задатка о вашарима у пограничју, осим прикупљања података на терену, захтевала је упознавање са литературом о вашарима и конкретно са вашаром у селу Црнајка, али и са крајем и његовим знаменитостима.

Прегледом литературе, а имајући у виду да вашари представљају вид масовног окупљања и (могу) да имају верски, економски и/или друштвени карактер, да се преплићу традиционално и модерно, радови Павковића (1972), Ковачевића (1978) Лукић-Крстановић (1997) и Срећковић, Антић (2007) представљају основ теоријских разматрања теме. Према прелиминарним сазнањима, на основу информација добијеним из Музеја у Мајданпеку, којем село припада, и речима Пауна Ес Дурлића, етнолога, дугогодишњег кустоса Музеја у пензији не постоје писани записи о вашару у овом селу.¹

Подаци о развоју села, с обзиром да не постоји целовита монографија, приказани су на основу истраживања Феликса Каница, података Републичког завода за статистику РС и информација приступачних на сајту Месне канцеларије Црнајка.

О самом вашару подаци су прикупљени на терену 1. октобра, ове (2012) године,² на основу *Протокола за социолошко-етнолошко*

* Припремљено у оквиру пројекта *Одрживост идентитета Срба и националних мањина у пограничним општинама источне и југоисточне Србије* (179013), који се изводи на Универзитету у Нишу – Машински факултет, а финансира га Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС.

¹ Господин Паун Ес Дурлић, истраживач који се бавио и бави етнолошким истраживањима и на кога су нас упутили из Музеја, а са којим смо већ имале задовољство да сарађујемо у реализацији једног од Пројектних задатака, написао нам је „Ви ћете пробити лед“.

² Планом теренског истраживања било је предвиђено да посетимо вашар у Доњем Милановцу 10. септембра. Према информацијама из Туристичког савеза Општине Мајданпек овај вашар је изгубио сва обележја вашара и представља, како су нам

прикупљање података о вашарима у источној и југоисточној Србији, добијеним од руководиоца пројекта „Одрживост идентитета Срба и националних мањина у пограничним општинама источне и југоисточне Србије“ проф. др Драгољуба Б. Ђорђевића, и разговора са мештанима и учесницима вашара.³

Полазећи од чињеница да је вашар који смо истраживали слабо посећен (мало продаваца и купаца), губитка неких обележја, као и материјала прикупљеног на терену (пре свега разговоре са мештанима), начињен је шири приступ приказивања масовних окупљања у Црнајки, који осим приказа овог вашара садржи и кратак осврт на остала масовна окупљања у селу. Сам текст је подељен у четири целине. После кратког осврта о значају и функцији масовних окупљања, па и вашара, и описа села, приказани су подаци добијени на терену. У закључним разматрањима извршена је анализа и компарација прикупљених података са ранијим сазнањима о вашарима и њиховим функцијама.

Вашари као израз масовног окупљања

Вашари, панђури, зборови – касније сабори, су појмови из мађарског, грчког и словенског језика који се користе за означавање јавног, масовног окупљања и представљају својеврстан вид испољавања јавног живота који се одвија одређених дана у седмици и години, на одређеном простору. Окупљања за време вашара су, као и остала масовна окупљања, догађаји који одударају од свакодневице и одувек су постојали. Људи су се окупљали ради задовољења неке од својих потреба, исказивања привржености некоме или нечему, да би поделили радости или тугу са припадницима групе у којој живе, видели некога и били виђени, продали или купили. О масовним окупљањима уопште, Купер (Cooper) пише као о посебним догађајима који су:

„координате помоћу којих су издвајани дани, годишња доба, отворени простори дислоцирани од свакодневне рутинизације. [...] Одувек се окупљало да би се клицало, обожавало, веселило, жртвовало, оплакивало, ружило. [...] Људи су се окупљали и ради размене добара, комуникације, трговишта (Cooper 1990, introduction, цитирано према: Лукић-Крстановић 1997, 115).“

објаснили обичан бувљак. Сугерисано је да посетимо вашар у селу Тополница или Црнајка. У договору са руководиоцем Пројекта посетили смо јесењи вашар у Црнајки.

³ Овом приликом захваљујемо се господину Тихомиру Журкићу, шефу Месне канцеларије села Црнајка, који нам је пружио основне информације о вашару пре и за време саме посете вашару и помогао у успостављању контаката са мештана села приликом посете.

Речју, масовна окупљања, нарочито вашари, су места на којима се склапају погодбе и послови, продаје и купује, (су)среће родбина и пријатељи, забавља и рађају прве симпатије и љубави.

Први сабор, према Миловановићу и Гаврићу, јесте никејски сабор одржан 325. године наше ере и представљао је окупљање на верској основи (Миловановић и Гаврић 1994, 422). Међутим, осим верске, сабори и вашари су имали (и имају) и економске, културне, друштвене и политичке функције. На њима су доношене важне одлуке, попут оне у Такову, за време сабора на празник Цвати, о подизању Другог српског устанка (Срећковић, Антић 2007, 4-5).

Верски основ окупљања задржао се до данас у српском народу, те се највећи број вашара одржава у време верских празника. С обзиром на то, празнични дан је посвећен неком догађају из хришћанске традиције, али на основу теренских истраживања дошло се до сазнања да се одвијају и обичаји који се не могу повезати са светитељем чије име празник носи. Дани уочи и на сам дан празника, па и вашара, разликују се од уобичајених дана. У то време се ритам свакодневног живота мења, прекида са свакодневним обавезама, а приступа се обављању неких обичајних радњи (Ивановић-Баришић 2004, 257-259).

Како се основ окупљања временом проширује, вашари и сабори почињу да се организују из економских, културних, политичких разлога. Сходно томе, вашари у Србији осим у дане верских празника почињу да се организују и независно од њих, а мењају се и/или проширују и функције вашара. Заправо, може се без претеривања тврдити да вашари никад нису имали само једну функцију. Мада је верски основ био пресудан за окупљања у средњовековној Србији, како наводи Павковић истражујући друштвени значај традиционалних годишњих сајмова, „локалне верске свечаности у част неког патрона често нису биле 'чисте', већ су их пратили скупови трговачког и друштвеног карактера“ (Павковић 1972, 97). У том смислу као функције наводи економске и друштвене (социјална и старосна структура учесника, одржавање сродничких и других веза и забава). Најчешће су поменуте функције испреплетане, што је уочио још Вук Стефановић Караџић. У одредници *намастир* свог Српског рјечника, описује обичаје везане за верске празнике и наводи да људи у време верских празника одлазе у цркву, исповедају се и причешћују, а потом се окупљају око цркве где се обавља трговина. Продаје се и купује вино, ракија, печено месо, али се и састају кумови, пријатељи, познаници, гледају девојке (Стефановић 1818, 439). О значају верске и друштвене функције вашара писао је и Јован Цвијић. Описујући како саме ученике верских обреда, тако и окупљање око цркве, указивао је и на испољавање социјалних разлика чак и за време великих празника,

после богослужења на вашарима, када су се уочавале разлике и друштвени статус учесника вашара. Истичући значај вашара, Цвијић је записао: „Ови су сабори у некоме погледу Србима оно, што старим Грцима беху Олимписке игре“ (наведено према: Срећковић, Антић 2007, 8).

Вашари у Србији имају дугу традицију. Законски су установљени 1839 године, при чему се из текста Уредбе која налаже пописивање свих панђура у Србији, наслућује не само њихова верска, већ преваходно економска функција. Но, вашари су све више попримали друштвени, односно забавни карактер, те се у извештајима о држаним вашарима у последњим деценијама 19-ог века наводи да све већи број посетилаца на вашаре долази ради забаве, а не ради обављања послова (видети шире: Павковић 1972).

У доступној литератури при проучавању вашара до сада су углавном била присутна два приступа: функционални и структурни. Први, функционални, сусрећемо у истраживању вашара у студији „Вашари у Србији“, аутора Саше Срећковића и Сузана Антић (2007), као и у нешто старијем раду Николе Павковића „Друштвени значај традиционалних годишњих сајмова“ (1978). Поменути аутори вашаре истражују у односу на његове две функције, економску и друштвену, а коришћењем десткриптивне и компаративне методе имајући у виду друштвене промене указују на сличности и разлике у различитим временским периодима. Временска и просторна димензија обављених истраживања, нису условили битне разлике у објашњењу вашара. У првој студији анализирана је привредна и друштвена функција и значај вашара у различитим историјским периодима у Србији илустрована грађом прикупљеном на терену уз назнаку промена у последњим деценијама, уз детаљан опис занатлија и робе на вашарима у 21 веку (Срећковић и Антић 2007, 5-17). Павковић, користећи функционални приступ описује вашаре, на примеру вашара у Неготину. При том, полази од економске функције која по његовом мишљењу представља основ за разумевање друштвене коју дели на: а) социјалну и старосну структуру учесника, б) одржавање сродничких и друштвених веза и в) забаву (Павковић 1972, 96-100). Структурни, или како сам аутор каже „структурно-моделирајући“ приступ је основ истраживања вашара Ивана Ковачевића у раду „Традиција и иновација годишњих сајмова“. Према овом приступу сајмове треба истраживати кроз три велике размене: размену производа, размену жена и размену информација (Ковачевић 1978, 127, 129).

На основу изнетог и прикупљених података на терену, а имајући у виду и функције кафана (Станковић 2010, 821-837; Ђорђевић 2011, 43-48) сматрамо да се може говорити о четири функције вашара:

верској, економској (структура и разноврсност производа, цене, економска добит локалној заједници), економско-друштвеној (кафане/вејници) и друштвеној (број и структура вашарлија, комуникација и забава).

Село Црнајка некад и сад

Село Црнајка је једно од 12 села Општине Мајданпек и налази се у источној Србији (сл. 1а). Према предању назив је добило према црном бору. Смештено је под окриљем Стола, Дели Јована и Великог крша на раскрсници важнијих путева.

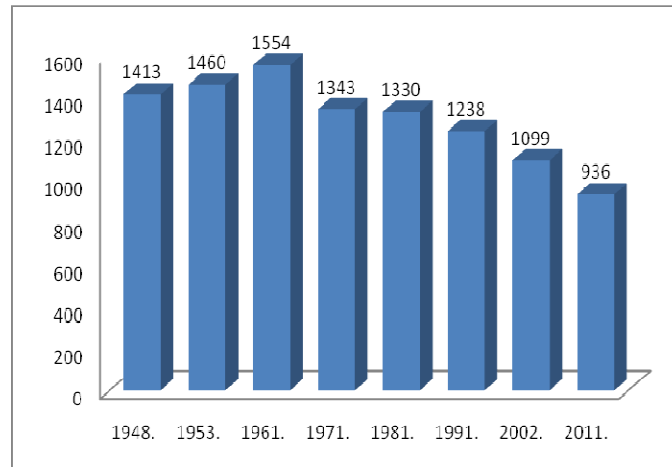
Кроз село протиче златоносна река Црнајка која припада сливу Дунава.

Према подацима место је било насељено још пре два миленијума. Остаци рударских јама и окана потичу из IV века и сведоче да је рударство било релативно развијено од памтивека, све до педесетих година прошлог века. Свеобухватне и уједно најлепше описе места оставио је аустроугарски путописац, археолог и етнолог, један од највећих познавалаца југоисточне Европе – Феликс Каниц, кроз записе о насељу, становништву, рудном богатству и експлоатацији руда.

„Центар Црнајке, чије су 224 куће са 1.125 влашких становника широко разбацане по брдима, чине механе, један дућан и општинска зграда на десној обали потока, док се њена школа саграђена још 1848. налази на левој обали. Ово већ данас значајно место има изгледа да постане и топионички центар рудом богате области између Дели-Јована, Стола и мајданпечких брда, коју је први рударски испитао Хердер 1835. године. Мало даље на југ, гранит са значајним грудвама трахита прожет је јаким жилама агнетита, који је, како показују многа затрављена јаловишта, био искоришћаван још у стара времена. На још јужнијем Габарском потоку леже сплављени велики блокови кварца са халкопиритом, а вода у потоку је жута од иловаче у којој има злата (Каниц 1987, 443).“

Подаци о броју становника и етничком саставу се данас доста разликују од оних које је изнео Каниц.

У селу се број становника после Другог светског рата до 1961. године повећавао, а затим се постепено смањивао. Према последњим подацима, данас у селу живи 936 становника (види графикон 1) у 321 домаћинству и 429 станова. (РСЗ 2011, 65).

Графикон 1. Број становника села Црнајка у периоду од 1948 – 2011.
Извор: РЗС 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991, 2002, 2011.

Према подацима пописа из 2002. године становништво се већином изјаснило као српско. У селу живи 63,96% Срба, 28,38% Влаха и по мање од 1% Румуна, Црногораца, Македонаца и Бугара.

Као и у време Каница, физиономија села је остала иста.

Село је разуђено, односно раштркано по планинама и висоравнима где у тзв. „кулмама“: Гол, Бондок, Леву реку, Село Врба, Перу, Палјевац, Радовицу, Шашку – Церовану, Дурач и Љубову, углавном живи већина становништва. Међутим, према казивању Тихомира Журкића, шефа месне канцеларије, „у задњих двадесетак година на такозваним кулмама остају само старачка домаћинства“.

У међувремену, број продавница је повећан у односу на доба када је село посетио Каниц, те их данас има три и снабдевене су основним животним намирницама. Уместо једне механе, у селу постоје три угоститељска објекта (две кафане и један кафић). У самом центру села саграђена је зграда месне канцеларије. Са друге стране реке Црнајке, налази се и данас четвороразредна основна школа и православна црква „Успеније пресвете Богородице“.

Оно чега у Каницевом опису нема је и зграда Дома културе са салом од 250 места за седење и кино кабином (где су ранијих година редовно приказивани филмови), амбулантом и читаоницом.

Сва домаћинства су прикључена на електричну (нисконапонску) мрежу. Поред тога, на територији МК Црнајка уведена је фиксна телефонија, ТВ и сигнал мобилне телефоније свих оператора. Село је релативно добар повезано са Београдом, Мајданпеком, Бором, Зајечаром ..., захваљујући сталним аутобуским линијама.

Без намере да детаљно описујемо историјат села, како бисмо указали на значај места на коме се налази село, спомињемо Милошеву кулу чији се остаци налазе на десној обали Црнајске реке (сл. 2а).

Милошева кула подигнута је на месту некадашњег римског кастела који је контролисао и штитио околне римске путеве, с југа и запада, који су на ушћу Шашке реке и Црнајског потока водили ка Талијати, великој оружарници на Дунаву. За место и кулу везане су многе легенде. Како је записао Каниц утврђење је „и у средњем веку сачувало свој значај“ о чему сведочи и предање да га је цар Лазар поверио на чување свом зету Милошу Обилићу, који је, према предању, рођен у овом крају. Легенда каже да је кнез Лазар, окупљајући војску за борбу против Турака, у овом крају први пут сусрео Милоша.

„Лазар је наишао на њега како спава под тополом и зачудио се кад је видео да се упоредо са дисањем - лишће тополе у једанким интервалим спустило и дизало. Цар је наредио да пробуде Милоша, па га је зато регрутовао у своју војну јединицу - у којој се брзо прославио, постао је главни јунак због кога му је цар дао своју кћер за жену (Каниц 1987, 445).“

Каниц у свом делу помиње и школу која је саграђена 1844. године. Похађала су је и деца из оближње Рудне Главе. Спаљена је као и већина зграда у селу за време Другог светског рата, а затим обновљена.

Данашња школа „Бранко Перих“ има 3 учионице, зборницу, салу за физичко васпитање, ђачку кухињу са трпезаријом. Похађа је око четрдесеторо деце од предшколског узраста до петог разреда, а затим, за разлику од прошлих времена, као што су некада овде долазила деца из Рудне Главе, данас најмлађи настављају школовање у Рудној Глави.

О значају села у прошлости говори и чињеница да је осим школе, још у 19-ом веку постојала црква. У извештају кнезу Милошу 1832. године, наводи се да у капетанији поречкој, којој је припадала и Црнајка, постоје четири цркве, од којих је једна у овом селу, црква *Успеније свете Богородице* саграђена 1819. године (<http://www.crnajka.rs/index.php?idstrpodm=5>).

У последњих десет година масовније се обележавају верски празници, али за разлику од претходног периода, данас село нема сталног свештеника. У време сеоске славе Спасовдана и породичних слава (Светог Јована, Петковице, Митровдана, Аранђеловдана, ...), као и у време школске славе Светог Саве, долази свештеник из Мајданпека.

Иако место представља географско средиште горњопоречког слива, смештено у близини раскрсница важнијих путева, богато рудним богатством, нису се остварила предвиђања Феликса Каница да ће

Црнајка постати значајан рударско-металуршки центар. Донекле и због тога што у овој области, „повољној изгледима за развој рударства влада није излазила у сусрет приватницима“, који су тражили концесије за искоришћавање рудног блага. Тек је 1888. године ондашња власт почела темељније да истражује рудно благо Црнајке и околине.

„Задатак је поверен инжињеру Хофману који је утврдио да на окну код Орашу ампулуја, које је за време аустријске окупације коришћено 1734-1738, халкопирит садржи 50% железа, а само 1,4 % бакра и 0,01% сребра. Између Црнајке и Танде у Габровој мики такође је нађен 15-30 цм дебео слој кварца, који садржи 34% бакра, нешто сребра и молибденита; године 1870. почело се са његовим експерименталним искоришћавањем у једном окну дугом 20 м, али је рад брзо обустављен (Каниц 1987, 444).“

Ипак, за време владавине кнеза Милоша (1815-1839) Црнајка је, као важан географски центар, одређена да буде административно средиште Горњег Поречја.

Вашар/и и масовна окупљања у Црнајки

Одлазак на вашариште и контакт с информатором

Улазак у село није одавао слику да се у њему било шта дешава. У самом центру села испред Месне канцеларије, где је требало да се нађемо са господином Тихомиром Журкићем, нашим информатором, троје људи тихо разговара. Обавештавају нас да је тренутно одсутан и упућују ка месту на коме се одржава вашар: „Само право, на једно километар, можда нешто мање, скрените лево. Наићићете на велику 'вашарску таблу'“.

Негде око 13 сати, после неколико покушаја да ступимо у контакт са нашим информатором, господином Журкићем (сл. 1б), коначно се налазимо у једној од кафана на вашару, тачније испод вашарске шатре. Извињава се и објашњава да је морао да иде до Дели Јована, „да се нађе пописивачима- Почео је попис пољопривредних домаћинстава“.⁴

Масовна окупљања и вашари у Црнајки

Господин Журкић нам је потврдио да се у селу Црнајка одржавају четири вашара, од којих само један у време верског празника

⁴ Интервјуи обављени са мештанима и вашарлијама без језичких интервенција уграђени су у текст .

Велике Госпојине (28. август). Овај вашар има најдужу традицију и први пут је према казивању одржан 1938. године. Остала три: 25. априла, 19. јула и 1. октобра су новијег датума и имају превасходно економски и друштвени карактер. Најкраће се одржава вашар 25. априла, уназад 6 година, а најпосећенији је вашар 19. јула. Према казивању господина Журкића посећеност јулског вашара је највећа, јер се вашар одржава у време годишњих одмора, те га посећују они који раде како у нашој земљи, тако и у иностранству. Мада по његовим речима „и то није као некад, све је мање људи“.

О почетку одржавања (години) нисмо успели да дођемо до писаних записа, а од саговорника смо добили различите информације. Један од најстаријих посетилаца Крстић Драгољуб, Љуба, стар 88 година, грађевински предузимач у пензији сигуран је да се вашар организује нешто више од десетак година:

„Овај вашар се организује петнаестак година. Главни вашар је 28. августа. То је вашар познат и виђен у широј околини, јер нико нема овакав простор као ми, да могу продавци да изложе своју робу. Ни у Неготину нема овако доброг простора, јер је направљено као лавор, као корито. Прођеш са свих страна и има да видиш вашар као целину. Виђен вашар у Неготину, Кладову, Бору. Пошто смо село на средини овог мајданпешког атара, ми смо центар, па долазе мештани Клокоћевца, Рудне главе, Танде, Орљанца, Луке и Плавне. Раније су овде трговали и Румуни и понеки Бугарин, али сада их готово нема.“

За разлику од њега, други саговорницу су тврдили да се вашар одржава нешто дуже.

„Ово је последњи у години и можда најслабији. Одржава се више од 30 година. Најбољи је ипак онај 19. јула у време ферија, јер се на вашар из околних крајева у Црнајку 'сјати' све што је живо. Имамо још један вашар 25. априла, новијег датума, али на њему се препродаје само стока. Сељаци га користе да продају јагњад и телад која је 'на свет дошла' током зиме. Најстарији се одржава за Велику Госпојину.“ – рекао нам је доста млађи од дека Љубе, Ненад Радуловић.

Недоумицу око почетка одржавања вашара делимично је разрешио господин Журкић. Мада ни он није знао тачну годину, сигуран је да се одржава већ „*тридесетак година уназад*“, јер га је посећивао још као дете. Осим три вашара у селу, скренуо је пажњу на

још два, по његовом мишљењу важна масовна окупљања, две манифестације: на „Дане фолклора“, међународну манифестацију која се одржава на други дан Ускрса и сајам пчелара, који се одржава у последњој недељи марта, под називом „Делијовански дани пчелара“.⁵

Вашарски простор и ко су вашарлије

Простор на коме се организују вашари у Црнајки, тзв. Вашариште, удаљено је скоро један километар од центра села и заузима простор од око 3,5 хектара. Овај, и остала три вашара, нису се одувек одржавали на овом простору. Према речима господина Тихомира Журкића, вашари су се раније приређивали у центру села, код сеоске чесме. Последњих десетак година одређен је овај простор и наплаћују се продајна вашарска места, како он тврди по „мизерној цени“.

Висина таксе, која се креће од 50 до 1200 динара (сл. 2б), јасно се види на великој дрвеној табли постављеној покрај пут који води ка вашару. „Прихватљива је и за продавце и за нас, јер је то један од ретких прихода које село убира, односно МЗ“ – тврди Журкић. Ни, продавци не сматрају да је такса висока, али се жале на слабу продају робе.

Простор, на коме се организује вашар је специфичан из неколико разлога. Углавном сви саговорници помињали су, као и дека Љуба, специфичан облик простора („корита“) на коме се одржавају вашари. По речима господина Журкића, осим облика, предност овог простора је и релативна издвојеност из села, чиме се мештани не ометају. „Локација је изванредна. Ми можда имамо најбољу локацију за вашаре, јер је издвојена и налази се на крају села, на путу за Мајданпек.“

На самом улазу у Вашариште, са десне стране пута, посатвљена су два камиона испред којих се нуде надгробни споменици, а мало даље тезга са постељином. Насупрот њима, ка путу, неколико тезги са мешовитом робом (пластика, гардероба, алуминијумски прозори и врата, ...). Иза њих налази се ограђено Вашариште подељено у две целине (сл. 3). Један део предвиђен је за сточну пијацу (око 50 ари), а остали простор за продају занатских и осталих производа, као и за постављање вејника и шатри за продају хране. На уласку у сточну пијацу продају се лимени шпорети, а део је искоришћен као паркинг простор за аутомобиле. Са леве стране, тик уз ограду која раздваја ова два дела у облику ћирличног слова п, постављене су са леве и десне стране тезге и једна ћевабцијница, у прочељу две шатре/вејника са столовима.

⁵ Делијовански дани пчелара се одржавају од 2006. године. У склопу ове манифестације организују се стручна предавања из области пчеларства, продајна изложба пчеларских производа, опреме и репроматеријала за пчеларство.

Само средиште је предвиђено за продају робе, али ове године је полупразно.

Посећеност вашару читавог дана је била мала. Од јутра до вечери посетило га је мање од 400 људи, углавном средњих година и старији. Деце готово да и није било. Разлика према полној структури није уочена, осим у јутарњим часовима када је на сточној пијаци доминирала претежно мушка популација. Посетиоци вашара су, углавном, мештани и по који „гост“ из околних села. Највећи број продаваца је из суседних места и неколико из Румуније.

Привредна функција вашара

Сточна пијаца

У раним јутарњим часовима, негде око 7 сати, формирана је сточна пијаца (око 20 продаваца и око 200 грла нешто ситне и крупне стоке – јунаца, телади, оваца). Међу купцима су присутни и закупци. Нешто касније, око 10 сати на пијаци готово да више није било ни продаваца, ни купаца. Камиони београдске регистрације за превоз стоке отишли су, мада су се нешто касније, око 12-13 сати, поново паркирали на сточној пијаци, али тамо више никог није било.

Посетиоци тог дела вашара нису били спремни за разговор. Ипак, кад се већ рашчистила гужва, старији човек који је на улару држао теле, пристао је на разговор са нама (сл. 4).

Новак Златић, староседелац, сваке године посећује вашар и сточну пијацу. Продао је теле и чека да га преузме човек који стоји недалеко од њега и чека камион (накупаца).

Укратко нам је испричао како је некад било, а како је сад.

„Јутрос је било мало стоке и мало купаца. Није ишло добро. Лош пазар. Раније је вашариште било пуно стоке, све горе до брда било је испуњено кравама, теладима, овцама и свињама. Чак су се и коњи продавали. Дакле стока је била смештена у горњем, а у доњем делу бил су шатре са кафанама и продавци разне робе – за домаћинство. Данас нема стоке, нема ни купаца. Не купује се, без обзира на цену, да ли је стока скупа или јефтина. Не иде. Нема стоке, нема људи. Како да ти кажем, пазар није био добар. Ни онај који је куповао, ни онај који је продавао није задовољан.“

Највећи проблем је по мишљењу Златића, велики број накупаца. Долазе и у договору, како каже „убијају цену“ стоке. О сточној пијаци и улози накупаца говорила су још два наша саговорника.

„Слаба сточна пијаца. Прекупци су покупили све што су сељаци довели. Мало је било стоке, јер се сад пазари по кућама. Накупци знају сва домаћинства. Познају све људе у центру и околнии, знају коју стоку чувају, тако да одлазе директно на врата и купују. Иду од куће до куће...“ – рекао нам је господин Ненад Радуловић

Да је сточна пијаца била слаба и да је стока продавана „буд зашто“, са мештанима мишљење дели и шеф месне канцеларије.

„Продавали су овце за 1500 до 2000 динара. 20 еура то је стварно багателно. Паралелно, вашар је и у Штубику. Тамо је вашар јачи и тамо се стока масовније тера и продаје. У Штубику је сточна пијаца сваке недеље. И то негативно утиче на вашарску понуду у селу.“

Сточна пијаци се око 11 сати потпуно испразнила. Незадовољни су, пре свега, продавци због ниских цена. Купци који су успели да надмудре накупце и имали довољно новца, купили су стоку неопходну за домаћинство и у тракторима су се враћали кућама у кулмама. „Нема се пара“ – каже Журкић, „купује стоку само ко мора“. Чини се да су најзадовољнији накупци који су посетили не само Црнајку, већ и околна села и пазарили стоку по повољној цени.

Продаја робе

О слабој заинтересованости продавца да донесу и изложе робу на вашар најбоље говори чињеница да је огроман простор Вашаришта био готово празан (сл. 5). Тезге су почеле да се постављају после 7 сати, али купаца готово да није било скоро до 9.

Доминирала је гардероба, нова и половна, пажљиво сложена на тезгама и обешене да се види, или на простиркама на земљи. На тезгама половне робе могао је да се види натпис „*secon hand*“. Било је и обуће нове и старе: гумењака, патика, ципела и чизми. Продавали су се и предмети од пластике: лавори, бурад, тегле, ... разне чиније и тањире, поклопаци, затварачи и сл. У понуди је на две тезге могла да се купи стара и нова техничка роба и разни електрични уређаји (бушилице, компресори, стеге и сл.). На две тезге се продавало посуђе, на три бижутерија и разне ђинђуве и играчке. Мogle су на три тезге да се купе свеће, лицидерска срца, свилене бомбоне, фрулице, медањаци и вештачко цвеће. На вашару су се још продавали јастуци, јоргани и постељине, али и алуминијумски прозори, лимени шпорети, половне гуме за аутомобиле, половне плинске боце (сл. 6 и 7).

На вашару је готово подједнако била заступљена нова и јефтинија половна роба. Последњих година, као и ове, према речима господина Журкића: *„Доминира половна роба. Људи купују стару, изношену робу. Сељаци немају пара“*.

За време проведено на вашару и сами смо се уверили да је роба слабо купована. Пробала се по која блуза, сукња јакна, али ретко и куповала.

Ненад Радуловић на свој начин процењује посету вашару и понуду робе:

„Вашар сада личи на прави бувљак. Изумире. Нема више традиционалног вашара, а за неколико година може и да нестане. Видите, много мало народа има. Смањио се за трећину, у односу на раније вашаре. Нема ни „гостију“ из иностранства. Румуна поготову. Више је трговинског карактера и доминира бувљачка роба. Одавно нема старих заната. Многи људи из самог села не излазе, јер је вашар претворен у бувљак. Људи се снабдевају робом на пијацама у околним градовима: петком у Горњем Милановцу, суботом у Мајданпеку, а недељом у Рудној глави. А људи, са друге стране имају све мање и мање пара. Народ је осиромашео“.

Ко су продавци на вашару?

Продавци робе су углавном били из суседних места, али и неких удаљенијих градова Србије. Румуна и Бугара који су ранијих година били уобичајни гости/продавци, ове године готово да није било. Роба из Румуније продавана је на две тезге, а Бугара ове године уопште није било. Осим Срба и Влаха из околине, гардеробу су на неколико тезги продавали и Роми. Мало је и продаваца и купаца *„јер сељак нема пара“* истиче Тихомир. Многи су остали без сталног запослења, мада један део и даље ради у руднику. Према његовом казивању део становништва живи од сточарства, а део од продаје огревног дрвета, јер се због климатских услова поврће и житарице гаје само за сопствене потребе. *„Тешко се живи у овом селу“*, констатовао је господин Журкић.

На самом уласку у сточну пијацу од традиционалних занатских производа изложено је неколико шпорета и фуруна (сл. 8). Продаје их Радивоје Ристић из Пожаревца. На вашар је дошао са сином који продаје робу, али на вашару у Штубику. Породица Ристић живи од лимарско-браварског посла.

„Долазим сваке године на вашар. Бравар сам и са сином правимо од лима шпорете, фуруне и осталу лимарску робу.

Жена и ја смо пензионери, али тешко се живи. Син је наставио да се бави овим занатом, наставља и покушава да развија породичну традицију. Данашњи вашар је јако лош, с обзиром на раније године када је било много више и купаца и продаваца, али и света уште. Све је лошији и лошији. Ево ја до 13,30 сати нисам продао ниједан шпорет“ – истиче господин Ристић

На опаску да ће можда бити боље после подне, негодује и објашњава да њихова роба на вашарима „*обично, 'иде' пре подне, када пазаре људи домаћини, а после подне се окупља, углавном, омладина – коју не интересују лимарски производи*“. Разлог лоше продаје налази у тешкој економској ситуацији. Како истиче и овај вашар зависи од трговине стоком. Било је мало стоке и продавана је по ниској цени, па не може да очекује да ће нешто да прода.

„Некада, када је било више стоке и када је продавана по доброј цени – народ је тако зарађивао. Узму новац и део одмах потроше, овде, на вашару, па купи се нешто и код нас. Све је мање стоке, све је мање људи на селу...
Иначе цене нису велике, фуруну продајем за 2.000, а шпорете за 8.000 и 10.000 динара. И никако не иде. Некада сам лим за шпорет куповао четири килограма за марку, а сада је један евро – килограм. Цену нисмо мењали од краја деведесетих. Па видите докле смо дошли!“

Ипак, већина продаваца била је из околног Бора и Мајданпека. За једном тезгом, од три, на којима су се у једном делу продавале свеће, лицидерска срца, свилене бомбоне, медањаци, фрулице – затичемо млађи брачни пар. После малог отезања и упућивања на друге продавце који већ деценијама, традиционално израђују и продају свеће, ипак пристају на разговор, али моле да остану анонимни. Живе у Бору, а свећарством се баве три године. Лицидерска срца и осталу робу поручују од других, старих и проверених мајстора.

Обоје су радили у транспортном предузећу Бор, где су после приватизације остали без посла.

„Морали смо нешто да предузимамо како не бисмо остали гладни. Изабрали смо воскарски занат. Учили смо га из прича, од мајстора који нам је направио машине, а онда и преко интернета. Учили смо се на грешкама. Али, кренула је продаја. Стално посећујемо вашаре у околини. Редовно долазимо и у Црнајку, већ трећа година за редом.“

Док супруг дрема у колима, наша саговорница наставља своју причу и упознаје нас са члановима породице. Имају двоје деце, „*школараца у другом и четвртм разреду*“ и преживљавају захваљујући воскарском занату. У послу им помажу и деца, јер „*нешто мора да се ради, а и није мала ствар што смо постали 'сами своје газде'*.“ На питање зашто не праве украсне, миришљаве свеће једноставно одговара:

„Другачија је процедура и захтева нова улагања. Осим тога, у овом крају, а посебно на вашаримо много боље иду верске свеће. Уопште овде се много користе на поменима“.

Између привредне и друштвене функције – кафане и храна на вашару

На самом вашару, како то обично бива, осим робе могла је да се купи и храна. Са леве стране на уласку у вашариште био је постављен комби и испред њега плински роштиљ. На менију: пљескавице и кобасице уз могућност да се у лепињи нађе и неки од прилога (црни лук, сенф, кечап). У прочељу су две шатре у којима сеоски угоститељски радници продају храну и пиће. Испод шатри столови са разнобојним столњацима и пластичне столице (сл. 9). Испред, плински роштиљи (види фотографију 10). Можете да седнете поручите пиће и храну, или у пролазу да купите нешто и једете док обилазите вашар.

За разлику од Каница коме је, по доласку у село, кафеџија Цинцарин небичним климањем главе „пожелео прву добродошлицу“ (Каниц 1987, 443), нас су под шатром поздравила два младића мештанина, како смо сазнали студента, која су служила пиће.

Посећеност је одражавала слику читавог вашара. Столови су полупразни. Посетиоци углавном пију пиво и сокове и једу пљескавице у лепињи. Младићи који служе ужурбано прилазе столовима, служе пиће и сакупљају празне чаше које перу водом из пластичног канистра са славином. До њега је бурад у којима се хлади пиће. Младић доноси пиће и храну и уз осмех одбија разговор правдајући се послом и упућује нас на газду.

Газда, мушкарц средњих година, ужурбано на дрвеном столу, пар корака од роштиља, испред шатре, рукама, без рукавица, прави лоптице од млевеног меса, ставља их у пластичну кесу и обликује пљескавице. На импровизованој тезги до роштиља, кечап, сенф, мајонез, црни лук ситно сецкан, алева паприка, љуте папричице и лепиње. На једном крају роштиља земљана посуда, тавче, са неколико испечених пљескавица и кобасица у доста масноће (сл. 10).

Радо пристаје на разговор. Са првог стола чујемо једног од првих саговорника, дека Љубу како нам додацује да је он прави човек за разговор.

Ненад Радуловић је рођен у Црнајки пре 47 година. При представљању је осим имена и презимена додао „*фирма Столе – Црнајка*“. Из разговора сазнајемо да је власник кафане у центру села коју је отворио 1999. године. Наравно, пошто се бави угоститељством, питамо га пре свега за састав вашарског менија.

„Данас служимо само пљескавице и кобасице. У почетку смо имали проширен мени на којем је било вешалица и пасуља, али најбоље иду кобасице и пљескавице. Ово је најприступачније и најјефтиније. Ја држим у селу кафану већ неколико година. Овде радимо док се не смеркне, а после се селимо у село у нашу кафану. Посао зависи од муштерија и од времена.“

На вашару се чује народна музика само из једног касетофона. О „живој музици“ у кафанама и на вашаришту каже:

„На вашаришту 'живе свирке' нема већ више од 10 година. Вашар је све слабији и слабији. Музике има по затварању вашара, доле у селу, у кафанама. Ангажујемо је из Бора.“

Да је некад било више шатри/кафана и живе музике посведочио је и дека Љуба: „*Раније је било пљех музике у сваку кафану. А сад нема. Смањило се расположење. Народ нема пара.*“

Међутим, живе музике има и на самом вашару у време одржавања летњих вашара, како нам је рекао господин Журкић. Ово је један од мање посећених вашара и по његовом и по мишљењу господина Радуловића. Уобичајно мања посећеност у односу на јулски и августовски вашар, а посебно последњих година, условили су да нема музике у току дана.

Остале хране карактеристичне за вашаре: мекика, шећерне вуне, ушећерених јабука, печеног кукуруза и како се то каже „ситне занимације“ (семенки, сунцокрета, кикирикија, ...) није било. Али је зато било свилених бомбона, лизалица, фрулица, медањака и наравно лицидерских срца.

Друштвена функција вашара

Дружење и инциденти на вашарима

На вашар се ове године долазило углавном аутомобилима и тракторима у јутарњим часовима. Углавном, по двоје, троје људи шета вашаром и гледа робу. Јављају се једни другима, застају да прозборе по коју реч, махом на влашком и настављају шетњу кроз вашариште.

Овај, и остале вашаре, углавном, прати пријатељска атмосфера. Мештани не памте да је десетак година било неке веће свађе или потребе да интервенише полиција у последњих. Дека Љуба се са тугом сећа да је некад на овом вашару било много више људи и да је било много веселије.

„Некада је све врвело од људи. Раније је била жива музика. Увече у свакој шатри. Сада се пре вече вашариште празни, а власници кафане у селу ангажују музику. Увек је пролазио у добром расположењу, само некад искрсне нека чарка и свађа, због пића.“

Свађе и кавге нисмо приметили. Да оне нису обележје вашара, али ни свакодневног живота у Црнајки последњих година потврдили су нам и господа Ненад и Тихомир. „*Искрсне нека ситна чарка и псовка*“ – каже Тихомир, али ништа озбиљније. Ни Ненад, као угоститељски радник не сећа се да је било неких инцидената у скорије време на вашару, али и ван њега.

„Нема туче, нема свађе. Раније је било међусобне кавге, да л' око девојке или нерашчишћених „старих дугова“. Данас тога нема. Када сам отворио 1999. године кафану било је туча. Кад се напију, не може човек да их смири. Чак је и милиција морала да интервенише. Али последњих 5-6 година, тога, верујте, више нема. Ако је био само један инцидент. Не знам, шта је, да'л се смирио народ, шта је...не знам! А и не пије се више као некад, а и нема младих, па нема ни ко да гуцне коју чашицу више! Људи су постали културнији. Сада су деца и омладина културнији. А некада, чим се крене на вашар, попије се мало више и почну кавге.“

Забава на вашарима

На вашару не само да није било музике, већ ни других забавних садржаја. Господин Радуловић се сећа да, ни кад је као дете и младић долазио на вашар, никад на овом вашару није било рингишпила и осталих забавних садржаја, осим по којег флипера и стоног фудбала. Данас нема ни тога. „*Децу ове справе не интересују*“ и додаје „*деца су компјутеризована и ког' више интересеју аутомати. Није то младима више занимљиво, прешли су на видео-игре.*“

На питање има ли игара на срећу карактеристичних за вашаре: „миш бели срећу дели“, шибицарење, гађање из пушке, „пецање“ и слично, Тихомир уз осмех каже: „*тога одавно нема, јер не долазе Цигани.*“

Језик на вашару

С обзиром да се ради о општини и селу у пограничју, на вашару се говори углавном српски и влашки. Запазили смо да су посетиоци вашара међусобно углавном разговарали на влашком. Комуникација између вашарлија и истраживача текла је на српском углавном без проблема.⁶

Разговор истраживача са дека Љубом прекинули су старија жена и мушкарац. Обоје су му се обратили на влашком. Како рече, дуго се није видео са женом која живи у једној од кулми, а мушкарац, и сами смо схватили на основу гестикулације, звао га је на пиће, под шатру.

Затварање вашара

У касним поподневним часовима, са првим сумраком незадовољни оствареном зарадом продавци склањају робу и расклапају тезге. Вашар се сели у центар села. Постављен је већ киоск за продају мекика и крофни. Углавном се млади окупљају у две кафане и кафићу. Чује се музика бенда из Бора. Свира се народна, забавна, турбо фолк музика. Песме српске и влашке. Мелоси се мешају и преплићу. Атмосфера, баш како су нам причали мештани. Опуштена и весела.

Прича Анкице Јонових о селу, вашарима и чувању традиције

Име Анкице Јонових помињано је у разговорима са више вашарлија. Она је најзаслужнија што се у Црнајки одржавају „Дани фолклора“, чувају народне игре и обичаји од заборавља и развија еко-етно-туризам.

Први је Анкицу Јонових, поменуо дека Љуба упознајући нас са масовним окупљањима у Црнајки:

„Имамо фестивал сваке године овде у Црнајке. Скупља се све села у околини. Најглавни организатор у селу је једна женска. Анкица Јонових. Она иде са фолклором по целој Крајни. Иде и даље. Она обавља такав посао који удовољава омладину. Е, да је потражите.“

Слику о госпођи Јонових и манифестацији употпуњује господин Журкић.

„На други дан Ускраса организујемо Дане фолклора. Манифестација је доста посећена. Организује се већ пола деценије. Долазе фолклорне групе из Руминије, Бугарске,

⁶ Проблем се појавио код поруцбине хране. Тражена је плескавица у лепињи, а нуђен сендвич, све док се није схватило да је плескавица у лепињи, заправо сендвич.

Војводине и централне Србије. Гости су нашег КУД-а „Дели Јован“. А све организујемо захваљујући нашој Анкици која води друштво.

Сеоски туризам покушавамо да развијемо. Анкица је своју кућу претворила у етно-кућу. Богами, тако у 2-3 недеље имају по којег госта. Долазе углавном Београђани, да уживају у овим прелепим пределима.“

Заједно са нашим информатором, господином Журкићем, напуштамо вашариште и враћамо се у село да посетимо госпођу Јонових. Њену кућу, недалеко од центра, изнад школе и цркве, путник намерник лако може да нађе, јер су у самом селу на раскрсницама лепо исписани путокази. Узаним путем пролазимо поред свеже окречене школе и лепо уређеног школског дворишта и улазимо у двориште.

За столом, испод винове лозе, са концем и хеклицом у рукама, дочекује нас госпођа Анкица Јонових.

Госпођа Јонових је радила у Дому културе у селу, али је 2004. године остала без посла, па се од пре 6 година бави етно-туризмом. Захваљујући бесповратно добијеним средствима од Министарства пољопривреде Владе Републике Србије реновирала је старе породичне објекте. За бављење туризмом „криви“ манифестацију „Дани фолклора“. Како сама наводи, идеју за бављење сеоским туризмом добила је захваљујући гостима, члановима културно – уметничких друштава, претежно из иностранства, који су били одушевљени природним лепотама овог краја, чистом и нетакнутом природом, али и обичајима и језиком влашког народа.

„Многи су ме питали, зашто баш туризам? Долазили су да виде шта ја то радим! Можда су за све криви Ускршњи дани фолклора које организујемо од 2000. године. Када су почели да долазе гости, учесници из Румуније, Украјине и Бугарске, схватила сам да они треба да остану у селу и да осете све чари овог прелепог краја. Можда је то био један до главних разлога што сам одлучила да се бавим сеоским туризмом. А с друге стране, пошто сам 2004. године остала без посла, дуго сам размишљала шта би то било најбоље за мене, и схватајући значај природних лепота села и околине, одлучила сам се за ову врсту рекреативног, промотивног туризма. Гости су веома задовољни. Презадовољни! Не долазе они само на ноћење или због гурманских специјалитета, јела и пића. Долазе да виде, да осете 'дивљу лепоту' села. Занима их све, од обичаја, преко нашег особеног језика, односно дијалекта... А ја сам им добра саговорница, па у живим разговорима размењујемо искуства, поредимо обичаје који карактеришу њихова и наше место. Мало је тешко са страницима, пошто ја осим делимичног

познавања руског, друге језике – не знам! Онда позовем неког од млађих мештана, углавном из фолклорне секције – коју водим, који ми помаже у комуникацији, и тако заједно промовишемо наше село.“

Без обзира што је кућа недавно реновирана сачуван је њен аутентични излед споља и унутра. Репарирани стари дрвени намештај у собама. Прозорска окна красе ручно везене завесе. Кревети су прекривени тканим простиркама испод којих се види ручно везена постељина, како је рекла Анкица „мамина“.

На зиду трпезарије урамљене фотографије њеног краљевског величанства принцезе Јелисавете Карађорђевић у друштву наше саговорнице. Са осмехом и поносом у очима, Анкица објашњава да је пре неколико година имала част да принцеза, при посети манифестацији „Мајдан-арт“ у Мајданпеку, одседне у њеној кући. Принцеза је, према речима наше саговорнице, била импресионирана лепотом овог краја и гостољубивошћу.

Међутим, њена ангажованост на афирмацији села не завршава се на овоме. Осим што се бави сеоским туризмом и води Културно уметничко друштво „Дели Јован“, у жељи да сачува старе занате, али и обезбеди сеоским девојкама и женама додатни извор прихода, иницирала је још два пројекта: израду производа од глине, односно бављење грнчаријом и израду ручно везених стољњака, постељине, поклопаца за теглице меда и сл.

Захваљујући њој, мештанке села учествују у реализацији пројекта који финансира ФАО (Food and Agriculture Organization of the United Nations), чије активности су ове године усмерене, осим на побољшање исхране светског становништва, унапређењу пољопривредне продуктивности и бољег живота сеоског становништва.

„Преко ФАО-а реализујемо пројект израде старих грнчарских предмета карактеристичних за ову средину. Дакле, радимо грнчарију. За учешће у пројекту првенствено су се пријавиле жене, мештанке Црнајке. Добили смо и такозване 'точкове' за обраду глине, саградили и пећ за печење грнчарије. Имамо, дакле све што је потребно да се овај стари занат обнови. Обуку смо успешно привели крају и сада свака жена може слободно да креира, да ради свој изабрани производ, да би га касније продала и тако зарадила који динар!“

Заслужна је и за реализацију још једног пројекта, „Стари занати – ручно везене постељине“. Пројекат финансира Општина Мајданпек. Како каже Анкица „*пуном паром се реализује.*“

„Шаре, односно орнаменте скидамо са старих ношњи, чаршава, јастука. Скидамо их, затим правимо схеме које мештанке саме бирају и везу. Осим постељина веземо и столњаке. Прву серију смо завршиле и већ се налазе у слободној продаји. Верујте да постоји велико интересовање, нарочито код страних гостију који нас посећују. Радимо и пешкире са старим мотивима, а ових дана разрађујемо идеје како да што успешније представимо и ракијске производе, односно покушавамо да на пробирљивом тржишту понудимо домаћу ракију са хајдучком травом, воском запечаћену са малом, веома укусном етикетом „made in Црнајка, Serbia“. Ту су и украсне торбице од тканог материјала које се носе на рамену, мале за мобилне телефоне“.

Идеја, чијом реализацијом се промовише село и помаже мештанима да зараде новац, не велики, али довољан да се подмире неке основне животне потребе има још. Рецимо, паковање домаћег чаја у посебно везеним врећицама.

„Ово је тек почетак. Немамо још увид у крајње финансијке ефекте, али мислим да ћемо успети. Битно је да имамо много идеја, а и ентузијазам нам не мањка. Први пут смо се 1. маја, на Празник рада, на Мирочу представиле и изложиле грнчарске производе. Било је интересовања и то велико, а од продатих производа – новац смо уложили у куповину глине“ – хвали се наша саговорница.

Предузимљивост ове виспрене жене и осталих мештанки, огледа се и у оствареној сарадњи са Друштвом пчелара. Показује нам малу округлу шустиклу са извезеним цветом у средини и оивичену хеклицом. Објашњава да на манифестацији „Дани меда“ овим шустиклама затварају мед из Црнајке и додаје „*Кад поједете мед, имате леп подметач за чашу*“.

И за недостатак рукотворина мештанки Црнајке на вашару има објашњење:

„Наше везене производе не износимо на вашаре. Једна постељина кошта 6.000 динара, а дупла 8.000 динара. То је за овдашњи свет скупо. Сељаци немају пара. Једна везиља ме недавно пита 'Ко ће уопште да купи овако скуп производ, када човек данас може обичну постељину код Кинеза да купи за 1.000 динара?!' А ја је питам 'Што то радиш?' Одговара: 'Да помогнем теби'. А ја, онако помало пргаво, као 'из топа'. То није моје. Све ово је заједничко. Помажемо једна другој да

афирмишемо село и зарадимо који 'динар више' у овој немаштини! А те конфекцијске постељине не могу да се мере с нашим везеним, памучним артефактима' Купују странци.“

Верује да би евентуално грнчарски производи могли да се продају на вашару, како у Црнајки, тако и широм Крајне, јер ће цена бити прихватљива.

Причала је госпођа Анкица и о вашару.

„Вашар нема оно што је некада имао. Нема музике и кола, нема онај дух који га је некад красио. Некада се на вашарима посвећивала пажња и живима и мртвима. Девојке су показивале шта су научиле за време зимских седељки и своје играчко умеће. Давана су и кола за мртве.⁷ На средини вашаришта постављани су столови са храном и разним ђаконијама које су доносили чланови породица умрлих. На средини су се палиле свеће, а околу су, осим хране, били начичкани дарови и цвеће. Музика је свирала, а кола су се намењивала мртвима. Свако ко игра у колу добијао је букет цвећа, свећу и пешкир, марамицу. Коловођа је носио бели барјак. На барјаку, са једне стране слика покојника, а са друге стране слике је обешено огледало. Огледало је прозор између овог и оног света. Тога више нема.“

Вашар/и губе на значају и по мишљењу госпође Јоновић. Бувљачка роба, али и отуђеност којој доприноси развој технике, су главни разлози:

⁷ Коло за мртве везано је за култ мртвих код Влаха који почива на традиционалним народним веровањима која треба да преминулом олакшају прелазак на онај свет, као и вечни боравак у рају (Дурлић 2010 и 1995). Осим одржавања такозваних помена (даћа) за покојнике, изливања воде за мртве, паљења великих ритуалних ватри налик ломачама око којих се играју дуга ритуална кола, одлази ноћу на гробља и такође пале ватре, Власи приређују и посебна кола за мртве.

„Коло за мртве прави се за годишњицу упокојења, кад прође васкршњи пост, обично на васкршњи понедељак. Коло се, по правилу, изводи у центру села. Породица покојника најми музику, а коло најчешће траје два сата. У средини кола је трпеза са запаљеном свећом и припремљеним јелима. Коловођа је обично ближи рођак покојника. Он носи бели барјак на копљу, на којем је слика покојника, огледало и цвеће, као и приликом играња око привега. Играчица до коловође носи слику покојника, као његову замену, јер се сматра да се на тај начин и он придружује игри. У колу се пије, играчи у рукама држе запаљене свеће, забрањено је да се оно кида и изводи се поподне. Паун Ес Дурлић каже да се, по веровању, тим колом и музиком покојник 'уводи у тамошњи друштвени живот' (National Geographic Srbija).“

„Сада вашари нису као што су некад били. Претворени су у бувљаке половне робе. Не знам зашто је тако, право да вам кажем. И ја се чудим. Вашар је, а ја седим кући. Техника је разорила све што је старо и вредно. Поготову телевизија и компјутери. Не постоји више дружење међу људима, као што је некада било. Некада, нарочито зими, ишло се од куће до куће, седело на седељкама. Жене су преле, нека је плела, нека везла, мушки су играли карте, а деца се учила да ткају. Свако вече код различитог домаћина. А сада су се људи учаурили, осамили. На седељкама смо училе да играмо. Прво смо игре требало да научимо, а онда смо ишле на игранаке, да покажемо шта знамо. Такав облик вечерњег, нарочито зимског дружења трајао до недавно – мислим негде до средине деведесетих година прошлог века. Сад се окупљамо увече када веземо или радимо грнчарију у оквирима поменутих пројеката, потом кад су пробе фолклора. Остали су само обичаји које можемо да изнесемо на сцену, да обрадимо кроз рад КУД-а. Деца једино што су научила и знају – кад је Божић, кад је Бадњи дан, једино тада знају шта треба да раде... За друге обичаје не знам да ли уопште знају! Све се губи, нестаје. Једино се дух старих времена чува кроз приче старијих“.

Закључна разматрања

На основу прихваћеног функционалног приступа у тумачењу вашара, па и вашара у селу Црнајка и прикупљених чињеница на терену, можемо извести неколико закључака.

Прво, верски основ и функција вашара у савременим условима нису доминантни на истраживаном подручју. Чињеница да се осим у време верских празника, вашари организују и другим данима, при чему економска функција добија на значају, указује да је дошло до извесне десекуларизације вашара и сабора у читавој Општини Мајданпек. У селима ове општине (нпр. Мосна, Црнајка) организује се неколико вашара у току године, од којих је одржавање само неких од њих везано за верске празника.

Да се вашари и сабори не одржавају само за време верских празника, те да добијају на значају други основи окупљања и функције, најбоље потврђује чињеница да се у селу Црнајка током године одржавају чак четири вашара. Само један има верски основ, 28. августа (Велика Госпојина). Осим тога, на основу прикупљених података, дошло се до сазнања да се на вашару у селу више не обављају неки од верских обреда карактеристичних за овај крај као у прошлости.

Друго, економски основ и функција вашара добијају на значају у другој половини деветнаестог и првој половини прошлог (двадесетог)

века. На вашарима се продавала и куповала роба, уз погађање, са ширег географског подручја и на тај начин задовољавале разноврсне потребе градског и посебно сеоског становништва. Значај економске функције за организовање вашара, потврђује чињеница да се и у новије време организују вашари на којима је превасходни циљ продаја, рецимо стоке на вашару у селу Црнајка 25. априла који се одржава уназад шест година.

На основу података добијених на терену, без претензије да извршимо генерализацију, стиче се утисак да и ова функција губи на значају. Наиме, негативни трендови у економској сфери, смањење броја становника и старосна структура у селу Црнајка, као и постојање сталних отворених тржних центара (бувљака) у околним већим местима условили су, на основу наших сазнања, понуду и потражњу на вашару који смо посетили. Продавала се претежно „бувљачка роба“ која може да се купи на било којем од сталних бувљака у околним већим местима (Бор, Мајданпек, Зајечар, Неготин). Од занатлија који се обично појављују на вашарима Србије (ужари, лимари, дрвенари, опанчари, лицетери и воскари, каменоресци, казанције, столари, кафеџије, корпари, метлари, грнчари, жичари, позамантеристи..) на овом вашару било је само лимара, воскара, каменорезаца и кафеџија.

Треба поменути да на самом вашару, пре свега због лоше економске ситуације и високих цена нису нуђени ни локални занатски производи (везене постелине и стољњаци) који претендују да постану бренд овог села, као ни резана грађа и креч по којој су мештани од раније били познати.

На смањење економске функције овог вашара, посебно када се говори о трговини стоком, осим поменуте старосне структуре становништва и депопулације који условљавају чување мањег броја стоке, треба поменути и негативну улогу накупаца, као и паралелно одржавање вашара у суседном селу.

Економска функција вашара, без обзира на ниске таксе, остварује своје позитивне ефекте једино у односу на локалну заједницу.

Треће, економско-друштвена функција, преплиће се кроз кафане/угоститељске објекте/вејнике на вашарима. Према ранијим истраживањима (Павковић, 1972) ова функција је чак имала превагу над економском у двадесетом веку, када су се захваљујући ширењу трговинских мрежа потребе за робом лакше задовољавале чак и на селу.

На основу наших сазнања, у селу Црнајка и економско-друштвена функција последњег вашара у години, превасходно због демографских и економских токова губи на значају. Мали број кафана/вејника, без музике, полупразни столови, једнолична понуда јела и пића најбоље говоре о томе.

Четврто, друштвена функција, као и претходне, бар на овом вашару у селу Црнајка, такође губи на значају. Мали је број вашарлија, како продаваца тако и посетилаца. Интересантно је да чак и већина мештана није посетила Вашариште, а за разлику од претходних година било је мало гостију из околних насеља и суседних држава. Посетиоци, углавном средње и старије доби, по двоје, максимално четворо, шетало је и/или седело испод вејника.

За мештане и овај вашар не важи изрека „идем да будем виђен и да видим“. Осим тешке економске ситуације, разлоге можда треба потражити и у потпуном одсуству забавних садржаја.

Конечно, шта рећи о вашару на коме није било гужве и вреве, на коме се готово није чула музика, није било занатских производа, као ни шећерне вуне, кокица, ушећериних јабука, мекика, крофни, али ни вртешки, стоног фудбала, стрелишта, аутодрома, балерине. Узроци овако слабе посећености, осим чињенице да је 1. октобар ове године био понедељак (радни дан, када су старији на послу, а деца у школи), проистичу и из: неповољне економске ситуације у земљи која се рефлектује на читав округ, општину и село Црнајка, депопулације села, сиромаштва, недостатка и губљења традиционалних обележја вашара и претварања у бувљак.

Питање које се на крају намеће јесте: да ли је могућ опстанак овог вашара у Црнајки, макар у облику у коме смо га ми затекли? Тренутно, ситуација није нимало обећавајућа, али верујемо да би економски развој, побољшање материјалног стања мештана, задржавање младих, интензивирање активности на очувању и промоцији традиционалних вредности и културе у селу и шире, значајно утицали на то да се овај вашар у селу одржи.

Ако ипак не опстане овај, ваљда ће неки од преостала три вашара одолети свим променама, као што је опстао вашар са најдужом традицијом (28. августа), или бар нека од манифестација (Ускршњи дани фолклора, Делијовански сусрети пчелара) о којима мештани са поносом говоре, или ће се организовати нека ново окупљање, захваљујући мештанкама, које ће осим економског имати социо-културни значај.

Литература

- Дурлић, Паун Ес. *Свети језик влашког хлеба: сликовница са речником у четрдесет слика*. Београд : Балканкулт фондација, 2010.
- Дурлић, Паун Ес. „Култ мртвих као основа за одређење религије Влада.“ У *Етно-културолошки зборник*, књ. 1, 232-240. Сврљиг: Етно-културолошка радионица 1995.
- Ђорђевић, Драгољуб Б. *Казују крчмо Церимо: периферијска кафана и околост*. Београд: Службени гласник, 2011.
- Ивановић-Баришић Милина. „Временско одређење празника и годишњих обичаја у поавалским селима.“ *Гласник Етнографског института САНУ*, LII (2004): 257-266.
- Каниц, Феликс. *Србија, земља и становништво: од римског доба до краја XIX века, друга књига*. Београд: Српска књижевна задруга, 1987.
- Караџић, Вук Стефановић. *Српски рјечник: истоликован њемачким и латинским ријечима*. Беч: Gedruckt Bei Den P.P. Armeniern, 1818. <http://scc.digital.nb.rs/document/S-II-0458> (приступљено 1.10.2012)
- Ковачевић, Иван. „**Традиција и иновација годишњих сајмова**.“ *Новопазарски зборник 2* (1978): 127-133.
- Лукић-Крстановић, Мирослава. „Феномен масовних окупљања у теоријском дискурсу.“ *Гласник Етнографског института САНУ XLVI* (1997): 111-121.
- Миловановић, Крсто и Томислав Гаврић, прир. *Речник симбола*. Београд: Народно дело, 1994.
- Павковић, Никола Ф. „Друштвени значај традиционалних годишњих сајмова.“ *Етнологички преглед 10* (1972): 97-103.
- Срећковић, Саша и Сузана Антић. *Вашари у Србији*. Београд: Демократска странка, Истраживачко-издавачки центар, 2007.
- Станојевић, Милена. 2010. „Институција кафане у Србији и развој модерног друштва. Функције кафане.“ *Теме 34*, бр. 3 (2010): 821-837.

Коришћени сајтови:

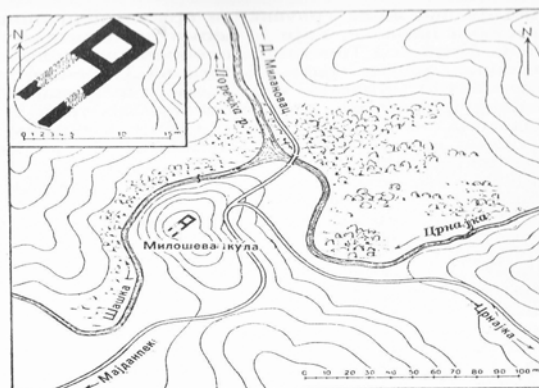
<http://www.crnajka.rs/index.php?>

<http://www.crnajka.rs/index.php?idstrpodm=5>

Фотографије

Слика 1а. Географски положај села
Извор: <http://sr.wikipedia.org/wiki/Црнајка>

План и основа кастела на ушћу Шашке.

Слика 2а. Остаци Милошеве куле
Извор: Каниц 1987, 445.

Слика 16. Тихомир Журкић, шеф Месне канцелаије (Д. Вога)

Слика 26. Обавештење о висини вашарских такси (В. Милтојевић)

Слика 3. Две целине на вашару: сточна пијаца и вејници (В. Милтојеви)

Слика 4. Једна од ауторки у разговору са Новаком Златић (Д. Воза)

Слика 5. Слика полупразног Вашаришта (В. Милтојевић)

Слика 6. Тезге са гардеробом, бижутеријом и играчкама (В. Милтојевић)

Слика 7. Тезга са свећама, лицидерским срцима и вештачким цвећем (Д. Воза)

Слика 8. Ристићева роба (В. Милтојевић)

Слика 9. Једна од кафана на вашару (В. Милтојевић)

Слика 10. Газда Ненад испред своје кафане/шатре (Д. Воза)

Весна Милтојевић
Данијела Воза

ВАШАР У СЕЛУ ЦРНАЈКА – ОПШТИНА МАЈДАНПЕК

Резиме

Вашари и сабори, као својеврсни вид испољавања јавног живота, имају дугу историју и традицију у српском народу. Опстајали су без обзира на друштвене системе и политичка уређења. Одликује их економски, културни и политички значај. У скоро сваком насељу Србије годишње се одржава бар по један вашар или сабор.

Село Црнајка, недалеко од Мајданпека, има чак четири вашара. На основу теренског истраживања обављеног 1. октобра 2012. године, у време одржавања последњег вашара у години, без обзира на већу посећеност јулског вашара и дугу традицију августовског, дошло се до сазнања да вашари, као облик јавног живота и окупљања, у овом селу ипак губе на значају, пре свега због малог броја вашарлија, продаваца стоке, занатских производа и остале робе, али и купаца и посетилаца уопште. Истовремено, нови облици окупљања у селу, попут Ускршњих дана фолклора и Делијованских сусрета пчелара добијају на значају.

Кључне речи: бувљак, вашар, занатлије, сточна пијаца, Црнајка.

FAIR IN CRNAJKA VILLAGE – MAJDANPEK MUNICIPALITY

Summary

Fairs and gatherings, as a kind of public life manifestation, have a long history and tradition among the Serbian people. They survived regardless the social system and political order. Fairs are characterized by economic, cultural, religious and political importance. Almost in every Serbian settlement it is held at least one fair or gathering annually. Crnajka village near Majdanpek has four fairs. Based on field research carried out on the first of October 2012. in the time of the last fair of the year, it was found that this village fairs lose their weight. This is corroborated by a small number of people, vendors of livestock and other products, as well as few buyers and visitors in general.

Key Words: flea market, fair, crafts, livestock market, Crnajka.

Весна Трифуновић

Универзитет у Крагујевцу, Факултет педагошких наука у Јагодини

ЖИВОТ У ПОГРАНИЧЈУ: ВАШАР У КЛАДОВУ*

Увод

Различити народи су осмислили бројне начине како да произведену робу представе потенцијалним купцима и да, у једном дану и о истом трошку, обаве продају и добро се забаве. Сајмови, пазари, панађури, вашари само су неки од назива којима се именује истоветна или слична појава – догађај који се одиграва на омеђеном простору у коме се одвија, у првом реду, купопродаја сезонске и других роба а, у позадини, која има намеру да дође у први план, одвија се читав један живот празничног показивања и доброг забављања према правилима дате средине.

У источном пограничју Србије, вашари имају исту динамику и колорит као и у другим њеним деловима, али су, изгледа, нешто сиромашнији и мање посећени, у складу са економским и демографским карактеристикама места где се одржавају. Вашар у Кладову, на Велику Госпојину, пример је обичаја који настоји да се, упркос новинама у свакодневном животу људи, одржи, окупљајући људе жељне атмосфере прошлих времена.

Вашари у Србији, некада и сада, представљају место окупљања људи намерних да покажу своју робу и по доброј цени је продају и, оних других, који би желели да се снабдеју, њима важним потрепштинама. И једнима и другима, овај економски чинилац је само подстицај да се на ово својеврсно окупљалиште у простору, појаве, да буду виђени и да друге виде, да размене приче накупљене између два вашарска сусрета, да склопе и друге, невашарске послове, а све успут мераклијски меркајући широку понуду на тезгама на отвореном, на покривеним тезгама, испод наткриљених шатора, у околини старих луна паркова. Одлазак на вашар, некада, је представљао догађај за који су се људи дуго припремали, а у складу са властитим очекивањима и годинама: произвођачи хране, старе занатлије, угоститељи, музичари, трговци на велико и трговци на мало и сви они који су намеравали да

* Припремљено у оквиру пројекта *Одрживост идентитета Срба и националних мањина у пограничним општинама источне и југоисточне Србије (179013)*, који се изводи на Универзитету у Нишу – Машински факултет, а финансира га Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС.

на вашару зараде коју пару усредсређивали су се на начин како да што више купаца придобију и сопствену робу „утопе“, они други, што на вашар одлазе са новчаником и намером да повољну куповину обаве и домаћинство своје и чланове своје „понове“ различитом робом доброг квалитета и по повољним ценама, одмеравали би висину издатка који могу да поднесу и данима раније прикупљали информације о ценама разноврсне робе, како би били припремљени за цењање без кога доброг пазара нема; има и оних трећих, који се за вашаре темељно не припремају, ама, најбоље се проведу јер им је животни принцип хедонистички и уживање увек на првом месту – такви се интересују за понуду испод наткриљених шатри у којима се чује жива музика и цврчање меса на жару; ту су и они, најмногбројнији, који пара много немају али на вашар одлазе јер им је то прилика да се сретну са другима себи сличнима, да виде и буду угледани, да разговарају, склопе познанство из којег много шта може да проистекне, а ако се ништа не догоди увек је ту други вашар, који може да буде срећнији и да нове, боље прилике понуди – било је много младих који су баш на вашарима започињали причу крунисану браком; и најмлађи вашарима су се радовали, јер су ту могли да виде, додирну и учествују у свим оним забавама које у обичним данима у местима где живе нема – вртешке, луна паркови, шећерна вуна, боза у стакленим бокалима, вруће мекике, јурњава међу тезгама, шатрама и гомилама људи је читав један свет који може да пружи велику радост деци. Тако је било некада.

Данас, вашари и даље привлаче људе разних доби и занимања, али као да се изгубила она њихова магична моћ која је могла да мобилише читава села и вароши, изгубила су се очекивања масе да ће утажити жеђ за невиђеним и недоживљеним, изгубили су вашари привлачност, сјај и лепоту некадашњу. Или то, можда, човек данашњице не разазнаје његове чари, одбацује их, срамећи се традиционалних начина окупљања и задовољавања различитих потреба. Куповина у великим супермаркетима грубо је одгурнула у запећак савремене трговине старински начин њеног одвијања – вашар. Мада испијање еспреса у кафетерији било којег мегамаркета има свој корен у испијању лимунаде на вашарској тезги: и у првом и другом случају, купцу је понуђена могућност предаха уз послужење у паузи између обављања великих куповина у низу. И у једном, и у другом случају купац је окружен свом силом робе која може да задовољи његове стварне потребе или да створи нове, изнуђене, за које треба одвојити и времена и новца, па и кафу и лимунаду у паузи попити. Али не признају савременици да и они, корисници нових технологија и могућности новог доба и даље учествују, као и њихови преци, у вашарској представи: свет и даље настоји да у континуитету одржи

купопродајни однос, у коме ће, они који организују вашар добро зарадити, а они који учествују у вашарским дешавањима повољно куповати и сјајно се забавити. Само, тај нови вашар у модерним друштвима, далеко превазилази границе оног малог, локалног, изгубљеног у превојима географске карте, и има одлике глобалног, који наткриљује све људе и тера их да узму учешће у трговини и забави.

О вашару

Вашари су у Србији имали одувек посебан значај, придавана им је велика важност и правилима њиховог одржавања одувек се власт државна бавила. У обреновићевској Србији, само, три су закона дефинисала место одржавања вашара, његов карактер, асортиман робе која се могла продавати; и каснији властодршци у Србији вашарима су се озбиљно бавили, да би се данас та брига свела на: (а) плаћање разних такси локалним властима (властима у месту где се вашар одржава) и закупнину вашарских тезги, музичког динара и других намета и (б) процену безбедносног ризика који вашарско окупљање носи и, у складу са тим, ангажовање одређеног броја снага реда (полиције) и њихових возила за разне намене (патролних и оних који служе за транспорт приведених лица) што, дабоме, представља додатни трошак за локалну власт; стога су оне, горепоменуте таксе незаобилазне и велике.

Према наталоженом искуству претходних генерација могуће је дати одређење *вашара* или *сајма* као вида народног окупљања, који се обично дешава у доба неког црквеног празника, када није дозвољено радити, чиме цео догађај добија празнични карактер и поприма дозу свечарске озбиљности. Повезаност са црквеним празником обезбеђује му, истовремено, и друштвену прихваћеност. Могуће је издвојити бројне друштвене функције вашара: (а) посебно се издваја функција, коју, описно, можемо означити као „*бити виђен*“ (на вашару нисте били ако нисте виђени – ако вам нико није прилазио, распитивао се за фамилију, послове и сл. Тиме се одређује и статус појединца у заједници коју вашар окупља); (б) функција *пласирања и прикупљања* информација, која данас губи на значају, али може се претпоставити њена важност у времену пре обухватног деловања средстава масовног комуницирања у свакодневном животу; (в) функцију *показивања* или *промовисања* младих (девојака и момака) „пристиглих“ за укључивање у брачну заједницу; у традиционалним породичним организацијама, иначе, без међусобног распитивања о пореклу, имовини, здрављу породице којом се жели „ородити“ нема склапања брака, а вашари су прилика да се прикупе подаци важни за доношење такве одлуке; (г) функцију *задобијања признања заједнице* поводом успешно обављеног задатка или одуживања дуга заједници (нпр. рађање детета је чин који

младим брачним паровима обезбеђује прихватање и поштовање социјалне заједнице којој припадају, а вашар је, често, прилика за јавно показивање детета); (д) функцију *доказивања престижа* појединца (од тога колико појединац троши, на шта троши и како троши новац зависи оцена његовог материјалног положаја, као и угледа који има у заједници).

Вашари имају и друге сврхе, тј. служе за:

- куповину и продају стоке и других пољопривредних производа, међутим, та функција је данас, скоро у потпуности, нестала;

- да се у кафани или импровизованој кафани под шатром посетиоци вашара проведу, трошећи паре на кафанску певачицу, а једна од њених успешнијих представа је певање на столу и то је, чини се, обавезан вашарски детаљ који привлачи, и данас, изван број посетилаца;

- да се припреми и прода свечарска храна: јагњад и прасад се тога дана окрећу на ражњу, у земљаним лонцима се кува „свадбарски купус“ као карактеристична храна за ову врсту окупљања;

- ту су и разни трговци који својом робом настоје да задовоље потражњу купаца који пазаре разне потрештине за домаћинство, а тога дана се купује и роба која нема одређену употребну функцију;

- прилика је то да се вашарлије, а најчешће деца „понове“, тј. да добију неку играчку, слаткиш, одевни предмет итд.

Набројане функције, да се закључити, се односе на вашаре у претходним развојним периодима друштва, које су карактерисали традиционални односи, патријархална организација породичног живота и неразвијена тзв. урбана култура. Снажни процеси индустријализације, урбанизације и низ промена које су изазвали у различитим подручјима друштва, допринели су да свечарска окупљања попут вашара изгубе на значају; број друштвених функција вашара је редукован, а карактер оних које су опстале је измењен и прилагођен, данас доминантној, урбаној, култури.

Некада су се људи на вашару окупљали ради *продаје, куповине и забаве*. Током времена на вашарима је све више јачао елемент забаве, а продаја и куповина робе је измештена у трговинске радње (робне куће, тржни центри). Сматра се и да су фестивали који се организују по Србији, као што су Гуча и Егзит, заправо, модификовани вашари, манифестације усаглашене потребама савремених вашарлија.

Како се данас одвија вашар, као вид наслеђене културе: да ли уз настојање да се очува ред који су познавале претходне генерације или у потпуно изобличеној форми у складу са променама материјално-техничке цивилизације којој припадамо и која, непрестано, доводи до „потискивања“ јавности? Данашњи вашари се у многоме разликују од

истих манифестација у прошлости чак и овој блиској; вашари седамдесетих и осамдесетих година прошлог века имали су другачије манифестне облике и значења за учеснике – они су били подручја јавности у коме је градски човек препознавао типичне начине живота, саобраћања и комуницирања својих најближих сродника (очева и дедова) у руралним подручјима и провинцијама, узимајући повремено активно учешће у њима, одржавајући тако континуитет оне димензије културе свакодневног живота, која се односи на традицију и празнике, са елементима религијских празника. Вашар је, у условима развоја српског друштва, које је стално на прекретници између очувања традиције и пристајања на модернизацију, израз непосредоване комуникације коју може да развије само јавни човек у познатом, стабилном свету у коме се одређени догађаји одвијају према познатом распореду на познати начин. Бројне економске, политичке и културне промене у савременим друштвима довеле су до урушавања овог познатог реда догађања, чија је последица и „нестајање јавног човека“ (Sennett 1989). Постоји тенденција измештања људи из јавног простора у тзв. мање јавне просторе који појединца деперсонализују, пример за то је и потискивање вашара и јачање трговинских ланаца: купопродаја се више не одвија на отвореном уз пратеће ритуале цењкања, који су означавали *активно* учешће продаваца и купаца у трговини. „У успону робне куће, маколико се она могла чинити свјетовном ствари, учакурена је управо парадигма како је подручје јавности као активно међусобно саобраћање узмакло у животима људи пред искуством једне интензивније, а мање друштвене јавности“ (Sennett 1989, 185). Одржавање вашара, данас, чак и онда када су изобличени готово до непрепознавања у односу на њихов првобитни изглед и функционалност, представља покушај очувања оне линије производње и дистрибуције у друштву и пратећих облика забаве, који човеку омогућавају да буде главни глумац у позоришном комаду, у коме је могуће изразити се одмах и непосредно у додиру са другом особом. Вашари су „догађања“ која људима омогућавају да буду изражајни, непосредни, активни – да успоставе “природан“ људски контакт. Зато су успели да преживе бројне друштвене мене у различитим епохама и да претрају до данас.

Вашари могу да се разумеју и као облик културе празника са облицима традицијске културе, а овакво одређење захтева, нужно, и одређење појма културе и културе свакодневног живота. Реч *култура* има бројна значења. У овом раду под културом се подразумева „свеукупност начина живљења одређене људске групе помоћу којих се решава темељно питање – питање властитог опстанка“ (Огбу 1989, 5); под „свеукупношћу начина живљења“ се, опет, подразумевају

знања, обичаји, вредности, веровања, обрасци понашања и оно што их повезује. У одређењу појма култура свакодневног живота, можда је најбоље поћи од супротстављених становишта А. Лефевр (Lefebvre) и А. Хелер (Heller). Тако Лефевр (1959) свакодневни живот одређује као оно што се „свакодневно догађа“. Том свакодневном догађању Хелер (1971) супротставља оно што се не догађа свакодневно и повезује га са несвакидашњим (празником, доживљајем); према овој ауторки, свакодневни живот „посредује да се дође до несвакидашњег“. У поимању културе свакодневног живота, у овом раду, подразумевају се

„сви облици културне продукције као и облици репродукције културе у свакодневном животу становништва у радном и слободном времену... и обухвата укупност услова, појава, потреба, утицаја културних и епикултурних феномена на свакодневни живот становништва (Илић 1992, 31).“

при чему је култура празника са облицима традицијске културе само један њен облик (подручје). Облици културне продукције и репродукције, тј. аутентични садржаји и облици стварања, културне потрошње и начини задовољавања културних потреба, укључујући и традицијске облике културе, се мењају са обзиром на историјску условљеност развоја конкретне заједнице и према стварним и потенцијалним потребама и интересима људи који чине заједницу. Вашари представљају стваралаштво, проишло из поделе рада, чију „кристализацију“ врше социјални слојеви који су, истовремено, и потрошачи тог стваралаштва; заправо, вашари представљају израз народне културе и облик традиције, која је стварана у изолованости некадашњег начина живота карактеристичног за аутархичне (самодовољне) заједнице попут сеоских заједница или, шире, друштава у којима модернизација није уобличио структуру и дефинисала њихова обележја. Облици народне културе, попут вашара, „стоје“ наспрам владајуће културе друштва, која је у основи одређена урбаним вредностима и очигледно је да не могу опстати у својој аутентичности. Изложеност утицајима глобалног друштва, урбаних вредности и разноврсне медијске понуде различите облике народне културе доводи до својеврсне сукобљености са тзв. релевантним системима, приморавајући их да се мењају и „изађу“ из сопствене затворености. Тај „излазак“ синонимни је термин са усвајањем нових вредности, вредности карактеристичних за урбано глобално друштво – долази до преображаја продукције, дифузије и рецепције вредности традицијских облика културе, укључујући и вашаре.

У даљој прошлости вашари су представљали једну од малобројних могућности окупљања и анимирања становништва, посебно занатлија, трговаца, сеоског становништва. Према начину на који су организовани (у циклусима, са унапред утврђеним календаром одржавања), функцијама које су остваривали (економске, културне) и утицаја на учеснике (дајући ослонац одређеним начинима понашања и одлукама), вашари су се истицали као важан чинилац који усмерава правац развоја локлане и шире заједнице у којој су одржавани. Њихова улога се у зависности од историјских околности мењала; у преиндустријским друштвима вашари су доживљавали узлете, да би њихов значај почео да опада са почецима модернизације српског друштва. Вашар, такође, може да се посматра и са становишта процене његове улоге (или, можда, је боље рећи реалне и могуће улоге) у очувању неких елемената културног идентитета. У свакодневном животу становништва у савременом српском друштву дошло је до губитка „тежине“ или значаја вашара, као локалног традиционалног догађаја и локалног простора уопште, што доводи у питање намеру да се локални културни идентитет препозна као чинилац укупног културног развоја. Вашари, културна димензија локалног идентитета, стога, заслужују помније проучавање, ма колико се специфичност ових неформалних институција данас доживљавала као реликт прошлости, без икаквог значаја за општи развој локалне заједнице.

Локални културни идентитет, који потискује комерцијализована масовна култура, опстаје, макар у траговима, захваљујући оживљавању обичаја, старих заната и различитих манифестација, укључујући и вашарска окупљања. Истовремено, захтев за очувањем локалног културног идентитета се, у јавности, веома често доживљава као „превазиђена активност“ и истиче процес хомогенизације културе под утицајем глобализујућих процеса као значајнији захтев коме се треба прилагодити. Непостојање јасне културне политике српског друштва је његова константа барем у последњих сто година, што је довело до непознавања, неприхватања и непоштовања традицијске културе (и обичаја попут вашара) јер нису засновани на реалним карактеристикама савременог живота. Обичаји који су се одржали немају више аутентичност већ су добили свој модификовани тзв. савремени облик али је њихово проучавање и даље важно јер начин њиховог одржавања открива „начин говора једнога друштва о самоме себи“.

Вашари представљају део традиције јер су сачували устаљено понашање које се понавља и обнавља; културно искуство кристалисано у овој манифестацији показало је своју постојаност кроз време тј. кроз дуготрајно понављање карактеристичног обрасца понашања, који је у

функцији задовољавања одређених човекових потреба. Под утицајем нових развојних услова овај наслеђени културни облик доживљава промене: многи стари елементи се губе, а уносе се нови, рационални у односу према измењеној друштвеној стварности. Према Драгану Коковићу, у друштву

„живи традиција претходних поколења, али се у њу уграђују нови елементи, значајни за његово функционисање. Не може се говорити о апсолутној постојаности и непроменљивости традиције, јер предаја културе није просто примање, него пре свега прилагођавање новим условима, па у том смислу треба разликовати *традицију* и *иновацију* (Коковић 2005, 275).“

Сукоб између традиције и иновације на примеру вашара, као облику културе празника са традицијским елементима није прикриврен, већ отворен: устаљена структура и типична схематизација вашара се мењају са циљем да се уведу промене које су „прихваћене, применљиве и корисне“. Увођење промена, међутим, проблематизује процес *социјализације културе*, процес преношења културе између нараштаја, који пресудно обликује успостављена мера односа између традиције, дисконтинуитета и иновација. Успостављене промене, најчешће, не доводе до подвојености културе између различитих генерација већ до културног преображаја у коме је могуће да се „културни производи“ створени у једном културном систему *предају* другом културном систему.

„Чак се сматра да се сваки историјски важан друштвено-културни преображај може приписати живим контактима друштава васпитаваних претходно у различитим условима и која показују подвојен тип енергетских и информацијских веза (Bauman 1984, 123).“

У ранијим временима, све до настанка тзв. модерне привреде, вашари су на подручју привредног живота према утицају који су остваривали на токове робе, новца и људи, доказали свој несумњиви значај. Вашари су представљали специфичан тип преноса или транспорта робе унутар јединственог државног простора, али и између богатих трговачких области различитих држава. Вашари су, некада, омогућавали појединцима са израженим личним способностима да остваре сопствени економски напредак, а и средини у којој су живели и радили, изван привредни напредак. Данас, међутим, привредни напредак појединца, групе и друштва, не зависи, претежно, од компетенција (способности) појединца већ од финансијског капитала.

А њега, на вашарима, одавно нема. Будући привредни развитак друштва омогућиће успостављање равнотеже између техничког привредног напретка које намећу глобализацијски процеси и старих облика привређивања, као и саобраћавање трговине новим условима привредног развоја. Вашари, као израз одређених друштвених односа, губе своје место у новом потрошачком друштву и култури.

У савременим друштвима окупљање ради трговине, пазарења, склапања послова, истраживања асортимана понуђача и истраживање потреба најшире клијентеле, одавно је измештено са тргова, повучено са отвореног простора у коме се купопродаја заснива на личном контакту, руковању, цењкању, измамљеном поверењу и спремности да се готов новац уложи без тражења гаранције да ће купљени производ задовољити конкретну потребу. Јер се то подразумевало. Јер је на том подразумевању заснован континуитет одржавања вашара, на истом месту из године у годину; јер се на том поверењу између генерација произвођача и продаваца и генерација купаца, које се преноси на њихове наследнике, заснива феномен вашара. Вашари су места где се не само обавља трговање већ и место где човек стиче наук како да докучи другог човека, како да стекне спознају о другом посматрајући очи оног другог, пратећи његове покрете, ослушкујући његове речи и тумачећи, испрено, оно што се не види и оно што се не чује, како би докучио загонетку људског бића. Они који су научили да успешно продају на вашару и они који умеју да обаве добру куповину на вашару, некада, признавани су за зреле особе, које умеју да преузму одговорност. Вашарска трговина била је својеврсна иницијација. Они који су постајали незаобилазни део одређеног вашара, било као продавци или купци, постајали су, истовремено, уважени чланови својих социокултурних заједница, појединци који изазивају извесно дивљење и стварају потребу за опонашањем. Тако су некадашње старе занатлије, велики мајстори, чувени по свом умећу, било да је реч о бомбонцијама или ковачима, бирали своје шегрте: они који на вашарима остваре велику добит добијају могућност да бирају најбоље младе људе спремне да стекну право на наслеђивање добро чуваног тајног, мајсторског, знања. Са друге стране, право да троше породични новац за задовољавање заједничких потреба и појединачних потраживања чланова породице, имали су, управо, њени најпромућурнији чланови. Вашари су били место где су и једни и други, произвођачи-продавци и купци, стасавали у озбиљне znalце у властитој области: једни у znalце како да „намакну“ новац, други у znalце како да „растегну“ новац.

У савременим друштвима, знање, како зарадити и како трошити, стиче се у специјализованим установама, од стручњака

професионалаца који га, према одређеним, опште прихваћеним стандардима, преносе групацијама заинтересованих. Читава та примопредаја економских (трговинских, финансијских) знања одвија се у затвореном простору, посвећенима овој проблематици. Генерације нових стручњака, различитих нивоа специјализације, од трговаца у радњама, банкарских службеника до гуруа економских стратегија, стварају простор у коме је лични контакт изузетак, а деперсонализовано пословање уобичајена појава: заједничка одлика им је да обезличеним масама нуде масовне производе, који имају одређену функцију у свакодневном животу до финансијских услуга, без потребе да се учесници у купопродајном ланцу погледају у очи. Купци и продавци се, ако баш мора, срећу у затвореним специјализованим просторима, дислоцираним из непосредног животног и радног окружења купаца. То су велики супермаркети и продајне куће, који својом огромном понудом могу да задовоље све просечне потребе просечног становништва, не само у домену прехранбених производа, производа за одржавање стамбеног простора, већ и других развијених потреба на досегнутом нивоу цивилизацијског развоја. Истражитељи јавног мњења испитују потребе и укус различитих циљних група и, одмах, стварају могућност њиховог задовољења и уобличавања. Рекламне кампање манипулишу одлукама најширег становништва о избору куповине одређених производа путем мас-медиских порука. Купац у мегамаркетима у развијеним друштвима, одлазећи да купи своју омиљену пасту за зубе и италијанску пасту са прилогом од куваног парадајза, може о истом трошку, испод истог крова да слуша омиљену песму испијајући омиљену кафу у кафетерији мегамаркета, може да се ода шетњи између полица различите робе расерећен бриге о сопственој деци, коју му чува особље специјализовано за бригу о најмлађима, после обављене куповине, коју плаћа електронском картицом, може да оде у велнес центар и наредних сат и по времена ужива у благодетима масаже водом одређених, претпоставља се, лековитих карактеристика. Ако тог дана има среће, блажени купац у мегамаркету може да склопи ново познанство или нови посао... У савременом друштву, изгледа, важно је домоћи се кредитне картице, а онда је свет забаве изван мегамаркета и, нарочито у мегамаркетима, отворен до лимита означеног новчаним износом на истој.

Људима, да би се сретали, разговарали, размењивали искуство, продавали, куповали, развијали пословање, стицали ново знање, забаљали се, били виђени и видели друге, више није неопходно да чекају вашаре. Њихово циклично организовање са традиционалном понудом, данас, представља раритет, који међу савременицима има своје поклонице. Они представљају мањину склону да учествује у

традиционалним манифестацијама свакодневног живота који имају празнични карактер, јер сваки вашар је истовремено и празник. Већина у савременим друштвима, нарочито унутар млађих групација, није имала додир са овом врстом догађања и није стекла навик у учествовања у њима. Вашари за њих представљају егзотични, старински израз битисања који је, колико неразумљив толико и непривлачан. Вашари губе своје поклонике јер се не прилагођавају новом духу времена, тврдоглаво се држе некадашње „концепције“, занемарујући потребу прилагођавања новим потребама савременог човека и, уопште, новој социјалној организацији живота; бледи су одраз некадашњег сјаја једногодишњег окупљања, у благодане.

Прост накит, украси, драгоцености и „друге луксурије“, сандале, скерлет, кадифа, брокат, дамаскин, свилене тканине, јужно воће, индијски зачини, „левантски мириси“, вина, мед, восак, кожа и вуна, дрвена грађа, луч и катран, жито, стока и сточарски производи, оружја и коњска опрема, посуђе и метал били су, некада, предмет слободног трговања на вашарима. Данас се производи неопходни за свакодневни живот успешно и свакодневно продају у специјализованим радњама. Није неопходно да трговци одлазе у далеке домаће и стране крајеве и добављају ову различиту робу, о свом трошку, а онда да је излажу од панађура до панађура, све док је „не утопе“.

Нема више ни некадашњих занатлија вичних сваком раду и вештих да свој производ самере очекивањима купца не би ли их намамили на куповину; нестали су, или нестају стари занати: ковачки, грнчарски, вретенарски, котларски, ћилимарски, ужарски, кожарски, сарачки, цегарски, качарски, ћурчиски, мутавциски, терзијски, абаџијски, дрводељски, седларски, зидарски... Нема више много мајстора посвећеника у сопствени занат, а нема ни оних који би да га науче и даље се њим „занимају“. Сеоске и градске занатлије, ако су и опстали до данас, немају посла, сем да своје производе продају етно удружењима и ретким заљубљеницима у „старинске драгулије“ на вашарима.

Датум одржавања вашара и верски празници

Многи извори наводе да су вашари код Срба

„од давних времена били најважније и најмасовније друштвено окупљање, шаролики скуп поводом неког верског празника, на градском или сеоском тргу, где се трговало и забављало. Сабор се одвијао поред цркве или манастира на дан црквене славе села, града или манастира и трајао је 2-3 дана. Некада су сабори и вашари били главна друштвена дешавања. Кажу да су велики годишњи сабори за Србе представљали исто што и олимпијске игре за Грке (srpskikod.org).“

Дани одржавања вашара су посебно бирани, гледало се, одвајкада, да вашар буде заказан у какав благодан, у дану црквеног празника, када се народ у већем броју окупља на богослужење и око цркве. Учешће у црквеном животу, радост коју изазива заједничка молитва и дружење, вешто се користила за њихово заједничко учешће у вашарским активностима (продаји и куповини, али и другим активностима које људи окупљени на једном месту могу да заврше, попут склапања нових послова, склапања познанстава итд.). Чак и у црквеном календару Српске православне цркве, у прилогу, су истакнути датуми и места одржавања вашара у Србији, што показује да су црквене и световне власти, својевремено, увиделе корист од одржавања вашара у дане великих црквених празника. Један део народа се, тада, примарно, окупља због учешћа у црквеном животу, други због учешћа у световним активностима, да би се, на крају, те две групе измешале и, већински, учествовале у оба вида активности. Овај маркетиншки приступ, према мерилима савремених маркентишких достигнућа, представља изузетно добро профилисану рекламу у којој је остварена максимизација привлачења и укључивања људи у једну ограничену купопродајну активност, која представља оваплоћење основне идеје савремених трговаца: да се редукованим средствима привуче што шири клијентела.

Вашар или панађур је у непосредној вези са трговима – местима где се одвијала трговина. У нашим споменицима *trg* значи следеће: „*mercatus sive nundinae* (трг или пазар), *forum* (тржиште или пијаца, чаршија), *oppidium nundinarum* (варош, трговиште), *merx* (роба, еспап) и *mercatura* (трговање)“ (Костић 1904, 212), а сталних тргова било је „у подграђу и вароши“, поред манастира и у селима (недељни или годишњи). Поред сталних тргова у „српским земљама“ је било и привремених тргова или „*панађура* или *панајира* или *панагира*, према грчком ...И по називу може се видети да је та установа пренесена из Византије, где су панађури били много развијени... код нас се панађури јављају у почетку XIV в.; место где се *панађур* држао звало се *панагириште*, као и данас (*панађуриште*). Али у нашим земљама није било панађура само поред цркава и манастира, у црквеној или манастирској порти, у данашњем значењу сабора, него их је било и по трговима, као данашњи вашари.

О вашару у Кладову

Како данас класификовати вашаре у Србији? Могуће је извести поделу према територији одржавања вашара и у том смислу, могло би да се говори о вашарима у централном делу Србије и о вашарима у пограничју. Ако би се усвојила ова подела то би, пре описивања

кључних елемената конкретног вашара, захтевало краћи осврт на развојне карактеристике средине у којој се вашар одвија.

Вашар у Кладову је вашар у пограничју, а та територија има своје специфичности у односу на целину територије – то је територија смештена поред границе која уз то има и своје реалне природне одлике (географске, климатске), као и специфична демографска, економска, културна, безбедносна, инфраструктурна и друга својства. Кладово град је мало насеље (око 6 000 становника), као што је мала, према броју становника, и цела кладовска општина (око 22 000 становника). Млађе активно становништво је отишло на рад у велике западноевропске градове (скоро једна четвртина укупног становништва са ове територије је мигрирала у западне земље), а просечна старост становника овог краја је око 43 године. У Кладово и насеља у кладовској општини може се доћи из три путна правца, Београда (260 км), Ниша (200 км) и Параћина (200 км). Кладово је мало градско насеље смештено тик уз леву обалу Дунава. Намерени да га посете 28. августа, на дан великог црквеног празника Велика Госпојина, а налазе се у тзв. залеђу Србије, могу то учинити из Београда, преко Пожаревца и Доњег Милановца, низ Дунав Ђердапском магистралом; или ако користе везу са ауто-путем Београд-Ниш, скретањем код Параћина, преко планинског превоја Честобродице, Зајечара и Неготина; или из правца Ниша, преко другог планинског превоја Тресибаба, Књажевца, Зајечара и Неготина – сви путеви воде у исти вилајет, у област названу Кључ на истоку Србије.

Кладово, град на Дунаву, 22 км југоисточно од Текије и 56 км северно од Неготина, у далекој прошлости је, изгледа био „занимљиво место“ освајачким легијама, (римским, турским) о чему сведоче рушевни остаци њиховог боравка. Узводно, у близини града налази се остатак римског каструма из II века, који је саградио римски цар Трајан, а у VI веку проширио цар Јустинијан; од времена турске владавине тврђава се зове Фетислам, а чувени турски султан Сулејман Величанствени је овај град обновио и преуредио (1542); Турци су предали град Србији 1867. године (*Културна ризница Србије* 2005). Боравак силних завојевача на овом месту указује на значај овог путног правца, као последње копнене упоришне тачке пред „великом водом“ коју је вазда требало прелазити како би се освојио непознати свет, као да расветљава мистични назив ове области – Кључ. Од придавања великог стратешког значаја Кладову и његовој околини у прошлости данас је мало шта остало; Кладово се изгубило на мапи нових стратешких тачака важних за геополитичку шаховску игру и да није хидроцентралне „Ђердап“, утисак је, данас би, мало ко о њему уопште говорио.

Насеље се пружио уз воду, мало, у центру црква, поред ње дом здравља, доле, према северу беласа се спортска хала „Језеро“, велика и нестварна, попут моруне на пешчаној обали, у центру града зграда општине на којој вијоре државна обележја, уз њен бок, са друге стране улицице стационирао се станица полиције, а у тој краткој улици, у којој је саобраћај забрањен, неколико кафића, посластичара и ресторана мами домаће госте нудећи заштиту од јаког августовског сунца испод раширених сунцобрана. Испија се кафа, домаћа, турска, има и италијанских варијанти, кратки и дуги еспресо, нескафа, људи, иако је рано испијају прво пиво, међу стаклићима на столу препознаје се лашко, никшићко и зајечарско, људи разговарају, међутим, њихове гласове надјачава тишина, тишина коју ствара близина велике воде, плаве дунавске и осећај да све пролази, одношено мањим или већим таласима у непознате даљине. Нигде наговештаја, писаног, звучног, да се вашар на данашњи дан (28. августа) одржава у Кладову.

Пролазник, који је спречен да хода брзо, јер има проблем са бициклом и мора лагано да је гура, на питање *где је вашар?*, не одговара одмах. Човек, изненађен, ваљда се о вашарима одавно нико не распитује, после краће станке, каже:

„Јесте, данас је вашар, овде у Кладову, вашар на Госпођину, ено, у оном правцу ... око 600 метара удаљено од центра, налази се место где се одржава вашар, видиш где показујем? Идите, видите, али, да кажем, нема шта много да се види, није то као некада што је било. Нема много народа, роба различита, али обична, можеш да је нађеш и у радњама и на пијаци, у обичне дане. А ако би хтели да купујете на сточној пијаци нешто, да знате да нећете ништа пазарити, овде, на овом вашару већ неколико година, десетак, рекло би се, не продаје се крупна стока... Додуше, има један удаљени, сточни део, удаљен од овог главног вашарског плаца, где се понекад може наћи неки ситнији брав, коза или овца и ништа друго... Данас се људи не баве чувањем стоке нити има оних који би тако да дођу до меса, лакше је у касапницу отићи и куповати на комад...“

– толико је намеран био да каже Аца Гроздић из Кладова, а после настави да се бави намештањем педале и ланца, окренувши се у смеру супротном од места где се налази вашар.

Кладовски вашар на „Госпођину“ (Велика Госпојина) се, од недавно, одржава на скрајнутом градском атару, на месту званом „Румунска пијаца“. Иначе се, до пре 10-ак година овај вашар одржавао у месту Костол. Костол је село 3 км удаљено од Кладова, у правцу истока. У непосредној близини села, недалеко од обале Дунава, налазе

се остаци Трајановог моста и утврђења Понтес (Pontes) и, можда баш у томе треба потражити разлоге „измештања“ Госпођинског вашара. Остаци Трајановог моста, који је, некада давно, требало да омогући пребацивање римских легија на леву обалу Дунава, на територију Дачана, како би их освојили и припојили Римској империји, моста који је градио један од највећих античких архитеката Аполодор из Дамаска, вероватно су били изложени девастацији због коришћења околног простора као вашарског. Да ли из овог или неког другог разлога, тек вашар на велику Госпојину је из села Костола пребачен у Кладово.

Претраживање по интернету је довело до следећих резултата, који показују ажурност задужених за пружање корисних информација о културним дешавањима у овој општини (<http://tookladovo.rs/desavanja/blue-week>): истиче се да у Кладову у току године постоје бројна дешавања, од којих су нека традиционална, чак вишевековна, а друга новијег датума, чији је циљ да се обогати туристичка сезона. У традиционална дешавања се убрајају обележавање Светог Трифуна – дана воћара и виноградара (14. фебруар) и Великогоспојински вашар (28. август). У летњим месецима у овом пограничном градићу се обележавају и следеће манифестације: етно фестивал, дани Дунава, Blue week, Златна бућка Ђердапа у Текији, регате (ПД регата, Трагом текијских аласа, Текија-Кладово-Кусјак), изложбе меда и пчеларских производа.

Сваког 28. августа, наглашава се даље, простор кладовског вашаришта већ деценијама испуњавају шатори и штандови произвођача и угоститеља, а простор лунапарка забавне справе и рингишпили; помиње се и мирис мекика и роштиља, и добра музика. Примећује се да као и сви када представљају тзв. занимљиве догађаје у свом крају, и кладовски туристички посленици, умеју да закупе пажњу интернет-претраживача привлачним описом манифестација.

Треба похвалити напоре креатора сајта што настоје да расветле значења речи које су у сталној употреби; одређујући вашар, опредељују се за следеће објашњење: „Сама реч вашар долази из мађарског језика. Означава и сâм догађај и место где се одвија. Раније се често користила и реч из грчког језика са истим значењем – *панађур*. Словенска реч *сајам* употребљавала се равноправно са ове две стране речи, али се, временом, *сајам* више везује за „трговински“ облик вашара. Још једна словенска реч која се користи за вашар је *сабор*“. Затим, расветљавају динамику одржавања вашара и истичу да се

„вашари у неким местима одржавају скоро сваког месеца, али су најзначајнији они који се одвијају једном годишње, и најчешће су везани за црквене празнике. Свака црква и

манастир имају своју славу, коју једном годишње прослављају са својим парохијанима. То је истовремено и црквена и месна – сеоска слава. Сеоске или градске славе представљају прослављање успомене оног светитеља кога су за свога заштитника изабрала поједина села и градови, или коме су се у невољи заветовали становници тога места, па га прослављају у знак захвалности за срећно отклањање опасности и невоље.“

У кладовској општини се, према подацима туристичке организације општине Кладово, у току године одржавају вашари у следеће дане: 26. јула у Брзој Паланци; 28. августа у Кладову; 31. октобра, опет, у Кладову; овим датумима, према обавештењу добијеном приликом истраживачког задатка на терену у кладовској општини, треба додати и вашар у Љубичевцу, који се одржава сваког 8. јула.

Вашарска понуда

На Велику Госпојину се одржавају вашари у различитим местима по Србији, празник спада у групу великих црквених празника и многи су га препознали као повод за започињање и световних послова, а трговина је одувек пратила груписање људи на једном месту. Августа 28. вашари се, према списку датом у црквеном календару, поред Кладова, одржавају и у следећим местима: Аранђеловац, Алексинац, Баточина, Голубац, Лозница, Лајковац, Пирот, Сврљиг, Варварин, Велики Поповић, Тавник. Тог дана се, дакле, у многим местима оживљава вашарска историја, као део српске традиције, а на светлост дневне позорице, однекуд, поново се појаве и открију своју вештину алвације, бомбонције, колачари, мајстори за справљање ратлука, баклава и других послastiца што су у неким прошлим временима сладили дане деци и одраслима. Ту „слатку“ историју вашара, је изгледа, тешко открити у реалном времену, она је више измаштана него што је стварно могуће видети и пробати нешто од тога на савременим вашарским тезгама. Не може се знати каква је „слатка понуда“ на свим вашарима, али, овде у Кладову, није било ни алвација, ни бомбонција, ни бозација, избор се свео на: лимунаду и сок „црвене боје“, који сте могли да бирате у чашама разних величина (мале, средње и велике), што је, иначе, пратио и различит ценовник од 50, 70 и 100 динара (сл. 1); мекике, комад, за 50 динара и крофнице, 100 грама за 150 динара; шећерна вуна, једно повесмо за 100 динара; сладолед „на точење“ је могао да се пазари по цени од 80 динара за куглу. Ко је волео „слатко и безалкохолно“ могао је да бира исту понуду по истој цени на различитим штандовима, што је опет показало да много истине

има у оној народној мудрости да роба не продаје саму себе, већ добар трговац. У преводу на савремени економски речник, и на вашару се, или боље рећи, прво се на вашару показало тачним следеће: да квалитет робе није гаранција њене добре продаје већ оно што спада у домен квалитета продавца. Добра реклама чуда чини. Поређења ради, сладолед из тзв. замрзивача у малим трговинама, маркетима и код уличних продаваца, расхлађен на препорученој температури и безбедно упакован са здравственог аспекта, онај најјефтинији, имао је цену читаве летње сезоне од 40 динара. Вашарске цене су, бар што се тиче ове слатке понуде, далеко више него у обичним данима на местима где се људи обично снабдевају (купују и продају).

Одувек су на вашарима занатлије показивале своје умеће уткано у готове производе, поређане тако да квалитетом и лепотом привуку купце и оне заинтересоване само да разгледају, упоређују и, после, препричавају оно што су видели: хвалећи или кудећи мајсторе од заната. Занатлијски радови су се у Србији, како показују различити артефакти, обављали, пре свега, у појединачним сељачким газдинствима, али је било и тзв. великих економија (властелинских и манастирских) унутар којих је долазило до боље поделе рада, што је довело до развитка заната у сеоској привреди. Касније је занатска радиност измештена у градове.

„Занатска радиност нарочито се развила од доласка Турака, у градским чаршијама, па се у извесним занатима дошло до завидног техничког савршенства и такви су производи, нарочито кујунџијски, допирали и на многа ванбалканска тржишта. Ручни радови балканске жене, на селу и у граду, који су се све до данас очували, дају доказа о великој осећајности њихових стваралаца, о обиљу маште и уметничке интенције, и достижу велико техничко савршенство. Ови радови претстављају неисцрпно народно благо и дају могућности и њиховог искоришћења у индустријске сврхе (Балкан и балканци 2005, 110-111).“

Занати, данас, нестају; постоје, додуше, у појединим градовима тзв. занатске задруге које омогућавају, са једне стране, заједнички пласман занатских производа на различитим тржиштима, а, са друге, преношење знања млађим људима заинтересованим да добију *мајсторско писмо* и одрже континуитет постојања појединих заната. Многи од занатлија, мимо удружења, развијају *кућну индустрију*, производећи робу чија продаја је за њих једини извор прихода или допуна кућног буџета. Такви „мали предузетници“ приморани су да се селе из једног места у друго, пратећи календар вашара, како би остварили одређену добит.

У стручној јавности постоји извесна недоумица да ли су Срби, сами, поред домаће „кућевне индустрије“, овде, на Балканском полуострву, паралелно развијали занате или се њихов развој одвијао у каснијим вековима под утицајем сусрета са другим културама. На основу средњовековних споменица сматра се да:

„Поуздано можемо казати да је наш народ донео кућну индустрију: свака је кућа, задруга, израђивала све оно што јој је за живот било потребно. И данас се та домаћа индустрија у главном одржала у нашем народу, а у неким крајевима толико је развијена, да један део претиче за продају. Могућно је да су Срби донели неке занате, нарочито оне који имају везе са сточарским и земљорадничким животом, као што су занати *ковачки, грнчарски, вретенарски, котларски*; али вероватно је да су неки постали и усавршили се утицајем византиским (Костић 1904, 105).“

Међу занатлијама се образују корпорације или братства, чији је циљ оснивања различит (помоћ члановима корпорације или усмереност ка противљењу превласти привилегованих сталеза). Мајстори, занатлије и шегрти уговарали су међусобне услове службовања и представљали су посебан „ред“ у средњовековном друштву.

„Српске средњовековне занатлије нису у Србији чинили засебан ред људи, као што је буржоазија на Западу чинила `трећи сталез`. Шта више Немањићи (краљеви Милутин и Дечански и цар Душан) настоје да положај наших занатлија одрже у положају осталог сеоског становништва, у положају сокаљника; да се пак не би занатлије умножиле, ограничаван је њихов број. Из владалачких хрисовуља пак видимо да наше сеоске занатлије нису биле пука радничка сиротиња, него да су имале својих баштина, да су радиле господарима за земљу, па су према томе свој занат вршиле ван пољског рада, понајвише зими (Костић 1904, 125).“

Сличност са овим налазима може се видети и међу данашњим занатлијама, начину њиховог рада и организовању продаје: ни данас не постоји економски снажно удружење које би помогло својим члановима да самостално започну занатлијски рад или да им пружи финансијску подршку у кризним ситуацијама; занатлије обављају и друге послове, а својим занатом се баве континуирано, након завршеног посла у примарном занимању, или, сезонски, када су онемогућени да се баве другим пословима.

Вашарска забава

Долазак на вашар, бар оне који исте памте из сопственог детињства или прича из „прве руке“ очекују мало мистике, нешто непознато, сакривено у ћошковима шатора где вешти пеливани приказују неке од својих вештина, нешто што ће подсетити на необичан свет задовољства који се крије у ланцима увезаним седиштима огромних рингишила или на подијуму где се урнебесно брзо врте мали аутомобили, представљајући опасност и за возача самог и за његове садруге из других каросерија... Мало од тога се, међутим, могло видети у Кладову на вашару на Госпођину. Пеливана или акробата није било, а поред малих рингишила баке су стрпљиво чекале да наговоре своје потомке-љубимце да за, цигло 100 динара, опробају једну туру споре вожње... Велика бука коју су ширили дотрајали звучници и необичан избор музике који је више плашио децу него што је показивао моћ да их привуче, успорене вртешке, стални преговори између продаваца карата и бака и, опет, бака и унука, нису прикривали немоћ традиционалних начина дечје забаве у односу на могућности коју пружа виртуелна забава. Најмлађе генерације, просто, не разумеју старинске начине достизања еуфоричних стања и „немају осећај“ за вашарску забаву. Остало им је, једино, да ослушкују мрмљање и, скоро неразговетно негодовање својих бака, у коме пажљиви и упорни слушалац може да препозна жал за прошлим садржан у сентенци *било некад*. Да би некако угодиле дечјем народу, баке прибегавају подмићивању у виду куповине популарног помфрита међу својом млађаном својом: помфрит у малом паковању кошта 70 динара, средњи 100 динара, а велико паковање 150 динара. Скупо, за осредње упржен кромпир, који треба да се поједе брзо, на августовских 32 степена Целзијусова. (Да утисак о нешто већим вашарским ценама не вара показује мало поређење са ценама помфрита у невашарској јагодинској варијанти: помфрит у малом паковању кошта 60 динара, у средњем 80, док за велико паковање ваља издвојити 120 динара).

Нема вашара без разапетих шатора. Некад се о снази своје и туђинске војске закључивало на основу броја „белих чадора“, а добар вашар на основу великог броја шатора у чијој понуди је, поред печења које се уживо припрема за госте и свадбарског купуса, била, обавезно, жива музика. Оркестар и певачица. Може и оркестар и певачица и играчица. Заправо, могуће су различите варијације, само ако то неко има да плати. На овогодишњем кладовском вашару, који се распростро на површини око једног квадратног километра, на пустом пољанчету са десне стране пута којим се улази у Кладово, има укупно пет шатора, ни великих ни малих. Газде терају раднике да монтирају металне скеле и да их покривају наранцастом и жутом „церадом“, да размештају

пластичне столове и столице, да истовремено распаљују ђумур за плескавице и друге месне ђаконије, а испред шатре, да би госте мамили, постављају се поцинкована корита, метални ражњеви на које су натакнути брави, овчји и свињски, и које покреће струја изнад дрвеног ђумура које вешти касапи, или се бар чини да јесу, јер носе кецеље и капе и ножеве и, у једној руци, лопате којом ватру испод оних брава разјарују. Неки од њих су вешти, па се ражњеви већ равномерно окрећу (сл. 2), а месо уједначено црвени и чује се како маст цврчи на угљевљу, други, љути или неспретни, једнако ватру распирују, а она се не да, већ густ дим обавија све изнад корита, да би се после разазнало месарево загаравело лице и почађавели брави, који за пар сати треба да се продају као прасеће и јагњеће печење. У оној гужви од гајтана и каблова електричних који служе за окретање ражњева, за расхлађивање пића у замрзивачима, за озвучење и микрофоне за живу музику, која се очекује у два од пет шатора, у једном, као реклама, виси стари постер хармоникаша Мирка Кодића (сл. 3), у оној стрци за хепо коцкама кад већ старе новине и шибице нису успеле да изазову одговарајућу ватру, у оној буци у коме сви наређују неком иза себе, а газде свима и испред и иза себе, у оној распомањености од августовске жеге и јаре која бије из корита у коме се месо дими и цврчи и пече, а нигде дрвета и нема `ладовине, природне, у оној невиђеној одлучности шездесетогодишњака и шездесетогодишњакиња, има и старијих и нешто млађих, да наручују плескавице и кобасице у ишчекивању врућег печења и брзо испијају пиво, ваљда хладно - свако распитивање о ценама, ужицима и потешкоћама било би нецивилизовано. Нарочито нецивилизовано и, донекле, опасно, било би распитати се за цене печења код, ваљда касапина, чији је брав попримио боју угља и врло сумњивом се чини свака помисао да ће добити румену боју коју већ имају брави у конкурентским коритима, док упорно објашњава газди шатора да је за месо најбитније како изгледа у тањиру, а не на ражњу... После неколико кругова осматрања и пропитивања сазнаје се цена печења: килограм јагњетине 1500 динара; килограм прасетине 1000 динара; за оне који не могу да чекају да „стигне печење“, постоји допунски избор – плескавица по цени од 250 динара; кобасица по цени од 200 динара; пилетина 250 динара (сл. 4). Сокови су, сви без разлике, 120 динара флашица. Мала. Толико кошта и вода. Сладокусцима се нуди могућност да купе и палачинке за 150 динара комад. Судаћи према ценама истих или сличних „производа“ мимо вашара, може се закључити да су вашарске цене више од уобичајених (нпр. плескавица „мања“ кошта 130 динара, а „већа“ 170 динара; сокови у кафеима и кафанама на различитим местима у граду коштају од 80 до 120 динара, а минерална вода има цену од 60 до 80 динара). За оне који не могу да памте цене или

лоше сабирају, ускоро су истакнути ценовници за целокупну понуду. Неки од њих се налазе тик уз изложену робу, други су затурени негде у унутрашњости шатора и, споља, не могу да се разазнају бројке. Зато знатижељни улазе унутра, а неки од њих ту и остају.

Просторни распоред

Упекло подневно сунце, на голој ледини покривеној тезгама препуним различите робе, понајвише оне која се само разгледа, а слабо купује, препознају се главни пут вашарски и његове бочне „уличице“. Ова тзв. главна улица скреће удесно од асфалтног пута, пружа се поред ограде дворишта у коме су, на pročелу велике куће, истакнути натписи „Ауто сервис Крле“ и „Вулканизер“; поред ограде на више десетина метара продавци распростирили на земљи, на дрвеним рамовима, покривеним и наткривеним тезгама свакојаку робу; са два места у том реду, тамо где се продају музичке касете чује се прегласна влашка музика, људи гледају изложене ствари, различити асортиман робе, сложене према непознатој логици орних продаваца. Поред касета одабране влашке музике, поносно стоји огромна дворишна капија од кованог гвожђа (сл. 5), редак пример занатског рада – предмет израђен вештим мајсторским рукама, таквих димензија и цене, да је сва прилика како ће остати непродата, а можда је намера продавца само да скрене пажњу на своје умеће потенцијалним муштеријама расположеним за друге, мање, производе од кованог гвожђа... У непосредној близини смештена је омалена откривена тезга на којој су постројене чиније и друго посуђе од печене глине (сл. 6), посматрачи се распитују за цене, једно „грне“ кошта 2000 динара и то је „мала цена“ кажу продавци, брачни пар из Соко Бање; просто поређење са ценом чувене емајлиране шерпе „Металац“ запремине 10 литара, у специјализованим радњама, која кошта исто, а употребљивија је, може пекмез да се кува и дуже траје, ако се пази... не иде у прилог изложеној грнчарији. Вашарлије само гледају, не купују, неки кажу „није керамика из Злакуса“, проналазе јој фалинку и одлазе даље, а тамо на неколико тезги развијориле се, попут државних застава на великим самитима, завесе различитих материјала, дезена, цена и све шуште као лишће листопадних дрвета (сл. 7). Ако се поглед скрене на „другу страну улице“, тамо, на почетку је највидљивија тезга са обућом, спортском, ципелама за сваки дан, оном равном, папучама и опанцима, бројева од најмањег до највећег, међу њима један огроман као да позива пролазнике да застану и нешто купе. Цене сличне ценама у радњама за обућу, а опанци величине од 38 до 42, коштају 20 евра; бројеви мањи и већи од ових имају цену по договору. У мимоходу између две стране тезги у тој главној вашарској улици, како време одмиче, ствара се

„међуред“ малих импровизованих продајних места, где продавци на столици, сточићу, земљи или на себи показују и нуде робу. Овде можете пазарити фрулу „професионалну“ за 20 до 30 евра, у зависности од дрвета од ког је израђена, тако што бирате ону која вам се свиђа из продавчевог цепа са унутрашње стране прслука, можете купити и сунђере за судове „ 8 комада за 100 динара“ или печени корен за 50 динара (сл. 8). Све изложено мами погледе, али избор артикала, њихов дизајн и квалитет немају велику привлачну моћ; вашарлије углавном стрпљиво разгледају и разгледање претварају у шетњу.

У првој бочној улици са леве стране вашарског плаца пружа се уличица у којој су смештени шатори са свом силом пратећих реквизита и радницима, који никако да доведу у жељени ред њихову унутрашност због сталног ометања гладних вашарлија, који, иако је жива прешла 30-ти подеок, праве мали ред испред роштиља, бирајући своју пљескавицу; са друге стране бочног пролаза можете куповати веш из Ариља, цептер посуђе (тепсија кошта 1000 динара, а шерпа 35 евра), наочаре, фармерке, ципеле, тепихе из Ивањице судећи према изјави продавца, и, опет, исто то у наредном бочном пролазу и оном трећем по реду, све исто, шарено, непривлачно, да би тамо, у позадини, пажњу присутних заокупио луна парк (сл. 9). Из овог дела се чује различита музика али не може, са сигурношћу да се одреди која, јер сваки од шест различитих рингишпила има сопствену музичку понуду, нека од њих је намењена деци, а друга одраслијој клијентели, истоветне су им једино мале шансе да неког привуку... Људи до овог, крајњег дела вашарског простора долазе само да виде шта се ту нуди, а мало ко, сем најупорнијих бака и њихових унука, има намеру да се „врти“ у овај топли августовски дан. Како је већина корпи празна, власници чекају да се пријаве нова лица како би завртели своју вртешку, због тога деца негодују, нестрпљива су, баке су нервозне и љуте се на децу и раднике који продају карте, подједнако, неки одустају од чекања и број оних који би да плате вожњу на рингишпилу или малим електричним аутомобилима постаје све мањи, а галама све већа... Они који су остали да чекају меркају друге бочне пролазе и могућност да нешто купе.

Судећи према изложеној роби, количини и врсти, као и према расположењу купаца, Госпођински вашар у Кладову не доноси велики приход трговцима. Изложена обућа, одећа, ствари за покућство, посуђе, завесе, теписи и „још по нешто“, не изгледају квалитетно, а цене су високе. Овде, у Кладову, изгледа не важи трговачко правило да појачана понуда доводи до снижења цена: не купује се много, вероватно и због тога што куповна моћ вашарлија није велика. Иако важи за „гастарбајтерски крај“ и, очекивано, за крај чији становници располажу довољним новчаним средствима, Кладовчани који раде у

иностранству, а у малом броју су дошли на вашар, не купују вашарску робу – они своје велике куповине обављају повољније на великим распродајама у западноевропским градовима где раде или користе друге начине да дођу до јефтине робе, која је у односу на ову вашарску много бољег квалитета. „Домаћи странци“ на вашару купују прехранбене производе (свеже воће, поврће и свеже печено месо), дошли су више из разлога „да буду виђени и да виде друге“, а разгледање тезги су оставили својим старијим земљацима. Овај вашар, судећи према оствареном промету до касних послеподневних сати нема велики финансијски ефекат како за трговце, учеснике вашара, тако ни за локалну средину, јер су власници дела изложене робе „пореклом“ са простора ван општине Кладово.

Вашар је догађај који окупља учеснике из различитих социокултурних миљеа, различитог спектра интересовања и различитих потреба: вашари не познају социјалну ексклузију. Концепција одржавања вашара се темељи на принципу окупљања што већег броја људи, представника различитих групација у оквиру већинског становништва, као и свих мањина. Зарада и забава су критеријуми који привлаче клијентелу, а они не праве разлику према припадности одређеном етницитету, култури, професији, полу, узрасту – на вашару су сви добродошли. Не постоје ограничења уперена против неке специфичне групације. На вашару у Кладову у улози продавца могли сте срести Србе, Влахе, Роме, чак је, чини се, број Рома продаваца био већи у односу на продавце Влахе: није реч само о тзв. ситној роби, већ о великој количини робе која је захтевала и велико новчано улагање (обућа, цинс, посуђе, теписи, завесе). Према цени изложене робе, могло се закључити да су продавци Роми имали „монопол“ над одређеним врстама робе. Продавци Роми су били, у главном, људи средњег доба или млађи и мушкарци; уредни, пословни, озбиљни колико то вашарски трговци могу и смеју да буду. Било је ту и Рома продаваца који су продавали „из руке“ свој оскудни асортиман, јефтине ситнице за којима ће мало ко посегнути, и они су одавали утисак да су ту више да би посматрали како иде посао другим трговцима него што су имали очекивања да ће нешто зарадити; међу овим „ситним“ продавцима издваја се власник једног малог роштиља на коме пуцкета пар корена белог кукуруза и који, сваки пут, када му се приближавају непознати пролазници, брзо напушта своје продајно место, из страха, како сам признаје, да „не наиђе нека инспекција и да наплати казну...“ Како ће и коме продати „печењаке“ није познато.

На овом вашару, уз ограду истраживача да је исти осматрао само до касних поподневних сати, су се окупљали људи средње и, много више, људи старије доби (сл. 10), а културна понуда се своди на

музичку, која повлађује укусу просечног слушаоца тзв. народне музике, тј. турбо-фолк музике, која се, по навици, назива народном иако са њом нема много додирних тачака, ако их уопште има... Вашар нема никакву понуду која би унела промене и живост у успаваном културном животу малог, по броју становника, места у пограничју. Читав догађај је, заправо, бескрајно понављање купопродајних сцена, разгледања, бирања, пробања, одустајања и ређе, узимања и плаћања робе, која се, иначе, може наћи сваког дана у различитим радњама (домаћим и кинеским). Иако се простор на коме се одржава вашар назива „Румунска пијаца“, комшија са друге стране Дунава нема, њихова страна обале, кад се сиђе до реке, изгледа још успаванија од кладовске. И овај вашар је, изгледа, изгубио моћ привлачења добрих трговаца, добре робе и страсних купаца и уживалаца вашарске атмосфере.

Једна прича

Вашарлије, углавном старији људи, око шездесет година и више, и то жене у већем броју, затим људи средње доби и нешто деце (упадљиво је да нема тинејџера и младих, као да се стиде да погледају како изгледа вашар јер ова врста окупљања није типована као „ин“ забава у њиховом посебном свету¹), често излазе из главног вашарског атара, мало разгледају понуду на самом улазу у мрежу вашарских улицица. Као да имају потребу да предахну или да на миру одлуче о

¹ Неопходно је уз ову констатацију о старосној структури вашарлија на кладовском вашару на Госпођину (28. августа 2012. године), када је било очигледно да се до касних послеподневних сати углавном окупља становништво старије и средње доби, а видно изостаје популација младих (посебно тинејџера) ставити следећу оgradu: истраживач није пратио вечерња и ноћна дешавања, када се, можда, одиграло и масовно окупљање младих. Општи целодневни утисак о вашару и посетиоцима, међутим, није најављивао такав сценарио.

Процена да Госпођински вашар није био привлачан младима у Кладову 2012. произашла је из његовог поређења са начином „одигравања“ вашара у Љубичевцу, селу у кладовској општини – вашару на Св. Јована, који је померен за један дан и одржава се 8. јула. Тада се читаво село, они који стално живе у њему и пристигли становници на привременом раду у западноевропским земљама, чак више стотина њих, и све старосне групације, нарочито млади, од самог јутра мобилишу у припреми вашара и активно учествују у различитим „догађањима“ попут такмичења фолклорних група, бирања лепотица из различитих старосних категорија и општем весељу и забави (према казивању Љубомира Гушатовића, председника МЗ Љубичевац, јула 2012).

Може се, можда, закључити да исти тип догађаја у насељима релативно мало удаљеним, чији становници имају исто или слично етничко порекло, окупља различите старосне групације становништва у зависности од фактора који превазилазе саму привлачну моћ манифестације, у овом случају вашара – и могу се потражити у календару одигравања догађаја, који се поклапа или не са тзв. сезоном годишњих одмора; у презасићености оваквим врстама манифестација јер се током године до вашара на Госпођину у кладовском крају одигравају бројне манифестације које су задовољиле потребе локалног становништва, а чије задовољење иначе нуди вашар и сл.

могућој куповини или се надају да ће нешто ново да се понуди када у поновљеној шетњи крену да обилазе тезге. А овде се, окачене о жичану ограду, шепуре делови народне ношње. У хладовини коју праве, постарије жене седе на пластичним столицама и разговарају. Како су удаљене од главне вашарске вреве, могу да шапућу, а да се, ипак, добро разумеју. Прилазим најмлађој међу њима и почиње прича:

„Изволите, изволите, нисам сву робу изложила, ако сте заинтересовани имам још у торбама, нераспаковане, кецеље и јелеке... Питаш колико кошта, мало, 70 евра јелек, 130 евра ова кецеља, видиш она има и задњи део, а тај рад се зове штампање, за ово је потребно хиљаде бодова, све бод уз бод, да би овако богато изгледало, погледај ове цветне мотиве... Пензионерка сам, пензије мале, а ја још добро видим...па што да не зарадим неку пару. Да ти кажем, од овога не може да се живи, али може да се попуни кућни буџет и ја сам задовољна. Да ли ово неко купује, слабо, кажем ти, али мени није тешко да изађем, покажем робу, разговарам са онима што имају жељу да разгледају, ко ће знати коме може да затреба ово што ја имам? Највише зарадим ако неком фолклорном друштву затреба опрема, тада се договоримо за цену и за друго, ево, и теби мој број мобилног телефона и кућног телефона, ако нећеш да купујеш, можда знаш неког коме то треба... И то је део посла, када склопиш познанство, а после неког времена са те стране дође купац, ништа није узалуд и речи вреде. Ево видиш ово је кецеља, по влашки рстик, ова кецеља има две поле, напред је шарана а позади није, а ово је јелек, по влашки skurteјка, видиш нема рукаве, хајде пробај, како нећеш, само пробај имам ја све величине, видиш како то стоји када се обуче, а правим ја и „либаде“ то ти је онај кратак горњи део женске одеће, као оно што се носило у филму Зоне Замфирово, кратак женски сако од атласа, ако хоћеш може и од чоје, сомота, све је то украшено сромом... некада се тај вез радио сребрном жицом, али то би данас било много скупо, добра је и ова имитација, срма блешти... Дођу тако ови наши гастарбајтери, ови што раде у страним земљама, онолике куће изнаправили, а ја их питам, јел` имате у кући народну ношњу, како немате, толике паре сте дали за фасадну циглу а не можете да купите једну skurteјку! И они после купе, ма и више комада... мора човек да се снађе, а ја сам Марија Костадиновић из Корбова, то је једно место близу Кладова, ако сазнаш да неком треба народна ношња слободно зови телефоном, неко је увек кући...“

Изложене сунчевим зрацима и благим налетима ветра у ово касно лето вежени комади народне ношње блеште и поигравају, као да позивају на игру, старинску, народну, у колу... Њихова лепота, ипак,

није довољна да привуче пажњу, старије варошлије не хају за том, свакодневном одећом своје младости; младих, у пролазима између вашарских тезги готово и да нема, а испред традиционалне одеће из овог краја и, они малобројни, не пролазе. Тај траг идентитета, повезаности са претходним генерацијама и сопственим прецима, не плени пажњу Кладовчана и њихових гостију. Ограда на којој су поређани јелеци и поле, тај излог на отвореном, остаје неми сведок непрепознавања и одрицања својих корена, вашарлија, о Госпођину дану. Човек у савремености нема намеру да се осврће у прошлост и све оно што га подсећа на „некадашње“ за њега је мање вредно, чак непотребно. И народна ношња је, изгледа, неповратно, изгубила карактер празничне свечарске одеће, а тиме и привлачност.

Простор око вашара

Скрајнут, у хладовини поред дворишта које изгледа служи и као складиште, стоји камион са садницама и зеленилом у саксијама, из Великог Шиљеговца су власници, места у близини Крушевца, чувеног по гајењу садница. Тују средње величине (кошта 800 динара) разгледа постарији човек из Ужица, дошао у госте на Велику Госпођину код пријатеља, овде у Кладову, прешао осамдесету, ал` му није тешко да у „госте дође и извиди шта се на вашару нуди“. Тују није купио.

Близу „улаза“ на вашарски плац, са обе стране асфалтног пута, у прабини, мирују паркирани аутомобили, њих 20-30; регистрације, углавном, кладовске али има и неколицина са страним ознакама. Из њих излазе читаве породице и одлазе да купују лубенице из камионета паркираних ван вашарског простора. Килограм за 30 динара, а јутрос је на поморавским пијацама килограм бостана коштао 20 динара. Не вреди упоређивати, може се једино бирати између куповине и одустајања од ње; гастарбајтери се не цењају, а и што би, ионако се сељаков производ купује у бесцење, сви узимају по једну лубеницу и враћају се у аутомобиле, одлазе, на вашар преко пута и не помишљају да сврате. Ваљда научили да цене слободно време по европским аршинима: значи, нема времена за бацање. Поред камионета са свежим лубеницама налази се камионет са свежим паприкама, црвеним и жутиим, меснатим, продавац их гласно нуди по цени од 100 динара за килограм или, ко хоће више да пазари, за 80 динара по гајбици. Народ се окупља, осматра паприку са свих страна и на томе остане; двојицу власника лесковачке млевене љуте и слатке паприке сви заобилазе у широком луку; на њиховом омањем штанду 500 грама црвене млевене кошта 500 динара, много, зато се сат касније цена спустила на, само, 400 динара. Нешто даље, на импровизованој тезги продавац распростра шрафове разних величина, моторцангле и други алат, са горње гредице

висе ланци за бицикле, оне стандардне и оне тркачке, ту су и катанци са кључевима и кратки ланци, за оне који не воле катанце, а не усуђују се да бицикле незакључане оставе. Одмах поред тезге, углављене у дрвеном раму, једна поред друге стоје бицикле истоветних браника али различитих боја, нико им не прилази, дремају, попут њиховог продавца са капом намакнутом на чело. Пролази време, једноличност повремено замени ужурбано склањање људи са асфалтног пута – пролазе патролна кола Полицијске управе у Кладову, пролажење у близини вашара се одвија у одређеним интервалима. Полицајци, онако из кола, разгледају вашарлије, а они на њих, као да не обраћају пажњу. Ваљда нема потребе за њиховим заустављањем и ангажовањем, ипак, као опомена на сред оног мимохода у главној вашарској улици поред продавца ситне робе сместило се, не-зна-се-када-и-како, возило чије је жаргонски назив `марица`. Стоји као опомена онима који, можда, планирају нешто супротно вашарским и другим људским нормама, али и као упозорење неопрезнима да буду пажљивији према сопственом власништву.

У минијатурној кафани у близини, преко пута ауто сервиса „Крле“, необичног назива „Код маме“ понуда иста као и на самом вашару, али са нижим ценама: плескавице 150 динара, кобасица 120 динара; гости бирају телевизијски програм који обећава музичку забаву, неки се не слажу са изабраним репертоаром, други помно прате познату музичку нумеру популарне певачице; из непознатог разлога, гости не успевају да се договоре шта ће даље гледати и слушати; чини се да је испод ниско постављене цераде топло, а да је због врућине и роштиљ, смештен испред кафанице, још неупаљен. Гости заузели столице и гледају, заинтересовано, у пролазнике, изгледа као да броје оне који одлазе на вашар, испијају се прва јака пића и нешто ишчекује. Можда долазак најављених певача и трубача код конкуренције (у вашарским шатрама), можда да мине августовска врућина или кладовска тишина. И тако, пролази, споро, вашар на Госпођину.

Закључак

Вашари су били замишљени као манифестације које задовољавају две основне функције у социјалној заједници где се одржавају: (а) купопродајну функцију и (б) забавну функцију. Њихов значај и важност, појачавала је чињеница да су се велики вашари одржавали једном годишње, стога, сви који су желели да задовоље сопствена очекивања од вашара, дуго су се припремали, а у дану његовог одржавања настојали су да дођу до остварења намера – друга прилика се пружала тек наредне године. То окупљање једном годишње вашару прибавља свечани карактер и представља сусретање различитих групација становништва са разноликим потребама, али и једном

заједничком: да им вашар донесе остварење жеља. Таква очекивања вашару, истовремено, придодују и карактер посебног феномена који захтева одређен декор и прецизну поделу улога између добровољних учесника. Све је око припреме за вашар и учешће у њему унапред познато, међутим, свако ново одржавање доноси и бројне непознанице, које учеснике приморавају на прилагођавање – вашар је „жив“ догађај, који и поред утврђеног механизма одвијања, сваки пут успева да буде непоновљив и јединствен.

Кладовски вашар на Госпођину само је једна од бројних вашарских манифестација у Србији, слична у многоме другима и, опет, различита од њих. Спада у ону групу вашара који „прате“ црквене празнике, има препознатљиву структуру, амбијент и остварује функције које су вашари одувек имали: то је место сусретања људи, склапања послова, трговине, забаве, разоноде и свега што, према давно утврђеним узусима, и ваља да буде на „добром“ вашару... Одржава се на месту удаљеном од градског центра, на периферији, на празном простору кога нико пре и после вашара не користи, на простору некадашње старе тзв. Румунске пијаце. Осмишљен тако да привуче вашарлије који су жељни куповине, провода и дружења. Његова понуда није богата, ни у продајном делу, ни у делу предвиђеном за забаву (шатори и луна парк), мада, не би се могло тврдити да вашару нешто фали, може се наћи и оно што се није тражило, само ако је то неке потребно. Роба разна и свакојака, цене различите, промет мали, вашарлије питају за цене али мало пазаре. Има и оних који би да потроше новац испод вашарских шатри, не питају за понуду, више им је стало до тога да се нешто несвакодневно доживи на 30 и нешто степени, свуда унаоколо гласна музика надјачава све друге звукове, српске и влашке речи и мелодије, међусобно измешане, дозивају оне који на вашар нису дошли. Бука, врућина, прашина, узаврела људска гомила. Све исто као и на другим вашарима. Само је понуда сиромашнија и вашар је мало посећен и нема оних „дрангулија“ без којих, ваљда, вашар и не може да буде прави, нема лицидарских срца. А то значи само једно, на вашар не залазе, као некада, млади, заљубљени, они од којих зависи будућност, јер лицидарско срце момци купују девојкама, земичком да се засладе, а огледалце у средини да им сваког дана шапуће како су најлепше... Леп обичај о коме младе генерације, можда, ништа нису чуле. Нико им о томе не прича.

Чини се да је ова врста окупљања „преживела“, да не припада овом времену и да у потпуности одудара од популарних стилова живота које намеће глобално друштво и потрошачка цивилизација. Идеје о сусретању са другима уз превртање робе на вашарској тезги, о склапању послова уз печење са ражња и вино, испод звучника који

немилосрдно преноси напеве тзв. естрадних уметница и уметника, о рекреацији убрзаном шетњом по вашарском атару, чине се нерационалним, немогућим и непотребним: све њих појединац може лагодније да оствари, у слободној режији и у слободно изабраном временском интервалу, мимо вашара. Чак му вашар смета да их реализује на начин како би хтео. Данашњи човек и некадашњи вашар се не разумеју. Мимоилазе се. У том мимоходу, на час, догоди се чувени културни додир, који на тренутак даје наду традицији да ће преживети и, само на трен, занесе егзотичношћу човека новог времена, будећи у њему радозналост за оно што је прошло, што припада културном наслеђу, што је баштина предака који се познају и оних давних, којима се изгубио траг. Додирну се човек и вашар у једном тренутку, додирну и разиђу. Човек жури да одговори захтевима новог доба, а вашар лагано силази са јавне сцене, настојећи да одржи „добар глас“. Да ли је то добро или лоше показате „садржај“ манифестација које ће наследити вашаре.

Под снажним утицајем процеса индустријализације и урбанизације, свеобухватним деловањем глобализације у равни културе и настанка културне хибридизације, која доводи до преобликовања аутентичних израза локалних култура, некадашњи начини производње и организовања трговине растачу се и нестају. Вашари све више постају део културе сећања, а знање о њима биће сачувано све док живе они који могу да евоцирају стварне успомене на вашаре. И док постоји забележена грађа о њима.

Литература

- Бошњак, Стеван, ур. *Балкан и балканици*. Ниш: Нишки културни центар, 2003.
Елиот, Т. С. *Ка дефиницији културе*. Ниш: Просвета, 1995.
Ериксен, Т. Х. *Тиранија тренутка*. Београд: XX век, 2003.
Илић, Милош. *Социологија културе и уметности*. Београд: Научна књига, 1980.
Илић, Веселин. *Школа – средиште културе*. Београд и Ниш: Завод за проучавање културног развита и Просвета, 1992.
Јанићијевић, Јован, ур. *Културна ризница Србије*. Београд: Издавачка задруга ИДЕА, 2005.
Караџић, Вук Стефановић. *Живот и обичаји народа српскога*. Београд: Народна књига, 2005.
Коковић, Драган. *Пукотине културе*. Нови Сад: Прометеј, 2005.
Костић, Коста Н. *Стара српска трговина и индустрија, студија из културне историје српског народа у средњем веку*. Београд: Издање задужбине Илије М. Коларца, 1904.
Sennett, Richard. *Nestanak javnog covjeka*. Zagreb: Naprijed, 1989.
Срећковић, Саша и Сузана Антић. *Вашари у Србији*. Београд: Демократска странка/Истраживачко-издавачки центар, 2007.
Хелер, Агнеш. *Свакодневни живот*. Београд: Нолит, 1978.

Фотографије

Слика 1. Вашарска лимунада

Слика 2. Припрема печења испред вашарског шатора

Слика 3. Вашарски шатор у коме се очекује долазак певача

Слика 4. Припрема роштиљског меса

Слика 5. Гвоздена капија за показивање

Слика 6. Посуђе од керамике

Слика 7. Ревија завеса

Слика 8. Печени кукуруз

Слика 9. Луна парк

Слика 10. Вашарлије

Весна Трифуновић

ЖИВОТ У ПОГРАНИЧЈУ: ВАШАР У КЛАДОВУ

Резиме

Промене у српском друштву у савремености условљене су: (а) настојањима српског друштва да се укључи у процесе регионализације и евроинтеграција и (б) потребе да се очувају основни елементи културне традиције друштва. У том контексту разматра се значај вашара у процесу културне репродукције друштва. Развојна политика треба да омогући добре шансе за развој културе, која укључује и традицију, као и прихватање изазова савремености. Критички однос према променама на свим нивоима друштва, актуелна концепција, постигнути резултати, могу представљати подстицај за прихватање оне стратегије развоја културе, која би ускладила тежњу друштва да сачува своју традицију и да одговори изазовима модернизације.

Вашар у Кладову је пример нестајања традицијске културе са елементима културе празника у српском друштву под утицајем промена на подручју трговине и забаве.

Кључне речи: култура, празник, вашар, пограничје, Кладово

THE LIFE IN BORDERLAND: FAIR IN KLADOVO

Summary

Changes in modern Serbian society are conditioned by: (a) the tends of Serbian society to join processes of regionalization and Euro integration and (b) the needs to preserve basic elements of society's cultural tradition. In that context, the role of fair is discussed in the process of society's cultural reproduction.

Developmental policy is supposed to make right opportunities for cultural development, which includes tradition as well as accepting the challenges of modernity. Critical attitude towards already inducted changes on all levels of society, actual conception, accomplished results, can present stimulation for accepting that strategy of cultural development, which will harmonize the intentions of society to preserve tradition and answer to challenges of modernity.

The fair in the Kladovo is example of fading cultural tradition with elements of culture's festivity in Serbian society under influence of changes in areas of commerce and divertissement.

Key Words: culture, festivity, fair, borderland, Kladovo.

Милош Тасић
Милош Јовановић

Универзитет у Нишу, Филозофски факултет

НЕГОТИНСКИ ВАШАР*

Један од највећих и најстаријих вашара у Србији јесте онај који се од 21. до 23. септембра одржава у Неготину. Овај јесењи вашар се, према информацијама са сајта Туристичке организација Општине Неготин¹, одржава још од 1836. године. Поред њега, и то више од 150 година (тачније од 1839. године), постоји и летњи „Петровдански” вашар који се дешава 12. јула, а одскора, 2004. године², и пролећни или „Ђурђевдански” који се одржава 8. маја.³

„Највећи вашари у Србији су у Неготину и Шапцу, с тим што вашар у Неготину има врло дугу традицију. Преко 150 година непрекидно, празнује се Мала Госпојина, велелепним народним сабором. Овај сабор је јединствен по много чему, а најпознатије је тзв. „заузимање места”. Одмах по Великој Госпојини сељаци из Неготинске крајине дотерају кола и паркирају их на вашаришту. Некад су то била кола са арњевима, а данас су и камп приколице. У њима обично оставе неког деду или бабу да их чува, а они са читавим породицама долазе пар дана пред Госпојину. Ту спавају, хране се, примају госте и облаче се за „излазак на вашар”. Многи бракови су уговорени у овој највећој привременој и покретној вароши у Србији. Људи из овог краја, ма где радили у Европи, сматрају за обавезу да дођу и узму учешћа на овом вашару (s.n.a. „Мала Госпојина”).“

* Припремљено у оквиру пројекта *Одрживост идентитета Срба и националних мањина у пограничним општинама источне и југоисточне Србије* (179013), који се изводи на Универзитету у Нишу – Машински факултет, а финансира га Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС.

¹ http://www.toon.org.rs/s_manifestacije.php

² Можда је покушај установљавања још једног, пролећног, вашара у ова тешка времена израз народне потребе за слављем, празновањем или карневалом кога „Србија у својој прошлости није имала” (Марјановић 2011, 24).

³ У својим монографијама *Неготин и Крајина* (Књига 1 – *Од првих трагова до 1858. године*, објављена 1972. године, и Књига 2 – *Од 1859. до 1940.*, објављена 1980. године), Тихомир Станојевић наводи нешто другачије податке. У првој књизи (1972, 179), налазимо податак о томе да се овај јесењи вашар одржава од 1839. године, по Уредби о панађурима из исте године, док се у другој књизи (1980: 64) говори о једном истраживачу који је описао Неготински вашар још из 1835. године.

Вашар у Неготину смештен је на чистини коју зову „Вашариште”, поред тзв. „Влашке мале”, на непуних десет минута хода од центра града. Вашар је са другог краја града (код касарне) у неком тренутку у прошлости (највероватније убрзо након Другог светског рата) премештен на садашњу локацију која оквирно заузима три до четири квадратна километра (сл. 1).⁴

Као што је случај са свим вашарима, и јесењи Неготински је повезан са религијским празником, у овом случају „Малом госпојином” коју је као славу Неготин преузео од манастира Блатне код Кобишнице (Павковић 1972, 97). Мала Госпојина се и у Шумадији сматра великим празником и славом.

„МАЛА ГОСПОЈИНА (грч: Γέννηση της Υπεραγίας Θεοτόκου – Рођење Пресвете Богородице). Празник којим се слави долазак на свет Пресвете Богородице, и који спада у ред највећих Црквених празника. У народу се празнује под називом Мала Госпојина, Мала Госпођа, или Мала Богородица – празник који су посебно уважавале жене. Пресвета Богородица је рођена у Назарету, од остарелих и праведних родитеља Јоакима и Ане. По оцу и његовим прецима, била је од царског рода Давидовог, а по мајци и њеним прецима, од рода првосвештеничког. Када дође време, старица Ана роди кћер, којој надену име Марија, што значи висока или господарећа. Празник рођења Пресвете Богородице се празнује 8. септембра. Не зна се тачно од када се овај празник празнује (s.n.a. „Мала Госпојина”).“

Свечаности у Србији везане за свеца-месног заштитника нису имале искључиво религијски карактер. Од њиховог установљавања, присутна је и привредна и друштвена функција ових скупова.

„У средњевековној српској држави, поред тргова у градовима, на које су долазили и страни трговци, постојали су у неким местима и повремени панађури. То су била месна тржишта на којима се трговало земљорадничким производима и робом за потребе околног становништва. Право на држање панађура издавао је владар и то у корист властеле или још чешће цркве. Манастири су уживали право првенства продаје својих производа, као жита, вина и меса. Ако би се неко нашао да продаје ове производе без дозволе игумана, који је иначе руководио панађуром, плаћао је новчану казну, док су му производи одузимани у корист манастира (Павковић 1972, 97).“

⁴ Аутори су овај податак добили у приватном разговору са Бојаном Александровићем, свештеником Румунске православне цркве у Неготину.

У модерној Србији, обновљеној после ослобођења од турске власти, вашари или панађури⁵ законски су установљени Уредбом од 13. јула 1839. године првенствено као економске институције, али већ 1863. званични извештаји потврђују да су вашари примарно обављали друштвену, прецизније забавну функцију (Павковић 1972, 98).

Данас, када је трговина много развијенија него у XIX веку, у смислу широке понуде разноврсне робе, густе мреже продајних објеката и разгранате саобраћајне инфраструктуре, уз већу покретљивост становништва што утиче на смањење значаја регионалних граница, примарна – економска – функција вашара наглашено слаби, мада је она, наравно, далеко од потпуног губљења.

„Егзистенцијална важност панађура у традиционалном смислу је изгубљена. Сада су присутни на вашарима кућни производи и препродаја, а тек нешто од пољопривредних справа и предмета за домаћинство отпада на занатске производе и услуге. Излагање производа и склапања разних уговора одвија се на савременим сајмовима различитих намена. Стока се продаје на мало по сточним вашарима, али за узгајиваче, примарни су исто тако сточни сајмови где се могу купити квалитетне сорте стоке. У сваком случају, на шарм и велики значај некадашњих панађура који су одавно нестали, бар на тренутак подсети и ови данашњи вашари ма како они сад изгледали (Костић 2009, 90-91).“

Предмети који су некада доминирали у понуди вашарске робе – на првом месту стока, затим традиционални занатски производи (ковача, грнчара, опанчара, каменорезаца, лимара, дрвенара, столара, метлара, жичара, позаматериста, казанџија, лицидера, воскара, корпара, ременара, ситара, ужара, колара и качара), производи домаћих радиности (резана грађа и производи од дрвета, гашени/печени креч) – још шездесетих година прошлог века бивали су замењивани лименим штедњацима, разним украсним и практичним предметима од пластике, конфекцијом, индустријском обућом и посуђем, копијама уметничких слика и разним ситним украсним предметима (Павковић 1972, 98–99). „Традицијска“ структура производа замењена је „иновацијском“ (Ковачевић 1978, 129).

⁵ Док је реч *вашар* мађарског порекла (*vásár*), термин *панађура* је грчког (*πανήγυρις*) (Срећковић и Антић, 2007: 4). Могуће је и да потиче од *панήγυρις* што значи „гозба“. У *Лексикону страних речи и израза* Милана Вујаклије код одреднице *панађура* као изворни наводе се грчки термин *ραπερίον* и турски *рапауи*, док *Велики речник страних речи и израза* Ивана Клајна и Милана Шипке даје и новогрчки *ραπεγγύγι*.

Данашњи вашар у Неготину, по ономе што може да се купи, највише личи на „бувљаке” или кинеске продавнице широм Србије, где по нешто нижим ценама могу да се набаве најразличитије ствари – од одевних и обувних предмета, преко DVD-јева и музичких дискова, до украса за двориште и кућу (карактеристичних за источну Србију). На малом броју тезги могу да се виде „традиционални” производи кројача народних ношњи, грнчара, корпара или лицидера (сл. 2, 3, 4 и 5).

Што се тиче друштвене функције вашара, она је данас умногоме сведена на забавно-атрактивну. Ако су, на пример, вашари некада, између осталог, били прилика да се млади упознају и нађу будућег брачног партнера/партнерку, то је, према подацима Николе Павковића (1972, 100) прикупљеним на неготинском вашару у периоду између 1967. и 1970. године тада био случај са само 12% анкетираних посетилаца вашара. Данас је вероватно овај проценат знатно мањи, да не кажемо и занемарљив.

„Панађури или вашари су некада били дан који се ишчекивао и за који се припремало. Поред општег сајамског карактера, економског, занатског и трговачког, они су имали своју веселу страну. Дружење, забаву, али и упознавање младих нарочито кроз игру у колу. Девојке су се посебно дотеривале и облачиле најлепше хаљине или чак шиле и припремале нове. Сјај и шаренило, мириси дружења, сусрети и послови који су се склапали, само су фрагменти по којима су се вашари издвајали и као посебан вид празника (Костић 2009, 89).“

Неготински вашар је био и остао прилика за окупљање људи пореклом из источне Србије који су на привременом раду у иностранству – у Немачкој, Швајцарској, Аустрији, Словенији, Француској, Шведској, Данској, Италији, Мађарској, чак и Канади (Марковић 2012). Само летимичан поглед на регистарске таблице многих аутомобила паркираних близу места одржавања вашара сведочи о овоме. С обзиром да на вашар у Неготину долазе становници свих оближњих села, али и оних из целе источне Србије, гастарбајтери могу да на једном месту сретну ближу, али и даљу родбину и пријатеље и „освеже” родбинске и друштвене везе, па тако Иван Ковачевић (1978, 130) пише о „расту фреквенције комуникацијских мотива” за долазак на вашар. Алимпије Грујић, који живи и ради са женом Драгицом у Херисауу у Швајцарској, а родом су из Кобишнице близу Неготина, о доласку на Неготински вашар каже: „Одмалена сам редовно на овој приредби. Вашар је увек био велика атракција за нас, тада децу. А сада када смо одрасли и остарили постао је место где се ми из расејања редовно окупљамо”, а Драгиша Симић, родом из Мале Каменице

прича: „У аустријској престоници сам већ 22 године, али скоро сваке године долазим за летњи и за јесењи вашар у Неготин. Тада је најлепше у домовини јер долазе дијаспорци из целе Европе. Вашар нас некако окупља”. За браћу Николиће – Драгана, који ради у Сегедину у Мађарској, и Мирослава запосленог у Ванкуверу у Канади, Неготински вашар је, пак, прилика да се сретну после више година: „Овде као да смо се вратили у детињство, а дошло је и много наших пријатеља. Са њима смо некад, као деца, трчали и делили школску клупу. Сада смо као одрасли људи опет ту и ови дани и дружење не могу се ни са чим упоредити” (Марковић 2012).

Што се тиче старосне и полне структуре вашарлија, може да се каже да долазе људи свих узраста – од мале деце коју родитељи морају да држе уза се, до остарелих лица, док је заступљеност мушкараца и жена равномерна, с тим што се мушкарци чешће налазе као продавци техничке робе, алата и занатских производа, а жене као продавачице одевних предмета и текстилне робе. Показатељ својеврсне модернизације вашара је постојање играоница за децу, које су се, као места где деца на безбедан начин могу да потроше „вишак енергије”, у новије време појавиле у градовима у Србији.

Једна од ствари која упада у очи (или у уши) јесте велика присутност влашког језика, који се можда и чешће може чути него српски. На ободу „вашаришта” су Роми, који продају половну одећу и робу која може да се нађе на осталим „бувљим пијацама” у Србији, а ту су и Румуни који продају јефтину робу широке потрошње (слаткише, кафу, сапуне, пасте за зубе, ...) донешену из суседне државе. Није редак случај да српски царинници овим продавцима дозволе улаз у Србију, а да им локална тржишна инспекција конфискује робу на вашару, пошто немају дозволу за њену продају. Управо је оваква пракса одговорна за драстично смањење броја продаваца из суседне Румуније и Бугарске. Занимљиво је нагласити и то да су припреме за Неготински вашар до почетка деведесетих година прошлог века, и конфликта на територији бивше Југославије, почињале и по месец дана пре званичног отварања, јер су трговци и остали понуђивачи робе стизали раније на место одржавања вашара и заузимали најбоље позиције. Они би наредних тридесетак дана проводили на том месту, живећи и спремајући се за почетак велике феште. Међутим, након почетка рата, ова пракса полако замире услед свеопште неповољне ситуације у земљи и страха од сукоба.

Чини се да су данас, као и пре четрдесетак година, главни мотиви доласка на вашар у Неготину провод и забава, који се у Неготинској крајини и означавају глаголом *вашарити се* (Павковић 1972, 100), у шта су се и аутори лично уверили приликом посете вашару 2012.

године. Попут карневала (Марјановић 2011, 8, 9), вашари су места за изражавање задовољства кроз игру, песму („екстремно пражњење весела” – Норберт Елијас) и конзумирање хране⁶, као и инструмент идентитета⁷ једне средине и добар садржај у свим врстама туристичких понуда. Као такве, вашаре је на неки начин могуће описати и као одређену врсту популарног спектакла, део популарне културе у којем материјалност живота као темељ претходи индивидуалности, духовности, идеологији и друштву. На вашарима долази до привременог укидања хијерархијског ранга и привилегија које убичајено појединим класама дају моћ над другима. На вашару су, као и на карневалу, сви равноправни (Фиск 2001, 98–99).

Горенаведено бива потврђено постојањем бројних штандова где могу да се купе мекике (као најчешћи прехранбени производ који се продаје), кокице, палачинке, па и лубенице, затим штандова са соковима, пивом и другим освежавајућим пићима, као и покретних штандова са топлим напицима: кафом, чајем, капућином, нес-кафом и топлим чоколадом.

Неизбежне су и кафане/шатре у којима се нуде роштиљ и јагњетина и прасетина на жару, где у вечерњим часовима наступа „жива” музика (сл. 6 и 7).

Речиту потврду значаја који храна има на вашару можемо наћи и у сведочењу чланова породице Ђорђевић, која из Немачке сваког септембра долази у Неготин: „Да се не лажемо, има тога у Франкфурту на Мајни где живимо и радимо, али мирис и укус домаћих специјалитета у домовини ни приближно није исти” (Марковић 2012).

Најгласнији, а ноћу и најосветљенији, део вашара је забавни парк који је смештен близу обода „вашаришта”. Ту могу да се виде рингишпили, вртешке и трамбулине за децу, аутодроми са електричним аутомобилима („луда кола”) и друге забавне игре: стони фудбал, флипер и неизбежна „крушка” (сл. 8 и 9).

На крају нам, уместо закључка, може послужити „пропали” покушај да обавимо интервју са једним од живописнијих учесника ове велике светковине. Наиме, посебну пажњу посетилаца овогодишњег вашара у Неготину својом веселом свирком привукао је један интересантни вашарлија, расположен за ценкање око цене свирала које

⁶ „Једење и пијење су међу најважнијим испољавањима живота гротескног тела. Тело док једе, превазилази границе и то је својеврстан сусрет човека са светом. Гозбене слике су суштински повезане са животом, смрћу, борбом, победом, препородом [...]. У тим моментима тело тријумфује над светом (Ристивојевић 2009, 204).”

⁷ И по питању изградње идентитета једне заједнице може се уочити сличност вашара и карневала: „Понекад се чини да је само у карневалском веселу могуће осјетити јачину колективног идентитета и стварање отпора постојећим порецима (Bezinović 2006).”

продаје, али не и за (слутимо свакако интересантну) причу која стоји иза његове свирке. Своју резервисаност правдао је скорашњим смртним случајем у породици, а присуство на вашару економском нуждом. Ипак, успели смо да сазнамо да се ради о наставнику фруле, како он сам себе назива, који је имао прилике да се појављује и на државним телевизијама, а редовни је посетилац Неготинског вашара већ деценијама уназад. Нажалост, и њега је, као и многе друге, тешка економска ситуација довела у позицију да на вашар долази како би првенствено обезбедио бољу егзистенцију, а не ради дружења и свих оних лепих ствари којима се „Госпојински“ вашар некада одликовао. Као и он, и ми се надамо да ће се у будућности овај, за Неготин изузетно значајан, догађај вратити на пут старе славе (сл. 10).

Литература

- (s.n.a.) „Мала Госпојина” [преузето 2.10.2012. са интернет адресе: http://www.pravoslavije.net/index.php?title=Мала_Госпојина].
- Bezinović, I. „Ideja karnevala između stvarnosti i utopije.“ *Zarez – dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja* 189 (2006) [преузето 21.9.2012. са интернет адресе: <http://www.zarez.hr/189/esej1.htm>].
- Вујаклија, М. *Лексикон страних речи и израза*, четврто допуњено и редиговано издање. Београд: Просвета, 1991.
- Клајн, И. и М. Шипка. *Велики речник страних речи и израза*, пето допуњено и исправљено издање. Нови Сад: Прометеј, 2010.
- Ковачевић, И. „Традиција и иновација годишњих сајмова.“ *Новопазарски зборник 2* (1978): 127-132.
- Костић, С. „Годишњи обичаји у Пироту и околини.“ *Гласник Етнографског музеја 73* (2009): 65-92.
- Марјановић, В. *На крају и на почетку карневал*. Београд: Етнографски музеј у Београду, 2011.
- Марковић, Ж. „Јесењи вашар, стожер дијаспоре“, 2012. [преузето 2.10.2012. са интернет адресе: <http://www.vesti-online.com/Dijaspora/drzava/Nemacka/Vesti/257793/Jesenji-vasar-stozer-dijasporae>].
- Павковић, Н. „Друштвени значај традиционалних годишњих сајмова.“ *Етнологишки преглед 10* (1972): 97-103.
- Ристивојевић, М. Бахтин о карневалу. *Етноантрополошки проблеми 4*, број 3 (2009): 197-210.
- Срећковић, С. и С. Антић. *Вашари у Србији*. Београд: Демократска странка – Истраживачко-издавачки центар, 2007.
- Станојевић, Т. *Неготин и Крајина од првих трагова до 1858. године*, књига 1. Неготин: Заједница културе општине Неготин, 1972.
- Станојевић, Т. *Неготин и Крајина 1859-1940*, књига 2. Неготин: Историјски архив у Неготину, 1980.
- Фиск, Џ. *Популарна култура*. Београд: Слио, 2001.

ФОТОГРАФИЈЕ

Слика 1. Улица којом се прилази вашаришту у Негогину

Слика 2. Грнчарски производи

Слика 3. Тезга са народном ношњом

Слика 4. Производи корпара

Слика 5. Посластичарски производи

Слика 6. Хармоникаш у једној импровизованој биртији

Слика 7. Понуда роштиља у једној од шатри на Неготинском вашару

Слика 8. Велика вртешка под ведрим небом источне Србије

Слика 9. „Луда кола“

Слика 10. Интересантни вашарлија

Милош Тасић
Милош Јовановић

НЕГОТИНСКИ ВАШАР

Резиме

Неготински вашар је један од највећих и најстаријих вашара у Србији, и одржава се још од 1936. године. Данас вашар траје три дана, од 21. до 23. септембра, а посвећен је празнику Мала Госпојина, па се другачије и назива Госпојински вашар. Овај рад је првенствено заснован на теренском раду и посети двојице аутора самом вашару почетком јесени 2012. године. Осим тренутног стања вашара, разговора са посетиоцима и продавачима, као и богате фотографске грађе, текст се бави и развојем Неготинског вашара од почетака до данашњих дана, а садржи и теоријску основу за изучавање вашара као неке врсте популарног спектакла, налик карневалу.

Кључне речи: вашар, Неготин, Госпојински вашар, бувљак, карневал

NEGOTIN FAIR

Summary

Negotin Fair is one of the largest and oldest fairs in Serbia, and it has been held since 1836. Today, the fair lasts for three days, from September 21 to 23, and it is dedicated to the Nativity of the Theotokos, thus it is also called the Theotokos Fair. This paper is primarily based on the field work conducted by the two authors, who visited the fair at the beginning of autumn 2012. Apart from the current state of the fair, interviews with visitors and salespeople, as well as rich photographic material, the text deals with the development of Negotin Fair from its beginnings until today, while it also contains the theoretical basis for the study of the fair as a popular spectacle of sorts, similar to the carnival.

Key Words: fair, Negotin, Theotokos Fair, flea market, carnival.

УДК 394.6(497.11 Зајечар)

Дејан Крстић
Народни музеј, Зајечар

Драгољуб Ђорђевић
Универзитет у Нишу, Машински факултет

ВАШАР У ЗАЈЕЧАРУ: ДИЈАХРОНО-СИНХРОНИ ПРЕСЕК*

После ослобођења од Турака, у кнез-Милошевој Србији, са укидањем спахијских односа, варошка тржишта немају више само локални, већ стичу и шири значај. Сељаштво настањено у близини ових тржишта почиње да учествује непосредније у размени. Оно у удаљенијим селима наставља да живи у скученим оквирима натуралне привреде, али са временом и ови оквири постепено слабе све јачим увлачењем села у робноновчане односе. На географски и привредно погодним местима, у оквиру једног краја или административне целине, ничу повремена тржишта, установљавају се панађури, места за размену производа пољопривреде, домаће радиности и занатства и за извор спољној трговини (Љубиновић 1979, 98).

Панађур у Зајечару установљен је 1836. године. Време одржавања је верски празник Усековање (29. августа по старом, а 11. септембра по новом календару). Већ са овог првог панађура у Зајечару Књаз добија писано обавештење да је било прилично пазара, али да је било мало трговаца из пограничних турских касаба (данас у Бугарској). Пошто се убрзо на вашарима појавила и страна роба, Уредбом о држању панађура из 1839. године установљене су две категорије панађура – у једну су спадали они на којима је могла да се врши само трговина стоком и домаћим производима, а у другу и страном робом. Првих је у Србији било 10 и трајали су по три дана, а других, међу којима је био и зајечарски, било је седам и трајали су по пет дана (Љубиновић 1979, 98-99).

Четрдесетих и педесетих година 19. века највећи панађури у Србији одржавани су у Ваљеву, Ћуприји, Тополи, Карановцу (каснијем Краљеву) и Зајечару. На вашарима у Зајечару подизани су дућани од дасака, који су били у централном делу вашара и за које су биле највеће

* Припремљено у оквиру пројекта *Одрживост идентитета Срба и националних мањина у пограничним општинама источне и југоисточне Србије (1790-13)*, који се изводи на Универзитету у Нишу – Машински факултет, а финансира га Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС.

општинске таксе. Са једне и друге стране дућана биле су колибе и шатори, за које су се плаћане мање таксе, а било је и оних који су робу нудили под ведрим небом, који су најмање и плаћали. Иза дућана налазила се канцеларија панађура. Таксе убиране на панађурима представљале су врло значајан општински приход (Љубиновић 1979, 99, 100).

“Године 1848. у Србији су само два панађура, ваљевски и пожешки, била већа од зајечарског. Те године је на зајечарском панађуру било укупно 88 дућана, од којих пет папуцијских, четири бојациска, два сарачка, један стакларски, један туфегцијски и 75 болтацијских [...]. Трговаца је дошло: два из Београда, 18 из Јагодине, 17 из Параћина, 13 из Неготина, два из Алексинца, два из Крушевца, један из Ниша, један из Видина, два из Гургусовца [данашњег Књажевца] и 30 из Зајечара.” Следеће године панађур је имао 73 дућана, а и овога пута било је највише болтација. Ту су били трговци из Неготина, Параћина, Ћуприје, Ужица, Крушевца, Алексинца, Јагодине, Гургусовца, па и из тадашње Турске: из Сарајева, Ниша и Ђаковице. Била је 31 механа и 33 кола са којих се точило вино. Те године је трговина била доста слабија због епидемије жучне грознице. Продато је 145 грла говеда и 128 коња, а од друге робе било је највише јечма, вуне, црног сукна, белог сукна и свињске коже. Купци за говеда били су из Пожаревца, за коње из Битоља, а за сукно из Јагодине. Тих година, у нормалним условима, продавало се по 600 до 1.200 грла крупне стоке и 200 до 300 коња и кобила (Љубиновић 1979, 100).”

Године 1860. указом је одобрено и одржавање другог вашара у Зајечару, од 1. до 3. маја по старом календару (данас од 14. до 16. маја, око верског празника Свети Јеремија), а од 1861. године он се редовно одржава до данас. На њему је одувек био мањи промет него на главном, јесењем, вашару (Љубиновић 1979, 100).

У другој половини 19. века промет на зајечарском вашару се све више повећавао. Године 1889. од производа домаће радиности било је сукна (око 15.000 метара), танког платна, тканица, подвезица и 1.000 пари чарапа. Продато је око 2.000 грла крупне стоке. Продавани су и коњи из Великог Извора, зајечарског села познатог по коњарству, а продаване су и планинске козе. Било је доста памуклијаша из Књажевца и бакрачара из Неготина. Јагодинска фабрика стакла имала је своју продавницу (Љубиновић 1979, 119).

Пред сам Први светски рат јесењи вашари су били веома велики. Вашар се протезао по целом јужном ободу целе вароши, од источног до западног краја, подно брда Краљевица. Важио је устаљен

редослед постављања радњи. На почетку вашара су били циркуси, менаџерије и панораме. Затим су долазили каменоресци, који су продавали углавном воденично камење, кућне млинове за со и надгробне споменике. После њих су били баштовани, углавном из алексиначког и лесковачког краја, који су продавали лук, паприку и купус, и чије су гомиле са поврћем биле веома велике. Ту се народ снабдевао артиклима за зимницу. После њих су биле радње ужара и конопчара, а затим занатлије које су радиле са кожом – кожари, кожувари и опанчари. Затим су биле постављене ситничарске радње, са разним украсима, чешљевима, огледалцима, иглама, свираљкама и слично. Поред њих су биле радње памуклијаша. На средини вашара биле су кафане. Пред њима је уз музику виолина и блех музика по цео дан играло осам до десет кола. Затим су били смештени качари и радње са другим производима од дрвета – дугама, летвама, даскама и слично. После њих су долазиле казанције, бакрачари и ковачи, а за њима кола на којима се продавало вино. Поред разних врста старих вина, ту је било већ и новог слатког вина и самотока. На крају је било место где се продавала стока. Падина испод Краљевице била је начичкана стотинама сељачких кола са испрегнутом стоком, јер је Зајечарски вашар био догађај године за сва ближа а и многа удаљенија села. На вашар су у великом броју долазили и Бугари. Нарочито су куповали коње и женску одећу. Стари људи су говорили да се није знало да ли на вашару има више Срба или Бугара. Последњег дана вашара њега је посећивала и зајечарска господа, чиновници са својим женама, официри, трговачке жене и други (Љубиновић 1979, 119).

Између два светска рата проширила се мрежа трговачких радњи (отварају се и по селима), а учвршћивала се и јачала установа пијачних дана, па је зајечарски вашар постепено губио од свог значаја као место на којем се обављао главни трговачки промет. Али, трговачког промета разним производима, нарочито говедима, било је и даље. У овом периоду пролећни вашар је трајао три а јесењи десет дана. У периоду од 1919. до 1927. године на пролећном вашару се продавало од 314 до 1430 грла говеда, а на јесењем од 678 до 1.700. У то време на пролећним вашарима продавано је у просеку 70 јунади и 175 телади, а на јесењим вашарима у просеку 347 јунади и 478 телади. Био је и значајан промет оваца – на пролећном вашару у просеку 564 а на јесењем 380. У мањој мери продавани су и коњи, свиње, козе, јагњад и магарци. Кафана је било 30 до 60, а у овим бројчаним оквирима су била и друга продајна места трговачке и занатске робе. Сељаци су своје производе продавали са својих запрежних кола. На јесењем вашару 1919. године било је 152 кола са којих се продавало пиће, воће и поврће (Љубиновић 1979, 144-45).

На жалост, подаци о зајечарским вашарима после Другог светског рата нису систематизовани. Ипак, на основу расположивих података (I, II) о вашару у овом периоду можемо стећи представу. После Другог светског рата вашар није био на списку појава које је нови социјалистички систем сматрао штетним за своје виђење друштва, па се он у Зајечару, као и у другим местима, континуирано одржавао. Само је главни дан јесењег вашара промењен – уместо 11. септембра узет је 7. септембар, датум ослобођења Зајечара 1945. године, који је проглашен и Даном општине. Тако је вашар постао само један од многобројних садржаја поводом Дана општине.

Почетком и половином 70-их година 20. века вашар се одржавао у централном делу подножја брда Краљевице, на простору између градског стадиона и главног пута који води ка овом брду. За главну трасу вашара коришћен је асфалтирани пут од овог главног пута према стадиону. На простору десно од пута ка брду Краљевица (где се данас налази уређено вашариште) било је више испрегнутих коња, чак и крива, и запрежних кола, на којима су импровизоване настрешнице од ћилимова, где су боравили и обедовали људи који су запрегом из околних села дошли на вашар. На вашару је, судећи по одећи, доминирало сеоско становништво. Од сеоских производа, вршена је продаја стоке. Занатски производи и роба индустријског порекла били су изложени на импровизованим тезгама, малим сточићима, а у много случајева и на земљи. Била је прилична понуда занатских производа. Продавала се грнчарија (изнешена је била велика количина робе), ужад (висила је на импровизованим дрвеним рамовима у облику слова П), производи од прућа (корпе и столице), казанцијски и клонферски производи (казан за маст, канта од бакра за прскање винограда, лимена корита и кантице за прање руку), дрвени производи (виле и шинице за жито, на другом месту чивилуци од дрвета, а на трећем дрвене играчке), шпорети од лима, сарачки производи (коњска опрема), бомбонцијски производи („дулице”, бомбоне), пинтерски производи (каце и чаброви), каменорезачки производи (надгробни споменици у терацо техници и камење за ручне млинове за со), асуре, јастуци. Од индустријске робе, било је, између осталог, штампаних репродукција икона и других слика. Посетиоцима вашара су за забаву били нарасполагању рингишпили (три велика и један мали), вртешке с дрвеним коњићима (две), „зид смрти” (арена за кружну вожњу мотора у хоризонталном положају) и „кућа чуда”. На вашару је било и девојака са нискама дуката око врата (иначе обучених у савремено одело)¹ (I).

¹ Ова појава је крајем 60-их и почетком 70-их година 20. века била масовна на неготинском вашару (Pavković 1972, 100).

Током времена, из употребе је изашао термин “панађур” (грчког порекла), а одомаћио се, под утицајем књижевног језика, термин “вашар” (мађарског порекла). Термин за конзумирање вашара, који се користио, а има га и данас, јесте “вашарује” (на пример: *Ми смо данас извашарували.*). Крајем 70-их до половине 80-их година 20. века вашариште је било на ливади подно најзападијег дела брда Краљевица. Ту су се одржавали и пролећни и јесењи вашар. У то време, поред рингишпила, вртешки, “луна парка”, “хали галија”, “зида смрти”, гађања чуњева лоптицом или ваздушном пушком, омладину су преокупирани флипери, стони фудбал и игрице на апаратима. Половином 80-их година 20. века на равном простору подно централног дела Краљевице направљено је ново вашариште, и то тако што су асфалтиране стазе у облику правоугаоника са две укрштене стазе које стране правоугаоника повезују по срединама. Поред стаза су постављене бандере са прикључцима за струју и са уличним осветљењем. Ово вашариште користи се и данас. Са његове западне стране је простор на којем се обавља трговина стоком. У другој половини 90-их година одлуком општинских власти установљен је и трећи, летњи, зајечарски вашар, који се одржава неколико дана око 21. јула (верски празник Свети Прокопије). Половином прве деценије трећег хиљадугодишта, на иницијативу једног одборника и Месне заједнице на чијој је територији вашариште, између улице и пруге, који иду поред вашаришта, градско јавно предузеће за изградњу направило је вашарски паркинг. (II)

Интересантно је да је 80-их година, а и раније, била раширена појава да се за вашар у појединим домаћинствима дочекују рођаци и пријатељи из других насеља на ручак – са обавезним печењем – после њиховог обиласка вашара. Тај обичај су, највероватније, донели многобројни насељеници у време индустријализације од 50-их до почетка 80-их година 20. века, који у новој средини свог живљења више нису имали основа да славе заветине села из којих су се населили, већ су уместо њих, с обзиром на то да је укинута обележавање зајечарске заветине (Тимок 2006), почели да славе дан вашара. Овај обичај, којег у појединачним случајевима највероватније још увек има, функционисао је на принципу позајмице – они који су поводом вашара примали госте, гостовали су код својих рођака и пријатеља поводом вашара у другим селима и градовима, рецимо у Књажевцу за вашар који се одржава четири дана око празника Светог Илије, од првог до четвртог августа. (II)

Чини се да је, од свог оснивања, према потребама које је задовољавао, вашар у Зајечару имао четири функције:

1. *трговачку функцију*, због које је и основан, која је имала три вида:

- а. продаја домаћих производа
- б. продаја занатских производа намењених практичној употреби
- в. продаја индустријске робе²

2. *забавну функцију*, која је већ почетком 20. века била веома присутна, и која је имала пет видова:

- а. забава куповином робе за практичну употребу
- б. куповина робе намењене забави
- в. забава конзумирањем хране, пића и музике
- г. забава помоћу средстава за забаву
- д. забава приликом размене посета са рођацима и пријатељима

из других насеља³

3. *функцију друштвених контаката*, која је имала два вида

- а. место за виђење девојака
- б. сусрет са рођацима и пријатељима⁴

4. *функцију зараде локалне самоуправе*.

Према теренском материјалу сакупљеном 2012. године за потребе овог рада (III), покушаћемо, имајући у виду и поменуте раније одлике зајечарског вашара, да сагледамо које су његове данашње функције и каква је његова перспектива.

Свеукупно ове године вашар је трајао око недељу дана. Већ неколико дана раније продавци роба и услуга почињу да долазе и да се стационирају, а неки ту остају и по неколико дана после главног дана. Најпре дођу они са разним великим забавним справама, а потом и они са тезгама. Током једне седмице ту продефилије веома велики број људи свих старосних доби и социјалних структура. На овогодишњем вашару је приметно присуство Бугара. Највећа је гужва у току главног дана. Паркинг поред пруге крцат је аутомобилима, а доста их има и око главног пута којим се улази у парк-шуму Краљевица. Циркулација

² Никола Павковић, разматрајући неготински вашар крајем 60-их и почетком 70-их година 20. века, као једну од функција овог вашара одређује економску функцију, под којом подразумева управо продају производа домаће радности, занатства и индустрије (Pavković 1972, 98-99).

³ Никола Павковић, разматрајући неготински вашар крајем 60-их и почетком 70-их година 20. века, као једну од функција овог вашара одређује забаву, под којом подразумева забаву конзумирањем хране, пића и музике у импровизованим кафанама и забаву помоћу средстава за забаву (Pavković 1972, 100).

⁴ Никола Павковић, разматрајући неготински вашар крајем 60-их и почетком 70-их година 20. века, као једну од функција овог вашара одређује одржавање сродничких и друштвених веза, под којим подразумева сусрете са рођацима и пријатељима из других места, показивање девојака у најлепшој одећи и са дукатима и тражење брачног друга (Pavković 1972, 99-100).

аутомобила је велика, јер вашару се прилази путем који има регионални карактер и представља заобилазницу око централног дела града, тако да ту и иначе пролазе аутомобили и камиони. Због велике гужве, на улазу у вашариште (одвајање пута од регионалног према парк-шуми) саобраћајна полиција регулише саобраћај. На вашаришту је већ годинама устаљен распоред – углавном се зна у којим зонама може да се нађе одређена роба и конзумирају одређени начини забаве.

Када је реч о *трговачкој димензији* овог вашара, на њему данас више *скоро да нема продаје домаћих производа*. То је, с једне стране због њихове замене индустријским производима, а с друге због тога што се број индивидуалних пољопривредних домаћинстава, због односа државе према пољопривреди у току социјализма, а посебно у току постсоцијалистичког транзиционог периода, драстично смањило (Ђорђевић, Стевановић и Тодоровић 2012).⁵ Као што смо видели, некада се на овом вашару велики део трговине односио на купопродају стоке. Она се временом смањивала, али је, ипак, сваке године постојала. Баш ове 2012. године сточна купопродаја је, такође, доживела фијаско – појавило се само неколико продаваца, а после кратког времена на простору предвиђеном за продају стоке више није било никог. Када је реч о пољопривредним производима, на овогодишњем вашару била је још само једна тезга са медом у стакленим теглама (уз који су продаване и украсне стаклене боце). Можда производима домаће радиности можемо сматрати и платнене кесице са лавандом, које служе за ширење пријатног мириса, и које је шетајући вашаром нудио и продавао један продавац.

Врло је интересантно да, без обзира на већ вишедеценијско опадање занатства услед уписа индустријске робе, на зајечарском вашару *има релативно много понуђених занатских производа*. Има више заната чији су *производи намењени практичној употреби*.

Занатски производи од земље. До пре неколико година овде су редовно износила робу два зајечарска *грнчара* (пореклом из околине Пирота), а од пре неколико година овде се појављују и препродавци такозване “охридске” грнчарије, која је, уствари, произведена у околини Кичева у Македонији. Ове године на вашару су били један препродавац пиротске грнчарије, који дошао из Пирота, и један продавац из села Табановце код Куманова, који, како тврди, продаје своје грнчарске производе. На тезги овог грнчара из Македоније

⁵ На драстично смањење сточног фонда утицала је и забрана Града Зајечара, донесена 2010. године, да се и у најрубнијим деловима града на територији Катастарске општине Зајечар и делу Катастарске општине Велики Извор чува стока, чиме је уништен значајан сточни фонд (II).

налазимо и металне сачеве (вршњаке). Једини активни грнчар у Тимочкој крајини, Зајечарац Велимир Ђорђевић (*Веља Грнчар*), не износи своје производе на вашар, јер му се, како тврди, због велике закупнине простора, то не исплати.

Занатски производи од метала. На три различита места на вашару налазимо коваче Цигане, који на мањим импровизованим тезгама продају своје производе: мале и велике секире традиционалног или новијег облика, кесере, мотике, крампове, ченгеле. Поменуте алатке су углавном изложене са дрвеним дршкама. Двојица су из Беле Паланке (сл. 1), а један је из Бора. Један од њих је демонстрирао како рекламира своје производе: пред купцем је металним предметом јако ударао сечиво секире, показујући да и после тога оно остаје неоштећено. На вашару је и неколико понуђача *клонферских производа* (од лима), међу којима су најзначајнији: “кубе” (мала пећ), казани за маст, разни ћункови за пећи, заклони за паљење свећа на гробовима, кофе, лонци, тепсије, роштиљи, корита, сандучићи за пошту, канте за воду са славиницом за прање руку. Ту су и двојица *казанџија* (један из Сврљига) (сл. 2). Они нуде казанџијске производе: казан за печење ракије, казане за маст (мање и веће), бакарне канте за прскање, а такође и неке од поменутих клонферских производа. Кад је реч о металним предметима, на вашару је био и један продавац *металних стилизованих ограда*. Такође и један продавац *металних ражњева* за печење јагњади и прасади.

Занатски производи од камена и бетона. Увек на истом месту су и *камноресци*, који нуде споменике од црног камена. На једном месту продају се *степенице* од разнобојног украсног камена. Ту су и продавци *производа од бетонских елемената* у боји – чесмица, роштиља и столова са клупама. Један од њих у својој понуди има и *бетонске фигуре* лабудова, орлова, петлова, оваца, паса, магараца, патуљака, печурака, античких стубова, лампиона, које имају намену украса у двориштима. На по једном месту се продају *сточићи и клупице* израђени од терацо бетона, затим *бетонске ограде* и балустери, и такође *бехатон плоче* разних облика, боја и величина.

Занатски производи од дрвета. На тачно одређеном месту, сваке године па и ове, увек је неколико тезги понуђача *предмета од дрвета и прућа*: малих столица (троножних, као и четвороножних са и без наслона, а неке су и на склапање), великих столица (са и без наслона), гарнитура од прућа (сточић и столице), столица за плажу, разних корпи од прућа, љуљашки, хлебарника, варјача, оклагија, жица за мућење, сита за брашно, дршки за алатке, метли (обичних и од грања), чивилука, дасака за сецкање, цедилица за чварке, штапова за старије особе, гарнишли за завесе, држача за цвеће, паскурника за шарање обредних хлебова (сл. 3). Неки од ових столара-прутара имају и

нешто клонферских производа (међу њима су, на пример, “кубе”, ћункови, казани за маст, “шприцеви” и калупи за колаче), као и нешто индустријске робе (на пример, пластични “џогери” и четке за чишћење). Како сазнајемо, ови продавци су углавном из крушевачког краја. Близу њих су, увек на истој локацији, и понуђачи *столарско-тапетарских производа*: кревета, угаоних гарнитура, гранитура са троседом, двоседом и фотелјом, трпезаријских столова и столица, дрвених мањих столова, кухињских елемената, сталажа за телевизор. Од *столарских* производа, код једног понуђача могле су да се купе *ламперџија и тарабице* (обрађене дашчице). Посебно се нуде и *дрвени столови са клупама*, чији су наслони украшени дуборезом, и дрвена минијатурна запрежна кола као украс за двориште. Од предмета од дрвета ту су и *пинтерски производи*: бурад разне величине, каце и чаброви. Пинтери су углавном из параћинског краја.

Занатски производи од текстила и влакана. Као и сваке године, било је и неколико тезги са *кројачким производима*: постелином, пуњеним прекривачима, јастуцима и пешкирима. Ранијих година било је и кројача који су продавали прслукe и друге своје производе, али више их нема, вероватно су потиснути великим упливом јефтине кинеске текстилне робе. На вашару је 2012. године био присутан само један *ужар*, који је продавао разне врсте ужади (конопаца). Међу својом робом је имао и метле, као и металне ланце. Претходних година на вашару је било по неколико ужара.

Занатски производи од коже. На вашару је ове године била и једна тезга на којој се могу наћи *опанчарски производи* – опанци и ципеле направљене опанчарском техником. Али на овој тезги се продају и клопe и кућне папуче. Реч је о тезги опанчара из Јагодине. Последњи активни опанчар у Тимочкој крајини, Зајечарац Јован Анић (*Јова Опанчар*), не износи своје производе на вашар. Када је реч о производима од коже, уз мали сточић, импровизовану тезгу, своје производе и услуге нуди и последњи зајечарски *сарач* Горан Цветковић, кога често има и на зајечарској пијаци. Иначе, једине зајечарске ћурчије, отац и син, Властимир (*Власта Ђурчија*) и Ненад Антанасијевић, своју робу, такође, не износе на зајечарски вашар. И они не изосе продукте на вашариште због скупих такси, али и због тога што за њихову радњу, као и за ине зајечарских занатлија, цео Зајечар и околина знају.

Занатски производи од воска. На вашарима се редовно појављују и *воскари*, којима су основни производ свеће различитих боја и величина, а ове године их је било тројица (сл. 4).⁶

⁶ Истраживачи су пропустили да забележе њихова имена и одакле су.

Занатски биљни производи. У занатске производе можемо убројати и *садни парковски материјал* који се продавао на једној тезги, јер производњу украсног баштенског биља можемо сматрати занатом. Ове године је на вашару било само једног таквог понуђача.⁷

Све набројане занатлије, осим опанчара, сарача и ковача, своју робу држе и у камионима, који су одмах иза тезги.

Осим занатских производа, од употребних предмета на вашару се продају и најразличитији *индустријски производи*. Ту су углавном тезге са производима од три врсте материјала – *метала, пластике* и, много више, *текстила*. Од метала је метално посуђе индустријске производње. На неколико тезги се продају предмети од пластике – судови (кофе, корпе, веће посуде итд.) и други употребни предмети за домаћинство (на пример, носачи за флаше, четке за флаше...). Интересантна је тезга на којој су се продавали искључиво пластични “левци за тегле”. Такође, на једној тезги продавале су се пластичне *дечије играчке* (углавном лошег квалитета, кинеске производње). Има и тезги са *бижутеријом* од метала и пластике. Највише је текстилне робе. На неким тезгама се продају само *кошуље и панталоне* (у великој мери “цинс”) (сл. 5), на неким *одећа за децу*, на неким *тренерке и дуксерице*, на неким неким чарапе и гаће, а не једној искључиво завесе. На појединим тезгама продају се патике (кинеске производње). Сва роба продаје се на тезгама од металних конструкција.

Последњих година велика је експанзија продаје половне робе, коју углавном доносе Роми са запада (Ђорђевић 2010). Због тога у последње време вашариште добија и две нове импровизоване, неасфалтиране, трасе паралелне са вашариштем (између њега и железничке пруге), које се продужавају у колски пут који води са вашаришта ка западу. Овде се налази најразличитија роба: половне стаклене, керамичке и металне ствари, половна техничка роба, половни алати и делови разних справа, а највише има половне одеће. Тезге са половном одећом, у жаргону назване “гомилице”, посебно су популарне код жена, које неуморно претурају по њима и купују.

⁷ Омашка као у горњем примеру. И наше сврставање гајења садног парковског материјала у занатску биљну производњу вероватно ће изазвати расправу. Њу је већ отпочео рецензент Милош Марјановић, угледни етносоциолог: „Мислим да његово сврставање у занатлије неће ићи – зашто онда и цвећари не би били занатлије, па и ту има естетике? Па и калемари, повртари (или бар произвођачи расада) као и сви произвођачи биља. Чини се да занатлија прерађује сировине а не производи их. Зашто и произвођач прућа не би био занатлија, а не само корпар, или онај ко узгаја и сече дрвеће него само дрводеља, или рудар и топионичар а не само ковач или кујунџија? Уосталом, за хортикултурно инжењерство се оспособљава на Пољопривредном факултету.“

Половна роба се, осим на тезгама од металних конструкција, продаје и изложена ниским импровизованим тезгама или на земљи.

Осим због трговине, на вашар се долази и због *забаве*. Када је реч о *забавној функцији* вашара важно је нагласити да данас мали број људи на зајечарском вашару купује због потребе. Већина поменуте робе за практичну употребу која се нуди може да се купи у продавницама и на пијацама по истој цени. Пре би се рекло да се на вашару *купује из забаве*. Најбољи пример за то су поменуте “гомилице”, где жене масовно купују са необичним интересовањем и страшћу. Тако можемо закључити да *трговачка функција вашара постоји још само за оне који продају, а за оне који купују трговина у највећем броју случајева има забавну функцију*.

Овај однос је исти, али не латентан већ манифестан, када је реч о *куповини робе намењене забави*. Највећи део ове робе је прехрамбеног карактера, али има и других примера. На пример, на зајечарском вашару је сваке године, увек на истом месту, и штанд на којем се *продају птице* (папагаји, канаринци) и *глодари* за чување у кући. Ту је и незаобилазни продавац *балона за децу*. Такође, увек је на вашару и неколико тезги са пластилним *дечијим играчкама* (кинеске производње, лошег квалитета). Један продавац шетајући вашаром продаје *каубојске шешире*.

Веома важан део забавне понуде на вашарима је *понуда хране и пића*. Ту су *сладолеџија*, који продаје сладолед “на точење” из апарата и охлађене лимунаду и клакер, *продавац “кокица”*, које се праве на лицу места у апарату за кокице и продају у папирним кесама неколико величина, *продавац “шећерне вуне”*, која се такође прави на лицу места (сл. 6), *продавац клакера*, који се хладе у кориту са ледом, неколико *лицедера-бомбонџија*, који продају разне врсте бомбона, лизалица, “лулица”, штапиће са сусамом, колаче и лицедерска срца, затим низ тезги за *продавање вашарских мекика*, које се такође спремају на лицу места и уз које се од пре релативно краћег времена понегде продају и помфрит, “америчке крофне” и лимунада. Ипак, врхунац уживања у храни пружа низ *угоститељских објеката*, којих има две врсте.

Једно су *ћевабџинице-печењаре*, чија се услуга заснива на понуди месне хране – роштиља и печења (сл. 7). Оне поред саме вашарске стазе имају роштиље на жар и више радника који за њима раде, а такође и ражњеве на електрични погон, на којима се припрема јагњеће и прасеће печење. Сам приказ, а и дим и мирис роштиља и печења, привлаче муштерије. Изнад роштиља су, као декорација, венци белог и црног лука, венци сувих паприка и везе љутих папричица. Месо за роштиљ се припрема на лицу места, пред очима шетача, а такође и тесто за мале пресне округле хлеччиће – “тортиље”. Од роштиља у

понуди су пљескавице, које се највише продају, пуњени ћевап, бела и димљена вешалица, кобасице и пилећи батак. Роштиљ може да се стави, по жељи, у лепињу или “тортиљу”, да му се додају прилози и да се једе док се шета вашаром. Од прилога, које сам купац ставља, ту су со, алева паприка, “вегета”, купус, лук, краставац, парадајз, сенф, мајонез, кечап, помфрит. Иза роштиља и печења су столови са столицама, где они који не желе да једу ходајући, могу да ручају или вечерају, и где се са тањирима и прибором за јело служе печење, које се поред стазе и сече, и роштиљ, уз могућност конзумирања и пића. Ове 2012. године у једној ћевапчиници-печењари се поред стазе за шетање у великим земљаним лонцима на отвореној ватри кувао купус са месом, који је такође служен онима који желе овде да ручају. Неке од ових ћевапчиница-печењара имају и музику, те тако представљају прелаз ка следећој врсти угоститељских објеката.

Друга врста угоститељских објеката су *кафане испод шатри* (сл. 8). Оне имају столове и столице, служе и храну и пиће, али оно што их одликује јесте музика – електрични шунд “народни” оркестри са певачицама и певачима, који имају за циљ да гласном музиком и певачицама привлаче посетиоце (Ђорђевић 2012а). У њима, као и у свим кафанама, може само да се пије пиће, храна није обавезна, али се и она служи. Оне имају и конобаре. Неке од њих нису потпуно отворене према стази, да би они жељни музичке атракције морали унутра да уђу. Ипак, и на уским улазима они који желе да виде шта се унутра дешава окупљају се и праве гужву. Поједине кафеције привлаче госте тиме што унајмљују познате оркестре или музичаре (Ђорђевић 2012б). Ове године испред највеће кафане стоји пано са сликом познатог хармоникаша Мирка Кодића. Редовна је појава да се гости кафане театрално, свесни да их сви гледају, веселе, често уз певачице “слободнијег” стајлинга и понашања, китећи их новцем. У најновије време као посебна категорија у кафанама (позајмица из дискотека), јављају се и плесачице које својом игром са дозом еротичности привлаче посетиоце. Конзументи кафана су најчешће људи из сељачких и радничких слојева, којима ова врста забаве представља врхунац провода. Но, евидентно је да су ове 2012. године, без обзира на гласну музику која привлачи посетиоце, кафане биле скоро празне. Ово је, вероватно, резултат опште беспарице, која се у источној Србији драстично осетила управо ове године.

Забаву помоћу средстава за забаву углавном упражњава омладина (основци виших разреда и средњошколци нижих). Она су постављена дуж половине средње стазе вашаришта. Ове 2012. године регистрована су следећа средства за забаву: “балерина” (“хали-гали”), “лунапарк”, рингишпили, разне вртешке (са стилизованим

аутомобилима, коњићима и др.), мини возови, “брзи воз”, надувани тобоган, трамболина за скакање, “кућа страха”, апарат за хватање луткица, гађање ваздушном пушком, справе за мерење боксерских удараца, справа за мерење шута ногом, два мала жива коња са којима може да се слика (сл. 9). (потврда добијена и од извора IV).

Када је у питању забава приликом размене посета са рођацима и пријатељима из других насеља, ове 2012. године није потврђена, али то не значи да не постоји⁸. То значи да немамо савремену потврду о вашару у функцији остваривања и одржавања друштвених контаката, јер вашар више није ни место за виђење девојака (данас се то врши углавном приликом редовних излазака у кафиће, дискотеке и на “журке”).

У позадини целе приче о вашару ипак стоји локална самоуправа, чије комунално предузеће “Краљевица” организује и наплаћује учешће на вашару. Ове 2012. године неколико продаваца је исказало негодовање због велике цене закупа простора, јер су тешко, у условима опште беспарице, успевали да покрију и ове трошкове и да зараде. На вашару даноноћно дежурају по два радника “Краљевице”, који имају и свој “контејнер” за смештај, а заједно са њима дежурају и полицајци са комбијем “марица”.

У покушају да сумирамо причу о вашару данас, са освртом на његову прошлост, можемо закључити следеће.

Видели смо да је зајечарски вашар, као и други вашари у Србији, настао у условима слабо развијене трговачке мреже, из потребе за повећањем могућности комуникације у циљу трговине. Још је *Уредба о вашарима* из 1839. године наглашавала њихову примарну економску функцију (Pavković 1972, 98). Са ширењем купопродајне мреже и установљавањем пазарних дана вашар у Зајечару је између два светска рата почео да губи примарни трговачки значај. Тај процес се, несумњиво, наставио и током социјалистичког и постсоцијалистичког периода. Производа домаће радиности, укључујући и стоку, чија је трговина била, такорећи, основ вашара, са деградацијом села и пољопривреде, више скоро и да нема. А када је реч о занатским и индустријским производима (који су се са временом мењали), више скоро да не постоји роба за задовољење практичних потреба која се не може купити ван вашара или која на вашару има нижу цену. Трговину ради потребе заменила је трговина ради забаве. Можемо закључити да данас вашар има трговачки значај углавном само за оне који продају робу и услуге, који су ту да би зарадили. Зато на њему има продаваца са ширих простора источне, централне и јужне Србије, па и Македоније.

⁸ Године 2011. она је искуствено потврђена у Књажевцу (II).

Без обзира што већина продаваца своју робу продаје и ван вашара – моги и на бувљацима (сл. 10) – и то по истим ценама, они су због познатог правила да се у маси она продаје више.⁹

С друге стране, за највећи број конзумената вашара он углавном има забавни карактер. Забавни карактер је добио од оснивања, и од тада је забавни значај био у сталном успону¹⁰, тако да је данас скоро потпуно надвладао. Овај карактер даје му *чињеница да се на њему окупља велики број људи*. То је мотив и продавцима да понуде своју робу и услуге, а они који конзумирају ту су да купе из забаве. Но док роба која има практични значај може свуда да се купи и ван вашара, забава на вашару још увек има своје оригиналне стране. Посетиоци још увек само овде могу да купе, на пример, вашарске мекице, неке бомбонцијске производе, лицедерска срца, “шећерну вуну”, а и конзумирање роштиља, печења, као и амбијент у кафанама, оригинални су. Напредак технике, довео је до развоја справа за забаву, која груписана на једном месту, још увек могу да се користе само на вашару. Он представља неку врсту сезонског забавног парка. Због тога овде и данас долази велики број млађе омладине. То није чудно, ако знамо да и свуда у свету, па и најразвијенијим западним земљама, манифестације типа вашара, са разним забавним садржајима, никада нису губиле на актуелности. Као да је масовна забава “вашарског” типа уткана у сам код људске психе.

Вашар је у ранијим периодима имао и функцију остваривања и одржавања друштвених контаката. Али, са дерурализацијом и урбанизацијом становништва, он је ову своју функцију изгубио. Ипак, од самог почетка до данас вашар је остао манифестација којом локална самоуправа остварује приходе. То, дакле, није самоникла и стихијска манифестација, како може да се учини на први поглед, већ контролисана, у чију организацију су укључени и државни службеници комуналних фирми и полиције. Локална самоуправа је средила и вашариште, тако да је са временом он прилично “урбанизован” – мада још увек има примитивних импровизованих тезги и излагања робе по земљи.

⁹ Драгољуб Б. Ђорђевић у тексту “И би вашар у Власина Риду: Сурдулица“, објављеном у овом зборнику радова о вашарима у пограничју, заступа тезу о томе да се игра подземна утакмица за првенство између бувљака и вашара у којој, засад и само за сада, води бувљак: на вашару као да превладава бувљачка атмосфера, мада није немогуће да се бувљак преобрази у вашариште.

¹⁰ Према једном извештају из 1863. године, вашари су прилика за „развратност“ народа, тако да је у Неготину вашар „држан да се људи напију и добро почасте, дакле да се на скупу саставши се потроше, него да се што привреде“. У званичном извештају за период 1889-1893. констатује се „да поред оних који стварно ради каквог посла на панађур долазе, има далеко више таквих, који дођу на панађур само да се проведу“ (Pavković 1972, 98).

Вашар је, као и све друштвене појаве, динамична појава, зависна од ширег друштвеног контекста и цивилизацијских токова. Он је током времена мењао своје садржаје, али је показао и виталност – живи већ 176 година и актуелност није изгубио, па ће, по свему судећи, живети још дуго. Његове трговачке, економске, функције губе на значају, али забавне функције, које обезбеђују конзументе, уз функцију прихода локалној самоуправи, која обезбеђује организаторе, још увек су актуелне. Из истих разлога још увек, са пуном виталношћу, живе и, чак се оснивају, вашари у многим местима у Србији, на пример, у близини Зајечара у Неготину, Књажевцу, Бољевцу и Минићеву (види Торлак 2006; 2008), а такође и скупови са елементима вашара, на пример гранични сабор на Кадибогазу (види: Крстић 2011).

Забавна функција вашара даје могућност да он задобије, у складу са најновијим друштвеним токовима и стратегијама, и нову – *туристичку функцију*. Тренутно је веома актуелно повећање броја туриста из Бугарске¹¹, који воле југословенску рок и поп музику 60-их, 70-их и 80-их година прошлог века, савремену српску новокомпоновану (шунд) музику и српску кухињу, посебно роштиљ, и који овде долазе због кафана, концерата (види: Крстић 2012), новогодишњих прослава а, као што смо видели, и вашара¹². У многим деловима света манифестације сродне вашару имају и туристичку функцију. Ако говоримо о вашару као потенцијалу за будућност, он може да буде место где би, зарад очувања и подстицаја занатства, посматраног као културолошко наслеђе које представља и туристички потенцијал, они који се баве занатима требало да добију бесплатан простор (зајечарски грнчар, опанчар, ћурчије и сарач).

Литература

- Ђорђевић, Драгољуб Б. *На коњу с лаптопом у бисагама: увод у ромолошке студије*. Нови Сад, Ниш: Прометеј, Машински факултет, 2010.
- Ђорђевић, Драгољуб Б. *Казуј крчмо Церимо: периферијска кафана и окол ње*. Београд, Ниш: Службени гласник, Машински факултет, 2012а.
- Ђорђевић, Драгољуб Б. (прир.) *Кафанологија*. Београд: Службени гласник, 2012б.
- Ђорђевић, Драгољуб Б., Ђура Стевановић и Драган Тодоровић, прир. *Село у пограничју*. Београд: Службени гласник, Завод за проучавање села, 2012.

¹¹ Овај осетни пораст туриста из Бугарске довео је, на пример, и до тога да Народни музеј у Зајечару за почетак своје сезоне у пролеће 2012. одштапа водич археолошког касноантичког локалитета Ромулијана и на бугарском језику (II).

¹² Музика и роштиљ највише закупају бугарске грађане и на граничном Сабору на Кадибогазу (општина Књажевац) (Крстић 2011:1596).

- Крстић, Дејан. „Сабор на Кадибогазу: Прилог познавању граничних сабора.” *Теме* 4 (2011): 1575-1602.
- Љубиновић, Љубомир Павле. „Преглед развоја занатства, трговине, угоститељства и туризма (капиталистички период 1833-1944).” У *Зајечарски зборник: прилози за изучавање историјског развоја и савремених кретања Зајечара и околине*, свеска 1, 73-183. Зајечар: Матична библиотека „Светозар Марковић”, 1979.
- Равковић, Никола. „Друштвени значај традиционалних годишњих сајмова.” *Etnološki pregled* 10 (1972): 97-103.

Новински чланци

- Тимок 2006 - Дејан Крстић, “О заборављеној зајечарској заветини”, *Тимок : Лист за друштвена питања*, бр. 3127 (11. август 2006), стр. 6. Зајечар : Друштвено предузеће за новинско-издавачку делатност “Тимок”.
- Торлак 2006 - Дејан Крстић, “Минићевски традиционални вашари”, *Торлак : Лист Завичајног друштва Тимочана-Торлака*, бр. 5 (1. јануар 2006), стр. 5. Минићево : Завичајно друштво Тимочана-Торлака.
- Торлак 2008 - Властимир Николић, “Светојовански вашар у Минићеву”, *Торлак : Лист Завичајног друштва Тимочана-Торлака*, бр. 14 (1. август 2008), стр. 10. Минићево : Завичајно друштво Тимочана-Торлака.
- Торлак 2012 - Дејан Крстић, “Гостовање Белоградчичана поводом концерта Здравка Чолића”, *Торлак : Лист Завичајног друштва Тимочана-Торлака*, бр. 28 (1. фебруар 2012), стр. 7. Минићево : Завичајно друштво Тимочана-Торлака.

Остали извори

- I - 34 дијапозитива зајечарског вашара из 70-тих година XX века, етнолошка фототека Народног музеја Зајечар, аутор Тодор Живковић из Зајечара.
- II - Сазнања из животног искуства Дејан Крстића, првопотписаног овог рада, као рођеног Зајечарца, који од рођења живи у Зајечару и од малена посећује зајечарске вашаре.
- III - Теренска посматрања и кратки информативни разговори Дејана Крстића, првопотписаног овог рада, приликом одржавања зајечарског вашара 7. септембра 2012. године. Теренска истраживања су извршена наменски, за потребе овог рада.
- IV - Казивач: Светислав Крстић из Зајечара, рођен 1998. године у Зајечару, син првопотписаног овог рада, вишегодишњи конзумент забавних садржаја зајечарског вашара.

Фотографије

Слика 1. Излог белопаланачкг ковача

Слика 2. Казанцијски и клонферски производи из Сврљига

Слика 3. Крушевачки мајсторлук од дрвета и прућа + ужад

Слика 4. Бомбонције и воскари

Слика 5. Панталоне и кошуље

Слика 6. Нема вашара без шећерне вуне

Слика 7. Тевапацино-печењара

Слика 8. Еј кафано, празна ли си

Слика 9. Забавни кутак

Слика 10. Као на бувљаку

Дејан Крстић
Драгољуб Б. Ђорђевић

ВАШАР У ЗАЈЕЧАРУ: ДИЈАХРОНО-СИНХРОНИ ПРЕСЕК

Резиме

У овом раду је направљен дијахроно-синхрони пресек вашара у граду Зајечару, који је, у општем таласу оснивања вашара у Србији због потребе за омогућавањем трговачке комуникације, по налогу државе основан 1836. године и траје и данас (пуних 176 година). У првом делу рада се, на основу расположивих података, приказује историјат овог динамичног друштвеног феномена. Из историјата се извлачи закључак даје у току свог трајања он имао следеће функције: 1. трговачку функцију (са три вида), 2. забавну функцију (са пет видова) 3. функцију друштвених контаката (са два вида) 4. функцију зараде локалне самоуправе. Потом се излаже теренски материјал, сакупљен 2012. године за потребе овог рада, и сагледава се, уз узимање у обзир и ранијих одлика зајечарског вашара, у циљу одређења његових данашњих функција и стицања мишљења о његовој перспективи. Зајечарски вашар је умногоме изгубио од своје примарне трговачке функције. Трговачки значај он има данас углавном само за оне који продају робу и услуге, а углавном не и за оне који робу купују и конзумирају вашарске садржаје. Његова примарна функција данас јесте забавна функција – она му даје виталност и гарант је његовог даљег опстанка. Функцију друштвених контаката зајечарски вашар потпуно је изгубио, а функција зараде локалне самоуправе је све време, од настанка до данас, остала присутна. Због, тренутно актуелне, навале бугарских туриста, вашар стихијски добија и туристичку функцију, која се у будућности може плански развијати.

Кључне речи: вашар, Зајечар, функције вашара, туристичка функција, Бугари

THE FAIR IN ZAJEČAR: A DIACHRONIC-SYNCHRONIC OVERVIEW

Summary

The paper offers a diachronic-synchronic overview of the fair in the town of Zaječar, which was established, on the general wave of establishing fairs in Serbia due to the need for trading communication, by the decree of the state in 1836 and has existed since (full 176 years). The first part of the paper shows, based on the available data, the history of this dynamic social phenomenon. The history provides a conclusion that the fair has had the following functions during its existence: 1. a trading function (with three aspects), 2. an entertaining function (with five aspects), 3. a social contact function (with two aspects), and 4. a function of local self-government profit. Further on, the field material is presented, gathered in 2012 for the purpose of the paper, and it is considered, taking into account the previous characteristics of the Zaječar fair, with the aim of determining its modern functions and

forming an opinion on its prospects. The Zaječar fair has lost much of its primary trading function. Its trading significance can today be observed only for those who sell their goods and services, but not for those who buy the goods and consume fair contents. Its primary function today is the entertaining function – it provides the fair with its vitality and represents the guarantee of its future survival. The social contact function has been completely lost, while the function of local self-government profit has remained present since the establishment of the fair. Due to the current rush of Bulgarian tourists, the fair is rapidly gaining a tourist function, which can be developed methodically in the future.

Key Words: fair, Zaječar, fair functions, tourist function, Bulgarians.

УДК 394.6(497.11 Књажевац)

Лела Милошевић Радуловић
Универзитет у Нишу, Филозофски факултет

Драгана Стјепановић Захаријевски
Универзитет у Нишу, Филозофски факултет

ВАШАР У КЊАЖЕВЦУ: СВЕТИ ИЛИЈА*

Увод

Вашари заузимају важно место у традиционалној култури српског народа. Обично се дешавају у време неког црквеног празника, обележеног црвеним словом. Сви већи вашари у Србији евидентирани су и у црквеном календару. На вашарима су се обављале трговинске размене и склапани су различити послови. Вашари нису имали само економски већ и друштвени значај, а такође и забавни карактер. Данас су осавремењени и формално измењени, али и даље задржавају функције из прошлости.

Реч *вашар* је мађарског порекла (*vásár*) и означава *пазар*, односно *сајам*, у смислу делатности (*продавати или куповати на вашару, пазарити, трговати*), као и у смислу простора на којем се та делатност обавља (*сајмиште*) (Кљајић 1972, 13). Вук Стефановић Караџић је забележио изреку у вези са вашаром: „Коме вашар капу купује, он гологлав иде“ (Караџић 1969, 55). Вашар у мађарском језику такође означава и *посао*, у смислу *погодбе*. Поред овог израза, за исти појам постоји и назив *панађур*, који је грчког порекла (*πανήγυρις*). Вашар је у енциклопедијама, појам за народно окупљање, док је старији назив *панађур*. У нашем народу су вашари од давнина били омиљени и данима су се обављале припреме за вашар.

Феномен *вашар* заокупља посебну пажњу етнолога и социолога. Однос етнологије и социологије би могао бити означен као двосмеран процес, при чему, како вели Ердџановић (1939, 3-54), етнологија даје грађу социологији за проучавање друштвеног живота. Крајњи задатак етнолошких истраживања је проналажење закона у етничком развоју човечанства, док је основни предмет социолошких истраживања социјалност, као и односи и облици друштвености. Етнологија трага за

* Припремљено у оквиру пројекта *Одрживост идентитета Срба и националних мањина у пограничним општинама источне и југоисточне Србије* (179013), који се изводи на Универзитету у Нишу – Машински факултет, а финансира га Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС.

сличностима и разликама, особеностима у погледу језика, обичаја, веровања, социјалног живота, што по речима Барјактаровића, јесу „етничке или народносне карактеристике“ (1977, 3). Етнологија, пратећи развој етноса преко његових карактеристика, реконструише прошлост, да би потом прогнозирао тенденције даљег развика. Етнолошки садржаји служе социологији као искуствени материјал на основу којег она теоријским и методолошким раслојавањем долази до синтезе на вишем теоријском нивоу с циљем сазнавања социјалних облика живота као и њихових промена. И једна и друга прихватају идеју о променљивости човека у простору и времену (Роагије 1999, 6), односно, променљивости форми и садржаја свакодневног живота, чији су саставни део обичаји, ритуали, светковине, специфични социјални и културни садржаји и друго. Несумњиво, етнолошко-социолошка анализа обезбеђује потпуније сазнање о одрживости неких традицијских феномена (Стјепановић Захаријевић 2004, 17).

Вашар сагледавамо као феномен који је контекстуализован и препознатљив у бројним димензијама: социјалној, културној, ритуалној, обичајној, економској, са циљем разоткривања, пре свега, његових функција као елемената социолошке и културолошке нарави, а потом и друштвених потреба одрживости вашара као светковине која представља „константу друштвеног живота“ (Ђорђевић 1997, 5), у сусрету и преплитању традицијског и модерног.

Овакав приступ омогућава да се у обичајима, ритуалима, окупљањима препознају латентне функције и социјални смисао, улоге и статуси, социјална верификација, као и стварна моћ догађаја. Стога је социолошки релевантан приступ двостран:

1. Вашар се посматра у функцији верификације комплексног религијског, културног и социјалног односа на релацији обнављања и преживљавања традицијских модела у условима модернизацијских процеса. Реч је о *светковини*, репрезентативном виду свакодневнице, која периодично окупља, усмерава различита понашања, активности и искуства. Дакле, вашар као својеврсна светковина „репрезентативно представља свакодневницу“ и „јавну сцену“ на којој се појављује приватни живот (Столић и Макуљевић 2006, 779). У том случају вашарски садржаји одсликавају живот једне локалне заједнице у контексту ширих друштвених трансформација;

2. Вашар се посматра као рефлексивна свакодневног живота, његова инверзија и илузија. Овај приступ за полазиште има теоријски модел ритуала прелаза (Arnold van Gennep) који у симболичкој структури ритуала и светковина у одређеном друштвеном контексту проналазе сталне константе друштвеног живота које у основи имају једну идеју, а то је „материјалност измене социјалне ситуације“

(Genper 1909, 202). Конкретно, у ланцу вашарских дешавања, пре свега препознајемо раздобље одвајања од уобичајеног контекста живота, што Ван Генеп назива *фазом сепарације*; потом, у бројним догађајима и понашањима – раздобље маргиналног стања (*фаза лимиалности*) и најзад следи раздобље уклапања или поновног присаједињавања друштвеном телу (*фаза реакрегације*).

Дакле, вашарска процедура јесте својеврсно одвајање од свакидашњице, што Е. Лич дефинише као „интервал несвакидашњег времена“ са интервалом друштвене безвремености. Реч је о маргиналном стању иза кога следи повратак у свакодневље са циљем да се оствари интеграција појединца унутар друштва (Лич 1983, 118).

О вашарима у Србији 19. века пише да су представљали „најраспрострањеније друштвено призорје и позорје“ (Столић и Макуљевић 2006, 789). Варошице и села су једанпут или двапут годишње приређивали варошко окупљање, забављање и трговање и представљали су институцију дугог трајања, тако да су вашари били много више од репрезентативног догађаја. Представљали су се елементима „театрализације свакодневног живота у коме је садржан прописани друштвени поредак као огледало стварног делатног друштва“ (исто, 793) и његов поредак се наметао као контролор и регулатор пожељних вредности и начела онако како се конструисало патријархално друштво. Отуда се вашар (сабор) у описима хроничара времена појављује као „високо етички модел у светлости позитивног и ваљаног друштвеног понашања“ (исто, 793).

Модерно време се најчешће види као рационално оријентисано, те светковине губе делотворност коју су имале у прошлим временима. Чини се да празнични дух остаје само као део фолклора. Данас вашари опстају као институције дугог трајања, али и пратећи догађаји у процесима модернизације: „они су остали симболички посредници са сваким искуством и значајни догађаји за конструисање традиције“ (Столић и Макуљевић 2006, 804). Чињеница је да у измењеним социокултурним условима, са модернизацијом друштва долази до осиромашења светковина и „укидања њиховог значења као тоталног феномена“, губе се смислени облици празновања, а култ зараде доминира и доводи до „смрти светковине“ (Ђорђевић 1997: 94). У том смислу и Роже Кајоа (Roger Caillois) (1965, 34-37) сматра да се „игра“ изопачава у условима „заражености стварношћу“.

Анализа која следи има за циљ да провери предочене ставове и разоткрије конкретну просторну и временску вашарску сцену: Вашар у Књажевцу – Свети Илија (2. август).

Књажевац

Књажевац је градско насеље у општини Књажевац у Зајечарском округу. Општина Књажевац се налази у источном делу Србије, уз границу са Републиком Бугарском и улази у састав Тимочке Крајине. Са површином од 1202 км², општина Књажевац је четврта по величини у Србији. Рељеф јој је брдско-планински. Највиша тачка ове области је врх Миџор на Старој планини (2169 метара). Најнижа тачка општине је на 176 метара надморске висине. Град се налази на месту где се спајају Трговишки Тимок и Сврљишки Тимок, стварајући Бели Тимок. Ова река тече на север где се код Зајечара спаја са Црним Тимоком и ствара реку Тимок. По овој реци читав регион носи име Тимочка Крајина. Подручје општине обухвата 86 насеља од чега је 85 сеоских насеља¹.

Према попису из 2002. године у Књажевцу је живео 19.351 становник док је према попису из 1991. било 19.705 становника². Данас Књажевац има 18.089 становника³. У насељу Књажевац просечна старост становништва износи 40,6 година (39,3 код мушкараца и 41,9 код жена). Ово насеље је великим делом насељено Србима (подаци према попису из 2002. године).

Град се налази у долини реке Тимок. У римско доба био је познат под именом *Timacum Minus*. Касније је носио име Гургусовац. Данашње име је добио 1859. по кнезу Милошу Обреновићу. Древне цивилизације које су боравиле на тим просторима су били Трачани и Дачани, а за време Римљана град се звао *Timacum Minus*. За време Турака град се звао *Гургусовац*. Град је доживео страдања у Првом турско-српском рату 1876, када су га Турци освојили и порушили. Књажевац је био завичај истакнутог политичара Народне радикалне странке Аце Станојевића.

Убрзан развитац Књажевца почиње 1960. године када је изграђена конфекција „Бранка Динић“, фабрика обуће „Леда“, индустрија трактора и машина ИМТ, Тимочка индустрија намештаја „Тина“, а вински подрум прерастао у ППК „Џервин“. Период од 1970. до 1985. године био је најзначајнији у досадашњем развоју Књажевца и то према свим елементима привредног и друштвеног развоја. У том периоду подигнути су објекти по којима се Књажевац препознаје, а то су: Дом културе, Дом здравља, Предшколска установа са мрежом вртића и више стамбених блокова. Што се тиче културне јавности Књажевац је

¹ Преузето са сајта: <http://sr.wikipedia.org>

² *Попис становништва, домаћинства и станова у Републици Србији 2002.*, <http://webrzs.statserb.sr.gov.rs>

³ *Попис становништва, домаћинства и станова у Републици Србији 2011. Први резултати.* Београд: Републички завод за статистику.

најпознатији по републичкој смотри и Фестивалу културе младих Србије, који је први пут одржан 1962. године, а који се одржава и данас.⁴

Некада Гургусовац, званично Књажевац, а одувек једноставно Паланка за мештане околних села, има неколико вашара годишње. Најпознатији је тродневни вашар Свети Илија од 2. до 4. августа.

Тродневна народна светковина у Књажевцу

Прослављање Светог Илије заузима посебно место међу празницима становника Књажевца. Књажевац има неколико вашара годишње, а најпознатији је Светоилијски вашар, који траје три дана, од 2. до 4. августа. Празник Свети Илија у народу је познат као Илиндан. Веома је поштован и слави се као строг проповедник етичких вредности. Према народној традицији, верује се да Свети Илија није умро, већ да се жив вози у ватреним колима која вуку четири коња, из чијих ноздрва избија пламен, а да је грмљавина тутњава његових кола којима се вози по небу и облацима. Свети Илија Громовник, како га још зову у народу, је празник када се не ради у пољу да се не би навукао гнев светитеља. За Књажевчане Свети Илија означава почетак тродневног вашара и славља, те се тим поводом каже „*Свети Илија* Књажевчанима слава најмилија“.

Српска православна црква и верници празнују дан Светог Илије, који је, уз Светог Николу, најпоштованији светац у Срба. Светог Илију славе ћурчије, терзије, кожухари, лончари и грнчари, бербери, дуванције, златари, пушкари, кантарције, електричари и воденичари. У новије време славе га аутолимари и таксисти. Пророковао је двадесет и пет година. Име му на јеврејском значи снага Господња. Светог Илију или Громовника, народ сматра најсиловитијим међу огњеним свецима, па га светкује с огромним страхопоштовањем. Сви житељи Књажевца славе ову славу, дочекују госте, а онда заједно изађу на вашар. Свети Илија је у Србији слава ваздухопловаца, проглашена указом из 1924. године. Након пропасти Краљевине Југославије традиција ваздухопловаца је прекинута, али је обновљена 1992. године.

У дане вашара окупи се неколико хиљада људи. Многи дођу да виде и да буду виђени, да продају своју робу или да купе, да се забаве, прошетају. Роба која се нуди је разнолика, што се ретко може видети на једном месту. На вашар долазе из најудаљенијих села књажевачке општине. Без обзира на беспарицу издвоји се нешто пара за вашар и купи макар нека ситница. Иако ни аутобуси ни возови не допиру до већине села свако се снађе да посети ову светковину и обиђе своју родбину у Књажевцу док траје вашар. Таксисти током ова три дана имају пуне руке посла.

⁴ Преузето са сајта: <http://www.knjazevac.rs>

Део насеља где се вашар одржава нема неки посебан назив. Сви га једноставно зову *вашариште*. Од центра насеља вашарски простор је удаљен око 500 метара. Посетиоци долазе из истог и из суседних места, али има неких и из удаљенијих крајева. Долазе деца, млади људи, средовечни, старији (сл. 1). Има доста Рома, углавном продају робу или су власници рингишпила и других забавних садржаја.

Према казивању старијих становника Књажевца, пре Другог светског рада вашар се одржавао на месту где се данас налази болница, а данас вашарски простор почиње недалеко од хотела у центру града, од моста преко реке Тимок.

Између традиционалног и савременог

За овај надалеко познати вашар Књажевчани се спремају читаве године. Зову родбину из околних места и из иностранства. Међутим, у последње време, због тешке економске ситуације неки одустају од славе. Обележе празник свечанијим ручком, изађу на вашар, али не дочекују госте као некада. Остали за сада одолевају тешкој финансијској ситуацији, али признају да им је све теже.

Некада се на овај вашар долазило запрегом (коњском или воловском), или су пешке терали стоку. Вашари су били прилика за продају пољопривредних, занатлијских и угоститељских производа, као и за куповину и продају стоке ван уобичајених места продаје. Долазило се дан уочи вашара. Уколико су имали родбину смештали су се код њих, а уколико нису спавали су под отвореним небом. Дан уочи вашара се долазило да би се видело колике су цене, да ли има купаца, шта је стигло и одакле. Шатре су прављене дан раније. У продаји стоке су учествовали и *џамбаси*, они који се погађају око цене, „који то боље умеју“. Купци и продавци стоке су се посебно припремали за вашарске дане. Продаја се обављала преподне, а продаји су увек присуствовали заинтересовани посматрачи, али и проценитељи. Заинтересовани купац је најпре давао предујам (капару), а остатак новца давао је приликом преузимања стоке. Према изјави казивача, погодба за стоку утврђивана је снажним руковањем, које је значило „договорено“. То је била својеврсна обичајноправна норма. Прву добијену новчаницу продавац је обавезно превлачио преко косматих делова на глави.

Остајало се по неколико дана, па су се подизала импровизована „шаторска насеља“. Подизале су се и кафанске шатре у којима се уз печење, трубаче, хармоникаше и певачице (ређе певаче) славила продаја или куповина крупне или ситне стоке. Ове године сточни део вашаришта није био посебно богат, али је понуда била разноврсна (коњи, магарци, овце, краве, свиње). Понуда је била мања, али је била мања и потражња у односу на претходне године. Такође су се могле

приметити само три мале кафанске шатре. Само у једној била је музика уживо (сл. 2). У току дана кафане су скоро празне, док је увече посећеност нешто већа.

Српски вашар поред економске функције има и одређене друштвене функције, манифестне, али и латентне. Наши саговорници нам причају да се раније долазило на вашар јер треба бити „виђен“. То је такође била прилика да се заинтересовани распитају о другим фамилијама, да дају неке информације или да их чују, али и да се млади сретну и упознају. Девојке за удају су се посебно облачиле и носиле су накит. Вашар је такође био прилика да млади брачни парови свима покажу своје дете. Некада се и коло играло. То је била прилика да се људи проведу и забаве, али овај обичај је имао и своју латентну функцију, а то је да се види колико је неко физички издржљив (колико је ко спреман да игра, а самим тим и да ради).

Ангелина Јовановић из Књажевца (69 година) нам прича о томе:

„Девојке које се нису удале долазиле су на вашар у пратњи својих родитеља, дотеране и са накитом (углавном су носиле дукате). Момци су својим изабраницама најчешће куповали лицидерска срца, свилене бомбоне и друге слаткише. Расположење је било веома свечано и сви су се облачили свечано. За дане вашара или славе ваљало је купити нешто ново: мараму, материјал за хаљину или сукњу. Девојке су облачиле најлепше хаљине, цвећем су украшавале косу, а лице мазале „помадом. Ни момци нису заостајали, облачили су нова одела. Старија родбина је из прикрајка гледала ко коју девојку 'мерка' и ко до кога игра у колу. Интересовање за овај вашар било је велико. Долазили су купци и продавци из свих околних места.

Када сам била мала долазили смо на вашар воловским колима. Направи се надстрешница и тако путујемо сатима. Родитељи и комшије пођу са нама. Полазило се увече. Вашар је дуже трајао, али смо ми долазили баш 2. августа, јер је онда био празник и није се радило. А када буде најлепше ми се враћамо кући (сећа се Ангелина са носталгијом). Било је пуно људи, пуно робе. И тада су били рингишпили, али се нисам возила јер ми мајка није дозволила. Касније, када сам била девојка, пешачили смо до Књажевца. Полазили смо у 03.00 у току ноћи да бисмо стигли у Књажевац око 08.00. На улазу у Књажевац код једне врбе смо се сви пресвлачили. Све ствари смо стављали у торбу и то смо носили са нама. Седели смо до 15.00 или 16.00 часова, поново се пресвлачили код врбе и ишли назад у село, у Бели Поток. Тада сам имала 16 година. Куповала сам наруквице, минђуше, огрлице и шетала с

момцима и другим девојкама, лепо смо се забављали. Било је много младих људи. Сви су били добро расположени. Друга су то времена била. Живело се мирно и спокојно. Живело се.“

Данас људи нису тако свечано обучени, али је вашар и даље важно место окупљања. Главно јело на вашару су чувене мекике („мекице“), роштиљ, пресеће печење и јагњетина. Пило се пиво, вино, сок, ракија, кафа. Ту је, наравно, и незаборавна шећерна вуна (сл. 3), затим крофнице, палачинке и кокице. Мештани кажу да нема лепше плескавице и „мекице“ од оне на вашару, иако у шали додају да је тако посебан укус од велике прашине којој су изложене током врелих августовских дана. На вашару се продавао и сладолед, као и неизоставни вашарски клакер. Зарадом нису сви задовољни, жале се да је слаба посећеност вашара и да људи немају довољно пара, али Бора Јовановић који прави шећерну вуну каже:

„Ако данас није добро биће боље сутра, ја се не жалим. Имам осмочлану породицу и морам да радим. Радим 32 године и не жалим се. Ма биће боље. Мора да буде.“

У ђевабџиница (две мање и две веће) су се нудиле плескавице, домаће кобасице, вешалице и слично. Хигијена није на завидном нивоу, а на наше питање шта највише продају власници одговарају:

„Ништа не иде. Нема народ пара. Цене су старе, али не вреди. Некада је вашар трајао десетак дана па је могло лепо да се заради. Могла је да се купи Лада, а данас нема говора о томе“.

У већим ђевабџиницама се углавном купују сендвичи, ретко ко одлучи да седи за кафанским столом и да поручи храну. Увече је нешто већа гужва и углавном се пије пиво.

Роба која је најзаступљенија на вашару је она која се може видети и у другим срединама и на другим местима, па се може говорити о униформности (пластични предмети за свакодневну употребу и одевни предмети). Највише је било одевних предмета (углавном већ виђених на „шареним“ пијацама), пластичних посуда као понуда „три за 150“ или „три за 200“ (сл. 4), било је и обуће и разноврсних ситница из Кине и Турске. Продавали су се делови за аутомобиле, спортска опрема, посуђе, роба од стакла, наочаре за вид и сунце, капе, играчке, мобилни телефони, половна гардероба, сувенири, дискови (музика и филмови), иконе, бижутерија, намештај, казан за печење ракије (сл. 5) и за маст, пећи на дрва, чесме, сатови, сувенири, слаткиши – алва, сусам, гумене бомбоне, свилене бомбоне, лилихипи и

слично (сл. 6), кућни љубимци (рибице, птице, пси), јастуци, секире, виле, грабуље, корпе, метле, плетене столице, сита, варјаче, кутије за хлеб (сл. 7), завесе, лустери, торбе, средства за личну хигијену, кухињске крпе и столњаци, постелина, прекривачи, пешкири, прозори и венетијанери, грнчарија (сл. 8), електрична роба, кућни алат, мед и воће. Руковођени геслом да свака роба има свог купца продавци су гласно позивали потенцијалне муштерије и убеђивали их да баш они продају оно што им је најпотребније.

Продавци долазе из различитих места: Зајечара, Кладова, Неготина, Ниша, Алексинца, Јагодине, Крушевца, Крагујевца. Сви плаћају боравишну вашарску таксу, зависно од величине и места које су на вашаришту заузели. Добро место на вашаришту кошта 2000 динара (2 метра квадратна), а на периферији вашаришта кошта 500 динара. Неки сматрају да је цена сасвим прикладна, чак и повољнија него у другим местима, али многи се жале и кажу да им се не исплати да остану сва три дана. Планирају да оду после првог дана. Поред цене не одговара им ни то што не постоји неки ред већ је сва роба измешана. Наводе примере других вашара где су посебно издвојени занати, одећа, храна и тако даље. Продавац дрвених вила каже:

„Најбољи је вашар у Белој Паланци. Тамо је све издвојено и зна се где је шта. Овде код нас мекице продају преко пута ауто делова. Све је измешано. У Белој Паланци су стари занати посебно издвојени и много је лепо. Овде свако стане где хоће. Не пише се молба. Може да се плати и унапред. А Цигани немају ни личне карте, њима не могу ни да наплате. Ма све је неорганизовано.“

У Књажевцу свако изабере место где ће ставити своју робу, а надлежни онда измере простор и наплате таксу. Не постоји нека организација. Посетиоци вашара такође истичу овај проблем.

Раније се са вашара нико није враћао празних руку. Куповало се макар сито, или варјача, тек да се види да су и они били на вашару. Данас људи такође разгледају и без обзира на тешку материјалну ситуацију одвоје новац за неку вашарску ситницу.

Познато је да се вашару највише радују деца. За њих има доста понуда којима је тешко одолети, почев од слаткиша, преко луна парка, рингишпила, па до балона пуњених хелијумом. Власници рингишпила неколико дана пред вашар постављају своје објекте. Забава на рингишпилима (вртешкама) била је посебно занимљива најмлађима, али јој често нису одолевали ни одрасли. Седишта на вртешкама су у облику животиња или и у облику разних превозних средстава, као што

су аутомобили, мотоцикли, авиони и свемирски бродови. Током вожње се чује гласна музика и томе се највише радују деца. Ипак, било је и старијих на „великим ланцима“ (рингишпил чија се подлога налази на врху справе, а седишта у облику корпи висе уз помоћ ланаца са врха вртешке). „Мали ланци“ су да децу, а велики за старије. У току дана и предвече није било много посетиоца, „балерина“ је била скоро празна, панорамски точак, луна парк и „ланци“ (велики и мали) такође, као и остале вртешке за децу, али је увече број посетиоца био већи (сл. 9). Власница рингишпила каже:

„Нема гужва, упекло сунце. Очекујемо пазар тек вечерас. Радићемо по 'ладовини. Вожња је јефтина, не може мање, мора да има бар за воду и леба, понеко пиво и струју. Да вам поштено кажем, до сада смо добро пролазили, али више не. Људи немају паре. Цена је 100 динара, за сваки рингишпил, али немају људи.“

Горан Петровић (55) из Књажевца нам прича како је некада било:

„Знаш, кад поставе онај велики рингишпил, па кад се то заврти, момак дохвати ону седаљку испред, па је заврљачи у страну, ланци се преплићу, а девојка вришти да се чује по целом вашару. Па опет, па још једном и тако до краја вожње. Сећам се. А било је интересантно и када ти дају дрвени колут па ти онда треба тај колут да натакнеш на флашу. Главна награда је била неко пиће и новац. Лепо смо се забављали. Смејали смо се, навијали једни за друге, ма било је другачије, опуштено се живело. Гађало се и ваздушном пушком. Они су кварили нишан намерно да би пушка „заносила“, али није им вредело, ја сам погађао, освајао сам награде. Била и лутрија. Ма није било скупо, могли смо да се забављамо. Нема то сад тако. Није то то. Најлепше је било увече. Музика, провод, добро друштво, девојке. Вртело се печење – јагњетина и прасетина, а музичари су се полако припремали за ноћни провод. Сада нема тога, има нешто, месо може да се купи, има роштиљ, неко и свира, али није то оркестар, нити имају певачице, неки хармоникаш и то ти је“.

Старији посетиоци вашара из околних села нам такође причају да је раније било занимљивије на вашару због мини зоолошког врта, „зида смрти“, човека на штулама, смешних огледала. Данас тога нема. Поред рингишпила, за забаву се нуди само погађање неких мета лоптицом, гађање ваздушном пушком и слично.

Пажњу нам је посебно привукао штанд са необичним украсима (сл. 10). Породица Николић из Алексинца своје производе продаје преко огласа или на вашарима. Посетиоци кажу да су цене приступачне. Међутим, све је мање традиционалних занатских производа. На вашару се данас још понегде могу купити производи ужара, лимара, казанџија, корпара, метлара, грнчара, каменорезаца и то мањи број производа. Народна ношња и опанци се не могу наћи на вашару.

На вашару се могао видети и већи број полицајаца који су задужени за очување реда. Међутим, и поред тога дошло је до инцидента. Ром, старости 14 до 15 година, је украо одевни предмет. Власник га је стигао и ошамарио пред свима, док су остали продавци коментарисали да не могу више да их поднесу јер стално краду.

Закључак

Вашар у Књажевцу и даље има економску функцију, али у све мањој мери. Социјална и старосна структура учесника вашара је веома разнолика. Могу се видети земљорадници, трговци, занатлије, препродавци. У погледу старости заиста нема никаквих ограничења, има сасвим мале деце, али и особа од 70 година старости. Међутим, раније су долазиле читаве сеоске породице, села су у време вашара била готово пуста, данас није више тако.

До почетка 60-их година на вашар се долазило коњском или воловском запрегом, а након тога је било све више аутомобила, мотоцикала и трактора. Пошто је вашар трајао данима често се ту и спавало, тако да се долазило неколико дана раније да би се заузело што боље место. Рођаци и суседи су настојали да буду једни уз друге како би узајамно пазили на своје ствари. Следећа функција вашара је одржавање сродничких и друштвених веза, односно одржавање сродничких веза међу појединцима и породицама, и забава. Прекид рада и сусет са рођацима и пријатељима из удаљених насеља, односно одлагање свакодневних послова и осећање заједништва је и даље заступљено.

По времену трајања (три дана), великом броју учесника (неколико хиљада), по разноврсности производа који се на њему продају, књажевачки вашар спада у занимљив традиционални културни феномен вредан пажње етнолога и социолога. Међутим, може се закључити да су задржани само неки елементи традиционалног обележавања празника, а да му нове форме које се јављају дају карактер културно-туристичке манифестације.

Вашар се раније руководио искључиво начелима економских потреба. Убрзо је прерастао ове оквире јер је ширењем трговинске

мреже омогућено редовније задовољавање сељакових потреба за одређеном робом, а не само једном годишње, како је то некада било на вашару. На рачун ових економских функција дошле су до изражаја забавне функције вашара, које данас видно преовлађују.

Вашарско окупљање се заснива на елементима друштвености са егзотичним призорима, који су у традиционалном друштву имали јасне пропозиције улога и односа: социјални ред се унапред утврђивао и поштовао. Данас, вашарско окупљање карактерише произвољност и хаос. И у једном и у другом случају постоји циклични ход, периодично светковање и окупљање са различитим колективним праксама.

Пракса вашарског окупљања у Књажевцу 2. августа на Светог Илију показује:

1. да је реч о светковини која репрезентативно представља свакодневницу (све видљивије сиромаштво, ослабљена куповна моћ, слаба понуда квалитетних производа и тако даље);

2. да је реч о светковини као инверзији и илузији свакодневнице – у конструисаном простору и времену потискују се проблеми свакодневнице и препушта вашарским чаролијама (алкохол, храна, безбрижне забаве, укуси и мириси златне прошлости).

Вашарски дани у Књажевцу се завршавају са надом да ће можда следеће године у исто време и на истом месту бити светковање, али не као бежање од стварности већ као рефлексивна благодетније свакодневице.

Литература

- Барјактаровић, Мирко. *Основи опште етнологије*. Београд: Савремена администрација, 1977.
- Van Gennep, Arnold. *Les rites de passage*. Paris, 1909.
- Ђорђевић, Јелена. *Политичке светковине и ритуали*. Београд: Досије, 1997.
- Ердељановић, Јован. *Основе етнологије*. Београд: Издање Кредитне и Припомоћне задруге Професорског друштва, 1939.
- Захаријевски Стјепановић, Драгана. *Обичајност и породица – етносоциолошке теме*. Ниш: Серафимовић, 2004.
- Кајоа, Роже. *Игре и људи*. Београд: Нолит, 1965.
- Карацић, Вук Ст. *Српски рјечник*. Београд: Нолит, 1969.
- Кљајић, Братољуб. *Велики рјечник страних ријечи*. Загреб: Зора, 1972.
- Роарије, Жан. *Istorija etnologije*. Beograd: Plato XX vek, 1999.
- Столоћ, Ана и Ненад Макуљевић. *Приватни живот код Срба у деветнаестом веку*. Београд: Слио, 2006.
- ****Попис становништва, домаћинства и станова у Републици Србији 2011. Први резултати*. Београд: Републички завод за статистику, 2011.
- ****Попис становништва, домаћинства и станова у Републици Србији 2002, 2002*, <http://webrzs.statserb.sr.gov.rs>

Фотографије

Слика 1. Вашар у подне

Слика 2. Кафанска шатра с музиком

Слика 3. Шећерна вуна (Бора Јовановић из Ниша)

Слика 4. Ангелина Јовановић из Књажевца

Слика 5. Славица Станковић из Књажевца разгледа казан за печење ракије

Слика 6: Лицидерска срца и други слаткиши

Слика 7: Разноврсна роба од дрвета

Слика 8: Грнчарија

Слика 9: Вечерња забава на вртешкама

Слика 10: Породица Николић из Алексинца

Лела Милошевић Радуловић
Драгана Стјепановић Захаријевић

ВАШАР У КЊАЖЕВЦУ: СВЕТИ ИЛИЈА

Резиме

У раду се у кључу етно-социолошке анализе расправља о вашару као својеврсној „константи друштвеног живота“, при чему се, с једне стране ова светковина представља као репрезентативни вид свакодневнице, а с друге као инверзија и илузија те исте свакодневнице. Предмет овог рада је анализа вашара у Књажевцу. Подаци су сакупљени на терену 2. августа 2012. године са циљем да се представе основни садржаји овог друштвеног и културног феномена, а потом разоткрију механизми обнављања и преживљавања традицијских модела у условима модернизацијских процеса, уз детектовање промена које се дешавају у структури и функцијама вашара као периодичне колективне светковине.

Кључне речи: етно-социолошка анализа, вашар, културни феномен, светковина, Књажевац.

FAIR IN KNJAŽEVAC: SVETI ILIJA

Summary

The paper is in the key of ethno-sociological analysis discusses the fair as a kind of „constant social life“, in which, on the one hand, this is a pageant as a representative form of everyday life and the other as an inversion of the illusion and the same everyday. The subject of this paper is to analyze the Knjazevac fair. Data were collected at the 2. August 2012. Its aim is to present the basic facilities of the social and cultural phenomenon, and then unravel the mechanisms of recovery and survival of traditional models in terms of modernization processes, the detection of changes occurring in the structure and functions of periodic fairs as a collective celebration.

Key Words: ethno-sociological analysis, fair, cultural phenomenon, the festivals, Knjazevac.

Драган Тодоровић
Универзитет у Нишу, Филозофски факултет

ПИРОТСКИ ВАШАР*

Вашари – српске „олимпијске игре“

Реч *вашар* води порекло из мађарског језика (*vásár*) и означава пазар у смислу делатности и простора за обављање те делатности; као синоними појављују се и речи *панађур* или *сабор*. Институција панађура вишезначног је и слојевитог садржаја и подразумева *периодично окупљање становништва у оквирима локалних и ширих заједница*.

Од настанка, вашар је представљао:

1. најважнији и најмасовнији облик народног окупљања са циљем да сељаци на једном месту продају или купе неопходне занатске и пољопривредне производе и стоку и

2. народну свечаност на којој се као у огледалу приказивало народно уметничко стваралаштво и потврђивала културна баштина.

Почињао је у лето или у рану јесен са црвеним словом у православном календару¹, у нерадне дане посвећене одређеним свецима, обично славе цркве, манастира или села, који се вишедневно празнују у сеоским домовима. О општедруштвеној прихваћености догађаја говорио је избор терена: порта оближње цркве или манастира (Živojinović 1986, 1991), вода или извор, раскршћа или чобанска састајалишта.

„Саобраћај између купаца и продаваца развијао се највише на вашарима, онако као и у византијској држави, на пр. на чувеном сајму о Митрову-дне у Солуну, а исто тако и у Италији на многим тржиштима на источној обали. У Србији звали су се они трг или панађур *πανήγυρις*, а падали су уочи извесних празника. Вашарским таксама, које су се поклањале манастирима, подмиривала се потреба у свећама. У Призрену је смео свако, био Србин, Грк, Латинин или ко му драго,

* Припремљено у оквиру пројекта *Одрживост идентитета Срба и националних мањина у пограничним општинама источне и југоисточне Србије (179013)*, који се изводи на Универзитету у Нишу – Машински факултет, а финансира га Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС.

¹ Сви већи вашари у Србији евидентирани су у црквеном календару Српске православне цркве.

слободно трговати, а нису га смели дирнути његови повериоци. Ко би онде на тргу начинио неред, оглобљен би био са 500 перпера, ко потегне ножем или мачем, имао је да плати вражду. У Призрену било је четири панађура; један панађур епископије о Малој Госпођи 8 септ., два вашара арханђеловског манастира, први уочи Спасов-дне, други уочи арх. Михаила и Гаврила, и један вашар манастира Хиландара уочи Св. Николе. У околини је хиландарским калуђерима, још Немања, подарио право панађура у селу Хочи, Стефан Душан трг у Липљану. Краљ Урош II допустио је манастиру Грачаници панађур о Благовестима.

У Скопљу је, од 8 новембра па кроз осам дана, држан панађур који је бугарски цар Роман брат цара Бориса II даровао манастиру Св. Ђурђа. На овај вашар долазили су, како каже повеља краља Уроша II, Грци, Бугари, Срби, 'Латини', Арбанаси, Власи, који су сви плаћали 'законују цариноу', исто онако као у Тетову и Грачаници. Право суђења на тргу имао је игуман Св. Ђурђа, који је имао половину прихода од глобе и вражде. Други вашар, опет поклон цара Романа истом манастиру, држан је 8 септ. у селу Броду. На једном вашару у Скопљу допуштено беше свето-ђурђевском манастиру да продаје искључиво само вино, хлеб и месо са својих манастирских добара. Други су се сајмови одржавали у Пологу, уочи Митров-дне код манастира Трескавца код Прилепа. Доцније, у време кнеза Лазара, у Сталаћу на ставама обе Мораве, код новоподигнутог манастира Раванице и у селу Подгорици у Мачви. Дубровачке архивске књиге помињу панађуре код пећског патријарашког манастира, код опатије Св. Срђа на Бојани, и у околини босанске рударске вароши Сребрнице (Јиричек 1952, 190-191).“

Народ је вашар доживљавао као параду народног духа (ношње, обичаја и традиционалних јела), место окупљања где се долазило зарад дружења и забаве, такмичења у неком спорту (бацање камена са рамена, рвање, скок у даљ), сусрета са даљим рођацима, да се види и буде виђен, да се баци око на девојку и „испод ока“ одмери момак, играју народна кола, уговарају послови, женидбе и удаје, размене информације, прода или купи стока, прибаве неопходне занатске рукотворине. Вашар се чекао годину дана, на чувене се долазило и издалека: планирало се задржавање целог дана и провод до касних сати. Свечано обучени и празнично расположени, старији су се давали у потрагу за кућним потрепштинама, занатским производима и поклонима, а деца отимала о шећерну вуну и вртешке.

Панађурска трговина у Србији први пут је законски установљена *Уредбом о држању панађура* од 13. јула 1839. године. Њоме су панађури равномерно распоређени по окрузима Кнежевине Србије, задобивши сталност и чврсту организацију. Требало је да подстакну развој унутрашњег тржишта и његово повезивање са иностраним (Миљковић Катић 2011, 126). У *Уредби* стоји:

„... Да би сваки Србин потребе своје у неко извесно време лакше набављати, а своје ствари удобније продавати могао, да би се општим састајањем и купаца и продаваца дух трговачки међу народом развио и трговина процветала, опредељује се: да се по свим окрузима Србије панађури заведу, и сваке године по једанпут држе... (Срећковић и Антић 2007, 6).“

Заправо, годишњи вашари представљали су *прва надрегионална тржишта* у српској држави. Српски сеоски домаћин почиње да развија интензивне тржишно-привредне везе, а сеоска газдинства да се укључују у новчану привреду. Број оваквих пијачних места око 1900. године нараста на око 170; испочетка намењени сточној трговини, са напредовањем процеса диференцијације и специјализације у трговини постају стециште ине пољопривредне и занатске робе, домаће и иностране, како еснафских трговаца и занатлија, тако и шаренолике дружине лутајућих ситничара и путујућих трговаца-пешака „торбара“ (Чалић 2004, 122-125).

Функционална анализа вашара (Pavković 1972) открива да су испочетка првенствено били намењени подмиривању *економских* потреба људи, оживљавајући размену између села и вароши, касније између нахије и ширег окружења. Примарно трговачку врло брзо проширују *друштвена* и *забавна* природа вашара, постајући преовлађујућим у садашњици.

Економске функције вашара обухватале су:

1. куповину и продају стоке (за тов или за кланице) – говеда, свиње, ситни преживари (овце, козе) и коњи;

2. куповину и продају занатских производа – нуђене су израђевине „од игле до локомотиве“: столара, колара, качара, пинтера, кожара, ковача, поткивача, казанџија, лимара, ткача, абација, терзија, кујунџија, грнчара, опанчара, каменорезаца, мутавџија, столара, корпара, метлара, жичара, ћурчија, сарача, опанчара, ужара, ситара, воскара, пушкара, златара;

3. куповину и продају привредних, пољопривредних, прехранбених и угоститељских производа – резана грађа, печени креч, кожа, козја длака, фењери, сапун, восак, свеће, дуван, петролеј, со, шећер, мед,

зејтин, пиринач, слаткиши (шећерна вуна, лицидерска срца, лизалице, шећерлеме, колачи, алва, бомбоне), мекике, кафа, сокови, печење;

4. куповину и продају производа домаће радиности – делови одеће и обуће, девојачка спрема, пешкири, постелно покућство (црге), покривачи, простирке, мараме, капе, шешири, женски ручни радови (вез, чипка), прибор за ручни рад, накит.

Друштвене функције вашара обухватале су:

1. контакте са удаљеним рођацима и пријатељима и одржавање обичаја гостопримства;

2. размену информација, знања и искустава – о марви, народној медицини, народној ветерини, летини, заради и ценама пољопривредних производа, обичајним радњама;

3. потврђивање статуса у заједници – истицање пред другима начином облачења, установљеним контактима и количином потрошеног новца на личне и породичне потребе;

4. упознавање младих и склапање брачних уговора – представљање стасале мушке и женске деце, сусрет младића и девојака на улици и у вашарском колу, доказивање породичног имућства количином дуката и накита у девојачкој опреми, уговарање женидби и удаја.

Забавне функције вашара обухватале су:

1. уживање у јелу и пићу и провод у импровизованим кафанама уз музику,

2. куповину слаткиша и играчака деци,

3. такмичење у спортским вештинама (бацање камена са рамена, рвање, скок у даљ);

4. вожњу рингишпилем, посету циркуским атракцијама, исказивање стреличарских способности итд.

Пиротски вашар кроз историју

Пирот је у XIX веку био један од центара трговине на Балкану, град у који су долазили трговци из читавог Отоманског царства. Долином Нишаве пролазио је Цариградски друм, стратегијска саобраћајница Балканског полуострва, којим се одвијала богата регионална и међународна трговина.

„На познатом пиротском сточном панађуру (сајму), трговци из Старе Србије, Арбаније и Епира, куповали су стоку. Сточни панађур се настављао трговачким на који су познати трговци Грци, Јевреји, Јермени доносили разноврсну робу: дуван, кожу, челик, кафу, пиринач, вуну, одећу, обућу и многе друге производе. Овај панађур је имао изузетан балкански значај (Костић 1973, 31-32).“

Према учесталости, временском трајању, броју сталних излагача и посетилаца чији број прелази неколико хиљада, пиротски вашар и данас спада у највеће манифестације тог типа у Србији. Одржавање пиротског панађура усталило се око црквеног празника Велике Госпојине осамдесетих година деветнаестог века, мада се овај датум у појединим историјским белешкама помиње још с почетка седамнаестог века.

Тако, на пример, Лефевр (P. Lefèbvre), путописац француског посланика барона Ашила Де Сансија (Sancy), на дипломатском пропутовању од Дубровника до Цариграда оставља 1611. године запис о пиротском вашару²:

„Тога дана (26. августа – прим.прев.) био је вашар у Пироту на огромном суседном пољу. На овом вашару било је много робе. Било је више од 4000 људи, све сељани и житељи околине, највише хришћана. Овај вашар се увек одржава у исто време – дан после православног Ускрса и (још једном) крајем 15-тодневног поста, који почиње 10. августа (25. августа, на Велику Госпојину – прим.прев.). На овом вашару се могу купити разни прехранбени производи, сеоска одећа, украси од сребра за жене које носе привеске од сребра на ушима, који сасвим личе на оне са узди наших коња и толико су и велике. Оне их много носе, на оба увета. Има и оних које носе по пет-шест таквих на свако уво или локалне новчиће, које пришивају на велике платнене траке, широке по 6 пуса (стара мера од 27,07 мм – прим.прев.). Од њих после праве огрлице, ланчиће и украсе, који им висе као козја брада. Оне носе исцело уплетену косу отпозади коју на крају украшавају сребрним парицама. Најсиромашније, које немају новца, украшавају косу морским пужићима, којима џамбаси украшавају узде коња који су на продају. На овом вашару било је свакаквих људи; међу њима и слепе жене, које су певале и свирале виолину, направљену од лоше цепанице без даске, само са струном од 10-12 коњских длака, скупљених заједно, без одвајања једне од друге. Гудало виолине било је у облику лука, направљеног на овдашњи начин, а струну су покретале прстима леве руке. Инструмент је имао сувише висок и пријатан тон. Било је и акробата каквих нема у Турској, веома вештих, што је необично за хришћане (Цветкова 1975, 185-186).“

² Захваљујем на указивању на извор и преводу цитата са бугарског језика колегиници Мили Савић Панајотовић из пиротског Музеја Понишавља.

О пиротском панађуру остао је траг у *Сербским новинама* од 3. септембра 1859. године:

„У Пироту, 24. августа 1859.

На панађуру, кои е овихъ дана овде быо, света е прилично было, а и еспапа е подоста донесено, само е врло слабо пазарено. На коју е страну дојако еспапъ на колима разношењ, сад е понекій товаръ само на коньма однесень. А то е све стьога што е све веома поскупело, а новацъ по цени здраво скочио. Цванцика е петъ и по гроша, рубля 26, дукать цесар. 80, мецидїя бела 32, а жута 160 гроша. Войника редовнихъ има овде 600, кои живе подъ шаторима иза вароши и яко се люте нешто на ерліе; говоре да су преварени те су овамо дошли да сачуваю варошь одь некаквогъ нападаня и побуне (Николић 1981, 146).“

Феликс Каниц (Felix Kanitz), аустријски путописац, археолог и етнолог, трећу је посету Пироту учинио у лето 1871, баш у време сајамских дана. У шареној и бучној панађурској гужви на њега су посебан утисак оставили надалеко познати пиротски ћилими, о чему је исцрпно извештавао у својим белешкама:

„По страни од ове велике гужбе, по уским сокацима, мало сам се одморио од заглушне буке. С мање чежње се овде гледало на разне јакне, прслуке и чакшире опшивене црним гајтаном или сребрним и златним тракама, јер су били прескupi за цепове велике већине потрошача; делови одеће од 3 до 10 златних лира (1 лира = 20 марака) нису ни били толико скупи с обзиром на то да су били украшени дивним ручним радом. Њихова главна одлика лежи, наиме, у симетрији и прецизности гајтанских арабески нашивених на зеленој, црвеној и смеђој чоји. Видео сам орнаменте с таквим складом облика и боја да би се лако могла испунити најлепшим узорцима једна цела мапа за неки западни индустријски музеј. (...)

Груби ћилимови за под, клупе и молитву с планине Балкана били су обично са жутим, плавим, смеђим и црним, а они из Пирота са белим, жутим, плавим, зеленим и светлоцрвеним шарама. Ови последњи рађени су од финије вуне, гушће и чвршће ткани, већи и прилично скупи, озбиљно конкуришу азијским производима. Скупоцени примерци одређене величине раде се по поруџбини и плаћају се унапред. Код Јеленке Рабаци, најпознатије пиротске ткаље, видео сам један ћилим намењен за салон неког стамболског паше са мустрада рађеним у светлим бојама; према тамошњим приликама

његова цена је била фантастично висока – 650 пијастера (130 марака). Пиротски ћилимови највећих димензија – 5 аршина широки и 6 аршина дуги – зову се 'батал', средњи 3 x 4 аршина 'сметеник', 2 x 3 'шестак', 1,5 x 2 'сеаде', а уски за миндерлуке, димензија по наруџбини купца, 'јан'. Бојација вуне има у вароши 12, ткача ланеног платна око 70, са 200 разбоја, ткача вуне мање (Каниц 1985, 211-214).“

По ослобођењу од Турака, пиротски вашар је усталио шестодневно трајање, између 15. и 20. августа. Међутим, представници неколико пиротских еснафа (бакалски, терзијски, кујунџијски, обућарски) Одбору пиротске општине 27. октобра 1889. године испоставили су два захтева: да се укине продаја страног „еспаса“ (робе) која им је смањивала продају сопствених производа и отимала добит, а задржи продаја стоке, као и да се утврди сточни вашар два пута годишње (о Лазаревој суботи на три дана и о Великој Госпојини на још шест дана). Одлука није заживела, нити је подржана од министра народне привреде, јер је задржала у интересе крупних трговаца из свих већих градова Србије (Савић 2009).

А из *Извода прихода и расхода на пиротском вашару* од августа 1892. најбоље се стиче увид у обим тадашњег вашара: општина је за потребе вашарџија дала у закуп 30 места за механе, 187 места за дућане, места за 656 товарних кола и 444 товарних коња, као и још 96 закупљених места:

Извод

прихода и расхода на вашару пиротском који је држан о Великој госпојини, тј. 15, 16, 17, 18, 19. и 20. августа 1892. год.

Р. Поособ Свега
бр. П р и х о д д./п. д./п. Примедба

1. Од продатих 26 места за механе I класе 12,60 327,60
2. Од продатих 4 места за механе II класе 7,25 29,___
3. Од продатих ___ места за механе III класе __,___ __,___
4. Од продатих 75 дућана I класе 6,30 472,50
5. Од продатих 14 дућана II класе 4,25 59,50
6. Од продатих 98 дућана III класе 2,15 210,70
7. Од иначе 96 заузетих места __,85 81,60
8. Од 656 товарних кола __,50 328,___

9. Од 444 товарних коња __,25 111, __
10. Од продате стоке __, __ 1.221, __
11. Од издатих 13 општ. дућана __, __ 435, __
12. Од ванредних прихода __, __ 120, __

Свега 3.548,40

1. По списку % издата дијурна персоналу и др. 650, __

Свега издато 650, __

Кад се са стране одбије расход 650, __

Остаје чист приход 2.898,50

– Две хиљаде осам стотина деведесет осам динара и четрдесет пара дин. –

№ 8 Комесар вашара
21. августа 1892. год. начел. ср. нишавског
Пирот Ср. Ђорђевић
Деловођа
Николић

АС, МНП–П, ф. VII, р. 7–8/1892.

Извор: Николић 1982а, 838.

Негодовање једног броја пиротских еснафа против конкурентске робе обновљено је јуна 1893. године, овог пута директним обраћањем министру народне привреде. Лончари, платнари, пекари, ткачи, механције и раднице ћилимова бранили су право на продају ручних израђевина и обезбеђивање елементарне егзистенције. Министар је потврдио ранију одлуку о одржавању само сточних вашара, у два различита термина; важила је и следећа четири лета. Новим оглашавањем министра народне привреде, септембра 1897, Пироћанцима је враћен мешовити вашар на организовање: о Цветима (недељу дана пре Ускрса) у Тијабари одржавао се петнаестодневни сточни вашар, а о Великој Госпојини (28. августа) у Барју је почињао трговачки вашар, који је трајао месец дана.

Министар народне привреде – Начелству округа пиротског

ПБр. 7552
25. септембра 1897. год.
Београд

I Начелству округа пиротског
II Оглас (за „Срп. нов.“)

На молбу Суда општине пиротске (у срезу нишавском, округу пиротском) и на основу пар. 3. Закона о панађурима одобрио сам

I и II

да се у Пироту место досадашњег, искључиво сточног панађура, може држати мешовити шестодневни панађур 5, 6, 7, 8, 9. и 10. одтобра ов. год., и то изузетно за ову годину док се питање о панађурима коначно не регулише. Овим се укидају решења од 16. јула 1893. год., ПБр. 3160, и од 5. ов. мес., ПБр. 6792.

I

Препоручујем Начелству да даље по надлежности поступи.
Св. Бр. 8776.
Министар
нар. прив.
Екс. 27/IX 97. – Сувајцић

Концепт.
АС, МНП–II, ф. XV, р. 7/1897.

Извор: Николић 1982б, 194.

Пиротско ћилимарство, синоним текстилног стваралаштва овог краја, редовно је пленило пажњу путописаца и иностраних посетилаца. Но, тражена је и нуђена друга бројна мануфактурна, грнчарска и колонијална роба (Баришић 2010, Медић 2010, Стојковић 2010, Цветковић 2010). Каравани кола, товарних животиња и људи из Ниша, Приштине, Прилепа, Скопља, Софије, Пловдива, Лома, Рушчука, Солуна и Цариграда сливали су се у сајамске седмице на иначе пуст простор између потока Боклуце и нишког пута и подизали градску живост:

„... Већ много пре 18. августа, када је он у Пироту почињао, владала је велика живост на иначе пустом простору између потока Боклуце и нишког пута, јер требало је од дасака саградити читав провизорни град са правилним улицама и локалитетима често знатне ширине и дубине, који ће живети три недеље... На

путевима ка панађуру и око њега патролирали су војници, јер се често дешавало да због великог броја кола, товарних животиња и људи који су се са свих страна сливали дође до загушења и застоја саобраћаја... Једна ствар, корисна за све, заслужује да буде овде поменута: све спорове око купопродаје, мера, тежине, новца, лажног новца итд., решавају одмах посебни судски органи који за време панађура раде ту, на лицу места. (...)

Кафу, шећер, дуван, петролеј, со, свеће, сапун и стотину других ситних ствари сељак купује у граду, а ако му је село далеко од града, онда једном годишње на панађуру. Тамо гони своју стоку, доноси кожу, вуну, восак, мед итд.; са добијеном готовином онда иде од тезге до тезге, од шатре до шатре, загледа робу и ценка се око ње, борећи се узгред са претераним склоностима жене и кћери ка улешавању и кинђурењу. Јер овде није изложено само оно што је нужно већ су још нападније истакнути предмети луксуза: огледала и огледалца, перле и траке, лажни сјајни накит итд. (Каниц 1985, 211).“

За ценкање и надмудривање са купцима спремале су се и пиротске занатлије; уз продавце стоке, за кратко време остваривали су зараду већу од вишемесечних прихода у радњама. Све је било подређено панађуру: грозничаво су се у радионицама сортирала роба, узимале су се новчане позајмице са роком отплате по завршетку пазарних дана, а затим се куповао репроматеријал по нижим ценама за следећи производни циклус. Варошани су се, такође, надали повољнијој куповини, одлажући набавку појединих потрештина од једног до другог вашара; сељаци, пак, из најудаљенијих крајева подмиривали су целогодишње потребе.

„А дојдеше Госпојина, вејници притисну Барје, а народ плизне па на земљу тешко. Иглу да врљиш, наземи нема да падне. И од тиче млеко и од врбу грозје.

Зглетавило се од народ и еспап, па не знајеш куде да гледаш. Једни вале, друђи телале. Коњи њишту и бију с копита у насип, дигал се чур до небеса, па сл'нце како кроз тесто довача тув-там доземи.

Трговци од све стране. Од сваку веру и милет. Вино и ређија за Сивију, жито из Сивију. Јарци, овнови, суво месо, дој за Цариград, коже и масло за Видин. Из Самоково железно, за Самоково дуван, за Трново гајтан, за Филибе шајак, за Једрене к'рмез, за Серез ћитајка...

И додек се младе селсће невесте узртају у калве, подмувују с лактове и усмивују под око док пробирају по шарена манистра и сијаве менђуше, чаршијли госпоје траже кумаш платно и по т'нак варак, да њим се везењето л'ска како на патрику велигденска одежа.

Цигање варакају да си купе повише куркуму боју, и од зајутре че мињују низ чаршију уж'лтени како мисирџи лимоне. Младиња преко тетће и стрине још од Госпојину прача аброви за јесење свадбе и веселја, а на деца се још десет д'на по панаџур црвеју језици од пручће и петлетија и т'рну дланови од ударање у шарене, тешће лоптице прајене од растрзаћу артију и п'лне сас трину (Јонић Игић 2006, 64).“

Ужурбане припреме обављане су на сеоским газдинствима: поткивани су волови, подмазивани точкови, набациване рогоже и црге зарад топлоте и удобности у путу, жене су спремале обилну и разноврсну храну. На дуг пут кретало се иза поноћи, комшије су се укључивале у формирану колону, све са циљем да се на одредиште стигне у свитање и заузму повољна места за запреге. Путу се највише радовала младеж:

„Посебно се радује сеоска младеж, јер ће моћи после тешких летњих послова да се лепо проведе и предахне. Прилике нису много имали за забаву, осим о преславама по околним селима, о седенћама, о празницима када се играло оро на сред села. Врло ретке прилике су им се указивале за провод. Млади су се женили и удавали, а да су тек на венчању први пут видели особу са којом ће живот провести... Деца су читавог лета проводили време сањарећи уз обећање да ће их старији водити на вашар. Наравно да су им постављали услове: ако добро чувају стоку, ако окопавају кукуруз, у време жетве да доносе воду, слажу пешчице жита и сакупљају до последњег класа жита по жетвишту. Пресрећна деца су вредно радила и пожртвовано се бавила задатим пословима, маштајући о одласку на панаџур. Кад би дошао дан за излазак на вашар, ипак многи којима је обећано, нису их повели, већ су остајали уплакани. Разлога је било више. Пре свега неко је морао да остане да храни стоку и да обавља важне кућне послове. Укућана је било подоста, јер се живело у задругама од по дванаест до петнаест људи, па није ни било места у колима.

Деца су плакала, молила, а старији су им обећавали шећерлеме, 'луле и пручће', да ће им донети свиралу дудук и лубенице... Децу која су најупорнија доводили су пешице, ако није ко имао запрегу. Тако су она пешачила понекад и по више десетина километара до вашаришта и назад, а да се нису пожалила. Оне који се ничим нису могли убедити, плашили су бабетином која се најела тикве, па кад се приближе вашару, мора да је пољубе отпозади, или ће се попети на кола и унередити их и усмрадити. Плашљива деца која су се грозила такве бабе, одустајала би, сва уплакана (Бранковић 2012, 160-161).“

Након темељног разгледања, започињала би куповина. Међу узбуђеним и уморним посетиоцима провејавала је вечита дилема да ли куповати првих дана док се још роба није „пробрала“ или чекати последње тренутке пред „распродају“ и почетак паковања робе за неки други вашар. Предах од шетње међу непрегледним тезгама и од подневне жеге сељаци су тражили под „вејницима“, уз хладно пиво, печење са ражња и кобасице са роштиља; пратили су их обавезно трештави оркестри састављени од гајди, зурли, труба и виолина и певалке раскалшног понашања. На више места су „свирције“, галантно плаћене од коловођа, свирале кола за играње: у оро су се најрадије хватали млади, користећи прилику да прикажу играчко умеће и за руку ухвате потајну симпатију. Деца су застајала пред продавцима шећерне вуне и разнобојних шећерлема и упућивала чежњиве погледе према вртешкама, циркуским шатрама и тезгама с играчкама. Први сумрак био је резервисан за породичне посете варошана, када се више водило рачуна о пристојности. Пиће и храна постајали су разноврснији, а продавци робе на неколико сати увиђајнији и мање гласни. Све док у касне сате не наступе тренуци забаве „вашарција“ и пијаних парајлија, неретко уз кошкања и туче (Петровић 2000, 212-213).

Пиротски вашар у садашњици

Мешовити пиротски вашар одржаван је без измена све до почетка Другог светског рата. У социјалистичком периоду за вашарске су изабрани дани ослобођења Пирота од бугарских окупатора (8-10. септембар), све до пред истек двадесетог века, када се враћа стари датум 28. август. Између педесетих и деведесетих година вашариште је формирано у Темској, у почетку код манастира Св. Ђорђа, касније на фудбалском игралишту поред основне школе. У новије време као одредиште усталиле су се ливаде поред обилазнице око Пирота (*Вашари* 2012, 36; *Вашариште* 2012, 36-37).

Припреме за вашарска догађања започињу недељама пре великогоспојинског празника. Парцелизацију и опремање земљишта неопходном инфраструктуром (струја, вода) спроводи јавно предузеће „Комуналац“, у чијем је делокругу и сређивање, кошење и равнање, дезинфекција, дезинсекција и дератизација терена. Надлежне службе информисале су јавност путем медија да је 2012. у односу на претходну годину владало за трећину веће интересовање продаваца, власника кафана и забавног садржаја за закуп простора: било их је хиљаду на организованој лицитацији, а очекује се посета двадесет хиљада људи.³ Сталним излагачима загарантована су места на вашаришту.

³ Наговештава се да ће ово бити последње уређивање старог вашаришта: откупиће се плацеви од власника, јер је на том месту предвиђен пролазак дела трасе Коридора 10.

Сунце и ведро време послужили су овогодишњих августовских дана организаторе и посетиоце. Изостале су муке са овдашњим мочварним тереном, мада редовни гости и староседеоци памте ситуације када би изненадни летњи пљускови очас претварали ливаде „Барја“, како му име казује, у каљугу. Званично, вашар траје три дана – 28, 29. и 30. августа, али се послови захуктавају одмах по окончању лицитације (ове године 22. августа). На простор од четири хектара (хектар и двадесет ари градско је земљиште, остатак се закупује од приватних лица), у дужини од двестотинак метара, тик уз прилазни пут граду из правца Ниша и на километар од урбаног језгра, први ступају „забављачи“: највише је и времена неопходно за постављање рингишпила, аутодрома и друге скаламерије намењене највернијој публици – деци и омладини. За њима ступају кафеције, а на крају се постављају шаренолике тезге.

У рано јутро првог вашарског дана ове 2012. године све је већ увелико било спремно да прими радозналце. Врвело је као у кошници: уносиле су се последње залихе робе, затезала шаторска крила и штеловала постоља механичких и електричних направа. Сам улаз, тротоаре и непосредну околину улаза са друге стране улице заузели су продавци намештаја, кухињских гарнитура, дрвене буради и бетонске галантерије. На десетине уредно наслаганих тапацираних столица, лакираних столова, меканих кревета и разнобојних висећих елемената, заједно са својим глагољивим продавцима, мамило је издалека погледе пролазнике. На своје место у домаћинским подрумима чекала је бурад за ракију и вино, а на прилику да украсе баште и дворишта бетонске плоче, чесме и украси различитих облика.

Сточна пијаца увелико је функционисала. Осамнаест камиона и трактора наређало се једно поред другог ивицом бедема, још неколико их је било раштркано пољаном. Радило се махом о накупцима стоке, који су краве и телад пазарили ради даље препродаје или представницима месне индустрије, који су их терали у кланице; једној уговореној продаји и претовару из возила у возило и сами смо присуствовали (сл. 1). У таквој атмосфери масовне трговине готово да су измицале пажњи усамљене фигуре сељака, спремних да понуде брижно узгајано говече другом мештанину ради муже млека или колског запрега. Ситних је преживара било мало: од укупно пет-шест коза забележили смо потврду погодбе око откупа мањег стада, док су на промену власника чекале четири овце и један ован. Посебно је место на сточним пазарима одвајкада припадало „дамбасима“, трговцима коњима, готово по правилу Ромима. Поред животиња испрегнутих из металних приколица и дрвених кола са канатама на средишњем простору пољане траву је пасла неколицина истимарених и за продају

упарађених ждребаца. Њихови власници држали су се у групи, размењујући кратке реченице и упутства на матерњем језику и упућујући неповерљиве погледе према фотографском апарату. Пропао је покушај да започнемо конверзацију, иако смо хтели да се распитамо јесу ли овдашњи или их је ради трговине пут нанео из других средина, као и да ли заступају туђе интересе или нуде сопствене риђане и вранце. Много отворенији за причу био је усамљени Ром на ободу пијаце са својим магарцем, којег је нудио знатигељницима. Испоставило се да узгојем ове специфичне товарне марве бави озбиљно, да код куће има неколико младунаца и да се посебно дичи дресуром и послушношћу узјахалог примерка.

У међупростор између понуђача габаритне робе (намештај, бурад) са пијачног улаза и низова наткривених тезги сместиле су се „занатлије“; заправо, данашњи представници некада најтраженијих еснафских производа на панађурима. Док је некада железно играло важну улогу у целокупној понуди (косе, српови, окови за врата, ексери, котлови за огњиште, потковице, грубо ковани клинови, ножеви, маказе), сада се свело на два-три ковачка наковња, чекића и раоника за дубоко орање, уз прегршт готових индустријских, серијских производа: ланци, кључеви, шрафови, каблови, пресе, полуге, профили, споне, федери, обручи и тестере. Образ су колико-голико чували лимари и казанције (сл. 2), а замашан простор у облику полукруга припадао је корпарима и израђивачима намештаја од пружа и ситног покућства (сл. 3). Кратко распитивање открило је да изложена роба припада мајсторима из крушевачког краја, Великог Шиљеовца, али и из Врања, Бујановца, Прешева, Лесковца и Ниша; нимало, дакле, потомцима пиротских дрводеља, брдара, столара и корпара у којима Пирот почетком двадесетог века није оскудевао (Баришић 2010, 197-201, 214). Негдашње мајсторство сарача и ужара, на пример, у припреми опреме за коње (седла, ремење, каишеви, амови, бичеви, дизгине) скромно су представљале две тезге с конопцима од најлона и деловима јахаће опреме. Изворне занатлије препознали смо једино у двојници мушкараца који су на импровизована постоља испред себе поставили својих руку дело: секире и држаље за секире, те металне четке. Али, зато су се међу њих уметнуле „нове“ занатлије: продавци кључева свих величина, мотора и косилица разних сорти и опреме за купатила.

Централни простор пиротског вашара припао је „царству“ тезги широке потрошње, заштићених од сунца и кише платненим или најлонским покривкама. Пребројали смо шездесетак продајних места просечне величине око шест квадрата; било је власника и са већом квадратуром, који су закупили два, па и три места у низу. Једну половину понуђача чине Роми, другу половину Срби, и мушкараца је и

жена на обе стране, не разликујући се међусобно превише по врсти и квалитету понуђене робе. Нисмо уочили било какву специфичну робу из суседне Бугарске, нити се бугарски језик могао чути у комуникацији између продаваца и купаца. Први, једноструки ред са десне стране окупио је листом ромске продавце доњег и горњег рубља (гаће, мајице, хулахопи, пицаме, брусхалтери), пешкира, прекривача, столњака и кухињских крпа, као и синтетичких завеса (сл. 4). Ту покрај њих, у ћошку, размештени су бела техника и аутомобилске гуме. Специјално место било је намењено прописно униформисаним продавцима лаганог залогаја и освежавајућих пића на плус четрдесет степени (мекике, кокице, палачинке, хладно пиво и сокови, лимунада, кафа). Наспрам њих су, такође у низу, позиције заузеле власници бижутерије и дечијих играчака (сл. 5). На преосталим тезгама натполовичном превагом била је заступљена различита одећа (кошуље, мајице, шорцеви, фармерице, блузе, тренерице) и обућа (патике, сандале, папуче). На више места могле су се пазарити женске торбе од текстила, скаја или јевтине коже, док су по једно или два места отпадала на продавца пластике, стакла и керамике, те ситне техничке робе (сатови, батеријске лампе, телефони, касетофони), риболовачке опреме и кућних љубимаца.

Но, прича са тезгама овде се не завршава. Финансијски слабије стојећа лица, без неопходних средства да се надмећу на лицитацији „Комуналца“, формирала су ланац импровизованих продајних места који се протегао ивицом вашарског простора уз главни улаз, па преко пешачке газеле све до почетка централне пиротске улице у урбаном језгру. Народна светковина напустила је ливаде „Барја“ и претворила се у уличну манифестацију излога претрпаних свим и свачим. Заправо, сва роба са градског бувљака и мањих пијачних локација запосела је тротоарске површине у виду вијугаве километарске линије. Река људи пробијала се између стотина начичканих „бутика сагни се и изабери из гомиле“ и њихових грлених власника: руковођени геслом да свака роба има свог купца, продавци су гласно позивали потенцијалне муштерије и убеђивали их да баш они продају оно што им је у том тренутку најпотребније. А купци су уживали у дражи непосредног комуницирања, необавезног разгледања и спорадичног ценкања. Продавало се по принципу „кол’ко даш“, а нови се изглед могао обезбедити за неколико стотина динара. Нудили су се цинс и „познате светске марке“, незаобилазне „танге“, „врхунско“ посуђе за вредне домаћице и незаменљива пластика, јевтина обућа и шминка, али и ђачка опрема за предстојећу школску годину. Случајно проширење покрај стазе окупирали су најсиромашнији Роми: разбацани у случајне гомиле или на расклиматане пољске кревете лежали су расходована војничка опрема, половна одећа и смотуљцима хартије набијене неспарене

радничке ципеле. У хладу дрвећа, преко комада текстила спавали су уморни мушкарци и ситна деца (сл. 6), док су понуђену робу стрпљиво превртали средовечни мушкарци.

И док је ове или оне робе могло бити у већој или мањој мери, у складу с тренутним интересовањима и производним активностима, ниједан се вашар не може замислити без *угоститеља*. Панађурски живот достигао је врхунац око шатри сналажљивих кафеција још у време када је ове крајеве походио Феликс Каниц: жедним и гладним устима, било које доби, етничке или сталешке припадности, дотурани су без прекида кафа или чај, ракија или вино, куван пасуљ или купус, кобасице или печење. Ми смо избројали ове године у Пироту девет у правилном низу поређаних монтажних објеката, различитих величина и намена. На импровизованим шанковима и на мањем простору двојица власника истурила су тек роштиље, не намеравајући да јело удружују са забавом. Остали су већ од поднева „разоткрили“ малтене комплетан арсенал услуга намењен шареноликој умаласаној маси. Изнад распаљеног ћумура у великим скарама увелико су се окретали ражњеви с прасетином, овчетином и јагњетином и крчкао купус у земљаним лонцима (сл. 7), понегде се месо већ и крчило за продају „на кило“. Да би задржали што вернију кафанску атмосферу, једни су инсистирали на дрвеним столовима и столицама и карираним столњацима, док другима није сметао ни пластични инвентар. Приручни барови пунили су се стакленим чашама, а у њиховој близини ређани су расхладни ормани са безалкохолним и алкохолним пићима. Развучени су метри каблова и повезиване огромне звучне кутије. Три су се објекта издвајала величином и организованшћу: „Камионције“ из Сврљига (20 столова), „Код Зорана“ из Горње Горевнице код Чачка (30 столова) и „Близанци“ из Сокобање (чак 50 столова). Добру посету и максималну попуњеност капацитета сокобањски угоститељ покушао је да осигура најавом гостовања познатих певача народне музике. Знатижељу турбо-фолк зналаца голицали су плакати са насмејаним лицем Бобана Здравковића, естрадне звезде из последње деценије двадесетог века, који се у зениту каријере није либио да певачки хлеб са седам кора зарађује на оваквим манифестацијама. Прве лепиње са комадима меса са роштиља и сок или пиво ради освежења и предаха ужурбаних посетилаца само су најављивали доживљај који је планиран за вечерње сате. У сутон су пристизали локални младићи и девојке у намери да се у вашарској атмосфери опусте уз иће и пиће.

Генерално, јутарњи и подневни сати намењени су посетиоцима „са стране“ и ужурбаним домаћинима намерним да по дневном светлу подмире планиране економске потребе. Нема више сељака и сељанки у парадној народној ношњи пристиглих да стрпљиво разгледају понуду

трговачке и занатске робе, као што нема више ни традиционалних заната у којима Пироћанци нису оскудевали све до почетка двадесетог века. Пресељење младог, радно способног становништва у најближе градске средине, старење генерација које су некада чиниле окосницу пољопривредне производње и занемаривање постојећих и неулагање у нове инфраструктурне објекте, запечатали су судбину српског села, посебно у пограничју (Ђорђевић, Стевановић и Тодоровић 2012). Земљоделце и сточаре, препланулих чела и огрубелих руку, могли смо да уочимо једино на сточној пијаци, измешане са накупцима и препродавцима, као и испред ретких продаваца делова за пољопривредне машине и алатке. Између редова тезги вијугали су махом једнолично одевени брачни парови из околних места са ситном дечурлијом, која су трчкала око њих и весело галамила. Пре подне је одвојено за вашарску авантуру, а поподне ваља обављати друге послове. Покаткад би застали да поздраве познанике на које би случајно наишли и размене неколико куртоазних реченица. Неизоставно је следила посета забавном парку и неизбежно застајкивање пред возићима и аутомобилима који су шаренилом боја и светала мамили дечије погледе. Касно поподне, по завршетку радног времена и кад умине жега, било је резервисано за староседеоце. Лепо обучене маме и тате с децом школског узраста, баке и деке с унуцима, комшике и рођаке ухваћене испод руку, средовечни брачни парови, докони мушкарци раскопчаних кошуља, ступали су на већ добрано угажену траву и парадирани вашарским плацем. Вече и ноћ за себе је изабрала омладина. Старији основношколци и средњошколци, листом у цинсу и мајицама, у групицама и смејуљећи се, зујали су од места до места и највише времена проводили испред аутодрома, “твистера” и “печурке”. Меланж продорних гласова најављивача, заглушујуће музике из наслаганих звучних кутија и тонова које су производиле механичке и електричне направе подизао је адреналин пубертетлија и испуњавао их задовољством и усхићењем. Старији омладинци и млађи парови избирали су кафанску атмосферу да се на кратко отргну од суморне стварности и опусте уз јело, пиће и музичке ноте.

И док су другарске екипе заузимале позиције, случајно или с намером изабране, механције су извлачиле скривене „адуте“: музичке бендове на челу са (пристојно обученим) певачима и певачицама. Јер, каква је то шатра из које не допире „жива“ музика појачана разгласима! Док су конобари плесали око збијених столова и послуживали обилне наруџбине, увијени у облаке пушачког дима и алкохолних испарења орили су мање или више наштеловани мушки и женски гласови, праћени повицима, звиждуцима и весело уздигнутим рукама (сл. 8). Понегде је као пратња била довољна пратња хармоникаша, а много

чешће су децибеле производили удружено бубањ, клавијатура, хармоника и гитара; ако се нисмо преварили, издвојили смо два чисто ромска оркестра у објектима са не само ромским гостима.⁴ Онима плићег цепа на располагању је била стандардна понуда брзе хране, онако „с ногу“: плескавице, димљено месо, батаци и кобасице, али и чувена лесковачка „мућкалица“. Речју, симфонија јаких мириса, високоамперних инструментала и узавреле енергије.

Како већ рекосмо, за малолетнике недорасле веселачкој атмосфери и млађарију у родитељској пратњи, врхунац посете шароликом скупу представљао је сусрет са забавним парком. А њима је припадао највећи део закупљеног простора, смештен на крају вашарског плаца. Забављачка традиција у Пироту има дубоке корене. Први пиротски рингишпил завртео се давне 1947. године у Тијабари, а главни „кривац“ за новотарију, која је до Другог светског рата довожена из Бугарске, био је Ђорђе из породице Игића, познатих и под надимком „Муници“. Врстан машинбравар у немачком заробљеништву по први пут се сусрео са овим видом вашарске забаве; по повратку из рата направио је скице и откупио на београдском отпаду мотор са расходованог аутомобила краља Петра I. Скупа са браћом Гојком, Душаном и Драгољубом наступао је широм негдашње Југославије, у континуитету до 2005. године (*Рингишпил и глобус смрти* 2012, 238).⁵ Садашњи наследници Ђорђа Игића обилазе српске панађуре и саборе, од првих пролећних дана до касне јесени. На домаћем терену поставили су три рингишпила: велики, који је изгледом посебно пленио пажњу у вечерњим сатима и два мања, намењена деци у дневном термину. Остале реквизите можемо сврстати у три групе. Прву би сачињавали разноврсни возићи и аутомобилчићи на шинама и уздигнутим металним постољима за малу децу, заједно са ваздушним тобоганима и великим точком. Они су „мета“ младих родитеља или бака и дека који су извели унучад у шетњу, с намером да их почасте са неколико возњи на светлуцавим возилима или пентрањем по удобним, ваздухом напуњеним, скакаоницама. У другу групу сврставамо спортска стрелишта, флиперане и мали фудбал. Помало стидљиво, ту међу њих уметнуо се и старији господин са центрифугом за „производњу“

⁴ Хладно вече натерало нас је да око поноћи одустанемо од даљег праћења програма. Кад смо се следећег дана вратили вашарској позорници, радници „Комуналца“ информисали смо да је сат и по иза поноћи избила туча међу гостима у ресторану „Близанци“. Интервенисала је полиција и привела део изгредника. Ето, зима нас је спречила да забележимо исход теревенке нацифраних паралија!

⁵ Данас је управљање породичним послом у рукама Драгана Муне, кога због презаузетости нисмо успели да консултујемо током тродневних збивања, али је прихватио разговор у јесење дане, када се оконча сезона путовања, у свом дому у Пироту.

шећерне вуне, једини кога смо приметили за сва три вашарска дана. Најграндиозније изгледа трећа група садржаја: аутодром, „печурка“ и „твистер“. Сваки нови круг најављује громогласно и провокативно позивање преко огромних звучника: забавну музику брзог ритма прекидају гласови који означавају срећне добитнике наградних возњи. Већином школска омладина унезверено лети од подијума до подијума, запоседа празне столице и уз цику преживљава вратоломије које чине механички уређаји. Младићи и девојке мање понесени атмосфером у групама обилазе блештаве објекте и с интересовањем посматрају туђу забаву (сл. 9).

Пажњу свију привлачио је, међутим, тзв. *зид смрти*. Архивска грађа поново нас упућује на стару пиротску породицу: поред рингишпила, Ђорђе Игић се 1951. године упустио и у израду „глобуса смрти“, одређујући му локацију иза тадашњег хотела „Национал“. Возње мотоциклом од којих застаје дах организоване су све до краја седамдесетих година двадесетог века, под будним оком браће Душана и Драгољуба, када је глобус смрти растављен. Поново је склопљен 2009. године (*Рингишпил и глобус смрти* 2012, 238). Обавештавају нас да „зида смрти“ дуго није било на мочварним ливадама „Барја“, због чега је наступ „октанске“ артистичке трупе Уроша Милановића из Сенте (седамдесетдогодишњи Урош, један од најстаријих представника необичне вештине на два точка, преминуо је прошле године) изазвао неподељено интересовање окупљене публике. Како би наслутили шта ће их оставити без даха у седам метара високој и осам широкој дрвеној просторији ваљкастог облика, пред сваку акробацију мегафонима је најављиван исти сценски наступ: један од „паклених возача“ возио је двоточкаш на ваљцима, час са преко груди прекрштеним рукама, час у стојећем положају. Металним степеницама ка врху успињала се публика различите узрасне доби: стари, млади, деца, мушко и женско. Сви би да одгледају феноменалне возаче који, пркосећи земљиној равнотежи, у једном тренутку достижу вертикалан положај кружећи пистом са дна ка врху просторије (сл. 10). Ко су неустрашиви артисти на моторима од 120 и 150 кубика у „каци“? Мушкарац је Горан Савић из Алексинца, а дама Бранка Нађ из Смедеревске Паланке, родом из Дебелача и пореклом из породице неприкосновених возача „зида смрти“.⁶ Спретни, увежбани и максимално фокусирани, ризикујући фаталне повреде, измамили су својим акробацијама на бучним машинама аплаузе узбуђених посматрача, док су им се под ногама увијале даске, а „гвоздена леди“ примицала на мање од метра од места на галерији.

⁶ Бранкина браћа, Саша и Јовица, послужили су као инспирација легендарној групи „Атомско склониште“ да напишу песму „Паклени возачи“. Јовица је на истом том „зиду смрти“ изгубио живот пре неколико година.

Закључак

Изворне функције пиротског вашара претрпеле су значајне трансформације.

Друштвена готово да је замрла. Нове комуникације и саобраћај између села и града интензивније су повезали родбину и пријатеље. О догађајима се извештава истог момента када се десе, ишчилело је узбуђење непосредног контакта после месеци невиђања. Агротехничке и ветеринарске мере умањиле су ефекте народне медицине, обичајних радњи и размене вековних искустава у спровођењу годишњег пољопривредног циклуса и обезбеђивању сточног фонда. Стасали младићи и девојке одавно су пребегли у градске средине. Оно мало што их је преостало по селима престало је да партнере изабире наметањем родитељске воље или на основу количине златних дуката на девојачким прсима. Нема више ни вашарских кола, нити коловођа који галантно плаћају „свирцијама“.

Економска и даље функционише, али на промењеним основама. Историјски извори казују да је у другој половини 19. века у Пироту било регистровано 40 грнчарских радионица, а у периоду до почетка Првог светског рата чак 125 грнчара. Веште руке израђивале су у кућним радионицама више од 70 различитих производа богатих антропоморфном и зооморфном орнаментиком, а најпознатији су били по глеђосаним и неглеђосаним судовима за течност (тестије, кондири, чутуре, плоске). Некадашњи центар грнчарства у Србији сада је без иједне грнчарске радионице која се бави производњом предмета на традиционалном грнчарском точку. Мутавције су правиле једноставне, квалитетне и трајне производе прерадом козје длаке (колани, узде, амови, вреће, торбе, бисаге, покровци за стоку), а качкаваљски занат развијао се захваљујући повољним условима за овчарство, посебно у планинском крају међу Височанима. Вишак вуне са Старе планине, али и склоност Турака према овим предметима, условили су настанак ћилимарства, а разноврсне сорте колоритних ћилимова са два лица пиротских ткаља (сицаде, шестак, сметеник, батал, мерка) путовале су далеко изван завичаја, најчешће на исток, у салоне стамболских паша, али и кнежевске и краљевске дворе широм Балкана. Само између 1904. и 1940. године пиротски ћилим био је на 26 светских сајмова, почев од Лондона, Брисела, Амстердама, Барселоне, Напуља до Милана, Париза, Берлина и Солуна (Баришић 2010; Цветковић 2010). Индустријализација, раст градова и пропадање села погубно су утицали на очување занатске традиције овог краја, доводећи је до изумирања.

Осиромашење државе и становништва у транзиционом периоду, који траје, ево, дуже од две деценије, додатно је оставило трага у начину организовања вашарских смотри. Надалеко чувена народна

светковина у Пироту, делећи судбину сродних скупова диљем Балкана, значајним делом претворена је у „бувљак“ *под отвореним небом*. Сваки масовни скуп нова је прилика да се истоветна роба са градских пијаца понуди што већем броју људи (Крстић 2011, 1595). Вашар, дакле, није изгубио на значају: само је престао да се доживљава као изложба традиционалне уметности и народних рукотворина и стимуланс локалним занатлијама за усавршавање и напредовање у послу и претворио се у „оазу сиромашних“. Постао је стедиште егзистенцијално угрожених категорија становништва – избеглице, незапослени, пензионери, ситни предузетници – које препродајом нискоквалитетне робе обезбеђују преживљавање једнако осиромашеним купцима. И поуздан извор за попуњавање пресахлих општинских каса додатним прихода од такси и најамна продајног простора. И тако у круг, до неког бољег времена.

Друштвена и економска функција вашара поклекле су пред забавном: народ се задовољава јевтином робом и јевтином забавом. „Хлеба и игара“ – проверена је формула у владавини масама. Људи се на тренутак опуштају уз прегласне забавне машине, популарну естрадну музику и брзу храну, скрећући мисли са зебњи из свакодневице.

Неизвесност и поремећени вредносни системи кумовали су забораву да је пиротски вашар у прошлости био дивна прилика за стицање нових искустава кроз сусретање са елементима различитих култура и прожимање искуствима других народа (о мултикултурализму и интеркултурализму данас се исписују хиљаде страница и троше милиони новчаница за његово одржавање или, пак, заживљавање). А нема боље згоде од масовног окупљања да се трговином изворним предметима и представљањем уметничких достигнућа делотворно подстакне замрла прекогранична трговинска и културна сарадња. И понуди богата гастарбајтерска колонија са обе стране границе оригиналним творевинама из ревитализованих кућних занатских радионица. О новоупошљеној радној снази да и не говоримо. Скупа би присуствовали враћању атрактивности овом важном идентитетском обележја српске културне баштине. У те се сврхе већ издвајају позамашна новчана средства из европских фондова, о чему би надлежне градске власти ваљало озбиљно да размисле у креирању будуће понуде пиротског вашара, не ослањајући се искључиво на државне дотације.

Литература

- Баришић, Ранко. “Занати у Пироту и околини.” *Гласник Етнографског музеја у Београду* 74, број 1 (2010): 173-234.
- Бранковић, Снежана. *Прошлост мог завичаја (предања, приче, догађаји)*. Пирот: Музеј Понишавља Пирот, 2012.
- “Вашари.” У *Пиротски лексикон*, уредник-координатор Томислав Г. Панајотовић, 36. Београд: Службени гласник, 2012.
- “Вашариште.” У *Пиротски лексикон*, уредник-координатор Томислав Г. Панајотовић, 36-37. Београд: Службени гласник, 2012.
- Ђорђевић, Драгољуб Б., Ђура Стевановић и Драган Тодоровић, прир. *Село у пограничју*. Београд: Службени гласник и Завод за проучавање села, 2012.
- Živojinović, Mirjana. “Settlements with Marketplace Status.” *Зборник радова Византолошког института* 24-25 (1986): 407-412.
- Živojinović, Mirjana. “The Trade of Mount Athos Monasteries.” *Зборник радова Византолошког института* 29-30 (1991): 101-116.
- Јиричек, Константин. *Историја Срба*, друга књига до 1537. године (Културна историја). Београд, Научна књига, 1952.
- Јонић Игић, Мирјана. *Мале градске приче*. Београд: Центар за науку и културу „Свети Мина“ и Центар за позоришну и филмску уметност, 2006.
- Каниц, Феликс. *Србија, земља и становништво од римског доба до краја XIX века*, књига II. Београд: Српска књижевна задруга и ИРО „Рад“, 1985.
- Ковачевић, Иван. “Традиција и иновација годишњих сајмова.” *Новопазарски зборник* 2 (1978): 127-132.
- Костић, Коста Н. *Историја Пирота*. Пирот: Музеј Понишавља Пирот, 1973.
- Крстић, Дејан. “Сабор на Кадибогазу: прилог познавању граничних сабора.” *Теме* 35, број 4 (2011): 1575-1602.
- Медић, Вјера. “Саобраћај и пренос добара.” *Гласник Етнографског музеја у Београду* 74, број 1 (2010): 283-315.
- Миљковић Катић, Бојана. “Просторно планирање привредних делатности у Кнежевини Србији.” У *Просторно планирање у југоисточној Европи (до Другог светског рата)*, приредила Бојана Миљковић Катић, стр. 117-132. Београд: Историјски институт, Балканолошки институт САНУ и Географски факултет Универзитета у Београду, 2011.
- Николић, Илија (сабрао и приредио). *Пирот и Срез Нишавски 1801-1918, Грађа*, књига прва 1801-1883. Пирот: Музеј Понишавља Пирот, 1981.
- Николић, Илија (сабрао и приредио). *Пирот и Срез Нишавски 1801-1918, Грађа*, књига друга 1883-1893. Пирот: Музеј Понишавља Пирот, 1982а.
- Николић, Илија (сабрао и приредио). *Пирот и Срез Нишавски 1801-1918, Грађа*, књига трећа 1894-1918. Пирот: Музеј Понишавља Пирот, 1982б.
- Равковић, Nikola F. “Društveni značaj tradicionalnih godišnjih sajмова.” *Etnološki pregled* 10 (1972): 97-103.
- Петковић, Милица. “Панађур у Пироту.” *Пиротски зборник* 25-26 (2000): 209-217.
- “Рингишпил и глобус смрти.” У *Пиротски лексикон*, уредник-координатор Томислав Г. Панајотовић, 238. Београд: Службени гласник, 2012.
- Савић, Мила. “Пиротски вашар у 19. веку.” *Слобода* 28. 2. 2009.
- Срећковић, Саша и Сузана Антић (прир.). *Вашари у Србији*. Београд: Демократска странка – Издавачко-истраживачки центар, 2007.

Стојковић, Драгана. "Насеља и становништво општине Пирот – осврт на поједине историјске, етничке и демографске карактеристике." *Гласник Етнографског музеја у Београду* 74, број 1 (2010): 11-108.

Цветкова, Бистра А. *Френски пџетписи за балканите XV-XVIII в.* Софија, 1975.

Цветковић, Марина. "Домаћа текстилна радиност у околини Пирота у другој половини XIX и у XX веку." *Гласник Етнографског музеја у Београду* 74, број 1 (2010): 235-281.

Чалић, Мари-Жанин. *Социјална историја Србије 1851-1941.* Београд: Слио, 2004.

ПРИЛОЗИ

Прилог 1

Интервју са Драганом Стојановићем, радником обезбеђења пиротског „Комуналца“

Драгане, објасните нам како је организована служба пиротског „Комуналца“ у време трајања вашара?

Као радник обезбеђења, ја сам задужен за улаз на вашар и за службене аутомобиле. После тога, има задужени за крупне радње (рингишпили, аутодроми и остало), то је Бојан Костић, он је правник, и има задужени за мале радње, то је Ђорђевић Дејан и Мићко, они су задужени за распоред малих радњи. Онда има дежурни електричари, који брину о струји и инкасанти, који наплаћују прилазне путеве. Ујутро има четири четри чистача који чисте вашар од отпада.

Како се закупују тезге на пиротском вашару?

Двадесет и другог августа била је лицитација и после тога се тезге постављају. На самој лицитацији поједини плаћају закуп 'одма, а поједини сад када се поставе са робом. За стални посетиоци, ови што долазе десет и више године, има загарантована места. Цена по квадрату је иста за сви и купује се минимум шест квадрата површина, два пута три метра. Мекике и остало наплаћују другачије, по радњама. И за аутодроми и друге велике површине постоји посебна такса. Могу да вам кажем да је у последњих десет година мање-више све исто. Ови што израђују корпе, ови са софе за седење, дрвенарија исто, аутодроми све исто.

А какве су оно тезге које се настављају путем према граду?

За тезге на вашару одједном се плаћа за сва три дана, а ове тезге што видите са стране, то се плаћа такса сваки дан посебно. Неки се и боре да буду тамо са стране на прилазни пут, јер тамо сви пешаци мора да прођу, а овде ко уђе, уђе. Неки пут тамо испадне и скупље него овде унутар вашара, зависи која врста робе се продаје и како се одмери такса. То су све тезге са робне пијаци, која у Пироту ради сваки уторак, среда и петак поподне и субота. У ствари, то је бувљак. Сви ће они сада овде да пређу, тамо нико неће да остане да ради.

Постоји некакав редослед у постављању тезги?

Да, постоји. Текстилна роба, рецимо, не може да функционише тамо где су постављене мекике и шећерна вуна, јер од њих лети и лепи се за текстил. Сточни вашар је на једном делу, забавни парк је на крају, а овде су радње, зависи ко шта продаје. Постоји унапред направљен план за доделу места на вашару у „Комуналацу“, коме је општина доделила право да организује вашар. „Комуналац“ има хектар и двадесет ари његову земљу, а остало је у закуп узета земља од приватних лица. Има негде око четири хектара простора, све од прилазног пута, па тамо до оних топола, неких двеста метара. Рингишпили дођу можда и недељу дана раније. А кафане су се поставиле већ 24, 25. августа, одмах после лицитације. Званично, вашар траје три дана: 28, 29. и 30. августа.

Локација вашара је стална или се мењала?

Ова локација је стална последњих двадесетак година, можда и мало више. Прва локација вашара је била где је сада АТП насеље и „Макси“ дисконт. Кад је почела изградња стамбених блокова, место више није било погодно и вашариште је повучено с оне стране обилазнице. И на крају, када је прошао ауто-пут, онда је измештено овде, са ове стране обилазнице. Међутим, има наговештаја да ће и то да се промени, због тога што треба да прође овуда траса будућег Коридора 10. Кад није вашар, овде је ливада и коси се трава. А кад буде вашар, онда из дистрибуције поставе трафо и ормане за осветљење.

Највећи проблем је што се не зна стална локација вашара. Па да се одреди главна улица и споредне улице, да су то асфалтиране улице, да има разведена вода и струја. А „Комуналац“ сада не може да откупи околну земљиште које није његово од приватних лица, јер они неће да га продају. Општина треба да одради своју улогу, да се узме та земља и да се уреди, да буде лепо уређено. Зашто да у току године не буде паркинг за камионе? И на томе може да се заради. Наплаћује се паркирање камиона, преноћиште такође, да се шоферима понуди кафа и сок да попију. Али, то је на дуге стазе...

Каква је безбедност на вашару?

Има проблема можда у ноћним сатима, у кафане кад се попије. Овако нешто друго нема. Овде је све осветљено и ови на тезге буду до десет, једанаест сати, па скупљају робу. А у кафане се седи то два, до три иза поноћи, докле год има муштерије. Пошто је моје радно време од шест ујутро до десет увече, деси се да кад ујутро дођем, затекнем музику у кафани.

Буду редовно и ситне крађе, али полицајци већ и препознају депароше из Ниша, Лесковца, Врања, којима су вашари „стално радно место“. Или се деси да сељаци оставе капару за неку робу, па се после предомисле, а продавци неће да им врате капару. Овде, поред мог шатора, два'ес чет'ри сата дежура полицијска патрола и комби за интервенције и њихов је пос'о да тада реагују. Углавном се све мирно решава.

Ко су људи који продају стоку на сточној пијаци?

То су махом људи из планинских села из овог краја, тракторима дотерују стоку, они је једини још чувају. Али има и закупци, нису све сељаци, они долазе да откупе стоку. То су наше кланице одавде и Лесковчани. То су планинске краве и телићи што се терају на испашу, не ове што по цео дан леже на јасле и једу сточну храну и концентрат.

Има ли гастарбајтера на вашару?

То зависи од тога кад им је тамо одакле долазе колективни одмор у фирми. Они који раде приватно, они долазе кад 'оће. Има, долазе из Аустрије, Немачке. Ево, у Крупац, одакле сам ја, има два брата, држи фирме у Немачку, а овде им фамилије живе. Редовно долазе. Сад је овде у Пирот Велика госпојина, а после у Крупац манастир слави 8. и 9. септембра. Они повежу дане, па буду на оба датума. Чују се они и сви други редовно са родбину, али посебно дођу на вашар да се виде.

То су наши људи. А да ли има, рецимо, Бугара који долазе на вашар?

Има, има, долазе. Поједине производе из Бугарске доносе овде, а поједине наше купују и односе тамо одакле су. Носе венци паприку одавде, код њих није тако квалитетна као овде. Купују бокс-два цигаре, код њих су цигаре много скупе од како су ушли у Европску унију. А из Бугарске доносе све што је јевтиније него што су домаће цене.

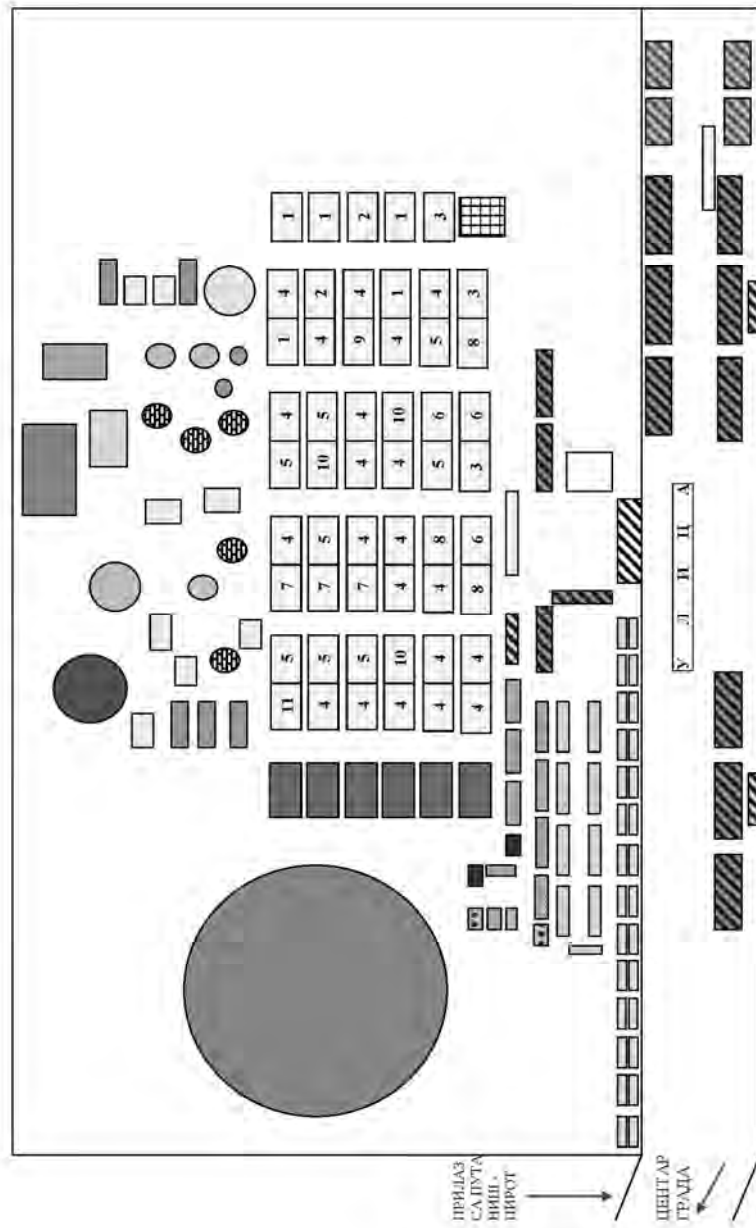
Нисам видео ниједног сељака и сељанку у народној ношњи. Нема више ни старих заната. Зашто је то тако?

Нема више то што је било пре, нема сељанке у вутарке и у опанци. Ни роба више није иста, све је сад индустријски. Бурад се прави машински. Корпари има још увек на вашар, али су из околине Крушевца, из Лесковац, Врање, Бујановац, Прешево.

Кажите ми, Драгане, да ли забавни парк држе овдашњи људи или су они са стране, из других градова?

Рингишпили су махом наши. Има из Пирота два човека, две породице, има и из других градова. Наши посећују друге градове, а кад буде код нас вашар, онда они долазе на наш вашар. Они од тога живе, сваки вашар посећују и тачно знају своја места

„Зид смрти“ је био пре некол'ко године у Пирот, па је возач пао са мотора и више нису долазили. Ове године су дошли поново. То држи једна стара пиротска породица, они су чак имали и „Глобус смрти“, као лопта, округло, улази с мотором унутра и вози се. Та породица сада држи аутодром, „балерину“, „печурку“ и „зид смрти“, они су одрасли овде на вашарима, још први мотори у Србију кад су почели да се возе, они то раде. Драган „Муна“ му је име, он је унук старог власника.

ЛЕГЕНДА

	УЛАЗ		НАМЕШТАЈ (кресли, столице, столови)		ПРОИЗВОДИ ОД ДРВЕТА И ПРУГА (оруже за веш, хлеб и шеће, ручице за четке, сакре и лопате, стага, четке, кухински прибор, свдњаци, офинери, металне виле за сено, троникше, слагачуће столице, плетене гарнитури, луљачке)
	ШАТОР КОМУНАЛНЕ СЛУЖБЕ И ПОЛИЦИЈСКЕ ПАТРОЛЕ		ДРВЕНА БУЏАД ЗА ВИНО И РАКИЈУ		УГОСТИТЕЉСКИ ОБЈЕКТИ
	РУБЉЕ И ПОСТЕЉИНА (лаве, махине, брушачери, хулахови, ваљери, ткачале, столнаши, предришавачи, крпе)		КУХИЊСКИ ЕЛЕМЕНТИ		СТОЧНА ПИЈАЦА
	ЗАБЕСЕ		БЕТОНСКА ГАЛАНТЕРИЈА (чешме, патене за подизавање, дворишни украси)		РИПТИПИЛИ (велики и мали)
	ПЛАСТИЧНО, КЕРАМИЧКО И СТАКЛЕНО ПОСУЂЕ (чаше, чиније, посуде)		ПРОИЗВОДИ ОД ПУЏОКА И ЧЕЛИСА (лавици, колучици, шифони, наковњи, лави, пољани, сакре, расоници, пресе, кофе, попуте, каблови, брање, трочкови, шрифони, спрете, пагери, фелери, оброчи)		ПОЧАК ЗА ВОЖЊУ
	ОДЕЛА (мајице, шорцави, фармершице, блузе, пренерише)		ПЛАТИЧНА И КОЖНА ГАЛАНТЕРИЈА (уџа, речалце, каштани, повоши, амони, појасеви)		МАЂИ ЗАБАВНИ САДРЖАЈИ (позитиви и аутомобилни напшвама)
	ПЛАСТИЧНЕ ИГРАЧКЕ И БИЈАСТЕРИЈА		ВОДОИНСТАЛАТЕРСКА И РОБА ЗА КУПАЉИЦА (шова, лавафон, сшапше, шрва, тушери)		ВЕЋИ ЗАБАВНИ САДРЖАЈИ (накривени аутомобили на постољива)
	ОБУТА (палтике, дупеле, сандале, палуке)		КАЗАНИ ЗА ПЕЧЕЊЕ РАКИЈЕ		ВЕЛИКИ ТОБОГАНИ
	ХРАНА И ПИЋЕ (маказе, палачишке, ковице, хаљаво пшче и сокови, алеруциал, кафе)		ЛИМАРСКА РОБА (шпорети, асчаваре, ронгиши, Луковици, кофе, корига, лопти, пошпањика салдуџици, чешме са спашањом)		СТРЕЉАНЕ, ФИЛИПЕРАНЕ
	МЕТАЛНО ПОСУЂЕ (шерице, чиније, лопчи)		ПРИРУЧНИ АЛАТ (шифони, кулудачи, шифонерици, класица, бутрице, тесчаре, тесчаре, поумис за гуње, пољашпољетри)		ЖИД СМРТИ
	СИТНЕ ТЕХНИЧКЕ РОКЕ (сегтови, бегеришке лампе, телефони, касетофони)		АПЛАРАТИ И МАШИНЕ (асчепише, шапрати за шарице, тесчаре, поумис, мотори)		ТРИСТЕР
	ТОРБЕ (квалитетне платилене и кожане торбе, рачици)		ТЕШТЕ СА РОБОМ СА "БУЉИКАСА"		АУТОДРОМ
	РИБОЛОВАЧКИ ПРИБОР И КУЉНИ БУЉИМЦИ				ПЕЊУРКА
	ТЕХНИЧКА РОБА (шпорети, машинице за печење и за суровице, повоши гуње за аутомобили)				

Фотографије

Слика 1. Накупци откупљују стоку

Слика 2. Печењаре, роштиљи, ђунци, чесме

Слика 3. Корпе за веш, хлеб и цвеће, дрвене столице, “троношке”

Слика 4. Пешкира, прекривачи, столњаци и кухињске крпе

Слика 5. Играчке за децу

Слика 6. Расходована војничка опрема и половна одећа

Слика 7. Ражњеви с печењем и купус у земљаним лонцима

Слика 8. Певачице и певачи на „радном месту“

Слика 9. Вечерња панорама вашара

Слика 10. Горан Савић и Бранка Нађ на „зиду смрти“

Драган Тодоровић

ПИРОТСКИ ВАШАР

Резиме

Сврстани у ред годишњих обичаја, *вашари* или *панађури* одређују се као *периодична окупљања становништва у оквирима локалних или ширих граница*, обично у нерадне дане посвећене свецима из верског календара. Испочетка примарно *економску*, у међувремену су прошириле *друштвена* и *забавна* функција, до мере да забавна односи превагу у садашњици. Вашари су доносили корист свима: занатлије су продавале робу на велико, становништво је куповало јевтиније, а општине су кроз таксе убирале додатне приходе. Речју, представљали су *прва надрегионална тржишта* у српској држави.

Пирот је у деветнаестом веку био један од центара трговине на Балкану, а одржавање пиротског панађура усталило се око црквеног празника Велике Госпојине осамдесетих година деветнаестог века на вашаришту званом „Барје“. Према учесталости, временском трајању, броју сталних излагача и посетилаца чији број прелази неколико хиљада, чувена народна светковина у Пироту и данас спада у највеће манифестације тог типа у Србији. Уз осврт на богату историјску и публицистичку грађу о пиротском панађуру, у раду се детаљно описује атмосфера са ливада поред обилазнице око Пирота из 2012. године, изводе закључци о функцијама пиротске вашарске смотре у данашњици и разматрају перспективе вашарског трговања у будућности.

Кључне речи: југоисточна Србија, Пирот, вашар, економска, друштвена и забавна функција вашара, бувљак под отвореним небом, прекогранична трговинска и културна сарадња.

PIROT FAIR

Summary

Classified into the category of annual events, *fairs* are defined as *periodical gatherings of population within local or wider borders*, usually on non-working days dedicated to saints from the religious calendar. At first primarily *economic* function has meanwhile been expanded by *social* and *entertaining* functions, up to the point of the entertaining function being the most dominant today. Fairs brought benefit to all: craftspeople sold their products well, population bought it more cheaply, and municipalities collected extra profit from taxes. Namely, they represented the *first superregional markets* in the Serbian state.

In the 19th century, Pirot was one of the trading centers in the Balkans, and the Pirot fair was normally held around the church holiday of the Assumption of Mary since the 1880s at the fairground called “Barje”. According to the attendance, duration, and the number of permanent vendors and visitors which amounts to several thousand, this famous festivity in Pirot is still one of the largest manifestations of its kind in Serbia. With an overview of rich historical and publication material on the Pirot fair, the paper describes in detail the atmosphere from the meadows surrounding Pirot in 2012, draws conclusion on the function of the Pirot fair today, and discusses the prospects of trade in fairs in the future.

Key Words: southeastern Serbia, Pirot, fair, economic, social, and entertaining function of fairs, flea market under the open sky, cross-border trading and cultural cooperation.

УДК 061.4:394.6(497.11 Димитровград)

Јасмина Петровић
Универзитет у Нишу, Филозофски факултет

Зоран М. Јовановић
Универзитет у Приштини са привременим седиштем у К. Митровици,
Филозофски факултет

САЈАМ АГРОБИОДИВЕРЗИТЕТА У ДИМИТРОВГРАДУ – ИЗМЕЂУ ТРАДИЦИОНАЛНОГ И МОДЕРНОГ НАРОДНОГ ОКУПЉАЊА*

Уводна реч

„Многима је познато осећање утапања сопственог *ја* у мноштвено *ми*. Толико пута је виђено и слушано о државним и националним свечаностима и прославама, комеморацијама и масовним молитвиштима, спортским и музичким спектаклима, политичким скуповима за и против, сајмиштима и вашариштима [...] где се састајао *свет, народ, људи*. Дакле, све је у функцији бројности, јавности, временске и просторне згуснутости: размена информација и добара, разоноде, доношења судбоносних одлука у колективном сједињавању и раздвајању, емотивна узаврелост. Посматрач се задовољава јасном и импресивном сликом таквих сцена или се изгуби у мноштву лица и догађаја. Тумачу остаје ни мало једноставан пут уласка у зону појавности мноштва, односно њених уситњених ‘кристала’ (Лукић-Крстановић 1997, 111).”

Ако је судећи према Аталијевој тврдњи да једно друштво „треба да научимо да [...] оцењујемо према његовим букама, према његовој уметности и светковинама, више него према његовим статистикама“ (2007, 7), истраживања народних окупљања у виду сабора, вашара,

* Припремљено у оквиру пројекта *Одрживост идентитета Срба и националних мањина у пограничним општинама источне и југоисточне Србије (179013)*, који се изводи на Универзитету у Нишу – Машински факултет, а финансира га Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС.

панађура или пак сајмова јесте добар начин да спознамо његове важне одреднице. Стога треба нагласити да се, када је о вашарима реч, ради о веома старим обичајима народног окупљања у Србији, који су, упркос претрпљеним променама у форми, ипак преживели. Другачије речено, иако су попримали измењену форму након Другог светског рата, када су „многи стари обичаји замењивани новим, али углавном по истој матрици“ (Бижић-Омчикус 2007, 8), односно по идентичном „механичком моделу“ (Ковачевић, 1978), они постоје и данас. Опстали су, између осталог, „да би задовољили исконску потребу народа за празновањем и светковањем“ (Бижић-Омчикус 2007, 8).

Као веома стари народни обичаји који су одолели искушењима свих историјских прилика и неприлика, народне светковине, ма у којој форми биле организоване, део су јавног друштвеног живота. Та специфична форма јавности испољавана на светковинама укључивала је религиозну и привредну компоненту, али и друштвено-регулаторну функцију у очувању традиционалног друштва.

У раним етнографским студијама и белешкама о саборима и вашарима они се помињу пре свега као народни зборови у чијој је позадини благодан, дакле дан када се слави име великог свеца, заштитника локалног становништва, при чему се организује народни скуп. Празновање се збива најчешће у близини манастира, црква или на каквом „опшчем“ месту. Описи таквих пригода садрже мноштво детаља који упућују на многоструку социјалну функцију народног окупљања, при чему се прави разлика између сеоских заветина, „преслава“, с једне стране, и вашара и панађура, с друге стране (видети: Милојевић 1869, 106-113).

И Вук Караџић у својој књизи *Живот и обичаји народа српскога* истиче да се у манастире одлази због причеста о посту или о друге благодане на сајам. Тада се крај манастира окупља народни збор: „код гдјекојих манастира (кад је лијепо време) скупи се о Благовјестима, о Цвијетима, о Преображењу и о Госпођама, по неколико хиљаде сабора. Ту продају трговци различну робу, крчмари крчме вино, ракију и јабуковачу; месари пеку јагањце, овце, козе и свиње те продају месо; ту гледају момци дјевојака [...]; ту се састају кумови, пријатељи и познаници и договарају се о свачему“ (Стефановић Караџић 1867, 86).

Када је реч о вашарима и панађурима, и у прилозима новијег датума, па и текстовима у којима се посебно не расправља о њиховом пореклу, истиче се њихова уска повезаност са религијским окупљањима народа (Pavković 1970, 97).

Изванредно богат приказ социјалног комуницирања који нуде вашари и панађури, виђен очима проучаваоца народног живота, подесна су прилика за спознају особености друштвеног живота једнога народа. Детаљни описи вашарских надметања са фаталним исходима или, пак, женских тужбалица, каткад дотичу тачке у којима могу започети озбиљна културолошка и социолошка разматрања битних одредница тадашњег друштва.¹ Јер, вашар „[ч]удновата је то ствар! На једном и истом месту: младеж пева и игра, меће из пушака, хрве се, баца камена с рамена, утркује, скаче, баца мотке с рамена, вуче се клипка, диже прошца, инати, чупа, и каквих ти још ту чуда нема, једном речју, панађури и вашари, а на другом старице кукају и запевају. Па не само ове, него и по која девојка дође разбере о својој сестри коју није видила за девет и више година: ако јој је хрђаво стање или ко у роду умро па ма он био као маково зрно, окупи, тужити и нарицати“ (Милојевић 1869 ,112).

Светковине, попут сабора и вашара, биле су најпре једна од ретких институција непосредног политичког комуницирања између владара и народа, као и прилика да се поданицима саопште важне одлуке (попут оних о организовању буна и устанака, пореским олакшицама или пак новим дажбинама). У потоњем периоду биле су прилика да се упути порука о пожељном идеолошком моделу народног

¹ Аутору текста није промакло, на пример, да уочи бриљантне описе природе и садржине комуницирања између женских посетилаца вашара који представљају важну грађу за проучавање социјалних неједнакости, у поменутом случају, у области родних односа. Тако, Милојевић у свом опису тужбања и јадања старица и млађих жена које се сусрећу на вашару, такав чин објашњава на следећи начин: „Ох! а како неће тужити и нарицати; како неће јадити и чемерити? кад помисли на своје будуће стање; на јад и чемер; на своје вечно робство и потчињеност, не само мужу своме, него и целој родбини његовој и па и целом мушком свету? Она ће целог света и века бити само подлога и то туђа. [...] Она свог мужа, као и овај њу за време док су млади, целог века не сме звати крштеним именом; [...] Она мора свима наденути имена и тако рећи кум бити, па не само из родбине и племена мужевљевог: него и из целог комшилука и сокака; јер није достојна да јих зове крштеним именом? Целог свог века, она скине свој гуњић или горњу хаљину, савије је, метне под главу; зубуном се покрпје; па тако спава, док се мушко по кревету башари. Она је и куварица и чуварица и творац свега што треба. Сама одева, обува и опасује свога мужа, појасом, кошуљом, чарапама, гуњићем и шта ти ту нема. Рани га јелима свима која сама готови; служи га и двори и за све то награђена је тим: што с мужем најтеже послове, осим својих, мора да свршава. За све је то награђена тим: што и кад на њиву иде, показује мужу своме пут идући пешке, и носећи на леђи колевку с дететом, на рукама јела у лонцима, а у рукама вретено и преслицу на којој преде, док њен муж пушећи и јашући на коњу за њом размишљава о разним стварима, ваљда највише о тим, како је својој жени и сувише попустио дизгине, што је у своје бисаге на коњу метнуо леб, те тиме отеретио коња више, а олакшао својој жени“ (Милојевић 1869, 112, 113).

бивствовања. Са развојем других механизма политичког комуницирања, транспарентна политичка улога светковина у општењу власти са народом потиснута је у други план. Ипак, сабори и вашари су остали прилика да се кроз скривена значења пошаље и по која идеолошка порука, те су поменуте манифестације, упркос модификацијама, сачувале и трагове политички и етички усмеравајуће улоге.

Поред поменуте функције, значајно је размотрити и улогу светковина у стварању симболичке представе о заједништву – било оно преваходно етничко, регионално, културно или, једноставно, осећање утапања индивидуе у масу. У дужим периодима, понекад мереним вековима, као у случају отоманске владавине над Србијом, народни сабори сваке врсте имали су важну улогу очувања духа слободе и националне самосвести (Срећковић и Антић 2007, 4, 5).

Поменута околност, као и распрострањеност народних светковина, њихова укорененост у наслеђу и популарност, допринела је да се овај феномен у значајном броју етнoлошких истраживања тумачи и као важно културно и идентитетско обележје, односно као вид очувања културне баштине (нпр. Антонић 1994, 165-180 према: Лукић-Крстановић 1997, 114). Неки аутори, пак, критикујући такво становиште наслућују и могућност да се иде другим правцем у истраживању народних окупљања, будући да схема „[д]оживљај – догађај – систем у проучавању јавних скупова указују да не постоји увек смисао везе између понашања и осећања појединца и чињенице да је он део великог колектива скупа. На једној страни је јавно плакатирање симбола ка јасном сврставању, а на другој страни егзистенцијални искуствени праг“ (Лукић-Крстановић 1997, 119). Такво померање тежишта у проучавању народних светковина актуелизује потребу редефинисања односа на релацији савременост – традиција (исто), нарочито када је реч о светковинама у савременом социјалном контексту.

Ипак, основна функција првих организованих народних окупљања на вашарима, панађурима и сајмовима, сасвим неспорно јесте привредна. О томе сведочи и етимологија речи „вашар“ и „панађур“. Вашаром (*vásár*, мађар.) којом је у мађарском језику означаван пазар, сајам. Прецизније речено, под тим подразумевани су делатност као и простор на којем се она обавља. У истом језику појмом „вашар“ означавана је погодба, то јест посао (Карацић 1898, 502). Са сличним значењем је и реч грчког порекла „панађур“ (*πανήγυρις*, гр.), која се употребљава као синоним за реч „вашар“ (Срећковић и Антић

2007, 4; уп. Ђирковић 1999, 488, 489).² У условима доминације занатске производње на подручју средњовековне Србије роба је до корисника имала нешто другачији пут у односу на период након индустријализације. Робно-новчана размена производа обављана је углавном на за то нарочито намењеним местима. У градовима су то били тргови на којима се пазарила различита робе. У неким местима су с времена на време организовани и панађури – пригода на којој се трговало земљорадничким производима за потребе околног становништва (Pavković 1970, 97), при чему је владар одлучивао о ингеренцијама над панађуром у корист властеле или, пак, манастира, који су каткад добијали привилегију да први продају сопствене производе (Pavković 1970, 97).

И неколико векова касније, током 19. века, снабдевање локалног живља се одвијало на панађурима, с тим што је њихово организовање и економска улога и правно институционализовано. Наиме, препознајући њихов привредни значај, власт је 1839. године, издала Уредбу о увођењу панађура у свим већим окрузима Србије (Гргић 2007, 27; Павковић 1970, 98). Но, како Никола Павковић извештава, детаљно наводећи изворе, да се током друге половине истога столећа, у званичним извештајима о панађурима и вашарима, појављује белешка о томе, да ове пригоде све мање бивају место и прилика у којој је примарно снабдевање народа основним потрепштинама, већ постају места интензивног друштвеног живота, неретко и прилика за провод и опијање (видети и: Лукић-Крстановић 2006, 779-806).

У недостатку историјских, етнографских и других извора који би упућивали на детеље из историјата сајмова и панађура у димитровградском крају, наводимо мноштво релевантних информација дато у опису пиротског панађура чувеног путописца и антропогеографа Феликса Каница, који доноси и важне податке о улози и значају сајмова на Балкану током 19. века:

„Док балканске земље нису биле повезане железничком мрежом и док развој њихових градова није био подстицан изградњом бољих сувоземних и водених путева, крупну улогу у тим земљама имали су поједини велики сајмови. Пиротски панађур је био нарочито чувен због значајног промета ћилимова, али није за потцењивање била ни мануфактурна, грнчарска и колонијална роба. Истина, ове последње робе

² Интересантан податак је да у неким балканским земљама постоје топоними (пазариште, панађуриште) који сведоче о местима на којима је некада организован вашар или пазар/панађур (Срећковић и Антић 2007, 4).

било је у још већим количинама на панађурима у Узунцову и Ески-Цуми (Трговишту); само за овај последњи су аустријски пароброди 1874. превезли до Рушчука више од 500000 kg робе. Разуме се, панађур је за сваки град у коме се одржавао представљао највећи догађај године. Већ много пре 18. августа, кад је он у Пироту почињао, владала је велика живост [...], јер требало је од дасака саградити читав провизорни град са правилним улицама и локалитетима често знатне ширине и дубине, који ће живети три недеље. Назива фирми ту није било, као ни у сталним турским чаршијама, али су се продавци ипак груписали по еснафима и сваки посетилац је лако налазио оно што му треба. И док код нас готово свако село има свог дућаницу, а торбари траже и налазе своје купце и у највишим алпским колибама, на Оријенту су потрошачи у том погледу у много горем положају. Кафу, шећер, дуван, петролеј, со, свеће, сапун и стотину других ситних ствари сељак купује у граду, а ако му је село далеко од града, онда једном годишње на панађуру. [...] Овде није изложено само оно што је нужно већ су још нападније истакнути предмети луксуза: огледала и огледалца, перле и траке, лажни сјајни накит итд. Продавци су већином шпански Јевреји, који се не плаше дугог пута од Ниша, Софије и Пловдива (1983, 211, 212).“

Сајамски догађај, посматран и описан у наставку текста, веома се разликује од слике панађура који је са мноштвом детаља описао Каниц. Разликује се не само по асортиману робе и привредном значају који има локалну средину и шири регион, него и по структури, форми, сврси. Јер, нити су произвођачи из најудаљенијих крајева преко трговаца који послују у региону доносили најразноврснију робу³ која треба да задовољи већи део годишњих потреба локалног становништва, нити је сајам трајао три седмице и био кључни медиј робно-новчаног промета, као што није ни изазвао огромно интересовање. Другим речима, присуствовали смо догађају у чијим се тек појединим елементима препознаје његова веза са традицијом сајамских сусретања на балканском простору.

³ Подсетимо, Каниц уз домаће производе локалних занатлија, помиње изложену најразличитију робу произведену у познатим произвођачким центрима (од калајџијске робе и абацијских производа из Приштине, Скопља и других удаљених места, преко гвозђарских производа из Аустрије и Мађарске, до швајцарских сатова и fine текстилне, стакларске, папирне и друге галантерије која је стизала на панађур „преко бугарских посредника у Бечу, Лајпцигу, Марсеју, Лондону, Манчестеру итд., из Лома, Рушчука, Солуна и Цариграда“ (1983, 213).

**Регионални сајам балканског агробидиверзитета
и сеоског наслеђа у Димитровграду**

Ускоро ће протећи деценија како општина Димитровград организује *Регионални сајам балканског агробидиверзитета и сеоског наслеђа*, овога пута заједно са општинском туристичком организацијом, удружењима грађана и привредним удружењима.⁴ Догађај се збива поводом Дана општине 21. септембра. Реч је о дану, када се, према верском календару, обележава рођење Богородице, у народу познат као Мала Госпојина. У старијим етнографским студијама у којима се представља народни живот у Србији, описан је као релативно учестали дан за народно саборовање (Стефановић Карацић 1867, 86; Милићевић 1867, 33). Према са верском празником у позадини, догађај који смо пратили има искључиво световни карактер, односно на појавном плану лишен је религиозних садржаја.

О карактеру манифестације говори и садржина позива упућеног гостима сајма где се наводи да она „представља увод у обележавање Европског дана агробидиверзитета и има за циљ да промовише рурално наслеђе Балкана – традиционалне занате и јела, игре, песму и музику, као и балканске аутохтоне расе домаћих животиња и истакне њихов научни, економски и еколошки значај за савремени развој села, као и да подстакне прекограничну сарадњу на плану очувања агробидиверзитета и сеоског наслеђа“. Из наведеног лако је уочити да је догађај осмишљен тако да превазиђе границе светковине локалног карактера с уобичајеним сајамским садржајима. Прекогранично повезивање, као и обележавање дана агробидиверзитета које слави заједница европских народа, уз наглашавање научне и еколошке димензије скупа, сугерише о другачијим амбицијама организатора од оне која би се дала дефинисати као репетитивно чување традиције једног народног окупљања. Реч је о модерно осмишљеном концепту народног окупљања који све сегменте догађаја смешта у нови контекст с тежњом да „употреби“ локалне културне, туристичке и привредне потенцијале ради регионалне промоције етнокултуролошких потенцијала.

И у тренутном контексту није сувишно указати на све присутнији концепт „етноманије“, као својеврсне потраге за идентитетом који у условима ширења глобалног друштва

⁴ У позиву за госте у белешци о организаторима сајма записано је да га организују Општина Димитровград, Удружење „Natura Balkanika“, Туристичка организација Димитровград, Удружење за развој органске производње „Биобалкан“, Удружење „Одгајивачи старих раса Србије“, Одгајивачка организација „Стадо“.

припадницима малих локалних заједница треба да омогући прихватљиве оквире за самоидентификацију и представљање у ширем контексту. Наиме, већ су неки тумачи образаца у склопу којих се чита традиција и тумачи оквир идентитета препознали „етно кључ“ као пожељан модел опстанка локалних култура. Љиљана Гавриловић, на пример, наглашава да је „префикс „етно-“ [...] током последње две деценије нагло ушао у моду. „Етно-“ (музика, храна, одећа, архитектура – било шта чему је могуће додати префикс) актуелан је у читавом свету“ (2008, 135), тумачећи га као одговор на реално постојећу тражњу, али и као идеју о очувању материјалних и нематеријалних трагова локалних култура у условима притиска глобализације на мале локалне заједнице (исто, 136). Истовремено се, с једне стране одвија процес културне и социјалне хомогенизације глобалног карактера, и, с друге стране, инсистирање на афирмацији елемената локалне културне традиције. Перцепција, стварање и конзумирање културе тако обитива у сталној напетости између локалног и глобалног. Отуда у социолошкој теорији и теорији других наука које се баве идентитетским структурама у условима глобалног друштва и појам „глокално“, који оличава један од могућих исхода глобализације (о употреби појма видети нпр.: Гајић 2009, 121-123; о њеним последицама по склоп идентитетске структуре, такође: Гајић 2009, 127-130). Према суду истраживача и посматрани догађај могуће је сврстати у феномен који представља пример светковине „оденуте“ у нови модел сусретања и преплитања глобалних и локалних културних образаца.

Поглед уназад: да ли је било правог вашара у крају?

Иако се у Димитровграду 21 септембар помиње као „вашарски дан“, тај дан, према ставу локалног живља, међу њима није „ухватио пелцер“. Неколико година уназад, пре утврђивања нове форме народног окупљања у виду регионалног сајма агробiodиверзитета, покушаји организовања „класичног“ вашара нису уродили плодом, јер се „народ није одазивао у нарочитом обиму“, чиме је будућност таквог саборовања доведена у питање. Чини се да постоји више повода за речено, но коначна „дијагноза“ изискивала би шире етнолошко и социолошко истраживање, стога се и уздржавамо од шире расправе.

Ипак, времешни житељи димитровградског краја памте сабор и вашар који је у димитровградском крају био о другом бладану. Одржаван је до осамдесетих година прошлога века у Жељуши, месту крај Димитровграда. Светковина се славила сваке године у петак тзв. Светле седмице – прве недеље након Ускрса, „код Срба познатог и као *Живоносни источник* а слави се у част Богородице (Мирковић 1961,

210). У источним крајевима Србије је познат као 'Благи петак' (Недељковић 1990, 26, 28). Мештани Димитровграда и околине о Благом петку говоре као 'о празнику када је у селу организован велики сабор, с многобројним гостима (и рођацима) из околних села, Димитровграда, Пирота, Ниша и Софије. Више оркестара из села и Димитровграда забављали су сабораше. Посебна атракција биле су окићене кочије 'фајтони', специјално за ту прилику изнајмљиване у Пироту, које су довозиле угледне госте из Пирота, као и оне из Бугарске, дочекане на станици у Димитровграду“ (Петровић и Јовановић 2012а, 253). О прослави Благог петка мештани су испричали и следеће:

„А онда се славио и Благи петак, први петак после Ускрса. Какав вашар је био доле. Први пут воз дошо и стао ту где је рампа, а људи бежали од воза. А људи одакле нису долазили. Па Пироћанци, па грнчарија, па прстењаре. Вашар у правом смислу. Толико много света је било да не могу да Вам кажем. Девојке излазе и гледају [...] То је била гужва, доле поред реке у лугат, куде се неје излазило. И гости свако је имао (из разговора са Катарином Ивановом, видети у: Петровић и Јовановић 2012б).“

Сајам агробидиверзитета данас

Сајам се одржава пуних девет година – дакле од 2004. године, када је организован под поменутиим називом. Испрва је био ситуиран у средишту Димитровграда, прецизније, у близини пијачног и спортског комплекса. Последње две године догађај је пресељен крај Смиловских језера која се налазе у атару села Радејна, Смиловци и Пртопопинци, десетак километара североисточно од Димитровграда и неколико километара од границе са Бугарском. Општинска управа је уложила труд да обезбеди пристојан простор на којем ће догађај бити уприличен. Реч је о неколико квадратних километара, на ледини у близини вештачких језера Сават 1 и Сават 2, у лепом природном крајолику. Дакле, довољан простор за излагаче, промотере и продавце пољопривредних производа и аутохтоних раса домаћих животиња, али и остале обавезне и необавезне активности које сајам подразумева.

До места где се сајам одвија стиже се локалним асфалтним путем који води од општинског центра ка селу Смиловци, са кога се, да би се стигло до одредишта, мора наставити око 2 км земљаним путем до поменутих језера. Домаћини су се потрудили да јасно обележе место за скретање које води од регионалног пута ка месту предвиђеном за сајам.

Од трајне инфраструктуре на сајамском простору постоји једино невелика зграда са нужним просторијама за хипорехабилитациони центар за децу са тешкоћама у развоју⁵. У близини је још једно здање – реч је о напуштеном објекту земљорадничке задруге „Сточар“, која је у стечају и не користи више властите инфраструктурне потенцијале⁶.

Испред тог здања је постављена монтажна бина, видно обележена заставама Србије, Бугарске и Европске уније, са које је званично тачно у 12 и 30 сати, отворен сајам као и трећи део манифестације – *Интеркултурални музички фестивал*. Прва два су одржана у Ковачинцима и Самокову током претходних месеци.⁷ Реч је о смотри пре свега традиционалне балканске музике локалног поднебља, која има претензију да постане препознатљив културни догађај у скорој будућности. Неколико сати се паралелно са сајмом одвијао културно-уметнички програм, који је привукао пажњу готово свих посетилаца. Извођена је традиционална народна музика, из југоисточне Србије и западне Бугарске, на народним инструментима типичним за тај део региона: кавалу, гајдама и гочу. Пастирске и сеоске игре из поменутог дела Балкана изводиле су различите фолклорне групе, пре свих оне из поменутих места. Уметници су наступили одевени у традиционалну народну ношњу, о чијим специфичностима нас је информисала једна од учесница програма (сл. 1 и 2).

Иначе, како нам је објашњено, циљ поменутог Фестивала је јачање културне сарадње становништва Србије и Бугарске из пограничног појаса, као и подршка у оснаживању туристичке понуде и економске сарадње између општина Димитровград, Самоков и Ковачевци (које су реализатори и овог дела активности у оквиру пројекта прекограничне сарадње). Реч је о пројекту „Мрежа за промоцију и туристичку експлоатацију културног и природног наслеђа“, у организацији поменутих општина, финансираном од Европске уније у склопу програма Бугарска-Србија ИПА програма прекограничне сарадње, с циљем да се кроз заједничке активности

⁵ О наведеном Центру сазнали смо руковођени знатижељом да установимо природу усамљеног здања. Додатно нас је мотивисала чињеница да су неки учесници сајма током његовог трајања одлазили до те зграде. Сазнали смо да објект нема никакве везе са сајмом, већ да је реч о установи оформљеној за потребе трогодишњег пројекта у области социјалне заштите који финансира UNICEF. Наиме, поменута организација је подржала формирање Центра за рехабилитацију и социјалну интеграцију деце са менталним инсуфицијенцијама кроз хипотерапију.

⁶ О томе шире видети у: Нешић 2010, 66; Петровић и Јовановић 2012а.

⁷ Реч је о местима која су укључена у пројекат прекограничне сарадње с бугарске стране.

промовишу културни ресурси региона и успостави интензивна веза међу актерима, као основа за прекогранични културни и туристички развој.⁸

Музика извођена непосредно по отварању концерта и званичног означавања почетка сајма је у потпуности закупила пажњу великог броја посетилаца који су се збили око бине да чују и виде извођаче и њихов програм. Цупкање уз музику се није претворило у народно коло, уобичајено за народна окупљања, но, посетиоци су пун сат остали с погледом усмереним ка бини, на којој су се смењивали наступи различитих вокалних и инструменталних састава и фолклорних група. Са видљивим задовољством пратили су програм и богатим аплаузом награђивали актере музичког програма. Иако видно заинтересовани музичком представом, знатан број посетилаца је (и) због хладноће и пре окончања програма кренуо у обилазак пазарног дела сајма.

Поред бине, осталу „приручну“ инфраструктуру сајма чинио је низ монтажних тезги постављених у два реда, „лицем“ окренутих ка језеру Сават 1. Њима прекопута, у низу окренутом у супротном смеру, изложене су домаће животиње, балканске аутохтоне врсте, смештене у, за ту прилику, ограђене просторе намењене појединим излагачима.

У првом, краћем реду, налази се простор риболовачког друштва „Нишава“, наткривен церадом, у коме се над ватрицама крчкају котлићи са рибљом чорбом. Риболовци су преузели и улогу куvara, старајући се о правом тренутку за додавање зачина и јачини ватре, али и о чашици са домаћом ракијом за госте.

Гостима сајма су припремљени приручни сто и клупе, пластични тањира и једноставни есцајг за кушање специјалитета. Све се догађа уз грају и музику са покретних носача звука. Крај сајма за риболовце окончан је проглашењем победника у справљању најкусније рибље чорбе (сл. 3).⁹ Један од процењивача било је и популарно ТВ лице – Јован Мемедовић, водитељ и аутор познате емисије на РТС-у „Сасвим природно“. Актери такмичења, али и други свет који се затекао на сајму радо је пристајао на разговор не само са

⁸ О самом чину отварања Фестивала и информација о поменутом пројекту прекограничне сарадње начињена је и белешка у дневном листу „Данас“ од 24. 09. 2012. стр. 12. Шире о садржини пројекта прекограничне сарадње могуће је видети на сајту www.culturaltourism-ipa.eu/site.

⁹ Са друге стране језера одвијала се слична пригода. И тамо су локални риболовци припремали рибљу чорбу, али су због неслагања са политком риболовачког друштва одлучили да угођај организују подале од места где се све догађа. Крај тих риболоваца су и ловци који поред такмичења у гађању глинених голубова, справљају и гулаш од дивљачи.

поменути водитељем, него и са његовим колегама, који су дошли да забележе догађај с одговарајућом техником.

Други, рекло би се главни низ излагача, на својим тезгама нуди разноврсне производе. Пољопривредна и етно-газдинства такође имају своју робу, истовремено рекламирајући и туристичку понуду. Присутни су производи из локалне грнчарске радње, али и они чији су власници потегли пут од чувеног по грнчарији села Злакусе у подножју Златибора. Нижу се понуде домаћих ракија свакојаке врсте: од шљивовице која је локални бренд, преко њених разних комбинација са лековитим биљем (клеком, линцуром, разним травама, као и горким ароматичним биљем), до ракија од дивљих крушака и дуње. Упонути је био и мед од нектара у варијантама са ливадских и багремових паша (сл. 4 и 5).

Поред домаће „мученице“ и меда место је добила и здраво произведена, тзв. органска храна. Међу њима је и разно зрневље, попут овса, јечма, хељде, пасуља. Ту је и класично поврће са ових простора и зимница приправљена од њега – ајвари и љутенице, фефероне, кисели краставац и слично. Органски узгајан кромпир, парадајз и друго свеже поврће и воће, неизоставно се нашло у понуди. На тезгама се нашла и приправљена домаћа храна за послужење посетиоцима сајма. Разне врсте пита, савијача и гибаница са сиром, бундевом и другим надевима домаће производње. Гости са Златибора нуде посетиоцима чувену пршуту и сланину и питу савијачу. Посетиоци сајма, шетају, разгледају и кушају који комад изложене хране.

Произвођачи су углавном из локалног окружења, димитровградске општине и пиротског округа. Већина дели судбину делатника у овој области, која последњих деценија пролази кроз транзиционе проблеме. Недовољно улагања у пољопривредну производњу у виду мера подршке државе, несигурно тржиште за пласман робе, скупа производња, јесте оно на шта се већина жали. Поједини су се стицајем околности пронашли у области производње хране, јер су остали без посла и прихода. Отуд су били принуђени да искористе капацитете напуштених породичних газдинстава. Једна саговорница нам је испричала о свом искуству у производњи органске хране:

„Ја сам из Доњег Криводола то је Висок. Живим у Димитровграду, али сад, и пошто је фирма отишла у стечај, после 30 година стажа сам се пребацила на пољопривреду. Јесте, мора од нечег да се живи, али сам покушала да се бавим козама, али нема пласман. Од пре три године производим хељду, имам неког човека у Београду коме продајем. Три

године се бавим овим, ја сам економиста по струци, и питање је да ли ћу тиме уопште да се бавим. Јер мени је требало, много да уложим да покренем производњу, али пласман није обезбеђен. Производим хељду, овас, парадајз. Семе много кошта, транспорт [...]. Ти да имаш свој капитал да уложиш, овако, три године у програму и после ништа.“

Поред наведеног, на тезгама су запажено добили место и употребни дрвени предмети ручне израде: авани, дрвене кашике, варјаче разних величина, специјалне кашике за дегустацију меда, оклагје и кухињске даске. Шаренилу понуде допринели су и више декоративни него употребни предмети са фолклорним мотивима, или, пак, украсни плодови биља којима је природа дала коначни естетски облик (попут различитих плодова из породице бундева: лејке и други украсни плодови зелено-жуте и оранж боје).

Они израђени руком, најчешће су са мотивима пиротског ћилима. Осликани зидни тањери, свећњаци, магнети за фрижидере, привесци, кутијице за накит... Све у препознатљивим бојама и дезенима ћилима, скупа са фотографијама досад урађених и пласираних простирки. Рекоше нам да своју ткачку радњу са традиционалним разбојем имају у родном Пироту, и да производе продају не тако често, премда претежно у иностранству и са добром зарадом. Купци су углавном странци, „јер наши људи немају пара“. Пиротски ћилим мањих формата је у понуди на још једном месту (сл. 6).¹⁰

У поменутом низу две необичне тезге. За једном је старији излагач одевен у народну ношњу из златиборског краја. Изјавио је да промовише делотворност производа од природног катрана са вишеструким лековитим дејством. У његовој је близини девојка, одевена у народну ношњу из централне Србије. Дошла је да представи делове народне ношње које по наруџбини производи занатска

¹⁰ Занимљиво је да је и Каниц (1983, 214) у свом опису пиротског панађура из 19. века веома детаљно писао о производњи и продаји пиротских ћилима, констатујући да је реч о производима који по својој лепоти, квалитету и тражености конкуришу најпознатијим азијским производима те врсте. „Од чувених пиротских ћилимова, на панађуру сам видео само понеки примерак; [...] Биле су то већином простије врсте мањих димензија са врло ниским ангро ценама, које су се од оних који су рађени у Пироту разликовале доминантним тамним бојама. [...] Ови последњи рађени од финије вуне, гушће и чвршће ткани, већи и прилично скупи, озбиљно конкуришу азијским производима. Скупочени примерци одређене величине раде се по поруџбини и плаћају се унапред. Код Јеленке Рабаци, најпознатије пиротске ткаље, видео сам један ћилим намењен за салон неког стамболског паше са мустрама рађеним у светлим бојама; према тамошњим приликама његова цена је била фантастично висока – 650 пијастера (130 марака).“

радионица *Завичај* из златиборског села Злакусе. Тик до ње су се сместили плетиље из Димитровграда показујући раскош одевних предмета израђених од беле и смеђе вуне природне боје. Показују лепоту исплетених бодова и комбинације шара на дугачким кардиганима и модерним пончо огртачима. Тврде да су њихови производи далеко квалитетнији од оних из Сирогојна. Објашњавају: реч је о вуни од вишеструко упредених влакана, потом увијених у дебљу нит, која као таква даје топлије и трајније плетиво. Љубазно нуде да покажу све моделе и нуде контакте за заинтересоване купце. У понуди је било и ручним везом украшених одевних предмета, најчешће женских кошуља и туника које неодољиво потсећају на делове народне ношње (сл. 9).

На сајму, изузев производа намењених сточарској производњи у понуди трговачког пара из Београда (разна хемијска средства, алати, звона и сл), готово да није могло да се наиђе на индустријску робу. Једино што је одударало од свеукупног асортимана занатски произведене робе, ручно начињених предмета и пољопривредних производа, јесу кухињски елементи направљени од материјала „конфекцијског типа“ (оплемењене иверице и сл). Смештени су на почетку великог сајамског простора. Изузетак је била и малена тезга са разгледницама и другим ситницама индустријске производње, уобичајених у склопу понуда за туристе у местима широм Србије.

Такмичење у припреми јела

Такмичење у приправљању домаће јаније (овчетине на пари) – назване „манастирска јанија“ или „молитва“, није замишљено нити организовано као истинско надметање. Јело је припремано „од срца“ за све оне који су желели да пробају баш њихов специјалитет.

„Да сте дошли раније па да пробате јанију, такмичила сам се. Појела се све. Сви ме знају, па сврате да се видимо, питамо, ко да попије чашицу, ко да разговара, ко да проба јело (такмичарка из Доњег Криводола).“

Пред крај догађаја лагано је пражњен садржај неколико котлића у којима је приправљано поменуто јело. На једном пункту смо се зауставили да питамо за тајну „боље овчетине него оне справљене на Златибору“, како рече, честитајући кувару, гост из краја познатог по изванредној печеној јагњетини и овчетини. И доиста, господин Игов, расположен да нам пружи информацију, као вишеструки победник у справљању овога јела на другим сајмовима, одаје тајну свог рецепта. Она се састоји у географском пореклу овчетине и у зачину који даје тај,

помало „сакрални“ шмек јелу, а реч је о вези босиљка.¹¹ Господин Игов има своју етно-кућу у Поганову, где сваке године угости неколико десетина уметника који долазе у ликовну колонију крај манастира Поганово. Казао нам је да се туризмом бави већ неколико година и да прихвата организоване групне боравке. Саопштио нам је да својим гостима служи искључиво домаћу храну произведену на имањима у локалном окружењу.

Поред наведеног јела и рибље чорбе у котлићима су се крчкали овчји паприкаши и понека јела којима је тешко одредиво име. Све од домаћих пољопривредних производа, кувано с пуно пажње и са жељом да се конзумира са пријатељима, познаницима и осталим посетиоцима који застану и пожелеле да пробају укус домаће хране (сл. 8).

Забавни садржаји на сајму

На сајму није било рингишпила и електричних аутомобила, игара на срећу и циркуских садржаја, типичних за вашарску пригоду. Иако је организована забава за млађе посетиоце сајма изостала, за већину малишана који су се затекли на том месту посебну атракцију је представљала изложба балканских аутохтоних раса домаћих животиња, које су могли да виде и додирну. Децу је радовала таква могућност, па је испружена ручица која милује неку од љупких животиња, био чест приказ.

За оне мало старије, поред концерта традиционалне музике обезбеђен је и простор импровизоване кафане – наткривене шатре – са десетак столова окружених дрвеним клупама са шездесетак места за седење. Служило се пиће уз скромну понуду са роштиља (пљескавице, ћевапи и кобасице) и „живу“ музику. Певачица изводи народну музику и повремено уступа микрофон колеги клавијатуристи на синтисајзеру. А музика балканска, традиционална народна, али и она популарна често извођена у Србији.

Сумње нема, добро организовани локални кафеџија, без претераног труда у осмишљавању сајамског менија, користио је могућност за зараду, при чему су многе околности помогле. Посећеност кафане је била подстакнута не само чињеницом да је реч о једином угоститељском објекту на сајму него и веома хладним ветровитим

¹¹ Забележили смо рецепт победника и наводимо га уз његово допуштење. По њему, динстани црни и прازی лук треба налити водом и кувати пар сати са овчином. У смесу се додају различити зачини, попут млевене паприке, сувог биљног зачина, пуно першуна и целера. Пред крај кувања у тако припремљено јело треба умешати маслац и додати везу босиљка.

временом које је нагнало посетиоце да потраже заклон између „зидова“ приручне кафане (сл. 7).

Посетиоци готово да попуњавају капацитет импровизоване кафане од раног јутра. Углавном седеју гладни да штогод презалогате, али има и гостију који – сусревши пријатеље и рођаке – одлазе у кафану да се уз разговор почасте чашом пива или каквог другог напитка. Мало је оних који су се нашли под њеним кровом привучени поривом да уживају у музици и пићу. Као да је све у функцији сусрета с другим, од пословног до разговора приватног карактера. По држању појединих видљиво је да се већина под шатром склонила од ветра и хладноће. Већину чине мушкарци. Старосна структура посетиоца је хетерогена, узраста од петнаестак и више година. Млађарија ипак чешће долази до дела где се продаје роштиљ. Пошто је узела свој оброк углавном се потом лагано удаљавала.

Посетиоци сајма

Процена истраживача је да је на Сајму читавог дана било између 1500 и 2000 људи. Добили смо информацију да је то заправо лоша посећеност¹², с образложењем да су за то криви временски услови. Нагло захлађење и велик пад температуре у односу на претходне дане, а нарочито снажан хладни ветар, пристигле посетиоце су терали натраг у топле домове, па су многи, осетивши непријатност оштре локалне климе, напуштали сајмиште након само пола сата разгледања. Социјална структура посетиоца је врло хетерогена. Чињеница да не доминирају пољопривредни произвођачи и занатлије лако је објашњива и околношћу да је и сам догађај својеврсна мешавина жанрова – смотре народног културног стваралаштва, пољопривредног сајма, музичког фестивала и део годишње свечаности – славља дана општине. Стога и не чуди значајно присуство градског света који се не бави пољопривредом, већ људи најразличитијих занимања и слојне припадности.

Узраст посетиоца је такође шаролик. Присутна су деца основношколског узраста, младеж, људи средњег доба и старији. Процена истраживача је да ипак претеже број посетилаца средњих година, дакле, узраста између 30 и 60 година. У највећем броју случајева реч је о мештанима Димитровграда и околине. Запажени су и посетиоци из Пирота, Ниша и из суседне Бугарске. Сајму је присуствовала и званична општинска делегација Драгомана, градоначелник и људи из управе тог бугарског пограничног града, која

¹² Речено нам је да посета сајму била вишеструко већа минулих година.

је са задовољством дегустирала многе производе. У кратком разговору су саопштили да су дошли у узвратну посету као „побратимска општина“. Јер, представници Димитровграда су били код њих у посету само пар месеци раније, и то на прослави дана Општине.

Кратки пригодни интервју који смо направили са неколико десетина посетиоца сајма, са блиц питањем због чега долазе на сајам, уверава нас да економски разлози нису чест повод њиховог присуства. Најчешће забележени одговори одражавају намеру посетиоца да учествују у колективној пригоди и искористе прилику за сусрет са рођацима и пријатељима, за дружење и забаву. Одговори попут: „дошли смо мало да се видимо с људима“, „да се дружимо“, „да видимо шта има“, „да пооратимо и видимо се“, сугеришу да се народни скупови и данас препознају као прилика за одржавање социјалних веза или разоноду. Део испитаника се тога дана нашао на Смиловским језерима и због тога што је желео да пропрати наступ својих блиских чланова породице или пријатеља у склопу културног програма који је приказан на сајму.

Образовни и информативни садржаји на сајму

Као део програма сајамских дешавања организована је настава у природи за ученике димитровградских основних и средњих школа непосредно пре званичног програма којим је отворена манифестација. Одржано им је предавање о Старој планини и аутохтоним расама домаћих животиња у трајању од два школска часа. Ученици су имали прилике да се упознају са неким карактеристикама природе која их окружује и подацима о природном благу Старе планине, при чему је посебну чар представљала могућност да непосредно виде различите јединствене врсте домаћих животиња које се узгајају у региону.

Такође, било је прилике да се заинтересовани посетиоци упуте и у тајне органске производње хране у комуникацији са произвођачима ове врсте производа из Републике Србије и Републике Бугарске, али и да у наставку програма који је одржан другог дана сајма, пођу у посету фармама које узгајају аутохтоне расе на простору Забрђа и Висока. Домаћини су били искусни произвођачи са фарме „Равна шума“ и пољопривредног газдинства „Васов“ из Пртопинаца; фарме „Милина Органик“ и пољопривредног газдинства „Николић“ из Смиловаца, те фарме породице Николов из Изатоваца. Треба истаћи да је реч о угледним фармама и пољопривредним газдинствима са осведоченим искуством и потребним знањима у производњи органске хране и узгајању аутохтоних раса домаћих животиња, чији су актери могли

пружити компетентне информације о релативно новој делатности успостављеној у склопу пољопривредног сектора у Србији.

Изложба балканских аутохтоних раса домаћих животиња

На невеликом сајамском простору резервисаном за узгајиваче аутохтоних врста домаћих животиња, нашле су се мање или више атрактивне расе: брдски коњ, балкански магарац, буша, биволица, мангулица, разне врсте оваца (моравка, ресавка, каракачанска, пиротска, сврљишка, кривовирска, бардока), балканска и домаћа бела коза, сврљишка кокош и домаћи пастирски пси. Из разговора са једним од узгајивача сазнајемо да се стока на сајму само излаже. Наиме, продаја се одвија касније пошто заинтересовани виде производе и потом потраже произвођача. Поједини учесници сајма нису задовољни политиком манифестације, тврдећи да је потребно да се она претвори у велики народни вашар који би уродио економским ефектима. Начин на који је она данас организована условљава да манифестација задржава више изложбени карактер локалног типа, и као таква не доноси интерес за произвођаче.

„Ово је пре свега локално, треба то мало другачије да иде. Књажевац, Зајчар, Сврљиг, Димитровград, па да се направи реклама, као мало направи вашар. Ово за себе нема сврхе. Било је људи, али то су људи који се срећу на пољопривредним сајмовима. Било је у Темској храна, било је овде, али то треба окренути мало више споља, да има ефекта, а то је лако. Овде се сви знају међусобно, сви овде циркулишу, то је ипак шести круг. Ево ово је већ трећа година. Требало би да то буде масовније. Додуше и време је мало хладно, али нисам задовољан. Ја стално критикујем ове из општине. Из Пирота и ове овде. Ипак треба да се ово регионализује, да се мало прошири. То треба да се, пре једно десетак дана, пре овог дана, да се мало врти, да се мало чује и у Књажевцу, Зајечару и у Нишу. Јер има људи који имају мало оно локалног, носталгија их вуче, и онда то иде и то има ефекта, и економског и другог. Овако је ипак слабо. Јер ја сам пре две године водио Пироћанце у Мрчајевцима на Купусијаду. А у Мрчајевцима је с једне стране Чачак, Крагујевац и Краљево. Сјатио се био народ и онда има ефекта, прода се нешто, има нешто, осети се. А ово је ипак мало, локално. Треба проширати. Да би се народ и мало задржао, јер када нема економског интереса, нема ни ефекта. Дођу људи, прођу, виде и иду. Ја сам из Шумадије, а у Пироту сам и тако пратим мало. Овде народ затворен, немају ширину. Ја стално причам, треба то да се оде, да се растроше паре.“
Драган Симовић, инг. агрономије (сл. 10).

О „великом платну“ сајамског колажа

Ни вашар, ни панађур, ни класични „салонски“ сајам пољопривредних производа ни културни фестивал, нити сајам туристичке понуде, већ све то заједно чинило је хибридну структуру описаног догађаја. Унеколико измењених функција, садржаји посматраног догађаја наводе на закључак да је некадашња примарна сврха сајамског окупљања – његова економска димензија – премда присутна, ипак потиснута у други план. Разлози се могу тражити у промењеним привредним околностима, између осталог и у развијеним трговинским мрежама које становништву нуде бројне могућности за размену добара. Локално становништво димитровградског краја осим стандардизованих видова трговачких услуга у могућности је да користи и предности живота у пограничју и прекограничне трговине. Стога су организатори настојали да сајамске сусрете обогате различитим информативним садржајима, наместо наглашавања привредне димензије догађаја у чијој основи се налази искључиво трговинска размена. Садржаји су функцији истицања регионалног и културног идентитета становништва и развијања еколошке свести о предностима географских и туристичких потенцијала микрорегиона. Истовремено су протумачени и као прилика за покретање социјалног потенцијала који се налази у основи овог вида масовног народног окупљања са сврхом повезивања људи у области туризма и пољопривредне производње. На такав суд наводи и чињеница да су учесници сајма, пре свега они који су се нашли у улози излагача, у комуникацији са истраживачем претежно користили говор „ми“ уместо говора „ја“, при чему су често програмски истицани потенцијали, лепота краја, културне особености и предности подручја у коме живе. Следио би љубазан позив да их посетимо и боље упознамо.

Видљива је, али и истицана друштвена димензија сајамског окупљања, као повод да се на трен предахне од свакодневице и обнове нити социјалног комуницирања, потиснутог донекле и због прелаза са традиционалног на другачији начин живота, оптерећен тегобом обезбеђивања егзистенције у нестабилном економском и привредном окружењу, када се масовни збор поима као прилика за регенерацију социјалних веза. У том смислу, налази истраживања сагласни су са закључцима других истраживача о наглашеној социјалној димензији сајмова (нпр. Павковић 1972, 101).

О социјално-интегративном аспекту сајма која потиче од сакралне димензије колективног обележавања светковине која се празнује нема ни трага. Дакле, без обзира на верски празник који се

налази у позадини описаног народног окупљања, у случају посматраног сајма може се констатовати апсолутна десакрализација.

Домети саме манифестације у неким аспектима остају пре свега локални, нарочито када је реч о доминацији излагача из непосредног окружења. Међутим, чињеница да су амбиције организатора усмерене да окупљање поприми регионални карактер, као и да су у ту сврху активирани сви расположиви механизми, укључујући и неке видове прекограничне сарадње и анимирање учесника из централне Србије, оставља простор за закључак да би оно могло постати препознатљиво у ширем окружењу. Такве намере, уз латентне политичке поруке видљиве су, између осталог, и у обележавању бине заставама Србије, Бугарске и Европске уније, са којих је изведен музички програм. Јачање идеје о интензивној прекограничној сарадњи, међунационалном уважавању и окренутости ка европској будућности и афирмисање одредница традиционалног локалног и регионалног етно-културног наслеђа чини доминантни семантички подтекст скупа. Стога закључујемо да се у структури сајамског догађаја преплићу традиционално и модерно, глобално и локално.

Литература

- Atali, Žak. *Buka. Ogled o političkoj ekonomiji muzike*. Beograd: Knjižara Krug, Čigoja štampa, 2007.
- Бижих-Омчикус, Весна. *Сабори у Србији*. Београд: Истраживачко-издавачки центар ДС, 2007.
- Бугарска-Србија ИПА програм прекограничне сарадње. Доступно на: www.culturaltourism-ipa.eu/site.
- Гавриловић, Љиљана. „Етно-куће: у потрази за идентитетом.“ *Музеји* 1 број 1 (2008): 135-146.
- Гајић, Александар Саша. „Глобализација културе и идентитет – о једној локалној заблуди.“ *Српска политичка мисао* 1 (2009): 117-130.
- Гргић, Љиљана. „Шабачки вашар.“ *Земља и људи* 57 (2007): 27-34. Доступно на: <http://www.sgd.org.rs/publikacije/zemlja%20i%20judi/57/2007%20-%20Ljiljana%20Grcic%20-%20Sabacki%20vasar.pdf>
- Каниц, Феликс. *Србија. Земља и становништво. Од римског доба до краја XIX века*. Београд: Српска књижевна задруга, 1989.
- Ковачевић, Иван. „Традиција и иновација годишњих сајмова.“ *Новопазарски зборник* 2 (1978): 127–133.
- Лукић-Крстановић Мирослава. *Fenomen masovnih okupljanja u teorijskom diskursu. Glasnik etnografskog instituta SANU*, 1997(46): 111-121.
- Лукић-Крстановић, Мирослава. „Приватни живот на јавној сцени светковина.“ *У Приватни живот код Срба у деветнаестом веку: од краја осамнаестог века до почетка Првог светског рата*, приредили А. Столић и Н. Макуљевић, 779-806. Београд: Слио, 2006.
- Милићевић, Милан Ђ. *Живот Срба сељака*, Београд: Књажеско српска књигопечатња, 1867. Доступно на: <http://digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/index/string:%D0%9C%D0%98>

- %D0%9B%D0%98%D0%8B%D0%95%D0%92%D0%98%D0%8B%2C+
%D0%9C%D0%B8%D0%BB%D0%B0%D0%BD+%D0%82./tags:author
- Милојевић, Милош С. *Песме и обичаји укупног народа србског. Прва књига: Обредне песме*. Београд: Државна штампарија, 1869.
- Мирковић, Лазар. *Хеортологија или историјски развитак и богослужење празника Православне источне цркве*. Београд: Свети архијерејски синод Српске православне цркве, 1961.
- Недељковић, Миле. „Заветине; Заветни дани.“ У *Годишњи обичаји у Срба*, 89-92. Београд: Вук Караџић, 1990.
- Nešić, Bratimir. *Generatori otpada i загађивачи јужне и југоисточне Србије*. Niš: Centar za razvoj civilnog društva *Protecta*, 2010. Доступно на: http://www.protecta.org.rs/public_docs/Gen_otpada_i_zagadjivaci.pdf Приступљено: 24.07.2011.
- Равковић, Никола. „Друштвени значај традиционалних годишњих сајмова.“ *Etnološki pregled* 10 (1972): 97-103.
- Петровић, Јасмина и Зоран М. Јовановић. „Жељуша (Димитровград).“ У *Село у пограничју источне и југоисточне Србије*, приредили Д. Б. Ђорђевић, Ђ. Стевановић и Д. Тодоровић, 237-262. Београд: Службени гласник и Завод за проучавање села, 2012.
- Петровић, Јасмина и Зоран М. Јовановић. „Људи говоре: Катарина Кина Иванов.“ У *Живот у пограничју: Људи говоре*, уредили М. Тасић, Д. Здравковић и Д. Крстић. Врање: Учитељски факултет, 2014.
- Срећковић, Саша и Сузана Антић. *Вашари у Србији*. Београд: Истраживачко-издавачки центар ДС, 2007.
- Стефановић Караџић, Вук. *Живот и обичаји народа српскога*. Беч: У наклади Ане удове В. С. Караџића, 1867. доступно на: <http://scc.digital.nb.rs/document/S-II-0477>.
- Стефановић Караџић, Вук. *Српски рјечник истумачен немачкијем и латинскијем ријечима*. Београд: Штампарија Краљевине Србије, 1898.
- Ћирковић, Сима. „Панађур.“ У *Лексикон српског средњег века*, 488, 489. Београд: Knowledge, 1999.

Фотографије

Слика 1. Наступ КУД „Цариброд“ из Димитровграда

Слика 2. Наступ КУД „Цариброд“ из Димитровграда

Слика 3. Котлићи са рибљом чорбом и другим ђаконијама се крчкају

Слика 4. Једно од „етно-домаћинстава“ са понудом својих производа

Слика 5. Гости из Злакуса са грнчарском робом

Слика 6. Употребни предмети од дрвета и са мотивима пиротског ћилима

Слика 7. Посетиоци импровизоване кафане

Слика 8. Дегустација припреманих специјалитета на сајму

Слика 9. Девојка у народној ношњи рекламира производе занатске радионице

Слика 10 Једна од аутохтоних врста домаћих животиња изложених на сајму

Јасмина Петровић
Зоран М. Јовановић

**САЈАМ АГРОБИОДИВЕРЗИТЕТА У ДИМИТРОВГРАДУ –
ИЗМЕЂУ ТРАДИЦИОНАЛНОГ И МОДЕРНОГ НАРОДНОГ
ОКУПЉАЊА**

Резиме

У раду се анализира искуствена грађа прикупљена на деветом Регионалном сајму балканског агробiodиверзитета и сеоског наслеђа одржаном у организацији општине Димитровград. Догађај је пропраћен на основу делимично структурисаног упутства за теренско истраживање које садржи елементе протокола за посматрање са учествовањем, као и методолошка упутства за прикупљање друге врсте неопходних података за научну дескрипцију феномена обласних вашара и сајмова техником испитивања. Налази су разматрани у контексту промишљања основне структуре и функција поменутих традиционалних институција народног окупљања у условима модерног друштва.

Кључне речи: Димитровград, сајам, вашар, народне светковине

**THE FAIR OF AGROBIODIVERSITY IN DIMITROVGRAD –
BETWEEN A TRADITIONAL AND MODERN FOLK GATHERING**

Summary

In the paper we analyze the empirical material collected at the Ninth Regional Fair of Balkan Agrobiodiversity and Rural Heritage, organized by the municipality of Dimitrovgrad. The event was analyzed based on partially structured guidelines for field study that include the elements of the protocol for observation with participation and the methodological guidelines for the collection of other types of data necessary for the scientific description of the phenomenon of county fairs and trade shows using interrogation techniques. The findings are scrutinized in the context of inspecting the basic structure and function of these traditional institutions of folk gathering in the modern society conditions.

Key Words: Dimitrovgrad, trade show, country fair, folk festivals.

Марија Цветковић
Данијела Гавриловић
Универзитет у Нишу, Филозофски факултет

ВАШАР У ЉУБЕРАЂИ: НЕКАДА И САДА (БАБУШНИЦА)*

У прошлости, у време ограничене комуникације, вашар је био једна од основних институција које су омогућавале задовољење вишеструких потреба колектива и појединаца. Од подизања моралне густине, интеграције и иднетификације са сопственом друштвеном средином (Диркем 1982) до размене производа, забаве и катарзе, упознавања парова и остваривања репродуктивне функције, све се то одвијало на вашару. На вашару је структурисан друштвени простор, препознавала се елита, а исто тако и они који су депривилеговани и обесправљени, често на основу етничке припадности, како је то био случај са Ромима.

Посматрање промена које су се десиле у практиковању ове друштвене праксе јасно сведочи о процесима који се одвијају у пограничним областима савремене Србије. Све је видљиво на вашару. И глобализација у виду кинеске и турске робе и савремене гардеробе посетиоца, али и сиромаштво и гетоизација становника овог краја.

Проистекао из светог, из религијског садржаја, о чему сведочи датум одржавања (2. Август, Св. Илија) данас огрезао у профаном, вашар живи своје последње дане у виду сеоске светковине, а нови „вашари“ се установљавају на мрежама виртуелне комуникације, јер је људска потреба за сусретом, разменом информација, показивањем, стална.

Село Љуберађа

Љуберађа (слика 1) спада у најстарија насеља у бабушничкој општини (Тодоровић 2009). Некада је била живље место од Бабушнице. Имала је више становника, воденице, занатлијске радње и Комарицу, „плаве очи Балкана“, како је записао путописац. Проглашавањем Бабушнице за општински центар, Љуберађа остаје на маргини друштвеног живота у Лужници (Манић 2001).

* Припремљено у оквиру пројекта *Одрживост идентитета Срба и националних мањина у пограничним општинама источне и југоисточне Србије (179013)*, који се изводи на Универзитету у Нишу – Машински факултет, а финансира га Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС.

Налази се на обе долинске стране реке Лужнице, на регионалном путу Лесковац-Пирот. Лежи у југозападном делу Лужничке котлине у подножју Суве планине. Од Бабушнице је удаљена 7 км, Лесковца 46 км, Ниша 67 км, и Пирота 32 км. Са источне и северозападне стране окружена је огранцима Суве планине (1808м), а са јужне стране су огранци Црног врха. Површина атара села Љуберађа је 572 хектара (Тодоровић 2004).

О настанку имена „Љуберађа“ помињу се два предања. По једној легенди, име је везано за два брата близанца, који су се после дугогодишњег лутања по белом свету овде срели, срдечно питали један другог за здравље и том се приликом један другом заветовали да се више не раздвајају. Они су били према том тумачењу, први становници насеља. Према другима, пак, Љуберађа је добила име по акростиху деспота Стефана Лазаревића „Слово Љубве“. Међутим, у том тумачењу не могу се назрети никакве поуздане историјске чињенице. По чему је добила првобитно име Љуберађа тешко је установити. У општини Исток на Косову постоји село Љубажда, код Призрена село Љубижда, па неки претпостављају као могућност да су се из ових крајева доселили преци Љуберађана (исто, 3).

Љуберађа је збијено село у клисурској долини Лужнице и Мурговице на њиховом ушћу. У постојећим, доста ретким старијим подацима о насељима у Лужници, наилазимо у спису Тимара нахије „Висока и Знепољ“ из 1447-1489. године на податак о селу Лепоражда, са 29 домаћинстава и једном удовицом, које би могло можда бити данашња Љуберађа (исто, 3).

Љуберађа или како се раније звала Љуберажда, све до 1878. године спадала је у ред 9 најмањих лужничких насеља. Приликом првог пописа, забележено је да је имала 40 пореских глава и да је припадала сурачевској општини (Антић и Пејчић 2000; према Тодоровић 2004, 4).

За време цара Душана и непосредно након његове смрти, овај крај је био у саставу српске средњовековне државе. Касније, све до ослобођења овог краја од Турака 1878. године, било је неколико буна против обесне турске управе. У званичним записима и разним списима из турског периода насеље се помиње под именом – Љуберажда. Међутим, Љуберађа се у званичним списима јавља тек од ослобођења од Турака 1878. године, када је насеље постало седиште Љуберажданске општине.

Од Турака је ослобођена 25. децембра 1877. године од стране пожаревачке бригаде и добровољног одреда Видена Станковића Гаваза из Стрижевца.

У Периоду од 1877. до 1885. године Љуберађа је припадала сурачевској општини, а 1890. постала је седиште општине, у коју су ушла и села: Грнчар, Линово, Горчинци, Бердуј и Радињинци.

Љуберађа је 1923. године проглашена за једино пијачно место Лужничке котлине. Сваке среде претварала се у велики пијачни центар, где су изношени земљорадничко-сточарски производи или индустријска роба која је преко градских трговаца на овом подручју пласирана.

Негде око 1927. године Љуберађа је проглашена варошицом, а до 1941. године била је највећи економски и услужни центар Лужнице.

Након проглашења за варошицу, на бази прикупљеног новца за таксу од 10.000 динара, одмах је уследио и план за перспективни развој. Почеле су да ничу зграде и дућани. Али са постигнутим условима чаршија није била задовољна. Недостајао је срез као административно седиште. Љуберађа је додуше била једно време среско место, али по нужди – за време окупације у последњем рату.

„Мој деда је био председник општине у то време када је проглашена за варошицу званично и ја сам негде као дечко гледао неки урбанистички план Љуберађе, где су биле и неке улице. Где треба да се просеку, али то после нисам нашао. Некако се изгубило. Тако да, више га нисам видео. Само сам једном приликом видео то. Иначе је она, с обзиром да је централно место, била место одакле се и полазило и враћало. С обзиром да је ово печалбарски крај, сви који су ишли у печалбу из ових околних села, они су одавде полазили. Сви су морали да дођу овде. И морали су с јесени опет овде да се врате. А овде је на рачун тога егзистирало много трговаца. И погледајте ове локале дуж главне улице има их вероватно стотину. Колико сада има катанаца толико је локала било. Није било заната, а да овде није био бар један занатлија. А било их је и више. Било је много трговаца. Ово што видите овде тај део се зове Чаршија. Она и личи на чаршију, као што видите. Била је уређена некада. Ту је било пуно трговаца и они нису староседеоци. Овде у Чаршији углавном нема староседелаца. Старо село је горе на брду, поред гробља. И одозго су се спустили неки доле поред реке и прешли на другу страну реке. То су староседеоци. А Чаршију су у ствари населили трговци и занатлије. Ону су тада вршили услуге свим околним селима која гравитирају према Љуберађи. Они су дошли са разних страна. Из околних села углавном. Или из Властотинца. На пример, мој прадеда се доселио из Властотинца овде и ту је остао. Касније је мој деда отворио неке трговачке радње и имали су и циглану. Користили су

веома много онда снагу воде. Река је била благодет. И дан данас је ресурс који много вреди. Тако да је овде били сигурно преко 50 и више воденица. Онда оних ваљавица или тупавица, како их зову овде. Углавном, то је за оно сукно које се водом и неким чекићима тањило да буде мекано, јер је грубо. И тога је овде било неколико. То је све користило снагу воде. Била је и циглана, биле су две хидроцентралне. Љуберађа је имала струју већ 1932. године, када Пирот још није имао. Тако да је то било једно изузетно живо место. Средом кад је пијачни дан, ви овде нисте могли да прођете од људи. Имала је сточну пијацу. Имала је све што је неопходно да људи егзистирају овде у Љуберађи прво добро, а онда и ови из околине који су били везани опет за Љуберађу. Ови из околних села, које овде зову *Планинци* јер су из планинских села, они су негде од пролећа одлазили у печалбу. Мушкарци су одлазили у печалбу, а остављали су жене углавном да раде пољопривреду колико је било могуће да се ради, јер ту је земља веома посна. Рађао се само кромпир, мало жита, више кукуруза и можда раж, у своје време, раније док је био актуелнији од пшенице. И тако. Значи, мушкарци су одлазили у печалбу, жене ту остајале. И оне су овде долазиле код трговаца. Узимале су на вересију све што им је било потребно. Тад је било актуелно: шећер, брашно, гас – јер није било струје, да би користили оне лампе. А то обично нису плаћале. Узимале су на вересију. А кад се врате мужеви, они прво овде силазе. Ту је саобраћај. Онда свраћају у те радње трговачке. Плате то што су ови прибележили у књигама. Да ли је све то тачно, нико не пита. Али углавном подмире те дугове и онда иду у село да доведу дрва из шуме, да припреме остало што је потребно, храну за стоку преко зиме. И после тога презиме, па опет с пролећа тако. И тако се живот одвијао. Али се, чини ми се, можда и лепше живело него сад. Мислим, мање је муке било, мање секирација. Људи што су мање знали, они су више били здрави и то.

Љуберађа је имала негде 600-700 кућа. Сигурно је имала око 2000 становника. Данас, ја мислим да их има око 300. Али сада ви немате ништа од свега овога о чему сам ја причао. Ви имате сад овде две или три радње, које једва егзистирају, где понеко сврати ујутру. Она оживи мало кад дође лето. Јер има те ресурсе који се везују за неку врсту туризма, али се углавном враћа омладина – синови и кћери оних који су отишли, који не живе овде. Ето ја сам ту сад дошао. Седећу 10 дана. Доћи ће данас и моји унуци, син, ћерка и тако даље. Мало ћемо да се проведемо на вашару, и после тога већ у недељу ми закључавамо све и одлазимо. То је једна варошица које више нема. Ето тако би могло да се у најкраћем

дефинише. Љуберађа је варошица које више нема. Заиста је све замрло овде. Наравно, не желим да улазим у политику, али има много тога што није добро у том третману. Јер Љуберађа је после II светског рата, кад је ослобођена, она је била среско место. То је био срез лужнички. И среска пошта је била овде и неке институције су биле овде – срески савез, земљорадничка задруга. Па, овде је направљена среска болница, али није завршена. И припреман је терен да се направи среска зграда за службенике итд. Тако да је као средишње место требало да буде центар среза. Међутим, неко је после одлучио да је Љуберађа исувише у котлини, у клисури, да она нема довољно простора да се развија као таква. Онда су среске институције и све остало пребачени у Бабушницу. Од тада настаје, у свари, стагнација Љуберађе, а развој Бабушнице. Бабушница је имала 30 кућа, кад је Љуберађа имала близу 1000. Бабушница данас има 5000 становника, а Љуберађа 300. Вода је, као највеће богатство Љуберађе, једино што овде нешто ипак вреди. Ви видите колика је сад река, а ја могу да вам покажем слику кад сам се возио у чамцу. Али зашто? Сад је вода у Нишу. Ниш има најбољу воду у Европи, која је одавде спроведена.“
(Испитаник, професор у пензији из Ниша, пореклом из Љуберађе)

Кроз Љуберађу протиче река Мурговицу која се код овог места улива у Лужницу. Мурговицу одликује јака ерозивна моћ, чије бујице чине праву пустош, те становници њене долине сматрају да би јој више одговарао назив „луда река“. У време провале облака она надлази и собом ваља огромно камење и стабла. Често односи сеоске мостове, воденице и друге грађевинске објекте (Тодоровић 2009).

Око Љуберажданске цркве многи су се после ослобођења од Турака насељавали. Ниједан од староседелаца на простору који данас заузима Чаршија у Љуберађи није се доселио (Тодоровић 2004).

Простор где је заправо, данашња Чаршија остао је дуго ненасељен. Чаршија и остали делови поред пута и цркве насељени су у 19. веку.

Љуберађа обједињује седам махала: Преслап (северно од Чаршије), Петровце и Калило (североисточно од Чаршије), Чавкари (северозападно од Чаршије), Саљинце и Прли-мала (југоисточно од Чаршије). Становништво је српско.

Основна школа у Љуберађи основана је 1889. године, а зграда саграђена 1930. године. Та школска зграда и данас постоји. Школа је за време окупације опасана каменим зидом и била је претворена у

тврђаву, у којој је била смештена бугарска војска и полиција. У почетку је имала само један разред, а од 1892/93. сва четири. Осмогодишња школа у Љуберађи саграђена је 1949. године, али је тај објекат био намењен првобитно болници.

„Љуберађа је имала част, ја сам имао прилике да видим, сад се предмет зове Географија. Давне, 1992. или не знам које године, тада су ђаци изучавали у основној школи предмет који се звао Земљопис. И ту се наводио чувени Комарички вир. Чак се некад сматрало да не може да се испита његова огромна дубина. Мислим да су после дошли на идеју да узму конопац и онда су испитали. И онда су ту скакали наши младићи. Са неких 15-20 метара одозго су скакали са стене. То је веома ризикантно. То се радило за овај вашар. У тој књизи, у том уџбенику за ученике основне школе писало је „Чувени комарички вир у селу Љуберажда“. Још није било оно сажимање између *ж* и *д*, него баш пише „Чувени комарички вир у селу Љуберажда“. Видите, то је оно како је Љуберађа давних година ушла у историју.“
(Испитаник, професор у пензији из Београда, пореклом из Љуберађе)

Св. Илијски вашар

У Љуберађи се сваке године 2. августа, на дан Св. Илије одржава вашар који носи назив према овом свецу.

„Вашар се зове Св. Илијски вашар или вашар у Љуберађи. Обично сви кажу идемо у Љуберађу на Св. Илију, као што кажу идемо у Шабац на вашар.“
Испитаник, професор у пензији из Ниша, пореклом из Љуберађе

„Нема ниједан назив. Само могу да вам кажем, ово је био један од најјачих. Мислим, чак први вашар у источној Србији. Јер, раније вашар се простирао кроз и захватао онај део испод моста. Било је толико света. Међутим, сада, нажалост, није тако. Значи нема посебан назив, него је вашар Св. Илије зато што црква слави.“
Испитаник, професор у пензији из Београда, пореклом из Љуберађе

„Св. Илија.“
Испитаник, доктор медицине, председник месне заједнице

У Љуберађи постоји црква. Не зна се када је стара црква подигнута као и када је и од кога порушена. Нагађања су да је стара

Љуберажданска црква порушена после пропасти српске државе након косовске трагедине (Годоровић 2004). Поуздано се, међутим, зна да је данашња црква подигнута за време Турака 1868. године на темељима старе цркве. Иако се главни део вашара организује у оквиру црквеног дворишта, тзв. Црквене ливаде, више нема неких посебних верских обичаја на тај дан. Такође, од установљења које је било прилично давно и избледело из сећања житеља до данас није било прекида у организовању вашара.

„Што се тиче литија, Љуберађа слави празник Св. Ђорђа. И раније, поред цркве је било литије и поред цркве су мештани излазили, доносили припремљене ђаконије и онда су ту ручавали. То је било веома интересантно. Али то о празнику Св. Ђорђа. Јер, ово је класичан вашар. Овично се прво сврати у цркву. Кад ти дође неко од гостију. Раније дођу људи на вашар и сврате. То је добро, једна врста дружења. На пример, мени је интересантно када гледам иду ту, село Масуровце недалеко од Љуберађе, су славини пре неки дан празник Св. Илије. Да ли може да верујете да људи који живе у Зајечару, Бору специјално долазе тада. А то је карактеристично и за Бердуј. Дођу људи на Петровдан, на само један дан, на славље. Људи воле ту традицију. Значи, верских обичаја нема. Вашар је организован у комунистичко време. Међутим, тада није било црквене службе. Али је вашар као вашар постојао. Овде је до прошле године било црквене службе. Нажалост, наш свештеник је јако болестан. Синоћ сам био са њим. Он јутрос није могао. Није вршио службу, јер је болестан. Раније је то било обавезно не само за данашњи празник, него за све празнике. Овде обавезно о сваком празнику има литургије. Прошле године је било. Међутим, сада свештеник због болести није могао. Разговара сам са свештеником из Бабушнице који је јако паметан и добар да дође. Међутим, он је сада у Белој Паланци. Зато није могао да дође. Црква је отворена и ко хоће да сврати, да запали свећу и тако, може. Литургија је раније по правилу почињала у 8 сати и трајала до 10, пола 11.“

Испитаник, професор у пензији из Београда, пореклом из Љуберађе

„Ја не знам откад је вашар установљен. Али ја мислим да нико то и не зна више. Ту је од вајкада. Откад постоји овде насеље, вероватно од тада је то. Откад постоји црква посвећена С. Илији, од тада је и вашар. Ја сам гледао неке старије записе, можда није лоше да и ви у цркви погледате. Можда постоји неки запис о томе. Али још неки поп Глигорије мислим, још у

време Турака, или можда нешто одмах после ослобођења он је ту службовао. Био је и учитељ и поп. И још тада је постојао сабор овде код цркве. Ја, још као дечак док сам ишао тамо у школу, онај бор ако сте видели. Ја сам прекјуче прошао. Мени се чини да је исти толики био и пре можда 70 година, колико ја памтим. О цркви ја много не знам да вам кажем. Рођен сам у очи самог рата и после тога сам одрастао у време кад је био комунистички систем. И ту се о цркви много није знало. Нити сам учио веронауку. Вашар се организовао и за време комунистичке власти. Стално је организован и нико није имао ништа против. Тако је прихваћен. То је био један од значајних вашара. Он је био у календару црквеном до скоро. Можда до пре десетак година. Стајало је „Св. Илија – Љуберађа“. То је што се тога тиче. Што се цркве тиче, морате тамо мало да се распитате.“

Испитаник, професор у пензији из Ниша, пореклом из Љуберађе

Специфичност вашара у Љуберађи огледа се у томе што се простор на коме се одвија вашар не може прецизно одредити. Наиме, може се рећи да се вашар простире на већи део села и да је некада имао, а има и данас, својеврсну структуру. Ипак, неке компоненте те структуре су се одавно угасиле са нестанком Комаричког вира. Једна од њих, скок у Комарицу, одавно је нестала.

Комарички вир је округао и са три стране ужљебљен у камен. Испод вира (врела) је повећа напукла, у доњем делу шупља стена, из које се пробија вода и пада окомито у Комарицу. На неколико метара од овог мањег водопада налази се други – Комарички водопад. Ту Лужница пада са неких 5-6м. Некада је, како се прича, био много дубљи вир „без дно“. Али од када је направљен усек, 4-5м испод вира, ради захватања воде за Арнаутску воденицу, вир је од отпадака камена и речних наноса изгубио много од своје дубине. Вода са извора и врела Комаричког вира је добра за пиће (нарочито Крљотинског врела) (Антић и Пејчић 2000, према Тодоровић 2004).

Нажалост, данас се мора с тугом рећи да вода неких извора и врела није погодна за пиће. Изграђен је, наиме, водопад, подигнуте су ружне грађевине које нарушавају и уништавају природну лепоту Комаричког вира. Нестало је природно благо захваљујући човековом немарном понашању. На овом месту нема више слапова и врела, нити се чује онај тако препознатљив Комарички хук воде, све је заувек утихло (Манић 2001, Тодоровић 2004).

„Вашар је увек тамо био. Није мењао место. Сточни вашар је мењао место. Он је сада тамо поред реке. Некад је био ту изнад села мало према Комаричком виру. Нисте могли сад да видите тај вир, јер то сада више не личи на оно што је било. То је била једна изузетна природна целина која се заиста ретко виђала. Ту је вода падала са једно 10-ак метара одозго, али цела река. Мене је подсећао увек на Плитвичка језера. Ми смо скакали горе, преко лета. Купали смо се горе у том виру. Он је дубок и мерили смо га. Осам метара је он дубине и, наравно, има једно 30-ак метара у пречнику. То је била изузетна атракција. Међутим, сад је она затворена. Сад више нема ни воде, а камоли водопада јер је вода каптирана и она одлази. Ту су велики извори. Капацитет је 1200 литара у секунди. Замислите ви да 1200 литара у секунди изађе из земље. Одједанпут настаје река.“

Испитаник, професор у пензији из Ниша, пореклом из Љуберађе

Поред скокова у реку који су се традиционално организовали на дан Св. Илије и који су временом нестали, као и такмичење у риболову, вашар је у извесној мери задржао своју аутентичност, иако је његов интензитет данас прилично слаб и само се може на основу сећања мештана наслутити његова некадашња јачина. Што се тиче организације вашара у трговинском смислу, одувек је постојала подела на сточни вашар који је измештен од места на коме се продаје остала вашарска роба. Простор за продају стоке налази се тик поред реке и данас је понуда стоке изузетно слаба (слика 2).

Такође, вашар се одвија и у махали званој Чаршија која представља централни део села у коме су некада биле нанизане бројне занатске радње које су временом нестале и од којих данас постоји једва пар.

„Па знате како, он се одвија и овде у Чаршији, лево и десно овим неуређеним тротоарима. А и успут тамо до вашара има лубеничара. Лубенице се већ продају тамо од ћуприје па навише. Ко где стане. Али је проходно. Било је ту много људи. Да је то као пре десет година, сад ми овде не би могли да седимо. Ту би река људи ишла. Међутим, данас то није тако. Данас је он сигурно 50 пута слабији него што је био. Морам да вам кажем, брине ме то што је из године у годину све слабије.“

Испитаник, професор у пензији из Ниша, пореклом из Љуберађе

Разноврсна је структура посетилаца вашара, а зависи од доба дана и места дешавања. Током дана доминирају старији посетиоци вашара. Само понеки млад човек може се срести на Црквеним ливадама (слика 3).

„Ту долазе углавном сељаци и ови, рекао бих, горштаци из ових села околних. Они долазе да продају стоку, кромпир или тако нешто још што имају. Али их је све мање. То данас све накупци углавном раде. Али они долазе углавном још увек. Све то што је ту остало да живи долази. И долазе, наравно, они који су пореклом из Љуберађе. Долазе интелектуалнци овако више да прођу, да виде. Долази и млад свет. Увече се организује фестивал неки – Комаричке вечери. Ту има доста младог света. Ту долазе из Љуберађе, Бабушнице, али и из лужничких села. Вечерас ће бити пуно омладине. Овде ће бити аутомобила много. Преко дана је више старијих, а увече више млађих људи. Роба се тамо продаје до мрака. Турнир у малом фудбалу одржава се у току вашара. Једна општа гужва. Прво, народ се креће и у једном и у другом правцу. Тешко се мимоилазе. Тамо на вашару само у једном делу омладина игра коло. Ту је плех музика и све остало. У другом делу, паприкари, нарочито Лесковчани. Продају паприке, лубенице и тако. А онда опет су тамо поређани шатори са робом, али је много света било. Прашина је била велика. То није могло да се дише од прашине. Девојке су облачиле оне сукње, путаре, и јелеке неке су носиле. Мушкарци су носили панталоне од грубог сукна и панталоне на бриц, тако су се звале. То је општа гужва једна. Свако има свој интерес. Неко купује, неко продаје, неко нуди. Неко виче: “Навали народе!”, “Мекике!” итд. Рекламирају робу, гледају да продају свој производ. На вашар иде сваки да се погађа. Да купи јефтино, а да прода скупо. Свако гледа да прође боље. Ту не може да се јави инцидент. Ако прода, прода. Ако неће, у реду је. Има надметања међу купцима, али није изражено тако да се неки побију. Нисам запамтио неку већу тучу која би била карактеристична.“

Испитаник, професор у пензији из Ниша, пореклом из Љуберађе

„Раније је била толика гужва да се сат времена путовало колима од улаза у Љуберађу до Црквених ливада. Ту није могло да се прође од народа. Па, ту је било оро. Ова ливада постане прашина, нестане трава. То се све уништи од играња, од певања.“

Испитаник, управник поште, мештанин

Нешто већи број младих људи може се видети на турниру у малом фудбалу (слика 4) који се преко дана традиционално организује на терену поред некадашње четворогодишње основне школе која је временом претворена у интернат за смештај избеглих лица. Ево неких сећања на турнире какви су се некада одигравали.

„Какви су овде турнири били! По два дана се играо фудбал. Много више је и учесника било. Много више екипа. Било је и такмичење у риболову. Па, скокови са Комаричког вира.“

Испитаник, управник поште, мештанин

„Турнир у малом фудбалу постоји од када постоји фестивал. Једна екипа ентузијаста је започела организацију турнира и вашара. На турниру је некада било и по 20 екипа. Ево, сад има само 4 екипе. То је то. Негде у исто време су основани. Има сигурно 50-ак година како се одржавају. Чини ми се да је први фестивал организован 1961. године или 1962. године. Победничке екипе добијају новчане награде, мада се турнир више организује због дружења неко због такмичења. Раније је победничка екипа поред новчане награде добијала карте за улазак на фестивал, јер до карата није могло да се дође.“

Испитаник, управник поште, мештанин

Вашар се не завршава продајом стоке и трговинске робе, као и турниром у малом фудбалу. Увече се традиционално организује фестивал.

„Фестивал се одржава у задружном дому традиционално. Фестивал се званично зове Комаричке вечери. Није никад прекидан, ни у инфлацији. Увек је одржаван. Што се тиче програма фестивала, аудиција креће у 16-17 сати – народне и забавне музике. Онда, увече око 21 сат већ је такмичење. Прво у народној, па забавној музици. Онда имамо избор за мис вечери и неке наградне игре за гледаоце које су покривене из спонзорства и од куповине карата. Када буде избор за мис вечери, они који имају улазнице гласају. Улазнице се наплаћују по 100 динара. То је један од извора прихода, да би се одржао фестивал. Имамо спонзорство општине које обично покрије само музику. После тога је играња, обично до 4-5 ујутру. Што се тиче музике, наступа оркестар из Бабушнице. Раније, први фестивали који су били, била је стандардна музика из Димитровграда. Шопи су се звали. Било је бар лепо. Жива музика је у питању. Нема музике са неког музичког уређаја. Они свирају све жанрове музике.“

Испитаник, доктор медицине и председник месне заједнице

Док је данас преко дана у Љуберађи присутан мали број посетила вашара, увече Љуберађа потпуно оживи и, чини се, покаже се у свом некадашњем сјају. Велики број мадих момака и девојака који тада дођу из свих крајева у потпуности испуне оронулу салу Дома културе (слика 5).

„Видећете, на вашару нема људи, а вечерас биће пуна улица и пуна сала. Омладина дана спава. Ко није на турниру, он спава. Овде ће вечерас доћи људи из Лужнице и из других места. Долазе и из Младеновца, из Београда специјално на фестивал и ујутру се враћају. Читаву ноћ остану на фестивалу. То је фестивал где је све дозвољено. У другим салама нема пића. Али никад није било неких конфликта. Никад није било инцидента. Увек се заврши лепо, fino, мирно. Полиција је ту, али нема потребе да интервенише. Али никад није било неког инцидента да се нешто не дај Боже десило. То је једна атракција за оне који живе овде. Ноћас људи не спавају. Матори изађу да гледају, да прошетају. И децу шетају, бебе шетају. Живи се за ту ноћ. То је једна ноћ у годину дана која се ишчекује. Поред реке, исто, омладина доста роштиља и то ноћас. Пале се ватре. Па се чак ноћу и купају.“
Испитаник, професор у пензији из Београда, пореклом из Љуберађе

Међутим, не може се рећи да је све ипак у најбољем реду. Плафон сале у којој се одржава фестивал Комаричке вечери прилично је оронуо и постоји могућност да се које парче одломи и повреди посетиоце. Закрепе од картона сигурно да нису безбедно и адекватно решење.

Данас се на вашару не могу срести људи у традиционалној ношњи. Такав стил одевања одавно је престао. Ево сећања на некадашњу вашарску гардерову.

„Овде се некада ткала ношња од конопље. Конопљу смо моја мама и ја сејали. Баци се једно семе. То ниче високо. Кад биљке порасту види се разлика и ту се појављују мушке и женске биљке. Убере се кад буде време, повеже, па се у Мурговици добро натопи да би се од трске одвојио део који се користи. Онда се на тим тзв. трлама то ломи и онда су се од тога правиле пртене гаће и остало. То је мало грубо, али није имало шта друго. По гардероби су се препознавали они који су имућнији. Била је једна врста аристократије. Девојке су носиле *заб`н* (забун). Било је карактеристично да су девојке и жене носиле. То се звало *заб`н*. То је било специфично за наш

крај. Као јелек. Носиле су тканице. Појас који се превеже око струка. Тада се на оним разбојима ткале су се црге, а онда било је од вуне тзв. клашње. И било је ваљавица, тако се зову, где се тек та вуна сабија. Онда, ја се сећам, један је имао огромно платно преко 20 метара, на које се деца попну, растеже се. Деца растежу то клашње. Од тога смо правили панталоне и одела. Ни људи из планинских села нису задржали народну ношњу, зато што и тај планински део, нажалост, је опустео. Многи су се из тих села иселили.“

Испитаник, професор у пензији из Београда, пореклом из Љуберађе

„Било је овде у то време приватника. Ту су биле и црепане. Било је трговаца, власника бакалница. Они су носили гардеробу од чоје. Мушкарци су носили панталоне на брич, везене чарапе до испод колена, прављене опанке од коже. А кошуље су се правиле од памука и од конопље. Има и оно што су звали ћенарно платно. За жене су се исто ткале сукње, као тергал. Са пуно шара. Какве су то сукње биле. То је све могло на вашару да се види. Нема тога сад. То је замрло пре сигурно 30 година.“

Испитаник, управник поште, мештанин

Посетиоци вашара претежно долазе из истог, суседних и удаљенијих места. Најчешће је реч о људима који воде порекло из бабушничког краја, али су се током миграције становништва одселили у градове.

„Ја сваке године посећујем вашар. Пропустио сам само два пута овај вашар. Једном сам био у Пули на филмском фестивалу. Тада нисам присуствовао овом вашару. Нисам само ја, многи ту долазе. Велики број људи долази. Неки дођу чак из иностранства. Љуберађа тада доста оживи. Ја сам баш јуче ишао тамо преко реке и толико сам много људи видео. И то углавном младог света видео по кућама да ми је баш било необично како је то одједанпут оживело. Али после неколико дана поново настаје једно мртвило и докле ће то тако ја не знам. Мислим, неко ће морати вероватно једнога дана да се ту враћа и да живи. Не могу сви да живе у граду.“

Испитаник, професор у пензији из Ниша, пореклом из Љуберађе

На вашару нема прекограничних комшија – Бугара.

„Видите, у селима која непосредно гравитирају Љуберађи нема Бугара. Ниједног. У селима која су некада представљала општину Љуберађа ту не живе Бугари. Није карактеристично да Бугари из суседне Бугарске прелазе границу због вашара. Можда понеки, али то није општа појава.“

Испитаник, професор у пензији из Ниша, пореклом из Љуберађе

„Не, не. После рата били су затровани односи између Бугара и Срба. За време рата био је неки официр Стојанов. Њему је било у крви да сваког дана мора неког да убије. Или животињу или човека. Он је био, заиста, једно велико зло.“

Испитаник, професор у пензији из Београда, пореклом из Љуберађе

За време вашара доста гастарбајтера посети Љуберађу.

„Долазе ови наши радници који живе у иностранству. И добар део печалбара долази. Из Словеније су сад дошли људи. Преко реке имају камп-кућицу. Ја сам се изненадио. Словеније је туристичко место, а они вапе и овде долазе. Доводе и своје пријатеље из Словеније. Овај амбијент им је интересантан.“

Испитаник, професор у пензији из Београда, пореклом из Љуберађе

Бројни су Роми на вашару у Љуберађи. Међутим, њихова улога је преваходно везана за продају робе, а ретко када долазе као посетиоци (слика 6).

„Рома има доста. Они продају своје производе. Углавном су они ковачи и они имају производе које продају. Продају виле, продају секире, мотике, неке алатке, грабуље итд. Све се мање Срба бави тиме. Роми попуњавају оне просторе које Срби напуштају. Као што у Немачкој Немци неће да раде него раде наши гастрбајтери оне послове које они не желе да раде. Тако и овде. Све послове које Срби неће да раде, раде Роми. Можемо да кажемо да се они више баве тим традиционалним занатима. То јесте тако. Идите у било које село да видите ко клепа оне секире. То углавном раде Роми. То је углавном њихова преокупација. Разлике велике између њих и Срба нема. Роми су овде прихваћени потпуно. Сем ако се не деси неки инцидент. Они долазе и као посетиоци, не само они који нуде своју робу. И као музичари. Има и Срба музичара углавном из лужничког краја.“

Испитаник, професор у пензији из Ниша, пореклом из Љуберађе

„Долазе. Они долазе махом као трговци, ретко као посетиоци. Ми овде у Љуберађи мора да настанимо неког Циганина. Имали смо, али су се истребили. Морамо да населимо. Јер кажу, село које нема Циганина, мора да пропадне. Имали смо једног Циганина, домара у школи. Био је прави домаћин. Прошле године су Циганку која је овде живела у 60 година одвели одавде. Није нам било право. Раније су Роми доносили своје занатске производе. Данас је тога знатно мање. Пала је куповина. Ни они немају потребе више да долазе овде.“

Испитаник, управник поште, мештанин

Данас на вашару нема кафана, шатри и вејника какве су некада биле. На Чаршији постоји једна кафана која је још увек отворена, а на самом вашару ради једна ђевабџиница са скарком и пар столова, са пићем, али без музике, једна кафана на отвореном са пар столова и пићем из фрижидера и још једна скара (слика 7).

„Биће сигурно нека кафана. Бар ће две три кафане бити. Некад је било више. Али ће данас бар две кафане бити. Вашар је некад био много посећенији, било је више света. Било је више робе, било је више занатлија који су продавали своје производе. Сад је тога нешто мање, али свега опет има. Све је ту присутно. Вашар је вашар.“

Испитаник, професор у пензији из Ниша, пореклом из Љуберађе

„Раније је било шатри. Сада више тога нема. Сад има само један камион, изнесу мало скарицу. Кафана нема. Раније се продавао роштиљ.“

Испитаник, управник поште, мештанин

„У ствари, људи ту више дођу да се испразне. Више су се веселили него што су јели. Па попију чак и мало више и тако. Једноставно, људи дођу да дају себи одушка.“

Испитаник, професор у пензији из Београда, пореклом из Љуберађе

Раније је у шаторима била присутна жива музика.

„У шаторима је хармоника доминирала, а овамо на отвореном, где се играло, то је плех музика. Наравно, народна музика. Играла су се народна кола. Посебно је коло интересантно *чачак*. То је тзв. *лужнички чачак*. Ја сам већ заборавио како се игра, какви су кораци. Али игра се углавном у месту, то је најважније. Овде кажу: “У пола

динара се игра.” То значи да сви ти кораци не могу да обезбеде да се коло помери. Колико иде ту, толико назад, и оно се практично у месту игра. Али је веома тешко коло за игру. За тај чачак треба здраво срце.“

Испитаник, професор у пензији из Ниша, пореклом из Љуберађе

На вашару се данас продаје само храна са роштиља. Некада, када је радило по неколико кафана и шатри понуда хране била је разноврснија.

„Овчетина је углавном била. Овчије печење, јагњеће печење. Али обавезне су биле јагњеће кобасице, ћевапчићи. Онда дође понека цигерица и тако. Неке изнутрице, јер они закољу то па доносе све то да се пече. Углавном, скаре су радиле и онда, кад се погледа вашар са стране, то је био огроман дим горе. Као да се нешто запалило. То је била скара до скаре. У понеким кафанама и по две скаре. Ту се чекало. Једва послужују. Пуне су кафане биле. И данас је тако, али мање кафана има. Мање је људи, мање интересовања. А услуга се, у суштини, не разликује. Сад је само минимизирана. Ујутру се вашар формира негде до 11-12 сати. После тога је интензитет највећи. И негде од 16 сати већ се вашар растура. Односно, ови са села крећу да се врате кући док још није пао мрак. Ето, то је та динамика.“

Испитаник, професор у пензији из Ниша, пореклом из Љуберађе

Слатких занимација готово да нема. Само на једној од тезги продају се свилене бомбоне, обланде, сладолед и клакери (слика 8). Три камиона са лубеницама и дињама на вашар су стигла из Лесковца. Што се тиче луна парка и осталих спава за забаву, њих данас нема на вашару.

„Раније је било рингишпила, великог и малог. На десет дана пре вашара дођу. Толико буде то бучно. Чује се по читав дан, читаво вече. Било је и стрељана, разноврзних занимација. Вашар је посећивало по 3-4 хиљаде људи. Кафане су биле пуне, а на ливади су се играла по два-три кола.“

Испитаник, професор у пензији из Београда, пореклом из Љуберађе

Осим малих чарки приликом ценкања, инцидената на вашару данас нема. Тако је било и у прошлости.

„Ја не памтим инциденте, неке веће инциденте. Буде понека крађа вероватно. Тад полиција интервенише. Али ретко. Ово је миран крај.“

Испитаник, професор у пензији из Ниша, пореклом из Љуберађе

„Где има алкохола у мало већим количинама ту мора да дође до варница. Никада нисмо чули да је неко ту страдао. Али је било вербалних конфликта, доказивања.

Као деца знали смо да украдемо кујунцији пиштаљку или прстен. Неку играчку и они нас јуре. Нама је било интересантно да нас јуре кроз вашар. Ми смо били мали, као метак смо трчали. Имали смо 7 година. То су бисери из детињства. Међутим, овде је изузетно поштен народ. Може да буде отворена капија, кућа. Нико ништа неће узети.“

Испитаник, управник поште, мештанин

Љуберађа је некада била позната по великом броју занатских радњи нанизаним дуж Чаршије и великим бројем занатлија. Занатство као делатност углавном услужног карактера, почело је да се јавља и пре Првог светског рата. Пре рата су биле само две занатлијске радње. У послератном периоду долази до наглог развоја занатства. Отварању се многе радње. Тако на пример, од 1918-1941. године у Љуберађи су биле отворене следеће занатске радње: ковачка (6 радњи), поткивачке (4 радње), теријске (6 радњи), мутавшијска (1 радња), бојацијска (1 радња), опанчарска (3 радње), кројачка (1 радња), обућарска (1 радња), пекарске (2 радње), коларска (1 радња), штрикерска (1 радња), ћурђијске (2 радње), црепане (2 радње) (Годоровић 2008).

Занатлије су били махом досељеници, сем неколико староседелаца. Многи нису могли да опстану па су се преоријентисали на трговину, индустрију или се враћали пољопривреди.

После Другог светског рата, листа заната је знатно проширена (столари, опанчари, лимари, штрикери, ковачи, казанције, ћурчије, содације, каменоресци, пекари и др.). Од 1960-1970. године у Љуберађи је било око 50. занатских радњи. Љуберађа је у том периоду постала најјачи занатски центар Лужнице.

Занатство као делатност, чисто услужног карактера, почело је да се развија у Љуберађи од половине 19. века, упоредо са развојем школства у овом крају. Поред пружања услуга пољопривреди и људима на селу, оно је имало и културно-васпитни утицај на становништво.

Првобитне занатлије биле су ћурчије који су прерадом коже правили лепше и трајније кожухе и шубаре. Терзије су обилазили своје муштерије по кућама, где су кројили и ручним шивењем правили одела.

Мутавције су од козје длаке израђивали: торбе, бисаге, потковце, вреће и другу амбалажу за потребе домаћинства.

Лончари (грнчари) су од глине израђивали разно посуђе за потребе домаћинства као што су: тепсије, ћупови, шерпе, кондири, капаке за казане и сл.

Пинтери („качари“), правили су дрвене посуде за ракију, вино, воду и др. (бурад, каце, ведра итд.).

Столари, као занатлије, преузели су многе послове домаће радиности.

Опанчари су правили финије и квалитетније опанке од уштављених кожа.

Лимари су занатлије које се јављају скорије и које својим посудама потискују лончаре, као што су кројачи и шнајдери својим шиваћим машинама преузели посао терзијама.

Штрикери су помоћу штриканих машина у великој мери убрзали рад на штрикању и тиме просто угасили раније штрикање у склопу кућне радиности.

Било је заната који су првобитно обављали Роми и то нарочито ковачки, дрводељски и плетачки, па су их постепено изучавали и попримали мештани.

Казанције и котларе пратио је калајцијски занат, а ковачки занат су пратили ћимурције.

Присутност занатлија и занатских производа данас на вашару је знатно слабија. Има их само пар (слика 9).

„Свака кућа у Чаршији имала је свог предузетника. Није било куће у којој није било неке врсте заната. Данас практично нема ништа.“

Испитаник, професор у пензији из Београда, пореклом из Љуберађе

„Само лимар мало ради. Бомбонција ради. Посластичари праве свој сладолед и у својим кантама га продају на вашару, како се некад продавало. Остале занатлије долазе са стране. Долазе из власотиначке општине, Беле Паланке, Пирота, Лесковца, из читаве околине. Мада, нема их много сада.“

Испитаник, управник поште, мештанин

На вашару данас доминира продаја гардеробе (слика 10). Турска, кинеска и делом домаћа роба (доњи веш) изложена је на бројним тезгама. Само се на једној од тезги продаје роба од пластике, на једној мало даље продају се аранжмани израђени од сувог цвећа. Три тезге прекривене су металним посуђем, с тим што се на једној од њих

продаје пластична обућа. Једна од тезги прекривена је разном гвожђуријом.

Тешко да се данас може говорити о привредном значају вашара за Љуберађу и читав лужнички крај.

„Нема, велика миграција је учинила своје. Мигрира становништво. Људи одавде углавном живе у неким центрима где су могли да остваре боље услове за живот. Рецимо, у Нишу и околини има око 10000 Лужничана. У Бору их има много. Чак, одавде једно село Црвена Јабука је готово цело село пресељено у Оцацима. Цело село. Тако да је овде све мање људи и што се привреде тиче не видим неку велику перспективу, ако се не утврди шта у овом крају треба да буде основна грана. Јер овде нико није утврдио да ли овде треба развијати пољопривреду или сточарство или пчеларство. Мора то да неко испита и утврди па да се онда према томе полако организује производња. Било од ових који су ту остали, мада их је веома мало. Све се то школује, а нерационално и та мрежа није добра. Није рационална. Ми школујемо људе за које нема места да се запосле, а они, чим неко одавде заврши школу више неће да ради тај посао. Неће да се врати ту да ради. Само трговина. Трговина је значај вашара и разонода.“
Испитаник, професор у пензији из Ниша, пореклом из Љуберађе

„Љуберађа се бавила тим предузетничким пословима. Данас се тиме мало људи бави. Преостали живаљ се само баве, да би опстали, пољопривредом. Бар ови који су остали у Чаршији, где нема више занатлија. Они су се иселили или који су остали живе на рачун своје деце која су се одселила. Вашар је итекако мањи сада због мањег броја занатлија и људи уопште. Свако је имао своју радњу. Они нису износили своју робу на вашар него су људи свраћали у њихове радње у Чаршији. Људи из ових планинских села изнад Љуберађе раније су долазили коњима, чак магарцима итд. Они на вашару купе те потрештине и то им буду залихе за месец дана.“
Испитаник, професор у пензији из Београда, пореклом из Љуберађе

„Раније су људи живели за Св. Илију. Тада дођу у Љуберађу да се за читаву годину снабду свим што има је потребно, а што не могу наћи на пијаци.“

Испитаник, управник поште, мештанин

„Мислим да је то сад изгубљено, да је више у питању традиција. Вашар нема ту снагу, какву је некада имао. Јер, оде су пре 20-ак година били рингишили. То је била нека разонода. А у економском смислу, важна је била трговина. Ми имамо још један вашар овде, на Михољдан. То је сточни вашар. Тада је крај сезоне, па се стока или размењивала или продавала. Тога и даље има, само што је доста слабо. То је други који може да се помене, али је он увек био слабији. Овде на данашњем вашару је некада било по 3000-4000 људи. Сад је то много слабије.“

Испитаник, управник поште, мештанин

Данас се социокултурни значај вашара огледа пре свега у дружењу и сусрету одсељених мештана.

„Да није вашара Љуберађа би била још у тежем положају. Вашар врати неку живост, бар за неко време. Тако да је значајан. Ако би се вашар укинуо сигурно да би село још више замрло. Овако бар у то време мало оживи.“

Испитаник, професор у пензији из Ниша, пореклом из Љуберађе

„Културни значај се манифестује преко фестивала. Није искључено да су ранијих година на фестивалу наступала културно-уметничка друштва. Нажалост, тога више нема.“

Испитаник, професор у пензији из Београда, пореклом из Љуберађе

Мишљења саговорника о доминацији забавне у односу на трговинску функцију вашара, и обратно, нису сасвим уједначена.

„Једнаке су забавна и трговинска функција вашара. И у прошлости и данас.“

Испитаник, професор у пензији, пореклом из Љуберађе

„Гренутно доминира забавна функција вашара. Зато што овај фестивал има традицију и сви га чекају у Лужници. Дефинитивно има најдужу традицију, за разлику од других фестивала, рецимо, фестивала у Боњинцу који се угасио пре десетак година. И фестивал у Бабушници, иако је општински центар, никад није имао тај интензитет као овај наш. Ове сезоне нисмо имали довољно средстава, али смо имали страхан пресинг са стране да фестивал мора да се одржи. Раније је било око 1000 посетилаца, што је преко свих капацитета које сала може да прими. Сада има око 400-500 људи. Раније је доминирала трговачка функција.“

Испитаник, доктор медицине и председник месне заједнице

С друге стране, слична су мишљења саговорника о значају вашара за локалне власти.

„У сваком случају постоји корист са економске стране гледано. Јер ако се овде сјати доста света, па свакако неко нешто купи, то има економски значај за локалне власти, за месну заједницу. Ако овде дође неко па код ових купи било шта о чему смо причали, од предузетника, свакако да је то имало економски значај и за породицу и за општину и месну заједницу.“

Испитаник, професор у пензији из Београда, пореклом из Љуберађе

„Вашар никада није имао неку политичку позадину. Раније је, пре свега, била истакнута његова економска страна. Да се прода оно што се чувало.“

Испитаник, доктор медицине, председник месне заједнице

Нажалост, судбина вашара и читаве Љуберађе у годинама које долазе није сасвим блистава. Преостали мештани веома су забринути и са стрепњом ишчекују будућност.

„Ово ће да изумре. То ће за пар година да нестане. То је сигурно. Неће имати ко да долази, нити ће трговци имати потребе да долазе. Јер код нас се села гасе, села пропадају.“

Испитаник, управник поште, мештанин

„Ова махала наша, када кренете од моста, више-мање свака кућа је празна. Ја сам дуго размишљао кад сам куповао и реновирао кућу. Знате шта, није добро да будете сами и усамљени, да немате комшију. Али временом, ако се нешто не деси, нас језа хвата. Чему кућа, ако немаш никог. Није пријатно. Практично, овај вашар је прилика да се људи окупе у мало већем броју. И сада дођу људи. Ипак, што но кажу, кане нешто. И тај трговац који је дошао нека прода данас једну секиру или било шта опет неки динар узме. И тако иде та размена у тој немаштини добро је дошла. Сад размишљам, ови људи што су дошли они су из околине Власотинца. Замислите, они су одозго дошли да продају овде лубенице. А у Бабушници су лубенице у једној продавници 12 динара. Овде траже 20 динара. Према томе, ја који живим овде одем за Бабушницу за 10 минута и купим лубеницу за 12 динара. Мени је просто жао ових људи. Али раније тога није било. Није било те конкуренције. И онда сви ови људи који су долазили, то су све празне тезге биле до краја вашара. Никад се овде није десило да људи се врате назад за Лесковац или не

знам које место са лубеницама или било чим. То све буде распродато. То се на коњима, на магарцима потовари и вуче горе у планинска села: паприка, парадајз, лубенице итд. Сад немате ништа. Нема коња, нема ничега. Раније је било магараца из Бердуја, из ових суседних села. Сада нема ни магараца, ни коња. Јер све је отишло, одселили се. Значи, отишао народ.“

Испитаник, професор у пензији из Београда, пореклом из Љуберађе

Мештани се са сетом сећају некадашњих вашара и њиховог значаја.

„Ми смо били дечурлија, када су се ту појавили први рингишпили. Ми смо живели за вожњу. Ма сваки динар смо давали на вожње. Од пара које зарадимо постављањем вејника куповали смо клакер и симид. То кад купимо на вашару, била је посланица, уживанција, севдах.“

Испитаник, управник поште, мештанин

„Ја кад се сетим као клинац, из Пирота су долазили људи који су продавали своје производе. И сећам се ја са мојим покојним оцем, пошто није било шатора, трактора, камиона, него ми смо правили од дрвећа и прућа вејнике. Онда трговац стави испод вејника један сточић, столицу и изложи своју робу. Ми направимо пар вејника и узмемо неки динар за то што смо урадили, јер смо му правили хладовину. Њему добро дошло, нама добро дошло. Узмемо неки динар и тако. То је било после рата, када је владала сиротиња. То што зарадимо за нас је било богатство. Сада је већ техника завладала. Сада долазе камионима.“

Испитаник, професор у пензији из Београда, пореклом из Љуберађе

Занимљив случај јесте посета брачног пара из Словеније који са децом у Љуберађу већ годинама уназад не долазе искључиво због вашара, али свој боравак усклађују са датумом одржавања вашара. То говори у прилог друштвеног значаја вашара.

„Ми сваке године дођемо у исто време. Ту око вашара обично. Ми свој долазак везујемо за вашар јер тада пуно људи овде дође, па имамо друштво. Сад баш овај сточни вашар мени није не знам шта, да ми нешто значи. Слично тако има и горе код нас у Словенији. Исто овог типа са тезгама и свим осталим. Али код нас нема сточног вашара као овде. Мислим

да и овде и горе у Словенији само због традиције иду људи на вашар, ни због чега другог. Пуно се не тргује, кол'ко ја видим. Само то, нека традиција. И квалитет робе на вашару овде и у Словенији је прилично сличан. Све је то кич. Јер ти што продају на вашарима и тамо и овде изгледа купују од истих људи из Турске, из Бугарске. Од старих заната и код нас има оних који продају дрвену бурад, као овде. Али Љуберађа полако изумире, то је све практично готово. Некако све оживи за вашар. Значајан је он за овај крај. Баш су двојица пријатеља из Словеније били ту. Рекао сам им: „Хајде вратите се баш за вашар.“. Јесте, нешто има у томе. Све се некако везује за вашар. Ми овде кад дођемо, ама баш свако нас пита: „Јел остајете за вашар?“. Ама баш свако то пита. Вашар је пуно мањи. Љуберађа је пуно мања. Код нас се вашари одржавају у селима, али се дугачије то зове. Суштина је иста. Исто се везују за верски празник.

Ја сам доводио пуно пријатеља овде. Унапред им кажем да је овде велико сиромаштво. Они кад дођу, иако их упозорим, зачуде се. Али опет им се свиђа. Менталитет је скроз другачији. Али овде је прелепо за одмор. Занимљива је реакција мојих пријатеља када дођу овде. Ја их не бих доводио да ме је стид. Прво кад се скрене од Беле Паланке на овамо само се ућуте и после кажу: „Шта је ово? Крај света.“. Била су прошли пут двојица мојих пријатеља овде, млађи су од мене. Када су дошли овде два сата ништа нису причали. Ја сам мислио да ће рећи да их возим назад. Али после кад су обишли мало село били су одушевљени природом, реком.“

Испитаник, Словенац српског порекла

Уместо закључка: „Шта је ово? Крај света.“

Некада скопчани са религијским садржајем и из њега проистекли (Павковић 1972), данас углавном сведени на сусрет и куповину, вашари прате друштвене трендове. Нема више ношње и приказивања рукотворина вредних домаћица вичних везу и другим вештинама. Покушаји ревитализације религијског садржаја, посете цркви и службе застају на пола корака. Осиромашило је сточни фонд. Нестаје рукотворина и занатских производа, а продаје се роба која долази из иностранства. Ипак, неки људи долазе чак из иностранства, вођени носталгијом и успоменама, желећи да у свом завичају буду баш на овај дан. Овај прежитак прошлости и, могли бисмо рећи, непотребна трговачка форма у време доступности производа и комуникације, опстаје. Чак и када потпуно одслика сиромаштво становништва и изазове питање оних који нису привикли на призоре провинцијске светковине – „Шта је ово? Крај света“ – вашар данас, донекле

промењен, проналази своје присталице и посетиоце који, чини се, задовољавају пре свега потребу за сусретом и комуникацијом, идентификацијом са родним крајем.

Литература

- Диркем, Емил. *Елементарни облици религиозног живота – тотемистички систем у Аустралији*. Београд: Просвета, 1982
- Ковачевић, Иван. „Традиција и иновација годишњих сајмова.“ *Новопазарски зборник 2* (1978): 127-132.
- Манић, Форски Драгослав. 2001. *Лужница – монографија у слици и речи*. Београд: Спринт.
- Павковић, Никола. „Друштвени значај традиционалних годишњих сајмова.“ *Етнолошки преглед 10* (1972): 97-103.
- Тодоровић, Драган. *Љуберађа*. Врање: Клуб младих уметника “54”, 2004.
- Тодоровић, Драган. *Љуберађа II*. Врање: Клуб младих уметника “54”, 2008.
- Тодоровић, Драган. *Лужница – Географски приказ*. Врање: Клуб младих уметника “54”, 2009.

Фотографије

Слика 1. Село Љуберађа у општини Бабушница

Слика 2. Сточни вашар данас

Слика 3. Вашарска гужва

Слика 4. Турнир у малом фудбалу

Слика 5. Фестивал Комаричке вечери

Слика 6. Роми на вашару

Слика 7. Кафана на отвореном

Слика 8. Посластичара на отвореном

Слика 9. Занатски производи

Слика 10. Продаја гардеробе на вашару

Марија Цветковић
Данијела Гавриловић

ВАШАР У ЉУБЕРАЂИ: НЕКАДА И САДА (БАБУШНИЦА)

Резиме

Социјални догађаји који су по мањим местима и селима имали вишеструки значај и функције – вашари, данас одумиру као социјална институција која задовољава велики број потреба становника ових места. Како опада број функција које су се путем вашара задовољавале – економских, интегративних, верских, забавних, тако опада и њихов значај за становнике села. Ова дешавања се морају посматрати у контексту опадања броја становника и густине социјалног живота поменутих мањих места и села.

У овом тексту је приказано практиковање Свето Илијског вашара – некада и сада у селу Љуберађа, Општина Бабушница. Текст прати елементе овог социјалног догађаја–место окупљања, садржаје вашара, начин облачења, у покушају да забележи промене које савремено доба доноси овој пракси.

Кључне речи: вашар, Љуберађа, социјална интеграција, прошлост, садашњост

FAIR IN LJUBERADJA: THEN AND NOW

Summary

Social events which had multiple roles and functions in smaller towns and villages – fairs, are dying today as a social institution that meets the needs of a large number of the inhabitants of these places. As number of functions that are fulfilled through fair – economic integration, religious, entertainment are declining, as well as their significance for the villagers is declining. These developments can be viewed in the context of declining population and the density of social life of these towns and villages.

This text is shown practicing St. Ilija's fair – then and now in the village Ljuberađa, municipality Babušnica. Text follows the elements of this social event - gathering place, fair's content, manner of dressing, in an attempt to document the changes that modern age brings to this practices.

Key Words: fair, Ljuberađa, social integration, past, present.

Сузана Марковић Крстић
Александра Костић
Универзитет у Нишу, Филозофски факултет

ПРОКОПЉЕ: ВАШАР И ТРАДИЦИОНАЛНИ САБОР ПЕЧАЛБАРА И НЕИМАРА У ЦРНОЈ ТРАВИ*

Увод: вашари/сабори некада и сада

Вашари (сабори, сајмови, панађури) у Србији као облици традиционалног народног окупљања значајни су социјални феномени који захтевају истраживачку пажњу социолога, етнолога, антрополога, психолога. То су друштвене институције које вековима одражавају суштинске особине и идентитет српског народа. Истраживања вашара/сабора указују на њихове значајне модификације током времена (место одржавања, функције, број посетилаца/учесника). Наиме, у време законског установљења вашара, у првој половини XIX века¹, економска начела имала су доминантни значај. Поред тога, постојала је функционална повезаност црквене и сеоске славе са економско-друштвеном страном вашара. Међутим, јачањем привредне моћи становништва и развојем трговине која је задовољавала потребе сељака за одређеном робом свакодневно (а не само једном годишње), временом долази до слабљења економских функција вашара. У том смислу, све више су добијале на значају друштвене и забавне функције вашара/сабора.

У разним крајевима ова народна окупљања називају се различито, у зависности од семантичког порекла и друштвено-историјског контекста. Наиме, док реч *вашар* (мађ. *vásár*) означава пазар и посао (погодбу), као и реч *панађур* (гр. *πανήγυρις*), а реч *збор* се односи на ране демократске тековине, реч *сабор* је у средњовековној држави означавала народна окупљања која су служила и за непосреднију комуникацију владара и поданика, као и за очување идентитета Срба у време стране окупације. Међутим,

* Припремљено у оквиру пројекта *Одрживост идентитета Срба и националних мањина у пограничним општинама источне и југоисточне Србије* (179013), који се изводи на Универзитету у Нишу – Машински факултет, а финансира га Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС.

¹ Први пут су панађури (сајмови, вашари) законски установљени Уредбом од 13. јула 1839. године (шире о овоме видети: Вучо 1955, 217).

„од ослободилачких ратова и формирања нове српске државе у XIX веку, сабори све више добијају на економском значају и све се чешће користи реч вашар. То доба карактеришу живљи развој привредних активности и брже повезивање привредних потенцијала у држави. Сабори се често помињу уз панађуре (вашаре) који су имали превасходно економски карактер. Да су сабори и вашари постали синоними или јасно одвојене целине једног јавног догађаја, потврђују и данашња истраживања. У монографијама о предеоним целинама народне светковине се јављају и под називима вашари и/или сабори, што је често повезано са сеоским /славама, заветинама...“ (Срећковић и Антић 2007, 5).

Дакле, саборе који су одржавани код цркава, на дан када та црква слави свог заштитника или неки од великих празника, пратили су вашари или панађури. Наиме, велико окупљање народа око цркава представљало је згодну прилику за продају и куповину одређених производа.

„Вашари у нашим крајевима, током прошлих векова, били су привредне манифестације од међународног значаја. Тако, на пример, од средине XVIII века одржаван је, на Митровдан 8. новембра, чувени Футошки вашар, на коме су се према савременом запису, 'сретали у великом броју Персијанци, Јермени, Турци и македонски трговци, тако да се Лајпцишки вашар са овим једва може мерити'. (...) У XIX и XX веку Пирот је био најпознатији међу градовима и на гласу, не само у Србији, већ и међу трговцима у Бугарској, Грчкој, Турској, Румунији и Босни по свом вашару (Бојић 2009, 10).“

Вашари, панађури или сајмови настали су из економских потреба друштва и најпре су приређивани у појединим местима, у средњем веку названим трговима или трговиштима, код самих цркава или храмова на дан великих црквених празника. Касније је број вашара растао, а дан када је неки вашар одржаван постепено је губио верски и духовни значај, посебно када је место његовог одржавања ван храма, на неком другом месту, специјално предвиђеном делу насеља за вашар. Тако се вашари постепено претварају у забавне и трговинске манифестације и временом добијају световни карактер.

У раду је представљен вашар у Црној Трави, који се одржава сваке године на дан Светог Прокопија (21. јул), као и традиционални Сабор печалбара и неимара који га прати последњих осам и више деценија. Овај сабор има специфична обележја, јер је повезан са грађевинском традицијом овог подручја. Наиме, сабор је и дан

окупљања и дружења црнотравских печалбара (претежно градитеља) и свих оних који су деценијама у потрази за послом и бољим животом одлазили из свог родног краја. Дакле, у емпиријском истраживању вашара/сабора примењен је методолошки приступ који подразумева разматрање: *религиозно-духовних функција* (препознају се преко просторно-временске-верске структурисаности сабора: око манастира и цркава, у дане црквених и сеоских слава, праћени су црквеним обредима), *економских функција* (структура производа који се продају и купују на вашару) и *друштвених функција сабора у ужем смислу* (одржавање сродничких и друштвених веза, забава).

Црна Трава: становништво и печалбарство

Црна Трава (тур. *Kara Kas*) је општина у југоисточној Србији, која по подацима из последњег пописа (2011. година) има само 1661 становника у 25 сеоских насеља. У сваком од пет сеоских насеља (Бистрица, Вус, Остроzub, Павличина и Рупље) живи мање од десет становника, од 11 до 50 становника има 11 сеоских насеља, док општински центар, Црна Трава има само 452 становника (РЗС 2011, 77-78). Депопулација и старење становништва, услед недовољног рађања и интензивних миграција, основна су обележја развитка становништва општине Црна Трава од средине XX века до данас.

О миграторним кретањима на овом подручју пише и Феликс Каниц (2007, 275) почетком XX века (1903. године):

„Општина Црна Трава обухвата широко расутих 10 места и у 362 куће има скоро 2600 душа. Њено главно село се налази на ушћу Чеменице у Власину и са својом густо изграђеном лугом улицом изгледа сасвим пристојно. Међутим, многе од врло лепих кућа и механа, са упадљивим стрмим крововима покривеним црепом, биле су тако рећи пусте, јер су плодна земља и лакша зарада одвукле 144 породице у топлички округ, где су њихови чланови потврдили свој добар глас ваљаних зидара.“

Црнотравци су познати као печалбари (дунђери², зидари, грађевинари, неимари који су одлазили ван места становања и радили претежно на грађевини) од давнина. Дакле, печалбар³ је самоуки мајстор-

² Ово потврђује и Каниц (2007, 274): „Тешки животни услови у Власини присиљавају сваке године око 250 мушкараца да у пролеће као 'дунђери' одлазе у горњу Србију и Румунију да би зарађеним новцем издржавали своје породице“.

³ *Печалан* значи и невољан, јадан, тужан, жалостан, а реч *печалба* надницу, тежачење. *Печалбар* је човек који иде у печалбу, да ради да би нешто зарадио, да надничари.

грађевинар, слободна „роба“ на тржишту рада. Може да буде и циглар и ћерамиција и зидар и тесар и керамичар – мајстор свих послова неопходних за градњу крова над главом (Форски 2006, 301). Поред дунђера, у печалбу су ишли и кречари, пинтери, кацари, терзије, столари и други.

Печалбарство, које се везује за овај крај, може се пратити кроз различите историјске периоде и друштвене контексте. У том смислу, с обзиром на смер кретања печалбара, место где су радили и врсту послова које су обављали, ови периоди могу се поделити на: 1) период до ослобођења од Турака (1878), када су печалбари градили турске џамије и куће у околини Ниша и Врања; 2) период од ослобођења од Турака до пред крај XIX века, када су ишли у печалбу преко границе, у Бугарску, а потом према Београду, 3) период до почетка Другог светског рата (1941), када су се већином кретали ка Београду и 4) период од завршетка Другог светског рата до данас. После завршетка Другог светског рата Црнотравци су били окосница српског грађевинарства, од директора и пројектаната до непосредних извођача. Они су градили најсложеније зграде-објекте у Београду, Скопљу и другим градовима широм бивше Југославије.

Дакле, у потрази за послом Црнотравци, највећим делом грађевинари, одлазили су из родног краја (одмах после Ђурђевдана), запошљавали се и радили током сезоне (до Митровдана) на грађевинским објектима широм земље (и у иностранству). Код куће су остајала њихова деца и жене које су саме обављале највећи део пољопривредних послова. Стога су жене носиле главни терет биолошког и социјалног опстанка на овом простору. Црнотравци су у знак захвалности жени, мајци, супрузи печалбара и подигли *Споменик Црнотравки* (сл. 1).

Печалбари су у другој фази, након неколико година проведених у печалби, куповали плацеве у местима где су радили и у тим местима касније сами градили куће за своје породице. Тако су доприносили развоју других крајева (као насељеници/имигранти или печалбари), али не и економском развоју свог завичаја. Ипак, без обзира на иселавање великог броја људи, све до педесетих година XX века црнотравски крај био је пун живота (1948. године било је 13614 становника у општини Црна Трава). Међутим, након Другог светског рата, услед интензивирања емиграција, Црна Трава постаје највеће миграционо подручје. Њени становници насељавали су најпре моравска села, а затим градове у Србији: Београд, Ниш, Лесковац, Прокупље, Смедерево. Дакле, негативне тенденције природног и механичког кретања становништва опустошиле су ово подручје, тако да је његова будућност прилично извесна, осим уколико се одговарајућим мерама

социјалне и популационе политике не предупреди његово даље демографско гашење.

Већ више од осам деценија (од 1928. године), у Црној Трави се на централном тргу, на дан *Светог Прокопија*, 21. јула, организује *Сабор печалбара и немара*, који се одржава истовремено са вашаром у овом месту. На овај дан окупе се црнотравски печалбари из „расејања“, мада се данас не може говорити о печалбарима у класичном смислу (дунђери, градитељи, зидари), већ је више реч о предузетницима, инжењерима, пројектантима, власницима грађевинских фирми и радњи. Највише је оних који долазе из Београда, али има и Црнотраваца који долазе из Француске, Немачке, Швајцарске, Русије, са циљем да обиђу своја огњишта, родитеље, рођаке и пријатеље и да деца покажу где су рођени. С друге стране, на вашару се излажу различити производи домаће радиности, као и индустријски производи, храна и пиће, тако да се могу продати (и купити) најразноврснији производи који долазе из свих крајева Србије, али и из иностранства.

Свети Великомученик Прокопије у Црној Трави (религиозно-духовне функције вашара/сабора)

Вашар/сабор у Црној Трави повезан је са слављењем сеоске славе Светог великомученика Прокопија (21. јул). Дан Светог Прокопија многе породице, села и градови поштују као *заветни дан* (ређе као крсну славу) када не раде, већ се окупљају око својих светих храмова на Свете литургије. За дан када село слави постоје различити називи.

„И као што се слава рода различито назива, тако се и слава насеља, села или града, различито зове. За све ове називе изабран је један – заветина. Према томе, по настанку и манифестацијама које је прате, заветина би била у истом рангу као и слава и зато би тај назив требало и на њу да се односи (Бојић 2009, 7).“

О различитим аспектима ових народних манифестација и друштвених установа Вук Стефановић Караџић говори у свом *Рјечнику*:

„Будући да у Србији ни у десетом селу нема цркве, за то људи иду на часне poste (сваке неђеље) а особито о Мученицима, о Благовјестима, о Цвијетима, и о Васкресенију и о осталијем великијем годовима (н.п. о Тројичину дне, о Петрову дне, о Преображењу, о Госпођи велкој и о малој, о Ваведенију, о Богојављенију и о Задушницама) намастирима, те се исповиједају и причешћују. Уз часне се poste обично

причешћују, а о другијем годовима иду као на сајам. Код гдјекојијех намастира скупи се (кад је лијепо време) о Благовијести, о Цвијетима, о Преображењу и о Госпођама, по неколико хиљаде у сабор. Ту продају трговци различну робу; крчмари крчме вино, ракију, и јабуковачу; месари пеку јагањце, овце, козе и свиње, те продају месо; ту гледају момци дјевојке (обично иду дјевојке највише о Цвијетима, а младе о Васкрсенију); ту се састају кумови, пријатељи и познаници, и договарају се о свачему (...) Кад људи иду намастиру, онда сви (и женско и мушко) обуку стајаће хаљине (штогод које љепше има). Гдјекојим намастирима иду људи, који су побогати, по десет дана хода далеко (као н.п. у Студеницу иду – чини се о Тројичину дне – из цијеле Србије, из Босне и из Херцеговине, и носе прилог (Стефановић Караџић 1964, 144-145).“

Ритуализована народна окупљања демонстрирају значај социјалних односа и важност јачања социјалних веза, истичући јединство људи и њихов заједнички идентитет. Осим тога, то може бити и начин да се покаже социјални статус, престиж, припадност одређеној групи. За учествовање у оваквим манифестацијама није неопходно „веровати у ефикасност и снагу“ верског повода или религијског ритуала. Могу се јавити или додати и други разлози, као што се то обично дешава, може се славити или прокламовати било који аспект јединства. Истовремено, оваква окупљања симболично манифестују консолидацију значајних унутрашњих вредности по којима се једна група људи разликује од неке друге (Rappaport 2002).

Поред социјалне функције, ритуалне манифестације заједништва имају и психолошку функцију. У временима која су пуна несигурности, неизвесности, конфликта, народна окупљања имају функцију снижавања анксиозности нарасле услед судара са непознатим и непредвидивим, као и функцију јачања унутрашњих снага и мобилизацију снажних емоција кроз повезивање са другима. Подиже се степен социјалне кохезије, јер се преносе колективне вредности неких сегмената друштва и буди осећање уједињености, привржености и опажања заједничких интереса.

Истовремено, ритуално одавање поштовања и почести Светим великомученицима, може бити доживљено као „заштитна мера“ која елиминише страх да ће се догодити нешто лоше. Страх од незаслужено негативних искустава може бити толико продоран и прожимајући да се може појавити и у форми интензивног осећања кривице коју може пратити страх од казне, а да га особа није ни свесна. Преплављеност овим осећањима особу чини недовољно функционалном, неприлагођеном и слабом, тако да она нужно хрли неким модалитетима

„спашавања“. Једна могућност су религијски ритуали (Charman 2007). Извођење религијских ритуала и учествовање у њима омогућава неку врсту смирења, наде да су ризици отклоњени или бар умањени, што само по себи буди оптимизам и позитивна очекивања, подстиче социјални развој, смањује претерану осетљивост, а повећава личне и интерперсоналне ресурсе. Једном речју, „заштитничка рука моћнијег“ пружа се према свим слабим, беспомоћним, незаштићеним људима, чинећи их „подеснијим“, усклађенијим и бољим.

Свети великомученик Прокопије је заветина многих места, а неке цркве га славе као црквену славу. Име Христовог мученика Прокопија међу Србима је посебно побожно поштовано. Свети Прокопије важи за заштитника деце, жена⁴ и немоћних, покровитељ је брака и небески заступник многих еснафа. Дакле, Светог Прокопија светкују неке занатске заједнице као свога заштитника (каменоресци, рудари, пчелари). Како се Свети Прокопије сматра и заштитником брака и слави као женски празник, тога дана женама је забрањено обављање било каквих послова (шивење, кројење, предење, ткање). На овај дан се, поред вашара у Црној Трави и на Тумби, одржавају и

„сајмови у Бајиној Башти, Барајеву, Бору, Бучју, Великом Шиљеговцу, Косјерићу, Мрчајевцима, Ораховици, Оцаку, Петровцу на Млави и Сењском Руднику, док је у Српском Броду други, а у Будисави трећи, завршни вашарски дан (Бојић 2009, 219-220).“

На дан Светог Прокопија мештани Црне Траве и околине су се до Другог светског рата окупљали у јутарњим часовима у порти цркве Светог Николе ради Свете литургије. Црква у Црној Трави изграђена је 1835. године, имала је једну парохију са 405 домова и 3017 душа, а њен парох био је протојереј Стеван Поповић. Према народном предању, у Црној Трави постојао је манастир који је припадао Цариградској патријаршији (метох манастира у Цариграду). Налазио се на месту званом манастириште у пределу махале Чука, лево од реке Власине и носио је име Светог Николе (Валчић 2006, 127-129).

Црква Светог Николе налази се у порти и ограђена је каменим зидом. То је једноставна, једнобродна грађевина која је саграђена на рушевинама неке старије (Каниц 2007, 276). На улазу у порту је

⁴ Једно предање говори и о томе да су његовим моштима у град Ниш ходочастиле нарочито мајке са малом децом, призивајући га за свог заступника пред Богом. На њихове усрдне молитве светитељ је одговарао благородном и брзом помоћи. Његов дан сматран је „у старини“, а исто тако и данас, великим празником свуда где има српског народа (Плећевић 2008, 97).

двокрилна дрвена капија лучно засведена и покривена ћерамидом (сл. 2). С десне стране цркве налази се звоник, у порти су старији камени надгробни споменици из XIX века, а у продужетку, локално гробље. Веома близу самом улазу у цркву налази се неколико гробова са надгробним споменицима (на којима су исклесане петокраке). Између цркве и звоника, наслоњени на зид цркве са источне стране, налазе се надгробни споменици свештеника који су служили у овој цркви (један од њих је надгробни споменик свештенику Јовану М. Поповићу који је умро 1930. године). Основа цркве је правоугаона, дуга 16,5 метара и широка 7,5 метара, грађена је од локалног тесаног камена који повезује кречни малтер. Кров цркве је двосливан, а пре обнављања (2001. године) био је покривен каменим плочама.

Од главног западног улаза у цркву, види се на источном зиду фреска Светог Николе, патрона цркве, који у левој руци држи књигу, а десном благосиља. Испод лика Светог Николе налази се запис који указује на имена женских ктитора ове цркве. Унутрашњост цркве и зидови прекривени су живописом слабог квалитета, а фреске су већином оштећене, без појединих делова, тако да се неки ликови само назиру. Међутим, на дан Светог Прокопија 2012. године, у цркви се, поред људи спремних да обнове цркву, налазе алати и припремљен материјал за реконструкцију и обнављање.

Десно од цркве је звоник са четвороугаоном основом, који је у фази реконструкције. Звоник има на све четири стране лучно засведене оквице. Грађен је од пуне цигле, делимично је омалтерисан и покривен је лименим кровом, а на његовом врху налази се метални крст. С мермерне плоче на звоннику може се сазнати да је изграђен 1931. године, у време епископа нишког Доситеја, заузимањем свештеника Симе Ивића, а да је радове извео грађевинар из Црне Траве Милић Поповић.

Слављење Прокопља – Светог великомученика Прокопија 21. јула 2012. године и окупљање народа у порти и цркви је од великог значаја за Црну Траву. Посебно због тога што је ова црква од завршетка Другог светског рата била „затворена“ за мештане и оне који су желели да се помоле Свецу и Богу, јер је тадашња власт забрањивала одласке у цркву, а вернике је осуђивала и јавно критиковала. Порта цркве је од раних јутарњих сати била припремљена да прими посетиоце: децу, девојчице у народним ношњама, жене са бебама у наручју, старије људе. Дошли су ради литургије, али и сусрета, људи из свих крајева Србије. Дошли су да помогну, да подрже обнављање цркве, да учествују у литургији и групном крштењу инжењери, професори, лекари, новинари, сви пореклом из Црне Траве. Док су свештеници и богослови вредно обављали последње припреме за Свету литургију,

причешће и Свету тајну крштења, на лицима људи могла се видети радост, како због сусрета са рођацима и пријатељима које дуго нису видели, тако и због сеоске и црквене славе и групног крштења. Истовремено, људи нису могли да сакрију превелику радост због отварања црквених врата после више од седамдесет година. Дакле, овај 21. јул 2012. године посебно је значајан због тога што је после *више од седамдесет година* у цркви Светог Николе одржана прва литургија (сл. 3) и групно крштење око осамдесет Црнотраваца и њихових гостију.

Станче Димитријевић (рођен 1931. године), инжењер и градитељ у пензији, који живи у Београду, а пореклом је из Црне Траве, са сетом говори о прошлим временима и начину прослављања овог празника. Посебно наглашава да су се тада масовно окупљали и сусретали мештани и гости Црне Траве, па су се уз музику и у народном колу међусобно упознавали и забављали (сл. 4), тако да са нескривеним усхићењем подржава овај догађај који је, како каже, чекао седамдесет година.

„Овде се некад славио Петровдан, па онда Прокопље као најзначајнији сеоски празник. Наши Црнотравци су се сви ту окупљали масовно, ту буде свирка и игранка и све. Ја сам овде крштен, ја сам тридесетпрво годиште, биографија ми је огромна, градитељ сам станова, инжењер, пројектант, градитељ Ђердапа, Института за мајку и дете, Омладинског стадиона, много тога. Живео сам овде до рата, завршио сам овде основну школу, а касније се даље школовао у Београду. До рата је била милина, игранке и све друго. Али доласком Тита и утопије све је било забрањено. Ниси смео да кажеш да си крштен, то је било ропство. Било је притварања, мувања, ниси смео да кажеш ништа, за једну реч ишао си у затвор. Ђерка ми је професор универзитета и она је сада овде. После седамдесет година, нажалост, ми се овде видимо са неким људима, а ја сам сада крстио петнаесторо људи. Милина једна колико се људи боре за веру у нешто, да би веровали у нешто, да би људи и овде поштовали... А био је такав режим. Овде, у цркви била је стока, штала, све је било запуштено. Имао сам деду по мајци који је био богомолац, Милан Петровић, који се много борио. Кад је једном срео нас ђаке рекао нам је: „прекрстите се децо у име Бога“, а ја сам се тада тога стидео... Срео нас је, па је рекао да се крстимо, а ми смо га исмејали... Кренули смо „трбухом за крухом“, кренули су који куда. Много паметан народ кренуо је са овог терена, одавде. Ја имам два доктора наука, снајка и ћерка, све то велики људи. Али неко дође на петнаест дана овде и неће ништа да помогне. Колико сам ја помогао овде! Предузимаче сам

препоручио! Моја ћерка је лекар, људе лечи, а воли да се ово обнови. Ми ћемо да стартујемо, дали смо неку пару, видите колико народ хоће да дође. Становао сам ја и у Нишу, деда ми је тамо био, одатле је „испројектовао“ нас десеторо, па се све раселило по Нишу, Лесковцу. Сада се у Београду окупљамо и дружимо, имамо Црнотравско вече крајем марта. Мало сакупимо паре за родни крај, да обновимо ово мало. А у иностранство је отишло најмање око 50 мајстора и стручњака, а 30 њих са факултетом. Ми долазимо овде, ћерка воли Црну Траву. Ја сам лети и по четири месеца овде. Децу сам тако васпитао да долазе и воле овај крај“.

Након завршетка Другог светског рата прекида се традиција народног окупљања и заједничког слављења Светог Прокопија у Црној Трави. Црква је затворена за мештане и вернике, „родитељи нису више могли да крсте децу у цркви, а свештеник је отишао из Црне Траве“ (Славољуб Ранчић, 57 година). Истовремено, о немарном односу према цркви и непоштовању духовне традиције сведоче и старији мештани који напомињу да су врата цркве у то време била отворена за стоку, односно да је црква служила као штала, а да је двориште цркве било запуштено и прљаво. Међутим, иако је слављење слава критиковано и забрањивано од стране тадашње власти, поштовање и слављење светаца није могло да се искорени из свести поштених, искрених и вредних људи из овога краја. Дошло је до значајне модификације начина слављења Светог Прокопија. Наиме, чланови ужих породица су сами или са рођацима, у својим кућама које су расуте по брежуљцима и сокацима, „поштовали, помињали и славили славе“, иако су јавно говорили да то не чине.

Човек који је рођен у Црној Трави, *Станојло Благојевић* (52 године), сећа се тадашњих дана и „тихог и породичног“ слављења Светог Прокопија, али и прича старијих људи о начину слављења овог празника пре његовог рођења:

„Тада је било велико поштовање, то ми је деда причао, али после рата све је замрло. Наша кућа је пет километара одавде, само за празник се долазило овде. Године 1965. отишао сам одавде са пет година. Живим на Звездари и радим на грађевини. Био је прекид слављења после рата, када су дошли комунисти, они су кажњавали оне који су славили, десетак година после рата. Горе су људи, по планинама, чували ту традицију, али овде се народ повукао. Ово је велика срећа сада, јер се живот гаси... Овај народ је доброћудан и није могао да се раније избори да се отвори ова црква. А свуда се нешто мења, гради, а једино је овај крај остао запечаћен и

запуштен. Можда ће ово помоћи да крене да овај народ живи како треба. Прошле године, кад се сетим, кад вратим филм, било је тужно, а види сада. Ја сам јутрос дошао, али дошао би и раније. Моја супруга није овде, али ту ми је син. Људи су одувек овде, такав је крај, другачији од других по доброту и поштењу. Можда је то због тешког живота, мукотрпног рада? Кад с једне стране гледа човек – као да је ова црква и била отворена, јер је то поштовање било у људима, јер поштење је највећи људски квалитет увек био и остао. У другим крајевима не знам како је, али у овом крају је као нека аутономија.“

Људи који су отишли из Црне Траве и околине, као Станојло Благојевић, нису заборавили свој крај. Они се окупљају, сећају старих обичаја и слава, помажу једни другима, солидарни су и покушавају да допринесу развоју свог завичаја. Најчешће сакупљају новчана средства којим помажу градњу или обнављање појединих објеката у завичају или шире круг пријатеља који су из других крајева, а који желе да помогну Црној Трави. Ови људи су већином искусни и успешни грађевинари, градитељи бројних грађевина у нашој земљи, али и у иностранству. Наиме, познат је Црнотравац који је саградио више од 200 димњака, тако да је у част димњацима и свом раду подигао споменик димњаку надомак Црне Траве. „У Београду сарађујемо и виђамо се на Црнотравској вечери у хотелу Метропол. Од пре тридесет година сви Црнотравци, који су били активни, сваке године су се дружили у Београду. Људи се сете својих предака, старих обичаја, како је деда радио, како је било, очувала се на неки начин традиција. На тим састанцима има најмање триста људи и они поведу свог друга који нема везе са Црном Травом, као што сам ја водио људе из Книна. Био ми је циљ да дођу овде, да виде како је овде. Највише су им се допали зеленило и овај камен. После су неки доводили и своје пријатеље, били су одушевљени да тако нешто постоји. Сада преко лета има боровнице горе, малине, дивље јагоде и то људи нису видели. Утисак је невероватан, па људи сликају изванредне пејзаже, онда други виде па долазе овде.“

У Црну Траву на дан Светог Прокопија долазе и потомци (деца и унуци) оних људи који су пре педесет и више година отишли као печалбари и емигранти из овог краја. Њихова деца и унуци су успешни људи који су се доказали у многим областима (грађевинарству, науци, медицини, уметности). За њих је овај празник (сабор/вашар) специфичан доживљај и догађај, који им много значи. Неки од њих сматрају да је враћање традицији, отварање цркве и њено обнављање

један од путева за прихватање и поштовање старих вредности, као и начин развијања духовности српског народа.

Терка Станча Димитријевића, *Весна Димитријевић Срећковић*, лекар и професор Медицинског факултета у Београду, несебично поможе обнављање цркве Светог Николе и сматра да је отварање цркве и поштовање традиционалних обичаја од великог значаја за црнотравски крај и његове људе.

„Звона су зазвониле после седамдесет година у овом крају који је напуштен. Ово је од великог значаја за овај народ – просто да се народ враћа, да заживи, да срећа прати ове људе, да има више вере са њима и у њима. Ја сам данас пресрећна што сам овде у родном крају свог оца из много разлога. Свети Прокопије је дан који смо и раније прослављали. Још као деца долазили смо на празник и на вашар. Али мене за Светог Прокопија везује и још нешто друго: прошле године на овај дан имала сам то задовољство да будем домаћин славе у малом селу Прово, код Обреновца, на слави иконе Мајке Божје Казанске, Мајке Божје пред којом је и Наполеон пао, у цркви која се гради и која је посвећена Мајци Божјој Казанској, где је требало да се и данас нађем. Међутим, они су разумели моју потребу да будем у родном крају свога оца, са овим народом овде. Данас сам имала задовољство и част да крстим троје својих даљих рођака, када смо обавили и Свету тајну крштења, поред Свете тајне причешћа. Тако да мислим да ће ове манифестације бити све учесталије, да ће овде бити све више народа. Надам се да ће се народ тек учити неким обичајима, неће бити само крштења и венчања, већ редовног и уредног причешћивања, како би се живело потпуно у складу са Христом. Мислим да ће ово значити неко покретање набоље у сваком погледу, да ће се отворити путеви многима који немају посао и који немају потомство, да не буде да се само троје роди у једној години, као прошле године, да се млади враћају. Да млади људи остају овде, да обележавају своје празнике на овај начин како треба, да не окрећу колач само у својој кући, већ да се има где колач однети, да се пресече колач онако како је по нашем православном обичају. Имамо срећу да имамо где да дођемо. Јер, овде је наше енергетско пуњење и наша енергетска база. Овде не можете да осетите праву атмосферу, а тек горе међу птицама, боровницама...“

Сви ови наводи указују на нескривену тежњу Црнотраваца да „нешто учине“ за свој родни крај, али они говоре и о њиховим личним особинама. Они су скромни, вредни и поштени људи који сматрају да се већина циљева може остварити уз лично ангажовање, али и веровање

у Божју помоћ. Дакле, присутно је поштовање универзалних вредности, као што су вера у Бога, слобода, истрајност, толеранција и поштовање људског живота и личности сваког појединца. Стога су најпре обновили куће у којима су се родили, прилагодили их садашњим потребама њихове деце, а потом су кренули са „исправљањем колективних грешака“ из прошлих времена. Заједничким напорима, прикупљањем новчаних средстава, обнављањем цркве и звоника, организовањем литургије и групног крштења на дан Светог Прокопија успели су да поново окупе Црнотравце на једном светом месту (у порти цркве и у цркви) где су се, после много година „поклонили Богу“, срели са пријатељима и рођацима, упознали са људима из других места, спријатељили и окумили. Тако су заједно постали још јачи у својим намерама да обнове и оживе свој завичај. Наиме, сви ови догађаји, заједничко слављење Светог Прокопија, обнављање цркве и групно крштење, доприносе културном и духовном преображају и друштвеној интеграцији Црнотраваца.

Вашар у Црној Трави (економске функције вашара/сабора)

Слављење Светог Прокопија у Црној Трави наставља се на главном тргу и улицама које воде ка њему. Од раних јутарњих сати започињу ужурбане припреме трговаца и угоститеља за велики вашар и Сабор печалбара и неимара. Металне и импровизоване тезге распоређују се на тргу, али и дуж главне и споредних улица које воде ка тргу.

„У развоју унутрашњег тржишта вашари или панађури су заузимали видно место, нарочито у XIX веку. Робноновчана размена између села и вароши добила је после укидања спахијских односа у Србији шире могућности развоја. На погодним географским и привредним местима, у оквиру једног краја или административне целине, ничу повремена тржишта, установљују се панађури, који су с временом требали да постану јака трговачка средишта за размену производа од пољопривреде и домаће радиности из околине, и да послуже као богати извори спољној трговини. У времену када обострана размена између села и вароши још није била у довољној мери развијена, панађури су допринели да се односи размене убрзају и у знатној мери повећају (Срећковић и Антић 2007, 6).“

Иако су вашари раније, као и у XIX веку, имали веома важне економске функције, које су значиле, како продају и куповину пољопривредних и занатских производа, тако и продају стоке, данас се садржај ових функција вашара битно модификује. Нарочито је видљива

промена када је у питању асортиман производа који се излажу за продају. Наиме, стока се више не продаје на вашарима, а занатски производи појединих мајстора (грнчара, колара, мутавџија, опанчара, корпара, метлара) или радионица су веома мало или нимало присутни на вашарима. То је разумљиво с обзиром на то да се трансформација вашара одвија у променљивим економским и друштвеним околностима, како у Србији, тако и у савременом свету. Док су неки вашари нестајали у појединим периодима, па се поново обнављали у другачијим временима, други, већ постојећи вашари, добијали су нове садржаје који су их, по значају улоге коју су имали у економском или друштвеном животу људи, издвајали од осталих.

Оно што вашар у Црној Трави издваја од осталих јесте дуга традиција окупљања народа на централном тргу у Црној Трави и заједничко коло уз дувачке оркестре и плех музику, као и вечерње „саборовање“ печалбара и неимара на дан Светог великомученика Прокопија. Наравно, могу се уочити и извесне модификације садржаја у зависности од друштвено-историјског контекста: јутарњи одлазак у цркву Светог Николе на литургију, пре Првог светског рата, затварање цркве после Другог светског рата и отварање цркве 2012. године. Осим тога, на основу разговора са мештанима Црне Траве, може се сазнати да се никада на тргу није продавала и куповала ни крупна, а ни ситнија стока. Овај специфични вашарски облик трговине стоком био је одувек „измештен из центра“ и обављао се (у исто време, 21. јула) на оближњој планини Тумби⁵ (1377 метара), изнад села Грацке и Састава Река, удаљеној 25 километара од Црне Траве.

„На Тумбу је раније била продаја стоке, а овде никад није била сточна пијаца. У село су остали само старци и нема ко да чува стоку. Тумба има обележје и има споменик, има исто вашар и музику и све. Моји свекар и свекрва су водили тамо краве да продају (Зора Филиповић, пензионерка, 85 година).“

Дакле, на Тумби се истовремено одржавао веома познати и чувени „планински вашар“ на коме се раније (до пре 50 година) у великој мери трговало стоком. Међутим, временом је и он изгубио обележје сточног вашара, тако да је данас популаран, у црнотравском крају и шире, по томе што људи који потичу из околних села тог дана долазе из свих крајева Србије, али и из иностранства, да би се видели са неким људима које једино тако и могу видети. Наиме, временом је дошло до значајних

⁵ У првом светском рату на Тумби је положио држао Степа Степановић, а на врху постоји и споменик који је подигао Краљ Александар Карађорђевић I, 21. јула 1931. године.

промена у садржајима овог вашара, тако да се у новије време вашар своди на дружење младих и старијих људи уз живу музику, роштиљ и пиће у бројним импровизованим кафанама (шатрама)⁶ које заузимају око хектар простора на Тумби. Велики број људи који посећују овај вашар, после дневног дружења са пријатељима и рођацима на Тумби, долазе у Црну Траву у поподневним сатима (око 17-18 сати) и настављају са слављем на Сабору печалбара и неимара.

Вашар у Црној Трави, по наводима мештана, одржава се од „давнина, одувек“ у центру насеља, на тргу, испред општине и дуж главне улице (око 300 метара). Иако Црна Трава има само 452 становника, 21. јула њена централна улица испуњена је животом, људима, жамором, музиком, вриском и смехом деце.

У Црној Трави бројни угоститељи из Лесковца, Сурдулице, Врања и других места већ претходног дана довозе своје шатре и венике, као и кафански инвентар (столове, столице, фрижидере, скаре), како би заузели „добра“ места ближе центру и како би на сам дан вашара могли да организују простор око шатре, да несметано припремају храну и пиће (сл. 5), а и добро зараде. Најчешће се припрема роштиљ на отвореном, уз саму улицу или на улици, од свињског и пилећег меса.

Поред кафана и шатри где своје потребе за храном и пићем задовољавају и млади и старији људи, постоје места на вашару која посебно привлаче пажњу деце. На тезгама се налазе играчке (аутомобили, камиони, лутке, музички инструменти, пластичне трубе, пластичне пушке и пиштољи, лопте, балони), одевни предмети, разнобојне перике, накит (бижутерија). Поред њих су импровизоване „палачинкарнице“, пред којима деца застају, купују палачинке намазане еурокремом, а тик уз њих су „шећеране“, мале радионице за израду и продају шећерне вуне у бојама по избору (црвена, плава, наранџаста), као и тезге на којима се праве и продају америчке крофнице. А ту су и тезге на којима се продају семенке, кикирики, лицидерска срца, лизалице.

Деца су на вашару купци и конзументи различитих производа, али и продавци и успешни аниматори продаје (сл. 6). Нарочито се могу видети око тезги играчака, где су својим родитељима (Ромима, који су углавном продавци ове врсте робе) од велике помоћи. Они „објашњавају“ начин функционисања појединих играчака, испробавају их на лицу места, показују и доказују њихов квалитет, тако да су

⁶ Начин на који се одвијао вашар (2012), дружење и слављење на Тумби може се видети и на бројним интернет клиповима које су поставили посетиоци овог вашара (немали број њих показује велико конзумирање алкохолних пића и последице које прате алкохолисано стање посетилаца импровизованих кафана/шатри).

родитељи малих потенцијалних купаца ове робе у великом проблему ако одбију да купе оно што се њиховој деци нуди од стране младих, али „искусних“ продаваца играчака.

Поред брзе хране, посластица, пића и играчака, на вашару у Црној Трави изложени су ради продаје производи из црнотравске фабрике „Симби“, чији продавци истичу да се ради о „фабрици чији су производи освојили Србију“, а то су: српска ракија од дуње, српска ракија од шљиве, шампињони са мајчином душицом. А у непосредној близини ових производа је тезга „интересантног“ и разноврсног садржаја. Наиме, млада жена је са пуно истанчаности и вештине аранжирала и изложила производе из своје кухиње попут боровог меда, слатка од шумских јагода, слатка од малина, сирупа од мајчине душице, сирупа од зове, сирупа од коприве, сока од малина, сремуса – дивљег белог лука (сл. 7).

Из разговора са овом женом⁷ може се сазнати да вашари нису једина места на којима она излаже и продаје производе из домаће радионице где се спрема, прерађује и пакује све оно што се као здраво и лековито може пронаћи на подручју Власине и околине. Међутим, вашари су за њу, као и за остале продавце оваквих производа (ту је још једна тезга на којој се продају тегле ливадског и багремовог меда), посебна прилика да се већи број људи који долазе из других крајева Србије упозна са асортиманом њених производа, како би могли касније да препоруче својим пријатељима и познаницима ове квалитетне и оригиналне производе. Напомиње да се овим почела бавити у слободно време припремајући слатка и сирупе за своју децу, која су их „обожавала“ и уочавала велику разлику између њих и фабричких сокова и посластица. После тога је, у сарадњи са још неколико жена, проширила производњу и асортиман, а одмах затим и круг љубитеља и конзумента ових производа. Иако је њена радионица скромно опремљена и са малим капацитетом, ова жена истиче да, поред месечне плате, приходи који долазе од продаје ових производа значајно помажу кућном буџету њене породице. Дакле, спајањем љубави, плодова природе, умећа и знања дошло се до квалитетних и оригиналних паковања здраве хране која вредним, креативним и упорним женама и њиховим породицама омогућава извесну финасијску сигурност.

На вашару у Црној Трави, крећући се централном улицом, посматрач опажа шаренило тезги на којима је изложена гардероба, од чарапа, доњег веша, мајица, тренерица, панталона, до војничких униформи и јакни. Ову робу продају углавном људи који су дошли из Лесковца, Сурдулице или Врања. Неки од њих истичу да се од продаје

⁷ Поштујемо њену жељу да остане анонимна.

на вашарима и пијацама не може живети, „јер људи више немају паре ни за леба, па како могу да купе њихову робу“ која је продавцима јефтина, а купцима веома скупа. Због тог неслагања у прорачуну цене одређених одевних предмета може се чути препирка у фази „склапања договора“ и одређивања праве цене неког одевног предмета уз обавезно улично пробање панталона, мајица и слично.

Има људи који су на вашару изложили „својих руку дело“, па су се ту нашли и плетени џемпери, бетонске украсне саксије (из села Конопница код Лесковца), али и иконе осликане у дрвету и бројанице (Врање) и слично (сл. 8). Уочена је много већа заинтересованост потенцијалних купаца код „пулта“ за продају икона и бројаница у односу на друге тезге и продајна места, а посебно су за ове производе биле заинтересоване девојке и млађе жене.

На другој страни улице, на зеленој пијаци, која се налази на педесет метара од главног трга, веома је живо, јер се са камиона који су препуни воћа и поврћа преноси роба (паприка, парадајз, лубенице, диње) и попуњавају тезге. Купци, већином старији мушкарци, цењају се и пробају „робу“, тако да се на улицама виде људи који у пуним пластичним кесама носе поврће и воће са пијаце. Они повремено застају, размењују понеку реч са пријатељима и познаницима које срећу на главној улици и одлазе да припреме свечани ручак.

Друштвене функције вашара и сабора печалбара и немара

Иако постоји функционална повезаност религиозно-духовне, економске и друштвене димензије вашара, доминантни значај било које димензије зависи од друштвено-историјског контекста. У данашње време посебни значај имају друштвене функције вашара у ужем смислу, које се могу сагледати преко одржавања сродничких и друштвених веза, као и преко различитих облика забаве на вашару.

Несумњиво је да постоји сложена социјална структура вашара с обзиром на присуство људи разноликог социјалног, професионалног, материјалног, образовног и резиденцијалног статуса који се групишу око одређених садржаја на вашару/сабору. Ово груписање људи није нова појава, само се променио његов појавни облик. У том смислу, Цвијић посебно наглашава разлике међу богатим и сиромашним када је у питању примање гостију на сабору и његова друштвена страна:

„На сабору који се држи код сеоске цркве сељаци се групишу: имућне породице имају око цркве собрашице (саборске куће у којима примају госте). Чак и за време рата они кашто уносе ову ноту дружености, помешану са озбиљношћу и веселошћу (Цвијић 2011, 455).“

Обележја социјалне и старосне структурисаности посетилаца вашара/сабора могу се сагледати кроз анализу посећености појединих садржаја на вашару/сабору током целодневних дешавања на дан Светог Прокопија у Црној Трави (у току дана и вечери – преко хиљаду посетилаца вашара). Наиме, иако је Светој литургији и групном крштењу у порти цркве Свети Никола присуствовао велики број људи (више од 150), на основу непосредног посматрања и разговора са неким од њих, може се нагласити да су управо људи који су давно отишли из Црне Траве, као и њихова деца и унуци, били најбројнији посетиоци овог догађаја. Дакле, иако посетиоци (већина њих) имају једну заједничку особину – не живе у Црној Трави, они се разликују по образовању, занимању које обављају, материјалном стању. Има међу њима универзитетских професора (са Медицинског и Грађевинског факултета у Београду), грађевинских инжењера, економиста, учитеља, новинара, грађевинских и економских техничара, пензионера, али и студената, ученика основношколског и средњошколског узраста, предшколске деце, као и мајки са бебама. На основу разговора са неким од њих, стиче се утисак да је већина „емиграната“ доброг материјалног стања. Наиме, већина њих поседује станове и куће у градовима широм Србије (највише у Београду – на Звездари, Коњарнику, у Калуђерици), а имају и породичне куће у Црној Трави које су опремили савременим намештајем и купатилима (да њихова „деца имају исте услове за живот као и у Београду“, Бошко Стевановић, професор Грађевинског факултета), нове аутомобиле („кренули смо јутрос у пет сати из Београда да бисмо стигли на време овде“) и слично. Осим тога, они повремено издвајају новчана средства за родни крај (Црнотравско вече), а неки од њих били су донатори за обнављање цркве (Станче Димитријевић, грађевински инжењер, сада пензионер и Весна Димиријевић Срећковић, професор Медицинског факултета). Мушкарци, који су присуствовали Светој литургији, носили су свечана одела, а жене су биле у лепим, савременим хаљинама, док су деца, такође, била свечано обучена и добро расположена, као и њихови родитељи. Једна девојчица издвојила се од осталих својом богатом традиционалном народном ношњом (литак, вежена бела кошуља), а примећено је и неколико жена које су за време литургије носиле широке тамније мараме преко главе и рамена.

Учесници Свете литургије су се срдечно поздрављали, љубили и разговарали, што делимично указује на квалитет њихових *сродничких и друштвених веза*. Наиме, они су прекинули своје послове и „померили“ обавезе ради виђења са пријатељима и рођацима у Црној Трави. Тако, Станојло Благојевић (радник) наглашава: „Ако се деда одсели, праунук је сада овде – он долази и то је велика прича. Ови

људи воле да граде, а не да руше, воле да се види ко је како и шта урадио“. Својим присуством потврђују исправност одлуке да напусте родни крај, како би се доказали као вредни, образовани и успешни грађани у неком другом месту, али се ипак с времена на време враћају, јер „само једно место се зове родни крај, јер ту су наши корени“ (Славољуб Ранчић, службеник). У том смислу, стиче се утисак да Прокопље није само духовни празник, него и значајан друштвени догађај, баш због тога што се људи сусрећу после много година, присећају се прошлих времена, поново проживљавају и оживљавају догађаје из детињства и младости, али и показују шта су постигли, колико су успели „у белом свету“.

Социјална „слика“ посетилаца вашара значајније се мења са напуштањем порте цркве и „силажењем“ у центар Црне Траве на чијем се тргу и дуж главне улице „дешавао“ вашар. У „успутним“ кафанама (периферно постављене у односу на центар и дешавања у центру) угоститељи су ужурбано припремали храну и пиће за бројне госте. На зеленој пијаци су пољопривредници (али и препродавци) воћа и поврћа изложили своје производе и разговарали о приносима пољопривредних производа, заштитним средствима, квалитету, али и о ценама пољопривредних производа. На тезгама су трговци (људи који су остали без посла, па се „овако сналазе“, незапослени, жене и мушкарци различитог старосног узраста, па чак и деца) изложили различиту робу и гласно је нудили купцима који купују често не из потребе, већ ради забаве. Дакле, на вашару је чак и куповина забава, прилика да се неки имућнији људи „покажу“, да и други виде да они имају доста новца, да могу да купе шта пожелеле, да купе деци играчке и да се забављају заједно са њима.

Забавни део вашара у Црној Трави су и кафане у којима свирају музички оркестри са певачима који певају старе и новокопоноване народне песме. Наиме, може се рећи да је на улицама, у кафанама („Два лава“, „МК“ кафана и кафана хотела „Вилин луг“), испод вејника (два) и шатри (две) било присутно више од хиљаду људи, који су дошли као пријатељи и рођаци Црнотравцима из суседних и удаљенијих места, али и из иностранства. Када су године старости у питању, структура посетилаца вашара је разнолика, скоро да су подједнако заступљена деца, млади људи, људи средњих година и старији људи. Међутим, постоје разлике у њиховој заступљености на вашару у зависности од доба дана и вечери. Док су у преподневним сатима доминантно заступљени старији људи и људи средњих година, у поподневним часовима се структура посетилаца мења. У каснијим поподневним часовима, а посебно у току вечери, примећује се велики број младих људи који шетају главном улицом Црне Траве, а потом одлазе у кафане

и веселе се уз музику дувачких и мешовитих оркестара (два оркестра, један од њих је оркестар „Дуга“ из Владичиног Хана). У кафанама је већи број мушких посетилаца, највише средњих година који наручују песме од кафанских певача („Има једна крчма у планини“, „Гатај ми Циганко“, „Последњи боем“, „Спрем’те се, спрем’те четници“, „Ратко Павловић“⁸). Неки од њих су у алкохолисаном стању, тако да скрећу пажњу на себе, самим тим што подижу глас када наручују песме или пиће (углавном пиво). У кафанама се поред пића наручује и храна, претежно месо са роштиља (пљескавице, ћевапи) по ценама које су „вашарске“, односно знатно више у односу на редовне, свакодневне цене. Осим оних који у великим количинама испијају пића у кафанама, има и оних који испијају флаше пива док ходају улицом. Пиће купују на улици (точено пиво) или у флашама у оближњим продавницама.

Деца се забављају у једном делу вашара који је „специјализован“ по садржају за њих. Наиме, ту је постављен мали рингишпил који је препун „путника“. Док су деца у „ваздуху“, њихови родитељи их будно прате и међусобно коментаришу њихово понашање на рингишпили и чекају да се безбедно „спусте“ на земљу. А онда заједно крећу у потрагу за новим играчкама, сладоледом, палачинкама, шећерном вуном. Истовремено, на игралишту, испред Грађевинског школског центра „Милентије Поповић“, одржава се турнир у малом фудбалу, где се окупио велики број младих људи да би будно пратили игру на терену и гласно бодрили своје играче.

У вечерњим сатима на главној улици и тргу у Црној Трави обављене су и последње припреме за приредбу организовану поводом Сабора печалбара и неимара. На импровизовану бину изашао је дувачки оркестар (9 чланова) да означи почетак „саборовања“ (20 сати), док су се на видео-биму мењале слике о „историји“ сабора (сл. 9).

После овога, Црнотравце и њихове госте поздравила је девојка речима:

„Поштовани Црнотравци, добродошли на традиционални Сабор печалбара и неимара. Овај 21. јул 2012. године остаће посебно упамћен као дан када је после више од седамдесет година у нашој цркви Свети Никола одржана прва литургија и групно крштење Црнотраваца и њихових гостију. Ово је дан када се Црнотравци из свих крајева сакупе на једном месту да се уз игру и весеље сете својих корена и свог завичаја. Посебну захвалност за организацију овог сабора, као и свих ранијих сабора који организује наша месна заједница и

⁸ На овом подручју погинуо је и један од револуционара партизанског покрета Другог светског рата и шпански борац Ратко Павловић-Ћићко.

општина Црна Трава, дугујемо господину Миловану Милошевићу, власнику компаније систем ФПС, који је и ове године генерални спонзор ове велике манифестације. У наставку програма забављаће вас Дувачки ансамбл „Дуга“ из Владичиног Хана. Живели и видимо се догодине у још већем броју!“

Вашар у Црној Трави отварањем званичног програма Сабора печалбара и неимара добија још више на интензитету, али и нешто ново – велико народно коло у коме играју и млади и старији људи, али и деца. „Црнотравку“, „Шумадинку“, „Робот-коло“ играју сви – девојке у модерној одећи, жене у народним ношњама, младићи у фармерицама и патикама, старији људи у свечаним оделима (слика 10).

Саборско народно коло је толико велико да је читав Црнотравски трг био „прекривен“ играчима, док су посматрачи, с друге стране, уживали у призору младости, веселја, пријатељства, доброг расположења и среће због виђења и заједничког дружења у родном крају. Посматрач са стране не може, а да себи не постави питање – како је могуће да се почетни део приче о Црној Трави и демографском слому и гашењу некако уклопи са овим призором?

Закључна разматрања

Вашар у Црној Трави одржава се на дан великог црквеног празника – Светог великомученика Прокопија. Истраживањем је утврђено да постоји функционална повезаност религиозно-духовне, економске и друштвене димензије вашара, као и да се садржај функција вашара битно модификује током времена. Приказ, анализа и интерпретација резултата истраживања начина слављења Светог великомученика Прокопија у Црној Трави представљају суштински део целокупне импресије о интеграцији, промени, повратку, колективном идентитету, односу према прошлости и будућности код људи овог краја. То је незауостављиви ход од појединачног и посебног ка универзалном и општем који буди оптимизам и веру у неопходност социјалне повезаности, бар на тај дан.

Грађевинска и печалбарска традиција Црне Траве специфично модификује и боји начин слављења. У складу с временом, новим потребама људи и социјалним контекстом мења се доминација неких функција вашара. Уместо ранијих, првенствено економских, јачају друштвене и религиозно-духовне функције вашара. Слика садашњег слављења код старијих људи поново успоставља равнотежу са давним, добро познатим, топлим искуствима слављења у детињству. Обнављање цркве која није радила седамдесет година симболизује

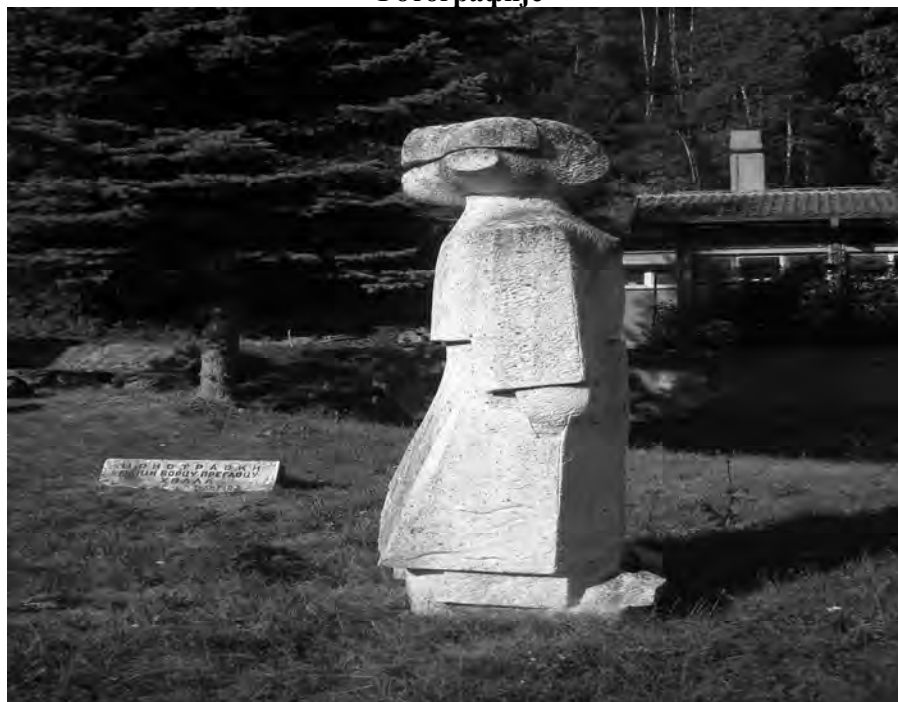
потребу за вишеструком интеграцијом, заједништвом и испољавањем карактеристичних „дрнотравских обележја“.

Слављење Светог великомученика Прокопија симболично сведочи о универзалној људској потреби за заштитом и сигурношћу, али и о показаној потреби за уједињењем личних, интерперсоналних и социјалних капацитета.

Литература

- Бојић, Миладин. *Српске славе и празници*. Београд: Завод за уџбенике, 2009.
- Валчић, Даница. „Црква Светог Николе у Црној Трави.“ У *Власотиначки зборник 2*, приредили В. Стаменковић и др. Власотинце: Културни центар, 2006.
- Вучо, Никола. *Привредна историја Србије до Првог светског рата*. Београд, 1955.
- Каниц, Феликс. *Србија. Срби и становништво од римског доба до краја XIX века*, књига друга. Београд: Logos art, 2007.
- Карацић, Вук. „Намастир“. У *Српски рјечник*, 1935 (1852). Наведено према: Карацић, Вук. *О друштву (избор социолошких текстова)*, приредио Ц. Костић. Београд: Савремена школа, 1964.
- Плећевић, Димитрије З. *Свети великомученик Прокопије – заштитник града Ниша*. Ниш: Центар за црквене студије, 2008.
- Rappaport, Roy A. *Ritual and Religion in the Making of Humanity*. Cambridge: United Kingdom at the University Press, 2002.
- Срећковић, Саша и Сузана Антић. *Вашари у Србији*. Београд: Демократска странка, Истраживачко-издавачки центар, 2007.
- Форски Манић, Драгослав. „Печалбари.“ *Власотиначки зборник 2*, приредили В. Стаменковић и др. Власотинце: Културни центар, 2006.
- Цвијић, Јован. „Психичке особине Јужних Словена.“ У *Насеља српских земаља: насеља, порекло становништва, обичаји*, приредио Б. Челиковић. Београд: Службени гласник и САНУ, 2011.
- Champan, Christopher. *Freud, Religion, and Anxiety – How Freud's Critique of Religion Neglected his Advances in Psychoanalytic Theory*. Published by Lulu.com, Morrisville, NC, 2007.
- Попис становништва домаћинстава и станова у Републици Србији – *Први резултати*. Билтен 540, Београд: РЗС, 2011.

Фотографије

Слика 1. Споменик Црнотравки – мајци, борцу, прегоацу

Слика 2. Капија и улаз у порту цркве Светог Николе

Слика 3. Света литургија после 70 година у Црној Трави

Слика 4. Сабор у Црној Трави (1928)

Слика 5. Припрема хране на вашару (лесковачки роштиљ)

Слика 6. Мали аниматор продаје играчака

Слика 7. Мед, слатко и сируп са Власине на вашару

Слика 8. Иконе у дрвету и бројанице на вашару

Слика 9. Почетак приредбе поводом Сабора печалбара и неимара

Слика 10. Коло на Сабору печалбара и неимара

Сузана Марковић Крстић
Александра Костић

ПРОКОПЉЕ: ВАШАР И ТРАДИЦИОНАЛНИ САБОР ПЕЧАЛБАРА И НЕИМАРА У ЦРНОЈ ТРАВИ

Резиме

У раду су представљени резултати социолошко-психолошког истраживања начина слављења црквене и сеоске славе Светог великомученика Прокопија (21. јул) у Црној Трави и вашара/сабора који га прати. Вашар у Црној Трави је специфичан, јер је повезан са грађевинском и печалбарском традицијом овог краја, па се стога на тај дан одржава и Сабор печалбара и неимара. У раду су приказане и анализирани религиозно-духовне, економске и друштвене функције вашара/сабора. Религиозно-духовне функције овог вашара/сабора, које доприносе културном и духовном преображају и друштвеној интеграцији Црнотраваца, препознају се у заједничком (сеоском) слављењу Светог Прокопија, обнављању цркве и групном крштењу. Економске функције вашара/сабора доказују се постајањем трговине и угоститељства на вашару/сабору, као и постојањем великог асортимана производа који се продају и купују на вашару. Друштвене функције вашара/сабора сагледане су из угла социодемографске разноликости посетилаца, кроз постојање интензивних сродничких и друштвених веза и кроз забавне садржаје који одржавају и негују старе и стварају нове друштвене односе.

Кључне речи: вашар, сабор, печалбарство, религиозно-духовне функције, економске функције, друштвене функције вашара/сабора.

PROKOPLJE: THE TRADITIONAL FAIR AND GATHERING OF MI- GRANT WORKERS AND BUILDERS IN CRNA TRAVA

Summary

The paper presents the results of a socio-psychological study of the ways of celebrating 21 July in Crna Trava – the day marked as the village and church *slava* in honour of St. Martyr Procopius, accompanied by a fair and a gathering. The Fair in Crna Trava is a specific one, as it is linked to the migrant worker and builder tradition of this area, and it is thus accompanied by the traditional Gathering of migrant workers and builders. The paper describes and analyses the religious and spiritual, economic and social functions of this fair/gathering. The religious and spiritual functions of the fair/gathering, which contribute to the cultural and spiritual transformation and social integration of the inhabitants of Crna Trava, can be found in the joint (village) celebration of St. Procopius, the church restoration and a group baptism. The economic functions of the fair/gathering are confirmed by the existence of intensive commerce and catering on the fair/gathering, as well as by the extreme variety of products being sold and bought during the event. The social functions of the fair/gathering can be viewed from the perspective of the socio-demographic diversity of visitors, taking into account the existence of firm kinship and social ties and the amusement contents, which preserve and cherish the existing social relations and allow the new relations to be created.

Key Words: fair, gathering, migrant workers, religious-spiritual functions, economic functions, social functions of fairs/gatherings.

Драгољуб Б. Ђорђевић
Владан Петровић

Универзитет у Нишу, Машински факултет

ВАШАР ЈЕ БИО У ВЛАСИНА РИДУ (СУРДУЛИЦА)*

Као сламка међу вихорима и репортера понесе та силна вашарска светина што се тиска између тезги, свакојакних шатри и чадора, и удише прашину помешану с димом и печењем јарећим. На пањевима испред шатри сатара туче вруће с ражња, звучници треште да човеку утроба вибрира, шибaju далапе, тресе певачица окићена сјакавим ђинђувама.

Богдан Ибрајтер

Увод

Писци су се двоумили: да ли да започну текст наводом из неког етнолошког рада о вашару – многи користе упечатљиве студије Николе Ф. Павковића („Друштвени значај традиционалних годишњих сајмова“, 1972) и Ивана Ковачевића („Традиција и иновација годишњих сајмова“, 1978) – који у традицији етнографског описа одсликава какав је некада био, како се одвијао до пре коју деценију, или да се помогну новијим написом у којем се евидентирају новонастале новине. Одлука је пала на другу могућност. Ако је почетак трећег хиљадугодишта време информатичких технологија, онда би требало кренути од онога што о панађуру стоји на Интернету. Има ли тога уопште? И те како: не само да се могу пронаћи разноврсни чланци неједнаког квалитета него су ту и посебни сајтови. Из једног – www.fest-fair.com¹ – гледаног 13. новембра 2012, следи подужи цитат:

„Добродошли на сајт свих манифестација, месних слава и вашара у Србији
Све манифестације у Србији потекле су из народних окупљања, панађура, касније названим вашарима. Окупљања,

* Припремљено у оквиру пројекта *Одрживост идентитета Срба и националних мањина у пограничним општинама источне и југоисточне Србије* (179013), који се изводи на Универзитету у Нишу – Машински факултет, а финансира га Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС.

¹ Власништво фирме „Бигим доо“ из Београда, Војводе Добрњца 8 (festfair.srb@gmail.com).

односно вашари се заказују у доба неког црквеног празника (Црвено слово) када није дозвољено радити и најчешће се дешава на неком равном терену – често у порти оближње цркве или манастира, чиме се целом догађању даје одређена доза озбиљности и друштвене прихваћености. Вашар је толико важан догађај да су сви већи вашари у Србији евидентирани чак и у црквеном календару. Учесници заједнице – села – варошице где се дешава вашар се тог дана свечано облаче. И расположење је свечано. Вашар има и одређене друштвене функције: На вашару треба бити 'виђен', на вашару се гледа како се ко са киме 'питао' (поздравио и распитивао за фамилију и сл.). На тај начин се одређује статус појединца у заједници. На вашару се пласирају информације и прикупљају информације. Девојке за удају, се облаче и стављају накит и шетају по вашару уз обавезну пратњу старије рођаке. Вашар је прилика да млади брачни парови, по први пут, свима покажу своје дете.

Вашар је прилика да се млади сретну, упознају, 'очијукају'. Старији су ту да се распитају о оној другој породици, какви су, колико имају... Сврха 'показивања' је да се види да појединац нема неке 'скривене мане' и да је прихватљив за заједницу по неписаним законима заједнице. Рингишпили и сав остали пратећи забавни садржај су чести на великим вашарима и исто имају функцију показивања. Поред тога вашар служи да се у кафани или импровизованој кафани под шатром мештани 'проведу'. То је прилика за неке, да потроше паре које су тог дана зарадили продајући изнегу робу или нпр стоку. Кафанска певачица, која пева на столу, је обавезна. Јагањци и прасићи се тога дана окрећу на ражњу. Ту су и трговци разних фела, а народна одела, лицидарска срца, бичеви за коње, игле и друге потрепштине се тога дана продају и купују. То је прилика да деца добију неку играчку или слаткиш.

Ово је некада била функција вашара, који је у једном месту био једном годишње и трајао два-три дана. Наше питање (или можда чуђење) тиче се промене како је оно што је био дводневни догађај постало животни стил народа у овој земљи? Како је народни догађај са позитивним и практичним карактеристима прерастао у врхунац живота, односно забаву, односно манифестацију? Како и када је хедонизам заузео место свих других вредности и врлина и када је постало важно за неко насељено место да је 'показати се' и 'бити виђен' на мапи догађаја (манифестација) постало главни хит, правац и смисао постојања? Како смо од једног обичног вашара успјели направити тако велики вашар, такав да га свакодневно има у бар једном од места широм Србије?"

Је ли баш тако, проверавамо на примеру Светоилијинског вашара у *Власина Риду*.

Свети Илија

На Светог Илију, 2. августа, у сеоцету Власина Рид одржава се светоилијински вашар. Тога дана се српски народ, поштујући великог православног свеца, окупља на панађурима, саборима, заветинама, црквеним и породичним славама у многим селима, варошицама и градовима.² У Риду, на узвишењу изнад Власинског језера, околно становништво вашари од старина, и не памти када се зачео сајам нити да се селио негде другде. Само лепо месташце,³ сведено на пет-шест „живућих“ домова, готово да би замрло, да га нису опколили бројни викендаши големим викендицама и да се, барем лети, иселјеници не враћају у своје оронуте и запрложене куће. (Боде очи велики комплекс с зградурином, готово хаџијендом из шпанских теленовела, који неприлично штрчи изнад Рида, чији је власник тамо неки новокомпоновани Лесковчанин – мештани ни име неће да помену – директор или власник нечега у вези аута и превоза. Далеко му „лепа кућа“, штоно рече естетичар Драган Жунић у сјајној студији *Свакидашњи укус* [1994].) До Рида је уопште узевши тешко стићи, друм ванредно лош, узан и чак непролазан за нова кола и типове аутомобила – може да се настрада. Проходан је једино за ладу „Ниву“ или „Дајца“. Општина Сурдулица, којој припада, напредује ових година и планира да унапреди читав крај, поготово да искористи туристичке могућности. Старији Власинориђани се тако надају бољитку, опстанку места и повратку својте. За њом, разуме се, и неизмерно чезну.

Да видимо пак да ли смо, ако јесмо, и какав смо то ми вашарски народ?⁴ И какве су вашарлије Власинци?

² „У Срба се на овај празник широм Србије одржавају велики вашари, а мед који се вади на Илиндан чува се као посебно лековит, и њиме ваља намазати малу децу по образима да буду здрава. Слави се као Крсна слава, али се не кува жито, јер многи верују да је свети Илија жив и данас (Антонић 2012, 70).“

³ Јован Мемедовић је, руком врсног репортажисте, снимео емисију за РТС о лову и риболову у селу и подручју. Домаћин му је био пасионирани риболовац и ловац из Власина Рида.

⁴ Ето, и атмосфера ново-новцијатих сајмови, попут сајмова аутомобила, туризма и књига, сличи старовашарској: „Ми смо, хтели то да признамо или не, једна вашарска нација, а наш Сајам књига није стерилан и хладан као франкфуртски сајам, рецимо... Ако тај народ воли да чита колико воли да једе роштиљ, лично са тим немам никакав проблем (Rebić 2012, 60).“

Окупљање

Сав слободан сеоски простор од раног јутра претвара се у вашариште – од улаза у насељени део до црквене авлије – с концентрацијом кључних дешавања око центра, тј. месне заједнице. Намештање вејника и продајних места, на једно хектар земљишта, почело је у седам и трајало све до девет сати. Ми смо били и баш прве муштерије продавца на штанду на којем се продају таблице са именима.⁵ У том периоду једва да се примећивао мештанин или гост, па се истраживачи забринуше за успех свог теренског посла. Куд се денуше толики људи?

Кад, међутим, лагана, кратка шетња до црквеног дворишта, даде одговор и развеја бригу: на литургији су малобројни локалци, бројнији посетиоци из околних села и засеока (Округлице и Божице, примерице) – и најбројнији викендаши и ладањски гости. Леполика црквица – посвећена Св. Илији и с веома прегледним положајем на В. Риду, јер се са зачелне стране види језеро као на длану – пуна је верника, који наилазе породично, у колонама (сл.1). Потиче из XVI века, Турци су је у међувремену рушили, и обновљена је 1980. године. И даље се дотерује под руководством очигледно опремног свештеника средњег узраста.

Око 9.15 часова тек понеки намерник седи под шатром. Сунце пробија облаке и наговештава жегу.

Загревање

Пристижу вашарлије: у пола десет разлеже се граја деце и тинејџера, изашлих из врањанског минибуса за организовани превоз путника; долазе ромски трубачи из владинханског Житорађа, негде око десет и „бели“ оркестар из Сурдулице – професионално озвучење, осам великих звучника, певач, хармоникаш, синтисајзер, две гитаре и бубњар. Стиже огромним ципом, с регистрацијом „Струја Г“ (сл. 2), и занимљив „полугарави“ оркестар: два синтисајзера и певач Ром: одмах почиње да свира испод вејника, и то стандардну новокомпоновану музику, свадбарске песме, мада изненади и традиционалом.

Какав ми је то вашар без кафане – рећи ће многи вашарлија, међу њима и Раша Попов (2003, 3):

„Мокрински вашар је пре рата, колико се сећам, имао кафане. Све кафеције су подизале на вашару шатру. А сад има само један роштиљ са пљескавицама. Пре шездесет година под

⁵ Владан је за братанце купио таблице с именима „Урош“ и „Михаило“, а Драгољуб за унучад са именима „Вук“ и „Јана“ (за Јану унапред јер је дошла на свет тек сутра, у петак, 3. августа). – Вашар има функцију и да *усрећује* људе.

шатрама је била права кафана. Колима су доносили шанк, па су испред шатре точили пиво из буради. Сећам се вина, соде у сандуцима, пенушаовог сока од малине. Одрасли су пили коктел од малине, вина и рума. То пиће се звало 'Мусолини'. Завидео сам им. Пошто је мој стриц Рада био чувени кафеџија, ја сам тамо на вашару добијао малину са содом. У свакој кафани у Мокрину је за децу главно пиће било малина са содом.⁶

Будимо праведни, у Власина Риду биле су две кафане које одавно не раде. Од меана ни трага, сада се не препознају ни објекти. А то није добар знак и указује на назадовање села. Зато Драгомир Антонић (2012:70), врсни познавалац народносног живота, упозорава: „Ако је пак другачије, да у кафанама и црквама нема људи, а на пијацама преовлађује пластика и кинеска бижутерија, онда има разлога за мању или већу бригу.“⁷

Вејници

Ипак је незамислива вашарска култура без крчми и вејника.⁸ Шест је шатри подигнуто, прецизније пет је формирано од сунцобрана, а шеста је у шумици с великим дрвећем које прави „дебелу“ хладовину. Њу држи чувени Тупе из Сурдулице, окретан млади предузетник, који упошљава читаву фамилију, и младо и старо, да би опслужио навалицу потрошача (сл. 3). Сваки вејник има скару на ћумур, у једном и точилица за пиво; на два места су инсталиране засебне скаре за роштиљање. Гле, и месна заједница има вејник..., сиромашна – да заради коју пару.

Шатре су дупке пуне, посебно су се испуниле у подневним и вечерњим сатима. У вејницима се већ од поднева просто није могла наћи столица, нарочито код Тупе. Људи стоје постранце и меркају празан астал, чекају да неко устане. У десетак наврата код њега нисмо могли да обезбедимо сто.

⁶ Ко се из нашег нараштаја не сећа вашарског клакера с гуменим чепом, хлађеног у плеханом кориту са ледом! Последњи пут смо га пили на сабору у заплањском крају, код школе испред Личја.

⁷ О кафани као друштвеној институцији видети у: Ђорђевић 2012а; 2012б.

⁸ Некада је овако било: „Тадашње кафане нису биле под шатрама, већ су покривене посеченим лиснатим гранама. Свака кафана је имала музику са певачицом. Кад груну све музике у исти мах, тада и без озвучења, многи су рукама покривали уши, а довитљивији су пре поласка на вашар умели да уши зачепе и ватом. Муштерије су биле искључиво мушкарци јер је тада, поготово за сељаке, било срамота да своју жену воде 'под вејник' те су оне, јадне, скрајнуте у неком тамном ћошку, гледале и стрпљиво чекале да им се домаћин засити кафане (Милојковић 2005, 94).“

Мени у вејницима ни по чему се не издваја: изостају традиционална јела, чак нема ни пасуља, само пљескавице и кобасице, негде и нешто друго с роштиља, прилози уобичајени.

Две су изоловане пљескавицинице: изглед типичан, асортиман свакидашњи, пре свега пљескавице од пет (мале), летње салате (додачи); труди се око хигијене, али шта вреди када мањка вода, која се доноси у пластичним флашама, нема тоалета, за те сврхе служи шумарак око локалног гробља у близини цркве... Друге врсте брзе хране – бурек, мекике, погачице... – ни на видику.

Само једна шатра ради са живом свирком – оном чији је вођа „Г“ – у осталим „објектима“ пушта се музика.

Нисмо забележили инциденте, редовне при весељу и забави, алкохолу и коцки, нити је било ситног лоповлука. *Ово је миран крај и људи су питоми.* Стога и нема разлога за унајмљивањем чувара реда и дежурство полицајаца. – Саобраћајци једино усмеравају кретање кола.

Масовност

Вашар је синоним за масовност. Је ли то сајам, макар трајао и дан, ако га не обиђе на хиљаде људи! Опада ли посета из године у годину, знак је да панађуру нема спаса – пред гашењем је. Зато није случајно, јер поета добро осећа,⁹ што се велик посет било којој манифестацији пореди с вашарским:

Оволико се света
Није окупило
Од мечковдана и вашара
А нигде рингишпила
Ни мечке
Ни сладоледа

У народу и нема големих саборовања од Мечкина дна, казано нишлијски – од мечковдана,¹⁰ и Митровдана до Ђурђевдана и првих пролећно-летњих вашара.

Саборовање у Риду пада у згодно доба, лето је у јеку, врелина, пауза у пољопривредним пословима, одсељени сељаци пристигли су да посете изнемогле родитеље, туристи нагрнули, викендаши су одавно

⁹ Строфа из песме „Видово братство“, објављене у истоименој књижици поезије Љубише Митровића. Сплет песама је посвећен Драгану Јовановићу, дугогодишњем новинару НИИ-а, све познатијем по споменику богу Виду, који је подигао на обронцима Суве планине, у атару села Мокра, и оснивању Видове Академије. Претпостављам да је песник био изненађен масовношћу окупљеног народа при „откривању“ споменика.

¹⁰ Пада 30. новембра, на Св. Андреју, заштитника сточара и стоке.

већ ту. Надлазе вашарлије, махом породично, пристојно обучене. Око једанаест сати вашарски простор је већ попуњен и све баште у центру, поред месне заједнице. У подне процењујемо да има око хиљаду људи. Сурдуличка телевизија снима панађур од раног јутра – дошла нешто касније од нас – и припрема специјалну емисију. Већ у четрнаест часова скупило се негде око две хиљаде посетилаца, створивши утврђену вашарску гужву. Ту су све добне скупине: и ситна деца и омладинци, и средњаци и они у пуној снази, старији и престарели; женско-мушко – пола-пола. Народне ношње ни за лек, нити један посетилац није дошао тако премењен. Да не беше играораца у фолклорном ансамблу, не би се уживало у красној јужносрбијанској и шопској одежди (сл. 4).

Гостију има и из суседних и из удаљенијих места: Сурдулице, Црне Траве, Власотинца, Босилеграда, Врања, Лесковца, Ниша, Алексинца, Београда... Вашарлије су и прекограничне комшије – Бугари, два аута (продавци половне гардеробе, ракије, сокова и конзерви; раније их је било много више), Македонци, један ауто, али зато препун туристички аутобус¹¹. Бројне су вашарлије и гастарбајтери на годишњем одмору: споменути Струја Г – таква му таблица на луксузном прекоокеанском ципу – и многи из Црне Горе, Словеније, Босне и Херцеговине, Француска, Холандије. Чудо да нема немачких регистрација. – Поучени тим искуством, као и сазнањем из вишегодишњег снимања вашарâ у Зајечару и другим пограничним местима, истичемо да забавна функција вашара даје могућност да он задобије, у складу са најновијим друштвеним токовима и стратегијама, и нову – *туристичку функцију*.¹²

Било је и „господствених“ гостију, највероватније из викендица, јер су на вашар извели и своје љубимце: кучиће и пудлице. Даме су биле на штиклама. Једно расно псето је залутало у молитвени храм и једва су га изнели: псар се љутио – само он зна зашто?

Пластика

Од давнина знамо да је трговина стоком и занатским производима оно "најизворније" код вашара – због тога су и настали. Правих панађура више нема, сетно закључује Софија Костић (2009, 89):

¹¹ Помогли смо, то јест превезли до хотела „Нарцис“, јер се покварно туристички аутобус, Скопљанки која је родом Нишлијка и која је одавно пошла и удала се Македонца.

¹² О њој више у овом зборнику, у тексту Дејана Крстића и Драгољуба Б. Ђорђевића „Вашар у Зајечару: дијахроно-синхрони пресек“.

„Панађури или вашари су некада били дан који се ишчекивао и за који се припремало. Поред општег сајамског карактера, економског, занатског и трговачког, они су имали своју веселу страну. Дружење, забаву, али и упознавање младих нарочито кроз игру у колу. Девојке су се посебно дотеривале и облачиле најлепше хаљине или чак шиле и припремале нове. Сјај и шаренило, мириси дружења, сусрети и послови који су се склапали, су само фрагменти по којима су се вашари издвајали и као посебан вид празника.“

У Власина Риду марве нема, али има свакојаких предмета, за чију се продају не наплаћује вашарска такса. Међу англерима је и око тридесетак Рома, не рачунајући музиканте, продаваца гардеробе и играчака – типично бувљачке изобразбе – за којим, да није општег сиромашлука, људи не би посезали и банбадава да им се нуди.

Деца се гуркају око справа (три) за „вуну“ (сл. 5), пукце (једна) и печени кукуруз (једна), старији се занимају семенкама, сунцокретом и кикирикијем. Изостају шаролике послатице и занимације – лицидерска срца, зашићерене јабуке, палачинке, чибуци, бомбоне, лимунада... – а тек колико разочарања што нема сладоледа на точење у корнет и из замрзивача. Невероватно, да човек не поверује, домаћа, српска кафа могла се наручити само на једном-једином пункту, зато „два у један“, „три у један“, еспресо и нес под свим шаторима, као да се вашари у нишком Казанцијском сокачету или у београдској Страхињића Бана улици, помодним локалима у којима бадавичари назовиелита.

Недостају луна парк и остале скаламерије за провод млађарије, које је и овако скоро немогуће дотерати до вашарске зоне: само малецни, дечји рингишпил и једна трамбулина.

Власински вашар је недопустиво сиромашан производима старих заната. Ама ништа од конопаца и опанака, бурића и олука, прозора и свећа, споменика и казана, метли и корпи, само грнчарија и иконе у дуборезу (сл. 6). Али се зато нуди баш све што спомињу Саша Срећковић (2007, 17) и Сузана Антић: „Продаје се: вештачко цвеће, електрична роба, кућни алат, делови за аутомобиле, роба од тексас платна, спортска опрема, обућа од пластике, балони, посуђе, стаклена роба, наочаре за вид и сунце, капе, играчке, мерни инструменти, светлећа тела, мешовита роба, мобилни телефони, половна гардероба, остала половна роба, сувенири, пластична роба, метража, дискови и касете (музика и филмови), иконе... бижутерија...“ Нешто се крчми мед, слатко и пиће. – Издаја се Врањанац нуђењем излизане и новцијате војне спреме.

Све у свему, вашар одаје утисак продавнице “класичне” робе на отвореном – оне са пијаца и из обичних и кинеских продавница (сл. 7). Најсличнији је бувљаку, који није шта друго до огледало стања српске економије (Ђорђевић 2010, 114):

„Наша је држава до скоро и сама била једна голема и непрегледна бувља пијаца. Људи су масовно остајали без посла и били приморани да се баве нелегалном трговином. Нешто што је у почетку правдано као својеврсна стратегија преживљавања, постало је многим уносан бизнис. Бувљаке зову 'робним кућама под ведрим небом', у којима су некадашње младе продавачице у плавим мантилима заменили бивши радници посусталих индустријских гиганата, незапослени инжењери и професори, предузетници и млади – сви који су перспективу видели у оваквој работи, односно, како је политичари зову, 'сивој економији'. Они су за сада заиста ексклузивно место на којем је понуда разноврсна, а цене колико-толико приступачне: има некавалитетне робе, наравно, али и артикала који се продају по бутицима и у њима коштају два или три пута више.“

Не би се рекло да сабор у Власина Риду има велики привредни значај за село, више се окористи околина. Највише профитирају англери бувљачком израђевином и изнајмиоци шатри из суседних варошица. Организацијом је могуће малкице повећати економску вајду.

Програм

Општина Сурдулица се, како и треба, труди да сајам одржи и издигне на виши ниво. Зато њена Туристичка организација осмишљава и изводи посебан програм, којим диригује најављивачица. Биљана Николић, директорка ТО, права ентузијасткиња, отвара фешту кратким и ефектним говором, предводи коло и даје тон, не седа до краја догађаја (сл. 8).

Програм је почео тачно у подне и ишао у заједници с „Златним рукама“, удружењем жена народне радиности из Сурдулице. Прво наступа музички веома квалитетан оркестар „Дубокс бенд“; хармоникаш безпоговорни вођа. Свирци су извели полусатни порпури српских кола и игара из овога краја – било је и врањанских и косовских песама, касније и новокомпонованих. Кренуло је коло и трајало најмање сат. Сви су играли, и старо и младо, и овдашњи и викендаши, и домаћи и гости... Игри су се прикључиле и две дечје-омладинске фолклорне групе из Власотинца и Сурдулице.

Програм се наставио и званично завршио наступом циганске банде, ромских трубача Аце Живковића из владичинханског, не Цециног и Ивичиног,¹³ Житорађа (сл. 9). Барем у југоисточној Србији и Војводини¹⁴ панађури не могу да прођу без музике гаравих момака, што је Драган Ј. Ристић, хаикуист, умешно изразио на примеру повећег нишког саборишта:

**панталејски вашар –
кроз прашину и грају
ромска музика**

И наравно да је мајстор Аца најдуже свирао и његова кола дуго трајала. При томе је била најпластичније очевидна функција вашара да служи за инокосно и фамилијарно *показивање*: постарији момчина – бркат а „бос по глави“ – водећи оро до изнемоглости и очекујући да се нека девојка или снаша-удовица прихвати до њега, лепио је тешким аргатовањем стечене хиљадарке и хиљадарке на ознојена чела свирача; старији господин у пристојном оделу и с борсалино шеширом, по говору, рекло би се, Београђанин, родом из комшијске Округлице, играјући с целом породицом, све до детета које је тек проходило, и тражећи од музиканата да му певају на увце „препотопске“ песме, као да поручује како је успео далеко од дома, а да га није заборавио. Било је и претеривања и свакојаким извољевања вашарлија, али су искусни и стрпљиви Житорађани истрпели до краја. Да ли је потребно да напишемо ко се пристојније понашао према оркестру: Власинци који су остали на својим огњиштима.

Веселе се продужило до сумрака: „Уосталом, зато фестивали, вашари и друга слична окупљања и служе: за забаву, свакако, али и за кратак заборав, једне или друге врсте. А после неколико кригли све муке и проблеми изгледају мањи и лакше решиви. Доказано. Још ако после тога седнете на вртешку... Уосталом, она стара, помало заборављена српска реч лепо каже о чему се ту заправо ради: разбибрига (М. В., 2012, 11).“ Да ли је баш тако и није ли свођење вашара на *разбибригу* недозвољено поједностављење?

¹³ Светлана Ражнатовић и Ивица Дачић, актуелни српски премијер, потеклом су из истоимене паланке, која се сместила између Дољевца и Прокупља. Она је певачица, он воли да пева: шатра, крчмарска и народска, вашарска атмосфера није им страна.

¹⁴ Тако и на вашару у Шиду: „Сва три дана угоститељи су држали шаторе у којима су нудили своје специјалитете за старије и млађе посетиоце. Ту се најчешће могла чути циганска музика, од зоре до касно у ноћ (Радуловачки 2009, 225).“

Црква

У богомољи и њеном дворишту одвија се истовремено религијска прослава, изистинско саборовање.¹⁵ Толико је народа већ од зоре, да парохијски свештеник, и уз саслужење других попова и ђакона, једва стиже да позавршава обавезе, камоли да свакоме изађе у сусрет и удели му мало пажње. Одатле и покоја варница, повишени тон у саобраћају с појединим нестрпљивим верницима, који су вероватно нередовни практичари и несвикли на црквени поредак. Настојитељ храма био је веома љубазан и колико-толико, јер је и сам скромно обавештен, пренео нам елементарне појединости из његове повести.

Много је деце и подмлатка, који уредно чекају да се помоле и припале свеће, купе иконицу и бројанице, разгледају унутрашњост цркве. Старији се тискају око астала на којима су изложене обредне потрештине за престојећи славски циклус; жене се упињу да набаве најбољи манастирски мед, мужеви, кобајаги устежући се, меркају и купују текућину: шљивку и лозу. Читаве фамилије стоје у хладу и међусобно тихо разговарају, можда и оговарају. Пуна авлија нешто ишчекује!

То нешто јесте гозба под ведрим небом, коју сваке године приређује други, назовимо га, колачар. Њему се не намеће обавеза, већ се добровољно пристаје и на време пријављује за следеће лето. Летос је приређивач био Власинац Иван Стаменковић, родом на километар од Промаје, сада престоничанин, иначе крштен у овој цркви (сл. 10). Тако обилне и укусно зготовљене хране, ића и пића, поглавито печења, тврдо вам стојимо, нема ни на јутарњем шведском столу београдског хотела „Интерконтинентал“ из његових славних дана. Гозбар, види се – људина, народски човек, сав усхићен и киптећи од среће, с жаром опслужује и знане и незнане, и зване и незване. Са свима прозбори које слово, свако му честита и захваљује. Успешан предузетник, газда већ, берићетан је,¹⁶ жели да се захвали Богу и народу, да га памте по добром.

Закључак

Беше му вашар у Власина Риду. Власинци показаше да се знају вашарити, не размишљајући о томе, јер им и не пада у надлежност, које функције остварује њихов сајам и у којима је дошло до промена. А вашари (панађури, сајмови), према Николи Ф. Павковићу (1973), врше

¹⁵ „Народ, опет, кад иде у цркву да се причести, па после остаје на вашару, говори: 'Идемо на сабор.' Тим речима даје важност и цркви и себи (Бижић Омчикус 2007, 5).“

¹⁶ Машински инжењер, власник фирме „Власина компани“, живи у Калуђерици, обе ћерке му завршиле факултете.

(1) економску и (2) друштвену функцију, која се дели на три потфункције: а) социјалну и старосну структуру, б) одржавање сродничких и друштвених веза међу појединцима и породицама, и в) забавну.

Поодмакла је деструкција привредне функције панађура уопште, посебно у Риду: с једне стране, ослабио је његов економски значај за Власинориђане и околину и, с друге, нема трговине стоком и предметима старих заната, који су сведени на два-три примера. И поред тога није јасно зашто Љиљана Радуловачки (2009, 226) говори у прошлом времену: „Вашари су били прилика за куповину и продају стоке, пољопривредних, занатлијских и угоститељских производа ван сталног места продаје – пијаци, занатских и трговачких радњи и кафана (бирцуза).“ Јер они томе и данас служе, с тим што се у међувремену испилио нови вид трговине – бувљак – који прети да засени вашарску и да је претвори у бувљачку. У ствари, игра се подземна утакмица за првенство између та два облика у којој, засад и само за сада, води бувљак: на вашару као да превладава бувљачка атмосфера, мада није немогуће да се бувљак преобрази у вашариште. – Многи огромни бувљаци, попут оних у Нишу, Лесковцу, Врању и Бујановцу, попримају такав карактер:

„Деценију је уназад реч 'бувљак' код многих изазивала неко ружно осећање, чак имала погрдно значење. Кад би вас ико упитао где сте нешто купили, а ви одговорили 'на бувљаку' а ргиоги је значило да сте набавили робу сумњивог квалитета. Репутација данашњег бувљака умногоме је промењена; постао је свакодневна навика, готово ритуал, нимало занемарљивог дела становништва – обред се планира данима, окупља друштво, налази најлакши начин практиковања. Не ретко читаве породице, најчешће викендом, одлазе на бувљак – на то популарно 'излетиште' које је заштитни знак иоле већег насеља у Србији. За оне добростојеће место је разоноде, сиромашнима јесте прека потреба, јер ће ту пазарити уз далеко мање новца него другде неопходне потрепштине, згубидани тамо 'утуцују' време и 'краду богу дане', а лоповима разних фела простор је среће (Ђорђевић 2010, 113).“

Социолог, опрезно указујући на такмичење вашара и бувљака, подржава став етнолога Ивана Ковачевића (1978, 132) о будућности сајмова: „Није могуће тачно предвидети у које ће се нове структуре трансформисати и који ће се нови културни феномен створити.“ Ако се и створи. Зато будимо стрпљиви!

Вашарлија: „А некада је овако било...“

Власинска висораван налази се на југоистоку Србије и граничи се с општинама: сурдуличком на западу, босилеградском на југоистоку и црнотравском на североистоку. Висораван се такође на истоку ослања на границу с Бугарском.

После Другог светског рата Власина је била општина са седиштем у Округлици. Имала је између петнаест и двадесет хиљада становника. У четири месне заједнице биле су основне школе с петсто до седамсто ђака.

Житељи Висоравни углавном су живели од земљорадње и сточарства. Дobar број Власинаца бавио се зидарством и, стога, били су познати печалбари диљем негдашње земље.

Јавне прославе одржаване су у дане државних и верских празника: 1. маја, 7. јула, 22. децембра, 31. децембра – Нова година – о Божићу, Светом Сави, Васкрсу, Петровдану, Светом Илији, Пантелеју и Прокопију. Највећа, по посећености, славља била су на Власина Риду, код цркве св. Илија, на Илиндан.

Тих дана, од зоре, колоне људи из свих засеока и суседних општина хрлиле су према Риду. Наравно да најпре долазе занатлије и музичари, кафеџије и посластичари. Сећам се веома лепог призора: уредна колона Рома, носећи корпе плетене од врбовог прућа, хита према косини.

Већина вашарлија из околних махала пешице, јер није било никаквог превоза, тек око поднева стиже на равниште.

На светоилијински вашар – прославу или сабору, како га Власинци називају – скупи се неколико хиљада људи. Девојке су у народној ношњи (литак-мујер украшен разнобојним гајтанима, бисером и срмом) и кошуљама с чипкама и бисером око врата, чипкама на рукавима и на доњем делу. Момци су већма облачили одела, изгледали као њихови узрасници из градских средина. Старији су у сукненим оделима (вунено платно – бало).

Веселје се најчешће одвијало играњем кола, као што су: „Власинка“, „Чачак“, „У шест“, „Шоте“. У исто време било је по четири-пет ора, а свирци су били трубачи и хармоникаши. Док су млади брачни парови и девојке и момци неуморно играли, старији су се чашћавали у кафани, а деца наслађивала бомбонама, алвом и клакерима.

Девојке и момци могли су се гледати и забављати у колу само под присмотром девојачких родитеља или барем једног од њих.

У први сумрак сабор се осипао, јер су старији са својим ћеркама одлазили кућама. Девојке, дошле на славље без бар једног родитеља, такође су журиле дому своје: не врате ли се у одговарајуће време, очекује их забрана за следећи сабор.

Данашњи вашар у Власина Риду, на равништу, није ни „принесен“ ондашњим прославама. Делом се променили обичаји, делом се Власинска висораван испразнила – миграција је учинила своје. Овде сада живи око петсто-шесто људи, а у четири осмогодишње школе једва осамдесетак ученика. Власинци ипак живе у нади.

Витомир Николић,
родом из Власинске Округлице (р. 1944)

Литература

- Антонић, Драгомир „Од Светог Илије сунце све милије.“ *Печат*, 3. август, стр. 70, 2012.
- Бижих Омчикус, Весна. *Сабори у Србији*. Београд: Демократска странка, Истраживачко-издавачки центар, 2007.
- Vašar je bio: dućani, pijace i vašari u Vojvodini*. Novi Sad: KID PČESA, 2003.
- Ђорђевић, Драгољуб Б. *На коњу с лаптопом у бисагама*. Нови Сад и Ниш: Прометеј и Машински факултет, 2010.
- Ђорђевић, Драгољуб Б. *Казуј крчмо Церимо: периферијска кафана и околост*. Београд: Службени гласник, 2012а.
- Ђорђевић, Драгољуб Б., прир. *Кафанологија*. Београд: Службени гласник, 2012б.
- Ђорђевић, Драгољуб Б., Ђура Стевановић и Драган Тодоровић, прир. *Село у пограничју*. Београд: Службени гласник и Завод за проучавање села, 2012.
- Жунић, Драган. *Свакидашњи укуси*. Ниш: Просвета, 1994.
- Ибрајтер, Богдан. „Шешир боје априла.“ *Политика*, 8. април, стр. 23, 2012.
- Ковачевић, Иван. „Традиција и иновација годишњих сајмова.“ *Новопазарски зборник* 2 (1978): 27-132.
- Костић, Софија. „Годишњи обичаји у Пироту и околини.“ *Гласник Етнографског музеја* 73 (2009): 65-92.
- М. В. „Немачка: Октоберфест – хлеба и игара.“ *НИН*, 27. септембар, стр. 10-11, 2012.
- Милкић, Витомир. *Берчиновац и књажевачко подручје*. Неготин: Историјски архив, 2003.
- Милојковић, Миодраг. *Књажевачком чаршијом*. Књажевац: Дом културе, 2005.
- Митровић, Љубиша. *Видово братство: лирски записи*. Ниш: Удружење књижевника „Бранко Миљковић“, 2012.
- Равковић, Никола Ф. „Друштвени значај традиционалних годишњих сајмова.“ *Етнологи преглед* 10 (1972): 97-103.
- Ропов, Раша 2003. Musolini na vašaru. U *Vašar je bio: dućani, pijace i vašari u Vojvodini*, str. 3. Novi Sad. KID PČESA.
- Радуловачки, Љиљана. „Вашари у Шиду.“ *Рад Музеја Војводине*, свеска 51 (2009): 223-228.
- Rebić, Maša. „Књига на visokim štiklama.“ *Nedeljnik*, 22. oktobar, str. 60, 2012.
- Ristić, Dragan J. *Obznanjeno: haiku, senryu, tanka (waka) 2: 2007-2011*. Niš: Sven, 2012.
- Срећковић, Саша и Сузана Антић. *Вашари у Србији*. Београд: Демократска странка, Истраживачко-издавачки центар, 2007.
- www.fest-fair.com

Фотографије

Слика 1. Црква у Власина Риду (В. Петровић)

Слика 2. Струја Г и његов Јеер Grand Cherokee

Слика 3. Тупе истакнуо фирму (В. Петровић)

Слика 4. Играорци (В. Петровић)

Слика 5. Скаламерије за „вуну“ и пуцке (В. Петровић)

Слика 6. Иконе и иконари (В. Петровић)

Слика 7. Бувљак, тј. „Кинези“ (В. Петровић)

Слика 8. Биљана Николић, директорка ТО Сурдулице, отвара весеље (В. Петровић)

Слика 9. Циганска банда Аце Живковића (В. Петровић)

Слика 10. Иван Стаменковић, жена и ћерке (В. Петровић)

Драгољуб Б. Ђорђевић
Владан Петровић

ВАШАР ЈЕ БИО У ВЛАСИНА РИДУ (СУРДУЛИЦА)

Резиме

На Светог Илију, 2. августа, у сеоцету Власина Рид одржава се светоилијински вашар. У Риду, на узвишењу изнад Власинског језера, околно становништво вашари од старина, и не памти када се зачео сајам нити да се селио негде другде. Само лепо месташце, сведено на пет-шест „живућих“ домова, готово да би замрло, да га нису опколили бројни викендаши големим викендицама и да се, барем лети, иселеници не враћају у своје оронуте и запрложене куће. Аутори, кроз неколико кратких поглавља – Увод, Свети Илија, Окупљање, Загревање, Вејници, Масовност, Пластика, Програм, Црква и Закључак – детаљно описују један вашарски дан и његове манифестне и латентне функције. Њихова анализа се врхуни у отварању расправе о будућности вашара јер се у међувремену испилио нови вид трговине – бувљак – који прети да засени вашарску и да је претвори у бувљачку. У ствари, игра се подземна утакмица за првенство између та два облика у којој, засад и само за сада, води бувљак: на вашару као да превладава бувљачка атмосфера, мада није немогуће да се бувљак преобрази у вашариште. Они, опрезно указујући на такмичење вашара и бувљака, подржавају став етнолога Ивана Ковачевића о будућности сајмова по којем није могуће прецизно предвиђање у шта ће се вашар претворити и који ће се нови културни феномен створити. Ако се и створи.

Кључне речи: вашар, Власина Рид, Светоилијински вашар, будућност вашара, бувљак

THE FAIR WAS IN VLASINA RID (SURDULICA)

Summary

On Saint Elijah's day, August 2, the Saint Elijah's Fair was held in the small village of Vlasina Rid. In Rid, above the Vlasina Lake, the local population has been holding fair since the olden times, and the people do not remember when it all started nor whether it was ever held elsewhere. The village itself, reduced to five or six "living" homes, would have died out if it were not for numerous weekenders who had surrounded it with large cottages and vacation homes, as well as village emigrants who, at least in the summer, return to their dilapidated and overgrown houses. The authors, over several short chapters – Introduction, Saint Elijah, Gathering, Warming Up, Vejnics, Attendance, Plastics, Programme, Church, and Conclusion – describe in detail a single fair day and its manifest and latent functions. Their analysis culminates in the discussion on the future of fairs with a new way of trading in the wake – flea market – which threatens to transform the fair trade into the flea market one. In fact, there is an underground match being played for the domination between the two forms in which, at least for now, the flea market is winning: the fair seems to be steeped into a flea market atmosphere, although it is not impossible for the flea market to turn into a fair. The authors, carefully emphasising the competition between the fair and flea market, support the position of the ethnologist Ivan Kovačević on the future of fairs according to which it is not possible to make an accurate prediction on what the fair will turn into and which new cultural phenomenon will emerge. If one emerges at all.

Key Words: fair, Vlasina Rid, Saint Elijah's Fair, future of fairs, flea market.

Зоран Јовановић

Универзитет у Нишу, Филозофски факултет

САБОР ИЗНАД ГРАНИЧНЕ ЛИНИЈЕ (БОСИЛЕГРАД)*

Значај сабора

Некада су сабори имали значајно место у социо-културном животу народа, а и данас се одржавају као модификовани и специфични облици друштвеног окупљања. Колко год су такви облици друштвеног живота усмерени према очувању традиционалног духа народа и према специфичном обележавању самог простора на коме су, њихове нове форме и садржаји настају под упорним налетима комерцијализације. Ипак, они ни данас нису изгубили од значаја, јер се ту задовољавају неке архаичне потребе: склапају се нова познанства и бракови, сусрећу се рођаци, кумови и пријатељи, људи заједно певају и натпевају се, играју се кола, купују кућне потрепштине и слаткиши; а неки од сабора су постали и далеко абциознији, претворивши се у праве мултикултурне фестивале.

Сабори су настали као облици црквено-народног окупљања на дан великих верских празника. Свако место у *Србији*, као што има свог светитеља – заштитника којег слави, имало је и свој сабор.

Иако саму реч није тешко повезати са *саборношћу*, која представља један од смисаоних стубова *Српске саборне цркве*, порекло ове речи требало би тражити у старословенском језику, где реч „сабор“ одговара старогрчкој речи „синод“. Тако ова реч у руском језику има истоветно значење као и у српском, док се у хрватском користи да означи *Скупштину*, која се у *Бугарској*, *Белорусији*, и *Македонији*, назива *Собраније*.

Наравно, саборност није ексклузивитет само ових простора и међу овдашњим људима. Он је израз човекове друштвености, коју је он исказивао од вајкада, а с модерним, грађанским друштвом, са појавом финансијског капитала и меркантилистичких привредних односа, она поприма преференцијалне односе у његовој егзистенцији. Тако *Хабермас* (Jurgen Habermas) наводи да су са појавом раног финансијског и трговачког капитала, већ од XIII века, у *Европи* настајали сајамски градови. У њима долази до:

* Припремљено у оквиру пројекта *Одрживост идентитета Срба и националних мањина у пограничним општинама источне и југоисточне Србије (179013)*, који се изводи на Универзитету у Нишу – Машински факултет, а финансира га Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС.

„... размене робе и информација коју ствара ранокапиталистичка прекоморска трговина (Хабермас 1969, 23).“

Међутим, веровати да су за обиље друштвеног живота и за његово здравље довољне само економија и слободан проток информација погрешно је исто као и мислити да су то основне људске потребе, из којих настају све остале. Отуда *Френсис Фукујама* (Yoshihiro Francis Fukuyama) с правом примећује:

„... на делу је погрешна тенденција, коју охрабрује савремена економска мисао, да се економија сматра сфером живота која има сопствене законитости, независне од осталих подручја друштвеног живота (Фукујама 1997, 16).“

Да би на крају свог значајног дела *Судар култура* Фукујама закључио:

„Ако је социјални капитал обилан, тада ће и тржишна и демократска политика имати успеха, а тржиште ће моћи да игра улогу школе социјабилности која оснажује демократске институције (Исто, 352).“

Самим тим, сајмови, вашари, сабори, панађури (грч. панагир) и сличне институције, које у својој основи, или у својој позадини, кореспондирају са тржишним и економским механизмима, много више, него што се то на први поглед види, остварују разноврсне социопсихолошке и културне улоге. То је видљиво поготово тамо где се сурећу људи из различитих етничких залеђа. Локализација и партикуларизација, било да су оне националног, културног, традиционалног, религиозног, па чак и моралног карактера увек су осиромашивале друштвени живот, јер људи затворени у својим оквирима, не расту и не развијају се. Компарација са другим и другачијим не мора увек да води градирању нечега (некога) према нечему (некоме), већ може да представља и чин (тренутни или дуготрајни, појединачни или колективни) преузимања и комбиновања различитих (разнородних) модела. Тиме се у сфери друштвеног живота одвијају процеси називани: *енкултурацијом* и *акултурацијом*. Енкултурација подразумева процес у коме појединац, у додиру са другим културама, преузима вредности тих култура, или им предаје сопствене, а акултурација, је исти такав процес, који се одвија у оквирима читавих друштвених заједница.

О саборима се у *Србији* писало још пре *Другог светског рата*, и један од значајнијих етнолошких текстова, с насловом „*Госпоински*“

панађур у крагујевачкој Тополи 1847. год. објавио је Боривоје М. Дробњаковић у Гласнику етнoлошког музеја у Београду 1933. године.

Првовремено су манстири организовали саборе, с наменом да се ту продају пољопривредни производи са манстирских економија. Наравно, функције сабора су се мењале и они су све више од економских постајали, социјалне и лудистичке институције. То је некада изазивало оштра негодовања традиционалиста, али то што је некада било предмет критика данас представља легитиман део саборских дешавања, и све је чешћи мотив за окупљања људи из различитих етничких заједница.

Плато међу границама

Када се крене од *Босилеграда* према пограничном селу *Славче*, удаљеном свега пет километара, веома брзо се са асфалтног пута силази на макадамски, који вијуга између сеоских дворишта, воћњака и ливада, постајући толико узак да се возила, на појединим његовим деловима, једва мимоилазе. Како се сужава пут постаје и све прашњавији па се онај ко се нађе у колони возила добро намучи, пре него што стигне до жељеног одредишта. Истина, крајолик је дивље леп, а негде на пола пута поглед путника сусреће се са великим и скоро опустелим селом. Ако га знатижеља заустави дошљак ће ући у село *Извор*, са необично великим и старим кућама, поређаним уз главну улицу. Те двоспратне грађевине, окречене и прекривене ћеремидом, са обавезним балконима према улици, недвосмислено указују да је ту некада живео отмен и богат свет (сл. 1) Није потребно много да би се потврдио овај утисак. Довољно је да се дође до центра села и пред незнанцем се указује, заиста, импозантно здање старе цркве *Света тројица*. Ферман о њеној изградњи дао је још 1833. године турски султан *Мухамед Хан II*, да би градња потрајала три године. Грађена је на темељима некадашње цркве, јер је тадашњи закон тако налагао, а градили су је мештани, добровољно (сл. 2). Заљубљени у своју будућу богомољу доводили су мајсторе, зидаре, чак из *Дебра*, а затим ју је живописао, готово 19 година, чувени иконописац *Самоковске иконописане школе Димитар Зограф* (сл. 3). Тиме је ово, тада, општинско место, са својих осам махала, добило „вилаетну“ цркву за цео овај крај, и истовремено, уз њу, школу. Нажалост, ово прелепо здање је прилично пострадао у време комунистичког вандализма, па је већи део спољашњих мурала прекречен, а највредније иконе су украдене и до данашњих дана нема трагова о путевима њиховог обешчашћења.

Само пар километара од овог лепог и тужног споменика, који упркос свему и даље поносно сведочи о нашим немарима, налази се српско- бугарска граница.

Испред пункта, где полиција проверава саобраћајне исправе и личне карте придошлих, прилична је гужва. Неколико десетина метара иза тог места расута су, по травњацима, импровизирана паркиралишта, испод платоа, величине, близу, једног квадратног километара. На платоу, између шатри и обавезних сунцобрана (крај је јуна), кроз дим од роштиља и заглушујуће музике новокомпонованог мелоса, тиска се мноштво људи (сл. 4). Процењује се да их у току дана дође између три и четири хиљаде, свих могућих доби, од тек рођених, до оних које ноге још нису издале. Оку посетиоца чини се као да су се међусобно договорили да се једнако поделе на исти, или бар приближни, број мушкараца и жена. Ту, готово, и да нема људи одевених у национала одела, и да нема фолклорних група не би ни могла да се види изворна, народна ношња. Иако овде долазе људи из околних, па и удаљених места *Србије* и *Бугарске*, па чак и они који повремено раде у земљама *Западне Европе*, њихова гардероба је једноставна и скромна, може се рећи лежерна и свакодневна. У том шаренилу обичног света налазе се и људи ромске припадности, који су у виду плех оркестара обавезан и важан део оваквих скупова. Они су расути по бројним шатрама и импровизованим кафанама, којих и са једне и са друге стране платоа има по двадесетак. У њима, прилично бучно, одзвањају тонови нокомпоноване, народне музике, из једне и друге земље, а уз њу неретко се чују и македонске и ромске песме. Утисак се стиче да је све хаотично, али да неком чудном магијом све добро функционише. Шатори и импровизоване кафане су готово пуне и разликују се једино по томе што се са једне стране служе, готово, искључиво специјалитети са српског роштиља, а са друге бугарског. Уз велику понуду роштиљског меса нуде се и сезонске салате и разноврсна пића, разлићитог државног порекла. Тако се, уз *Лав* и *Јелен* продаје и *Шуменско* и *Каменица пиво*, а поред добре „српске шљиве“ ту је и добро охлађена „гроздова отлежала“. Наравно, ни најмлађи нису заборављени па се уз „вунени“ сладолед продају шарени бугарски колачићи и крупне, веома слатке, црне трешње, које овде доносе и продају *Бугари* са огромних платажа, расутих тик уз саму границу. Ту не изостају ни популарне „грицке“ (семенке, леблеблија, кикирики...), али недостаје нешто што је заштитни знак многих сабора: рингишпили и справе за забаву. Разлог томе је, вероватно, слаба путна мрежа, којом, ни после многих година одржавања овог вашара, нису удостојени овдашњи посетиоци. Наиме, овај сабор, у народу називан „отварање граница“, према неким казивањима, датира још из турског времена, и установили су га мештани баш на месту где је некада спаљена црква. У новије време сабор се одржава тек двадесет и трећи пут, а према првобитној замисли био је намењен људима и родбини које је одвојила граница. Са

демократизацијом обеју држава сматрало се да је прошло време оваквим окупљањима, па је ова манифестација привремено укинута. Међутим, време је показало да потреба за њим и даље постоји па се цела прича, на задовољство великог броја овдашњих људи, обновљена 2006. године. Иако ту дође мноштво разнородног света, иако се добро поједе и прилично попије, вероватно, због природе саме манифестације, готово, су забележене озбиљније инцидентне ситуације.

На сабору могу да се виде и ипровизоване продавнице, тезге (сергије) на којима се ретко налазе производи старих заната. Највише је таквих производа оних грнчарских: од глиненних пекача, посуђа, шоља, до украсних предмета. Али се зато ту продаје све оно што може да се нађе и на класичним „бувљацима“. Од одеће и обуће, преко ћебади, завеса, пластике, до тепиха и мањих комада намештаја. Зато ово окупљање има економски значај за људе који не одлазе често у *Босилеград*, или преко границе. Овде се долази јер је ту много тога на једном месту и, углавном, по сниженим ценама. Ипак, нема сумње да овај вашар има далеко значајнију социо-културну, па и политичку, улогу од економске. На њему се окупљају, углавном, људи из две, суседне државе, од раног јутра, до првих вечерњих часова. Слободно се размењују роба и информације, добри односи и добре жеље... Церемонија почиње када се, изнад простране, бетонске бине подигну заставе две државе, а уз њих и она *Европске уније*. Присутнима се прво, пригодним речима, обратe председници општина: *Владимир Захаријев – Босилеграда* и *Ратко Петрунов – Трекљана*. Након тога почиње програм замишљен као седмочасовни музички колаж, у коме се смењују фолклорне групе из *Босилеграда*, *Трекљана* и *Ћустендила*, и као архаични вид спортских игара, у којима се учесници надмећу у натезању канапа, бацању камена у даљ и брзом испијању пива... (сл. 5). За то време два председника обилазе шатре, разговарају са људима, заједно ручају и штогод попију, а и одиграју понеко народно коло. Народ се, исто тако, размили по шатрама, полази у ценкање и куповину, сусрећу се пријатељи и рођаци, углавном, весели и насмејани људи...

У мноштву непознатих сусрећемо познаницу из околног села *Рајну Атову*. Дошла је да купи, како каже нешто од „дрешљаци“ (гардаробе) и није баш сигурна да је избор онакав какав би могао да буде. Па ипак, прича баба *Рајна*: „Сада је све много боље. Некад су овде људи долазили да виде своје најмилије које је граница раздвојила. Грцало се и плакало. Седело се околу на чаршафима, јер тада није било ни шатри, ни кафана. Ретко је ко од *Бугара* доносио ђевапе, и углавном се продавала сиротињска гардероба.“

Пробијамо се даље кроз масу људи и покушавамо да фотографисемо све оно што је занимљиво. На ливади, испред бине,

развило се бугарско коло. Играју фолклорци у народним ношњама и придружују им се они који добро осећају ритам у ногама. Коло је складно, игра се без грешака и као да то носи играче и оркестар, који све надахнутије свира (сл. 6, 7 и 8).

Уживали бисмо још који тренутак у том музичком заносу, али жеља да поразговарамо са председником бугарске општине *Трекљана* тера нас даље. Господина *Ратка Петрунова*, затичему расположеног за разговор, у једној од бугарских шатри. Каже да му је ово први мандат као (кмету) председнику општине и да је ове године први пут на овом сабору (сл. 9).

„Због тога не могу да кажем да ли је овогодишњи сабор добар, али могу да кажем да је добро организован.“ – Објашњава Петрунов и наставља – „Ако мене питате шта бих евентуално променио: то су људи који долазе из Бугарске и овде продају све и свашта. Али, сада је било тако како је било, за следећу годину боље ћемо се припремити.“

Да ли то може да поквари слику о сабору? – настављамо разговор.

„Моје мишљење је да сабор никако не може да удаљава људе. Напротив, он је прилика да заједнички делимо нешто са наше, две стране. Другим речима, ако нема контакта како ћемо решавати међуљудске и остале проблеме? Захваљујући и оваквим контактима људи се зближавају.“

Да ли сматрате да је оваква врста окупљања већ превазиђена и да млади људи желе другачије облике међусобне комуникације?“

„Наравно, сматрам да су овакви облици окупљања исувише традиционалистички и да би то могло много тога да се промени. Е сада, не питајте мене шта би то могло да се промени. Постоје много стручнији људи од мене који би о томе могли нешто да кажу. Ја само знам да већ данас, на пример, настојимо да остваримо неке заједничке пројекте и да преко њих повезујемо људе.“

Мислите да би поглед младих људи требало више да буде усмерен према будућности, него према прошлости?

„Мислим да би млади људи требало да преузимају традицију и да је надограђују модерним елементима, оним који су у складу са њиховим животима и потребама. Свакако, да и они налазе интерес у организовању оваквих манифестација и сабора и да је и у њиховом интересу да се чува традиција. У свему томе медији би требало да одиграју кључну улогу. Наиме, није нормално да увек траже екстремне и еклузивне вести, а да игноришу нешто што је део свакодневног живота. Онда је њихова улога у преношењу информација спорна, па ће захваљујући таквом извештавању и традиција остати без потребног поштовања.“

Захваљујемо љубазном саговорнику и најзад се повлачимо у саборску приватност. Заузимамо место за пластичним столом у импровизованој бугарској кафани. Наручујемо „кебапчета“ и „чуфтета“ и наравно – гроздову ракију. Конобар брзо и спретно распрема сто и убрзо доноси поруцбину. Неодољиви мирис роштиљског меса голица нам утробу, а за наш сто седа локална легенда – лимар *Гојко*. Нудимо га пићем и он прихвата, уз опаску – „Друга тура је моја.“ Пијемо ракију из пластичних чаша и одмах након тога стиже *Гојкова* поруцбина. То су две полулитарске флаше ракије. Питамо га – „Шта је ово?“ *Гојко* одговара – „Ово је моја територија и овде се пије по мојим правилима.“ Зовемо конобара да отвори лимене затвараче али, као за баксуза, он никако да пронађе отварач. Кажемо *Гојку* – „Видиш да нам се не да да пијемо по твојим правилима?“ „А, не, не“ – спремно одговара, подиже се и из задњег џепа вади велике моторцангле. „*Гојко* је увек спреман“ – каже и, уз бурно одобравање присутних, отвара флаше гроздове ракије. Није тешко наслутити шта је било даље (сл. 10).

На крају

Све досада речено, готово, експлицитно показује како је кроз традиционалне оквире друштвености, попут сабора, могуће чувати сопствени идентитет и уважавати, упознавати и разумевати идентитете других. Изван оваквог схватања и етоса егзистирају екстреми који са једне стране подстичу тенденције локализације, а са друге асимилације. Отуда су многобројне расправе, последњих деценија мрачно актуелизованих на *Балкану*, о раси, етницитету, нацији, и сада неопходне. Поготово, ако се имају у виду веома распрострањена становишта која у овим облицима друштвености нису у стању да виде тенденције сталних промена. То значи да расе, етноси и нације нису непроменљиве категорије и да, у зависности од околности и потреба, стално попримају нове одлике. Сходно томе, уколико је национализам некада представљао друштвено-политички и културни покрет грађанске класе за буђење националне свести и уједињења у националне државе, он, после *Првог*, и *Другог светског рата*, након концентрационих логора и стравичних страдања милион цивила, нема више првобитну конотацију. Како расни и национални идентитети израстају из разноврсних идеологија и политичких амбиција, а не из природног реда ствари, онда су, као такви, пред сталним искушењима самообмањивања и атаковања на друге. Отуда би различитости требало посматрати као разноврсности у прелазном стању, а не као показатељ радикалних неједнакости. Онима који су склони прихватању овог другог становишта неће бити страна схватања попут овог:

„Људи дугуљасте главе, високог стаса, расе светле боје коже, могу зато да се назову Нордијци, пошто се они налазе

претежно на северу Европе. Њихове главне физичке особине су: Висок стас, средња висина 1,73 м, плава, таласаста коса, углавном плаве очи, дугуљаста глава (индекс 76 – 79) розо-бела кожа, дугуљасто лице, оштар нос (<http://www.velesova-sloboda.org/antrop/osnova-nordijskog-pogleda.html>).“

Наравно, да оваква трђења намећу питање: да ли то значи да недостатак таласасте косе већ доводи у сумњу припадност одређеној раси?

Покушаји да се расе и нације спецификују на основу генетике, понашања (расна психологија), говора (лингвистичке теорије), а посебно они који су настојали да докажу како се људи разликују на основу географског порекла, падали су, једна за другим, као куле од карата. Савремена схватања мултикултурализма и интеркултурализма, с једне стране, означавају реалност културног плурализма, а са друге оснажују нормативни идеал и политичку акцију, која не само да примењује политичку коректност, уз поштовање разноврсности колективних идентитета, већ заговара и процесе културног диверзитета. Онолико колико критичари мултикултуралистичких схватања стрепе да такве тенденције охрабрују сепаратизме и умањују националну монолитност, толико корпоративни модел мултикултурализма настоји да покаже да су различите групе објективне чињенице, којима се, једноставно, треба прилагодити.

„Поента је да раса и етницитет нису „природне“ категорије, мада се обје често представљају као такве. Њихове границе нису фиксне, нити је њихово чланство неспорно. Расне и етничке групе су, попут нација, замишљене заједнице. Оне су идеолошки ентитети, који се стварају и мјењају у борби; дискурзивне формације, које споредним разноликостима приписују социјална значења. Новија истраживања показују како се идеје о раси, нацији и етницитету стално мјењају као резултат, како валидних регулација, тако и популарне мобилизације (Mesić 2006, 271).“

Ако се наведена питања посматрају кроз ову призму онда је јасно да један културни образац може да буде, и најчешће јесте, скуп разноврсних националних, верских, традиционалних, групних, мањинских и других ентитета, те да је стално изложен променама, у зависности од разноврсности комбиновања тих ентитета и од перспективе коју сам жели да оствари.

Литература

- Фукујама Френсис. *Судар култура*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1997.
- Habermas Jürgen. 1969. *Javno mnjenje*. Београд: Kultura.
- Mesić Milan. *Multikulturalizam (društveni i teorijski izazovi)*. Загреб: Школска knjiga, 2006. <http://www.velesova-sloboda.org/antrop/osnova-nordijskog-pogleda.html>.

ФОТОГРАФИЈЕ

Слика 1. Улица у селу Извор

Слика 2. Црква Света троица

Слика 3. Живописани улаз у цркву Света троица

Слика 4. Саборски плато

Слика 5. Културно-уметнички програм на сабору

Слика 6. Опустање у колу

Слика 7. Ромски оркестар

Слика 8. Мултиетничко дружење

Слика 9. Председник општине Трекљана (Бугарска) господин Ратко Петрунов

Слика 10. Лимар Гојко и „тура по његовим правилима“

Зоран Јовановић

САБОР ИЗНАД ГРАНИЧНЕ ЛИНИЈЕ (БОСИЛЕГРАД)

Резиме

У раду су представљени основни етимолошки, појмовни и функционални оквири сабора. Њихова некада, претежно, економска улога све више постаје друштвено-културна и полтичка, тако да, поједини од њих, данас представљају праве мултикултурне фестивале. Описан је један саборски дан, на вашару који се сваке године организује на граници између *Србије* и *Бугарске*. Апострофирани су његови садржаји и форме, као и његов мултиетнички карактер. Забележено је какав је био историјат тог сабора, каква је била његова некадшња, а каква му је данашња сврха. Из дескрипције саборских дешавања изведена је констатација о људској потреби за сарадњом, за разменом идеја и оплемењивањем духовности. На основу тога није било тешко закључивати да су етничитети, расе и нације, у ствари, дискурзивне, идеолошке и политичке конструкције, а не природне категорије, како се то често покушава да прикаже.

Кључне речи: сабор, традиција, народ, нација, идентитет, мултиетничност, мултикултурализам.

FAIR OVER THE BORDER LINE (BOSILEGRAD)

Summary

This paper presents basic etymological, conceptual and functional frameworks of one fair (festival). It's mostly economic role in the past, now appropriates more socio-cultural and political character, and today some of these fairs are real multicultural festivals. It is described one festival day, a fair which is organized every year on the border between Serbia and Bulgaria. It is emphasized fairs contents, forms and its multi-ethnic character. The history of the fair it is presented, what was its past purpose and which is its purpose today. From the description of the fairs events it is derived an ascertainment about the human need for cooperation, exchange of ideas and ennobling spirituality. Therefore, it was not difficult to conclude that ethnicities, races and nations, in fact, are of discursive, ideological and political constructions, not of natural category, as it is often presented.

Key Words: fair (festival), tradition, people, nation, identity, multi-ethnic, multiculturalism.

394.6(497.11 Доњи Козји До)

Данијела Здравковић
Универзитет у Нишу, Учитељски факултет у Врању

Видоје Стефановић
Универзитет у Нишу, Природно-математички факултет у Нишу

**ПРЕОБРАЖЕЊСКИ ВАШАР:
ВАШАР ИЛИ КУЛТУРНО ЛЕТО У
ДОЊЕМ КОЗЈЕМ ДОЛУ (ТРГОВИШТЕ)***

Уводне напомене

Кад год се нејасне и неочекиване промене догоде у нашем свакодневном животу, склони смо да прибегнемо једној доста универзалној формули, “духу времена”, као полазишту тумачења тих промена. „Већ само тумачење свакодневице, разумевање знакова и значења пред које нас она свакодневно поставља, представља доказ и потребу наше сопствене рефлексивности о себи, другима и друштвеној заједници којој припадамо.“ (Milić 2004, 10). Међутим, ова формула није нека делотворна синтагма неограничене експликативне моћи, већ неодређена категорија која можда исто толико објашњава колико и сакрива. Стога се ова модерна сфинга „културе” мора подвргнути ефикаснијој научно-истраживачкој анализи. У откривању савремених друштвених збивања неопходно је оградити се од псеудоунаучних становишта, не посустати пред неочекиваним таласима интензивних свеколиких друштвених промена, којима глобализација утиче и на животе појединаца и друштвених група и најзад, како одолети романтичним импулсима традиционализма.

Чини се значајним истаћи, да су мотиви истраживања о вашарима и годишњим саборима, садржани у порасту бриге за стање у којем се налази рурални простор пограничја источне и југоисточне Србије, као и етнолошко- социолошким испитивањем присуства „традицијског“ и „иновацијског“ у овим друштвеним установама које су вековима одржавале особеност и самосвојност српског колетнивног духа. Оживљавање традиције, посматрано са становишта

* Припремљено у оквиру пројекта *Одрживост идентитета Срба и националних мањина у пограничним општинама источне и југоисточне Србије (179013)*, који се изводи на Универзитету у Нишу – Машински факултет, а финансира га Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС.

Видосаве Стојанчевић (1974), то спајање “старог у новом” интензивирало се у периоду постсоцијалистичке транзиције, а подстакнуто је друштвеном кризом и сиромаштвом. Полазно становиште у овом раду је садржано у следећем: вашар није изум савременог доба и упутно је испитивати га током три временска пресека (вашар у прошлости, вашар данас и перспективе вашара у будућности) и на два нивоа (макро и микро друштвени ниво), јер свеобухватније доприноси опису стања у којем се српско друштво данас налази. Социолошки су занимљиви друштвени услови који су иницирали трансформацију начина и садржаја размене производа на вашарима, садржаја вашарских друштвених односа и садржаја вашарске разоноде и забаве. Друштвени услови који су погодовали трансформацији вашара у Србији проистекли су из немара и одсуства државне бриге и систематског планирања развоја пограничне зоне, као и оглушивања о концепт европске регионалне политике који се односи на развој руралних простора, пољопривреде и алтернативних делатности које би требало оживљавати.

У времену дуготрајне и свеобухватне кризе, друштвене трансформације и опште ретрадиционализације, у Србији на почетку 21. Века, оживљавају се традицијски културни обрасци и симболи, па је стога и разумљив покушај аутора у теоријској декомпозицији појма *вашар*, али не и питања његовог порекла, истичући само његову уску повезаност са верским празником који је у позадини. Вашар је реч мађарског порекла и у наш језик је ушла као позајмљеница из групе хунгаризама, овај хунгаризам је врло често и презиме код Мађара. Вашар и сабор су синоними који су раније означавали простор и врсту делатности у јавној сфери друштвеног живота у Србији у 19. и почетком 20. века. Простори на којима су се одржавали вашари били су део погоднијих географских и привредних места, како би се поспешила размена производа од пољопривреде и производа домаће радиности између села и вароши, што је представљало позадину новодолазећим процесима урбанизације и индустријализације. У време формирања модерне Србије, вашари и сабори су имали превасходно економски и политички карактер. Познате су чињенице да се у то време трговина претежно одвијала вашарски, као и то да су вашари учествовали у развијању унутрашњег тржишта. Да су вашари имали значајну политичку функцију потврђује се и историјском чињеницом да је кнез Милош Обреновић подигао нови српски устанак и то, на дан верског празника *Цвети* у Такову, својом најавом током народног сабора. У циљу јачања улоге вашара у друштвеном развоју модерне Србије, 1839. године донета је *Уредба о одржавању и диференцијацији вашара* (вашари на којима се одвија размена домаће и стране робе), у којој се

инсистирало на развијању трговине и трговачког духа међу српским живљем. Крајњи циљ је стварање богатих и разноврсних пољопривредних и занатских извора за спољну трговину, са државама у окружењу. (Преузето са сајта:

http://www.izdavackicentar.ds.org.rs/images/web_vasari%20u%20Srbiji.pdf)

У вези са друштвеним значајем вашара у нашој историји, интересантна је одредница *наманастир* у Вуковом *Српском рјечнику*:

„Људи уз часне посте и у другим приликама иду наманастирима, те се исповиједају и причешћују. Уз часне се посте обично причешћују, а о другијем годовима иду као на сајам. Код гдје којијех наманастира скупи се (кад је лијепо време) о Благовијести, о Цвијетима, о Преображењу и о Госпођама, по неколико хиљаде сабора. Ту продају трговци различну робу; крчмари крчме вино, ракију и јабуковачу; месари пеку јагањце, овце, козе и свиње, те продају месо; ту гледају момци дјевојака (обично иду дјевојке највише о Цветима, а младе о Васкрсенију); ту се састају кумови, пријатељи, познаници и договарају се о свачему.“ (преузето са сајта:

http://www.izdavackicentar.ds.org.rs/images/web_vasari%20u%20Srbiji.pdf)

Са тог становишта посматране промене, унутар вашара у савременом друштвеном контексту, изражавају пуну актуелност становишта да деурбанизација и деиндустријализација нису једноставни, једносмерни и универзално једнаки процеси, већ да претпостављају разноликост у обиму и садржају. Не може се пратити исти степен модернизације/ ретрадиционализације друштва у свим областима и регионима Србије подједнако „У складу са тим треба посматрати промене“ у вашарским односима, структури и садржају вашарских догађаја, „јер се оне одражавају адекватно интензитету и сложености општег привредног, социо-економског и културног преображаја у одређеној средини“ (Ђорђевић 2001, 19).

Овако је све почело: методологија рада и традиција одржавања вашара у Козјем Долу

Предмет истраживања је монографска обрада једног вашара у југоисточној Србији, у области пограничја, који се одржава на територији општине Трговиште, у годишњем циклусу од 01. 01. 2012. до 31. 12. 2012. године. Циљ овог рада је да издвоји и испита социолошки занимљиве карактеристике конкретног вашара у општини Трговиште – *Преображењски вашар* у Козјем Долу. Тај вашар је

познатији међу Пчињанима као најзначајнији, најпосећенији и најживописнији вашар у архаичној пчињској области. Имајући у виду опште прихваћене методолошке потешкоће када је теренско истраживање у планинско-брдским условима у питању, рачунали смо на и предности које масовно вашарско окупљање нуди као интегративни елемент матице (Трговиште), целокупне Пчињске области и њене дијаспоре:

“Истраживачки рад у Пчињи врло је напоран, мучан и тражи много времена. Насеља су углавном разбијеног типа. Махале могу да буду удаљене једна од друге и по 1000, па и више метара. Често су подељене на групе кућа. Опште позната изрека Браћа Коћурани,а не познају се има, заиста реалну основу. У послератном раздобљу дошло је до великих промена у друштвеном и економском животу патријархалног пчињског села и до распадања многих вредности у његовој традиционалној култури. (...) Подоста је Пчињана у дијаспори. У Бору је велики број Пчињских досељеника. Масовнијег исељавања било је после Другог светског рата, крајем 1945. И почетком 1946. Године, и то у Војводину. Само је у Каравуково отишло око 300 породица из горњих села. Зато се и чује да је оно највеће пчињско село. У Глогоњу код Панчева више је родова из Широке Планине (Златановић 2007, 291-295).”

Прикупљање података је спроведено на основу теренског истраживања и то према упутствима *Протокола за социолошко-етнолошко прикупљање података о вашарима у источној и југоисточној Србији*, израђеног под руководством др Драгољуба Б. Ђорђевића, руководиоца макропројекта *Одрживост идентитета Срба и националних мањина у пограничним општинама источне и југоисточне Србије* (179013). Протокол захтева информације о званичном називу и називу вашара у народу, времену и месту одржавања, положају вашарског простора, структури посетилаца, понуди и потражњи, нашину излагања вашарске робе и услуга, садржају вашарских односа, културно- уметничком садржају вашара, привредном и социо-културном значају вашара. Солидно информисани¹ и константно усмеравани од стране Руководиоца Пројекта, др Драгољуба Б. Ђорђевића, одлучили смо се за приказ социолошко-етнолошких карактеристика *Преображењског вашара* у селу Доњи Козји Дол, у општини Трговиште. Званични назив вашара је

¹ У Прилогу је дат попис вашара који се одржавају у Општини Трговиште.

данас “Дани Преображења”, а у народу се од давнина назива *Преображењски вашар*. Са жељом, да прегледно изложимо обим и садржај промена које испитивани вашар, као друштвена установа, последње деценије доживљава, кренули смо са том намером пут Пчиње, тог летњег деветнаестог дана у августу. Током вожње на локалном неасфалтираном путу Трговиште – Доњи Козји Дол сусрели смо организовану групу “бајкера” који су учествовали на мото скупу, који је био предвиђен програмом ове манифестације за 18. август у 19. сати. Учешће у програму манифестације, ноћење и доручак је за ову групу мотоциклиста био је прави изазов што се и видело по заставама, песми и скандирању у тренутку приближавања Трговишту. Мештани Трговишта, а посебно млађи су их поздрављали осмесима и аплаузима, јер су мото камп и журка у Козјем Долу прихваћени као “културно освежење у архаичном пограничју”.

Вашарски простор је удаљен од центра Трговишта негде око 3,5 км, а на самом почетку уређеног прилаза том простору сачекала нас је Марија Јордановић (1981), једна од чланова Организационог одбора за прославу манифестације “Дани Преображења” (у тексту који следи користићемо скраћеницу ООДП). Прилазни простор вашару је у ствари солидно организовано паркиралиште (сл. 1) и то према категоријама (аутобуси, аутомобили, камиони и комби-превозници), а посебан део паркиралишта је био намењен возилима Општинских Управа из Трговишта, Врања, Куманова, Бујановца, Сурдулице и Владичиног Хана. Дежурни редари (које је одредио ООДП) су били задужени за усмеравање возача приликом паркирања, као и контролисања понашања учесника вашара како би се избегли евентуални инциденти због алкохола, музике, коцке, забаве, крађе и сличног. По броју паркираних превозних средстава се могло закључити да је вашар масовно посећен и да заиста једном годишње представља најмасовнију “ефемерну оазу дружења и забаве” на путу демографског пражњења испитиваног дела пограничја.

Уласком на вашарски простор, који заузима негде око 0,7 км², на месту званом *Собориште*, у селу Доњи Козји Дол, наша прва импресија, са погледом на реке веселих људи и шаренило боја, мириса и гласова, на мноштво шатри и тезги, мирис роштиља и дима, игру и музику, као и на само језгро вашара – главну сцену или бину (како је мештани називају) културно-уметничке манифестације „Дани Преображења“ (сл. 2) била је садржана у следећој народној изреци: *има, свега и свачега ко на вашару!*

Преображењски вашар и(ли) културно пчињско лето

Према казивањима Пчињана ово је најмасовнији пчињски вашар, који се традиционално одржава од 17. до 19. августа сваке године, почев од 2008. године, а раније се одржавао само 19. августа јер је у позадини одржавања вашара још од прве половине 20. века – верски празник Преображење Господње.

Наш први информатор о *Преображењском вашару* је представник старије генерације Пчињана, Божа Николић (1951), немирног духа са жељом да види и поздрави што више рађака, комшија, пријатеља и исељеника са овог простора. Он је представник генерације Пчињана која је пре пет година, тачније 2008. године, подржала активности *Омладинског удружења у Трговишту*, у намери да вашарски дан учине занимљивијим и масовнијим, те је то практично означило и почетак трансформације традиционалног празника *Преображењски вашар* у културно-уметничку манифестацију под називом *Дани Преображења- културно Пчињско лето*. Тада је по први пут организована *Камп журка* на простору који је био предвиђен за одржавање вашара, традиционално називан „собориште“ и то у ноћи уочи самог вашара. На ту акцију младих, која је заговарала трансформацију овог традиционалног народног окупљања, општинско руководство је такође позитивно одреаговало. Прихваћен је и подржан ентузијазам младих Пчињана, тако да се из године у годину вашар мењао и прилагођавао потребама младих, условима дуготрајне кризе, потребама државних структура у предизборним кампањама, политичким стремљењима, а понајмање мештанима који су овде спонтано присутни као и сви остали посетиоци жељни разоноде у дружења. Пут до манастира још није у потпуности асфалтиран, само је прилаз манастиру асфалтиран и уређен како би могао да прими бројне посетиоце, који се 19. августа отвара целодневном Божјом службом у част Св. Преображењу Господњем. Овај верски празник се у Православљу убраја у дванаест великих Христових празника. Манастир посвећен св. Преображењу Господњем (сл. 3) налази се у селу Доњи Козји Дол и удаљено је од Трговишта два до три километра. На дан Преображења Господњег, 19. августа долазе многи верници у овај манастир како из самог села, тако и из суседних и удаљених места, на *Преображењску литургију*, потом на причест и како би упалили свеће и поклонили се иконама. Од памтивека постоји и традиционални вашар, сабор или “сабор” како кажу мештани, а једног од њих питали смо од када се овај вашар одржава и како је некада био организован. Козјодолчанин, Божа Николић је на постављено питање веома оригинално одговорио, истичући највећи значај верског празника који је доприносио посећености самог вашара:

“од кд знам за себе знам и за Преображењски вашар. Као деца смо долазили прво у цркву на причес' сас деде и бабе, па по тој баба на пољанче, одма до собориште, простре ћилим па извезену крпу и стави посну храну да обедујемо, а по тој деда иде да потргује, па не после одведе да ни купи свилене бомбоне, а после и петлички, а баба се излафи сас комшике и роднину и на крај и она нешто купи за дома, али по малко такој. Причали су стари да је овај црква саграђена 1910. године, а да је црквено звоно доведено из Хрватску, од Загреб и тој 1915. године. Еј, па јоште малко па ће се слави цел век од кд она постоји, а и нашиот вашар. Неје он бија овакав, бија је само један дан и то уз црвено слово у календарче, овј празник Преображење Господње и Преображењски вашар су познати свуда по Пчињу и још подалеко, далеко се је чуло за Козји Дол и сг сви долазе на тај дан, да се виде, подружив, испривав, разонодив, тргујев, играв и еве гледајте све је овде весело, него упече овој слунце, да се гурнем у ладовину код овј Општински павиљон”.

Ауторка текста, се тек након наглашавања “пожељнијег” вашарског одредишта, “овј *Општински павиљон*”, нашег првог информатора Боже Николића, заинтересовала и за детаљнији план уређења вашарског простора, те улогу Општинских структура Трговишта у трансформацији испитиваног вашара и од Миљане Златковић (1989) из Трговишта, дипломиране учитељице, сазнасмо следеће:

“Док сам студирала у Врању, а и данас, након завршеног Факултета, члан сам и активиста Омладинског удружења у Трговишту. Пре неколико година, ми, активисти смо дали предлог да се Преображењски вашар мало модернизује, да позовемо неке занимљиве госте из света уметности и забаве: певаче, па затим музичаре инструменталисте, посебно трубаче и фолклористе, да укључимо мештане, како преко традиционалног надметања у конопцу, тако и у припремању традиционалних јела из Пчињског краја, да овај вашар буде забавнији и занимљивији свима јер се на вашарима сада много мање купује и продаје, а више се забавља, јер су Пчињани сиромашни људи. Идите до луна парка, видећете и на рингишпилу, тамо горе је криза, хоћу да кажем да се на сваку нову вожњу рингишпилом чека по сат времена и више, да се сакупе деца и људи, јер се не исплати организовати вожњу за два или три човека. Вашар се раније одржавао ту око цркве, на ливадама су се углавном старији људи одмарали јели лубеницу и друго воће, а под шатрама су били млади, где

се служио роштиљ, пиво и газирана безалкохолна пића. У једном тренутку, причао ми је мој отац, да се чинило као да ће наш вашар нестати, и то негде четири или пет година после мог рођења. Просто је невероватно, али данас имамо другу крајност да је трајање вашара продужено на три дана и то од пре пет година. (...) Асфалтиран је пут до цркве, уређен је прилаз вашару, одређен је паркинг и простор где се постављају шатори, тачно се сада зна у ком делу вашарског простора су тезге, а где је луна парк.”

Живо заинтересована и сардљива за причу о вашару, организацији и свом учешћу на вашарским данима, иако препуна обавеза и истовремено уморна и презадовољна како се одвија овогодишњи *Преображењски вашар*, наша трећа информаторка, Миљана Златковић, љубазно нас је позвала да се сместимо испод једне тенде. Радо смо прихватили и уживајући у хладовини иза главне сцене, освежили смо се и наставили са причом. Сместили смо се за мали сточић са дрвеним столицама и каро столњаком на којем је била Миљанина зелена фасцикла са програмом и детаљним планом одржавања и уређивања простора манифестације *Дани Преображења – Пчињско културно лето, 2012. године* и сазнали да:

“Тај једнодневни вашар је уствари био везан за црвено слово у верском календару, ту се куповало и продавало, проводацисало, играло и певало, а ова нова тродневна културна манифестација, која је добила свој назив и лого, подигнута је на већи ниво. Успоставили смо сарадњу са свим “Удружењима Пчињана” из свих крајева Србије, Војводине и исељеници организовано аутобусима долазе на вашар да виде свој завичај, да се друже и забаве. Ту су аутобуси са исељеницима из Бора и Мајданпека, Куманова, Панчева, Каравукова, Оцака и посетиоци из суседне Македоније и Бугарске, има и исељеника из Аустралије, Француске и Швајцарске.(...) Да се вратимо на програм, па као што и сам плакат каже (показује нам плакат у боји, истоветан као онај на видео-биму Главне сцене, прим. Д.З.) – а придржавали смо се ове сатнице у потпуности, манифестација је свечано отворена 17. августа у 21.30 сати ТДИ журком, ту су били познати дицејеви, а избор музике је био одличан, ђускало се до касних сати. Наставили смо следеће вечери од 19.00 сати са ревијом бајкера и тај мото скуп је изазвао велику пажњу, наставили смо са наступом рок састава Jolly Jump из Врања, а завршили са концертом нишке групе Галија. Певали смо хитове и у публици су били млађи из свих већих градова у околини, било је много мојих колега и колегиница са

Факултета и из Врања, али и из Лесковца, Ниша...Могу да потврдим да већ неколико година уназад Пчињани уживо слушају рок музику, а да нас и нашу публику нису подценили ни један ни други састав. Битно је да се за ову манифестацију далеко чује, да постане туристичка атракција како за Пчињане тако и за остале у Србији. Била је летос и Жикина шареница у Трговишту, што значи да су за нас чули и горе да озбиљно рачунају на нас кад је очување народне традиције у питању, јер је Жика Шареница за то најзаслужнији, он нас је први контактирао.“

Пажњу нам је привукла и слободном руком исцртана просторна шема вашарског простора, која се налазила међу Миљаниним папирима. Упознавајући се са концепцијом просторне шеме вашара, освежени хладним соком од наранџе, кренули смо у обилазак вашара. Све је било живо у горњем централном делу, одмах испод манастира св. Преображење Господње, ту где је постављена бина, опремљена најновијом техничко-технолошком и звучном подршком, а са њене десне стране се налазио *Општински павиљон*, са дугим редом столова и столица. Испод њега је био смештен један кафић и пет кафана. Изместити своју кафану или кафић у форми киоска или терасе на овом вашару је напор за власника истих, имајући у виду тешке планинске услове, али и процена да се може остварити добра зарада, те је то прилика и шанса коју не би требало пропустити. Искористили смо прилику да питамо и једног конобара из вашарске испоставе *Кафана код Зајка* из Трговишта (сл. 4) да нам каже има ли посетилаца и инцидента испод плавог шатора (није желео да се посебно представи):

„ пос'о конобарски иде одлично, како да не, ако се овде не пије и не једе куде ће се бре брате једе, једва стиже роштиљ, највише иду пљескавице, али и пилетина се доста тражи (...) да, пости су Госпојински али то поштују они старији, погледајте на све стране је роштиљ. Још је рано, тек око пладне ће очекујемо највећу навалицу, а за свађе и тепања, рано је тој ће се на крај види, како се вика, крај ће каже – кад се понапију и понаједу, сврните вечерас па ће чујете што је било, ће дође од поподне и нека певачица!“

Према изразима лица, стилу облачења, начину комуникације, мршавим наручбинама у кафани могло се приметити да су гости ових кафана углавном пензионери, старији земљорадници, незапослени и гости слабијег имовног стања и чланови њихове породице или рођаци и комшије, те пријатељи и познаници. Вашарско неформално правило на

које се позивају посетиоци и трговци, па и угоститељи и занатлије је да се обавезно нешто на вашару попије и поједе, почасте се други и обавезно се понешто купи како нас у наредној години заобилазили било какви малери. Нажалост, живети скоро две деценије у култури насиља, несигурности и сиромаштва, усмерава већину Срба да свако народно окупљање најпре меримо стомаком и количином испијеног алкохола, а онда добрим проводом јер српски вашари нам служе као и наше друштво – за преживљавање.

Са леве стране бине су смештене још четири кафане и два кафића, (сл. 5). Свака шатра, кафана или кафић пустали су своју музику и озвучење и тако дозивали госте. Један од њих смо такође посетили, али врло кратко јер је дим са привремено постављене скаре за припремање роштиља био упоран да нас отера, те смо закључили да је боље отићи у правцу мноштва вашарских тезги које су стрпљиво чекале прилику. Централни део је намењен публици, ради праћења културно-уметничког програма, играња и шетње. У доњем делу вашарског простора централно место заузимају две кафане, а лево и десно су биле тезге на којима су се продавали вашарски прехранбени производи (крофнице, слаткиши, шећерна вуна, сладолед, лимунада, бомбоне, карамелизовани кикирики и кокице...), затим тезге са занатским производима (грнчарије, оклагје, акшике, даске, корпе и метле, столице и столови, кухињски висећи елементи, металне тепсије, ренде, цедила, кофе и казани...) и тезге са верским обележјима и симболима (иконе малог формата, крст и бројанице, света водица, тамјан са Свете Горе, црквени календарчић, кандила итд.) и на крају оне најбројније тезге на којима је изложена и најбоље се продаје бувљачка роба (пластика, доњи веш, столњаци и и кухињске крпе, мушеме, теписи и стазе, подметачи, отирачи, крпе, предмети од стакла, порцелан, половна одећа и обућа, половна војна опрема, алати и машине за ручну обради дрвета и метала...). Оно што је најзанимљивије док шетате поред ових тезги је погађање или убијање цене, проналажење недостатака, али и хвалидбе од стране продавца за сваки комад своје вашарске робе. Посебну пажњу нам је привукла једна тезга на којој се је врло систематизовано и одабрано нудио алат, резервни делови и машине за ручну обраду дрвета и метала. Ова се тезга од осталих разликовала по томе што је окупила највише људи око себе и то још док је постављана. Били смо очарани брзином и мером за уређен и правилан распоред ове вашарске робе од стране продавца, који је у року од десет минута поставио Земљану тезгу (сл. 6). Добио је и аплауз од посматрача, а верујемо да је то и био унапред смишљен циљ како би вашарским купцима, својом спретношћу привука пажњу. Најшаренија и најслађа тезга са традиционалним производима на овом вашару била је тезга

коју смо назвали „Фантазија“, на којој су били постављени производи занатске радње из Трговишта *Фантазија*, за производњу кокица, свилених бомбона и лизалица. Продавци за слатком тезгом су били Јована (1993) и двојица стидљивих дечака (сл. 7) који су на питање да ли се исплати бити продавац свилених бомбона, замолили Јовану да одговори и нешто каже у њихово име:

“Све што се ради мора да се исплати, поготову у време вашара, јер то је прилика да људима понудите нешто што се само на оваквим местима може купити. Продајемо на свим вашарима у околини, мој деда је био бомбонџија, а сада и отац. Ево, погледајте све је ово упаковано у кесице, цене су симболичне, 100 грама бомбона је 100 динара. Које желите розе или жуте?”

У складу са традицијом и нашом перцепцијом одржавања и улоге вашара данас, ауторка текста се одлучила да купи 200 гр свилених бомбона и роза и жуте боје, занатских прехранбених производа који се не могу пронаћи у Idei, Махи- и, DM-и, Темри, Metrou, DIS-и и осталим тржним центрима који тренутно опскрбљују Србе прехранбеним производима.

Тик уз паркинг, удаљено од кафића и кафана², одвојено једним узаним пролазом од једне од кафана поред тезги, били су постављени реквизити *Луна парка* из Књажевца “Еуропа II”, рингишпил и аутомобили. Њему се највише радују деца из Козјег Дола јер је то прилика да уживају у забави која долази само због њих.

Према предвиђеном програму од 10.00 сати до 12. 00 сати трајало је традиционално окупљање учесника и посетилаца вашара. Ово време је било резервисано за сусретања, унапред уговорена или сасвим случајна, виђања и поздрављања, договора и организовања како би се вашарски дан у потпуности искористио више за забаву и дружења, а много мање за трговање. Оно што је најизворније код вашара је управо трговина занатским производима и стоком, а и уверили смо се да на *Преображењском вашару* нема купопродаје стоке, што говори у прилог томе да се вашар заиста трансформисао – знатно је умањен његов првобитни економски значај – те да уместо места на

² Прилажемо списак кафића и кафана на *Преображењском вашару* 2012. године у Козјем Долу и то су: 1) КАФИЋИ: *V-V кафић* из Трговишта, *СС Промет*, кафић из Трговишта и трећи *Ана граф* из Врање; 2) КАФАНЕ: *Код Зајка*, Трговиште; *Сан Стефан*, Врање; *СТУР Центар*, Трговиште; *Код Гаги*, Трговиште; *Кафана код Иве*, Врање, *Тона*, Врање; *Трио плус*, Врање; *Барби кул*, Кленике; *Код баке на ручак*, Врање; *Куба либре*, Врање и кафана *Младост*, Бујановац.

којем ће се одвијати погодба, посао, продаја, зарада или размена имамо место где се највише купују половна роба и плескавице, пије пиво, ужива у културно-уметничком програму, забавља и троши, а мало њих привређује. Вашар је дакле у транзицији, он је сада све више у служби потрошачког менталитета. Као важан друштвени догађај, последњих неколико година у пограничју, овај вашар је уствари тежобна и суморна слика нашег друштва.

**Културно-уметнички програм на вашару:
вашар у савременом контексту**

По вашарском простору и летњој августовској жеги, за три дана продефиловало је око пет хиљада људи, а међу њима, по слободној процени *Организатора манифестације Културно Пчињско лето*, њих, негде око две хиљаде су целодневни посетиоци овог главног вашарског дана, 19. Августа, с тим да је међу њима 500 Козјодолчана. То је и разлог због којег смо *Преображењски вашар* посетили управо на дан св. Преображења Господњег. Добра структура посетилаца на вашару са скоро стогодишњом традицијом је шаролика: најбројнији су посетиоци средњих година (40%), потом млади и старији (20% + 20%), док су деца (15 %) и најстарији посетиоци (5%) чинили остатак „вашарлија“, а полна структура овог вашара је неуједначена, у корист жена (60%). Вашар посећују и појединци одевени традиционално, у народној ношњи, углавном су то учесници из културно уметничког програма. Ауторка прилога је искористила прилику да се пре наступа слика са младићима-фолклористима у народној ношњи, која је саставни реквизит КУД *Власина* из Сурдулице, чији су они стални чланови. Посетиоци вашара су били разнолико одевени, присутни су различити стилови облачења од најмодернијег до врло скромног, купљеног на бувљој или кинеској пијаци. Вашарлије су и Роми, било их је негде укупно око тридесетак, што чланова оркестра, што посетилаца. На ливади, у хладу испод манастира сместила се ромска породица Драгољуба Митића (1934) из Трговишта, познатијег као Драгче – пензионер из Трговиште (сл. 8). Поред Рома, вашарлије су и прекограничне комшије, а то су углавном Македонци из села Ђерман, Огут, Коњаре, потом из Криве Паланке и Куманова.

Овај моменат вашарског „спајања супротности“ је значајан јер чини видљивијим противуречности транзиционог српског друштва и потребу спајања сличног или истог.

Од поднева па све до 14.00 сати на главној сцени у ударном термину, разливали су се звуци изворне традиционалне песме, инструментала и фолклора. Од шаренила народних ношњи и смењивања игре и песме КУД *Севдах* из Врања, КУД *Бранислав Нушић*

из Владичиног Хана, вокално-инструментална група *Извор* из Врања, са вокалном солистичком Иваном Тасић и КУД *Власина* из Сурдулице. У поподневном делу програма посебну пажњу је изазавао изглед и наступ соло инструменталисте Николе Станисављевић (1965) (сл. 9), познатијег као Коле цар, који је и овог пута имао наступ на изворним инструментима и то заједно на сцени са гостима из Македоније на изворним инструментима. Овај средовечни мушкарац био је одевен у народну ношњу, са много накита око врата и руке, бројанице и крста на грудима, симболима који су говорили да је у овом човеку уствари вашар. Много је људи долазило до њега, питало га око превоза, дневница и услуга којекаких. Нема сумње, он је био нека врста менаџера на тржишту традиционалног музичког стваралаштва. Некако је Коле цар издвојио пет минута, љубазно се одазвавши нашем позиву да каже нешто себи и својим музичким способностима које иду у прилог очувања традиционалног звука:

“Ја сам Коле цар и од малена сам почео да се бавим свирањем на изворним инструментима. Самоук сам, свирам пет инструмента: хармонику, саксофон, гајде, фрулу, ћемане и усну хармонику, то значи не пет него шест инструмената. Посећујем све вашаре (...) ту сам одма уз границу и ево довео сам ови Македонци за мале паре, ће им платим превоз и храну и то је то. Волим музику и Пчињу, то је мој живот.”

Од 16.00 сати је почела презентација традиционалних јела из Пчиње (погача, пита, гравче на тавче, посне пуњене паприке, салате и ситни колачи ...). Поред својих јела су стајале спретне домаћице-мештанке, али и гошће, очекујући похвале и дегустаторе који ће дати последњу реч. Разгледали смо ту такмичарску трпезу, а мирис и укус домаћих јела, салата, пита и колача који се ширио са уредно постављених столова у општинском павиљонском делу нам је много више пријао, онако ненаметљиво и спонтано (сл. 10). Столови су сада били намењени такмичењу, организованом у част неговању традиционалних рецептура и укуса који су имали за задатак да “оживе” прошла времена када се постило и преживљавало са оним што су људски труд у суровим планинским пределима и климатски услови дозвољавали. И некако ниодкуда, појави се још једном Божа Николић, наш информатор с почетка приче о испитиваном вашару, хвалећи посну такмичарску трпезу и критикујући организаторе који су за победнике у традиционалном надметању у категорији вашарских игара – надвлачење конопца, припремили и награду. Награда за победничку

екипу је било вашарско прасе, које се читав дан окретало на ражњу. То је супротно традицији, вели Божа:

“Дани су оваја посни, а ово вашарско прасе, па још од организатора. Не поштује се више ништа, уместо посну ђувечку и рибе, па посан пасуљ, а они нуде печење – оћеш јагњетина, оћеш прасетина, па роштиљ, кој не зна ред све ће си проба, а многи га не познавају изгубили су га сасвем. Мислим да ниједна кафана овде не нуди нешто посно и традиционално неко јело салте пљескавице. Ајд да одгледамо оваја јунаци сас конопац, тешке су тој категорије”.

На вашару се увече свира углавном народна музика, оркестре испод шатри чине хармоникаши, кларинетисти, трубачи, гочобије и гитаристе. Кафићи и њихова електронска музика постају нечујни како пада ноћ јер је вашарску атмосферу на крају подигао и *дувачки оркестар Екрема Мамутовића*. Певало се и играло, није било формираног народног кола, свако је играо за себе и старо и младо – свеопште народно весеље. Али без инцидента, који су се ранијих година на вашарима догађали због пића и преких нарави појединих гостију али не и мештана. Редари вашара су изгледа добро обављали своју улогу ове године, или су гости прибранији бар док смо ми били на вашару. Са оваквим развојем догађаја на вашару и наше интересовање за даљу опсервацију се изгубило, те решисмо да кренемо пут Врања. Нисмо ни сумњали да ће се највише људи окупити после 22. 00 сати, а то је, по програму било резервисано време за наступ нових *Звезди Гранда* са Пинк телевизије, Немање Стевановића и Иване Павковић.

Уместо закључка

Препуни утисака о људима, мирисима, бојама, укусима, музици, игри са Преображењског вашара, отишли смо из Козјег Дола, свесни истинитости исказа који се често чује у нашој свакодневној комуникацији, када се некоме жели скренути пажња да је све у нереду и хаосу: “зашто сте направили овај вашар!”

Традиционално је убеђење да све друштвене дебакле једино преживљавају неформални друштвени односи. Престанком деловања свих друштвених институција, остају само појединци и примарне групе које се самоорганизује у оквиру неформалих социјалних мрежа које ће им омогућити преживљавање, друштвени опоравак и реконструкцију. Реална слика нашег друштва управо показује да су водеће економске и институције правне и социјалне заштите почеле противуречно да

делују, а да је породична и сродничка мрежа социјалних односа, социјални механизам, који је на себе преузео обавезу биолошког и социјалног преживљавања чланова друштва. Ти односи су у основи биолошки па зато и опстају у условима свеопште друштвене катаклизме. Потврдили смо да су поред породичне структуре и примарни односи у вашарским структурама и односима оживљени елементи традиционалне патријархалне обичајности и осећајности у оној мери у којој су потребни као база у надоградњи савременог потрошачког начина живота у условима транзиције, што је подлога за настајање низа латентних и отворених унутрашњих конфликта, који у постојећим скученим друштвеним околностима не налазе своје разрешење (Volčić i Milić 2002, 13).

Након описа најзначајнијих карактеристика вашара у трансформацији и теренског увида у мењање обима и садржаја истих, намеће се једно ново питање из којег следи и задатак: да ли се по угледу на испитивани тродневни вашар, каналисањем хедонизма као врхунске вредности савременог начина живота, под притиском свеопште кризе и сила глобализације, наше друштво преобратило у један велики вашар? Вашар се као друштвена установа у транзиционим друштвима може посматрати и на макро нивоу, у прилог томе нека овај прилог буде подстицај и скроман допринос.

Литература

- Boličić, Silvano i Anđelka Milić, ur. *Srbija krajem milenijuma. Razaranje društva, promene i svakodnevni život*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, 2002.
- Gerc, Kliford. *Tumačenje kultura*, I i II. Beograd: Biblioteka XX vek, 1998.
- Ђорђевић, Јадранка. *Сроднички односи у Врању*, посебна издања књ. 45. Београд: Етнографски институт САНУ, 2001.
- Zdravković, Danijela. *Tihomir Đorđević u ključu srske etnosociologije*. Beograd: Zadužbina Andrejević, 2004.
- Златановић, Момчило. *Пчиња*. Врање: Врањске књиге, 2007.
- Златановић, Момчило. *Речник говора јужне Србије*. Врање: Учитељски факултет у Врању, 2008.
- Milić, Anđelka. „Transformacija porodice i domaćinstava – zastoј i strategije preživljavanja.“ U *Društvena transformacija i strategija društvenih grupa: svakodnevica Srbije na početku trećeg milenijuma*, priredila A. Milić, 315-345. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, 2004.
- Naumović, Slobodan. „Upotreba tradicije – politička tranzicija i promena odnosa prema nacionalnim vrednostima u Srbiji 1987-1990.“ U *Kulture u tranziciji*. Beograd: Plato, 1994.

- Николић-Стојанчевић, Видосава. *Врањско поморавље*. Београд: Српски Етнографски зборник САНУ LXXXVI, Живот и обичаји народни, књ. 36, Одељење за друштвене науке, 1974.
- Spasić, Ivana. *Sociologija svakodnevnog života*. Београд: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2004.
- Срећковић, Саша и Сузана Антић. *Вашари у Србији*. Београд: Демократска странка – Истраживачко- издавачки центар, 2007.
- Влаховић, Петар. *Србија – земља, народ, живот, обичаји*. Београд: Етнографски музеј у Београду, 1999.

Интернет извори

http://www.izdavackicentar.ds.org.rs/images/web_vasari%20u%20Srbiji.pdf

http://www.danas.rs/danasrs/periskop/od_sobora_do_kulturnog_leta.48.html?news_id=244273

ПРИЛОГ

ПОПИС СЕЛА У КОЈИМА СЕ ОДРЖАВАЈУ ВАШАРИ У ОПШТИНИ ТРГОВИШТЕ

- **СЕЛО ТРГОВИШТЕ:** Вашар о Горешњаку - 26. јул;
- **Село Доњи Козји Дол:** Преображењски вашар - од 18. – 20. августа;
- **Село Лесница:** Вашари посвећени Св. Петки и Богородици- 8. августа и 28. августа, а одржава се и трећи вашар на Ускрес, зове се Ускршњи вашар;
- **Село Доњи Стајевац:** Петровдански вашар - 12. јул;
- **Село Радовница** – укупно 11 вашара који су везани за следеће верске празнике:
 - ❖ Свети Јован – Богојављање, 19. Јануар;
 - ❖ Младенац, 22. Март;
 - ❖ Средњи Велигден, покретни празник;
 - ❖ Благовести, 7. Април;
 - ❖ Турђевдан, 6. Мај;
 - ❖ Видовдан, 28. Јун;
 - ❖ Свети Пророк Илија, 2. Август;
 - ❖ Богородица, 28. Август;
 - ❖ Мала Госпојина, 21. Септембар;
 - ❖ Крстовдан, 27. Септембар;
 - ❖ Митровдан 8. Новембар;
- **Село Доња Трница:** Вашар о Горешњаку - 26. јул;

Фотографије

Слика 1. Уређени прилаз простору одржавања вашара

Слика 2. Бина културно-уметничке манифестације Дани Пребражења

Слика 3. Манастир посвећен „Св. Преображењу Господњем

Слика 4. „Кафана код Зајка“ из Трговишта на Вашару

Слика 5. „Кафићи“ на Вашару

Слика 6. „Земљана тезга“ са алатима , резервним деловима и машинама

Слика 7. „Тезга Фантазија“ са свиленим бомбонама

Слика 8. Ромска породица Митић Драгољуба из Трговишта

Слика 9. Никола Станисављевић (Коле Цар) — са гостима из Македоније

Слика 10. Презентација традиционалних јела из Пчиње

Данијела Здравковић
Видоје Стефановић

**ПРЕОБРАЖЕЊСКИ ВАШАР:
ВАШАР ИЛИ КУЛТУРНО ЛЕТО У ДОЊЕМ КОЗЈЕМ ДОЛУ
(ТРГОВИШТЕ)**

Резиме

Рад је настао из потребе да се прегледно изложе социолошки занимљиве карактеристике традиционалног годишњег *Преображењског вашара* у селу Доњи Козји Дол, у општини Трговиште. Он је најмасовнији Пчињски вашар, који се традиционално одржава од 17-19. августа сваке године. По времену трајања, великом броју учесника (Пчиња, Војводина, Македонија, Бугарска, Врање, Владичин Хан, Сурдулица, Бор), по разноврсности производа за размену и богате понуде за разоноду и забаву, спада у важну јавну институцију - вредну пажње социолога. Преображењски вашар се пада у време верског празника посвећеног св. Преображењу Господњем, одржава се на простору у близини манастира, посвећеном Св. Преображењу Господњем. Религијска светковина је идејна подлога одржавања вашара, а та чињеница доприноси његовом континуитету и популарности. Дугорочне демографске промене које карактеришу област Пчиње довеле су до врло неповољног друштвеног развоја, што је делом условљено драстичним смањењем укупног броја домицилних Пчињана, који су принуђени да се услед процеса деиндустријализације и глобализације виђају, друже и посећују са својим сродницима (који су се одселили) једном годишње – управо на овом вашару. Аутори, анализирају настале промене и у структури вашара и у стварању новог културног феномена *Културно лето Пчиње*, које је елементе садржаја *Преображењског вашара* задржало, али је већину елемената трансформисало у односу на опште прихваћени културни модел савременог доба. Вашар у савременом контексту побољшава квалитет примарних, међугенерациских и међуетничких односа, усмеравајући друштвену интеграцију Пчињана, уз реалну процену да се одрживости живота и рада на истраживаном подручју доприноси и културно-уметничком понудом између „старог“ и „новог“.

Кључне речи: вашар, размена производа, примарни односи, забава, Доњи Козји Дол.

**PREOBRAŽENJE FAIR:
FAIR OR SUMMER OF CULTURE IN DONJI KOZJI DOL**

Summary

The article is the result of the necessity to provide a review of socio-logically interesting characteristics related to the traditional annual *Preobraženje Fair* (Transfiguration Fair) in the village Donji Kozji Dol, in the Mu-

municipality Trgoviste. This is the most visited fair in the Pcinja District, traditionally organized in the period from 17–19 August every year. According to its duration, number of participants (Pcinja, Vojvodina, Macedonia, Bulgaria, Vranje, Vladicin Han, Surdulica and Bor), variety of products offered and abundant entertainment facilities, it is an important public institution worthy of sociologists' attention. Preobrazenje Fair is part of the church holiday devoted to the Holy Transfiguration of Jesus and it is organized near the monastery devoted to the Holy Transfiguration of Jesus. The religious ceremony serves as the ideological basis of the fair and that fact has contributed to its continuity and popularity. Long-term demographic changes characterizing the Pcinja District have resulted in a very unfavourable social development partly influenced by an extreme decrease of the total number of Pcinja residents. Because of the process of deindustrialization and globalization, the residents are forced to meet and visit their relatives (who have moved to other areas) once a year – at this fair. Many authors are analyzing the changes that have occurred both in the structure of the fair and the creation of a new cultural phenomenon, the *Summer of Culture in Pcinja*, which has retained some elements of the *Preobrazenje Fair* content but has transformed most of its elements in regard to the generally accepted culture model of the contemporary world. Within the modern context, the fair is improving the quality of primary, inter-generation and inter-ethnic relationships, directing the social integration of the Pcinja residents in accordance with the real assessment that the sustainability of life and work in the investigated area contributes to the cultural and artistic offer between the “old” and the “new”.

Key Words: fair, product exchange, primary relationships, entertainment, Donji Kozji Dol.

394.6(497.11 Прохор Пчињски)

Јован Живковић

Висока школа за васпитаче, Алексинац

Милан Тасић

Универзитет у Нишу, Учитељски факултет у Врању

ВАШАР У ПРОХОРУ ПЧИЊСКОМ КАО СИМБОЛ ПРОШЛИХ ВРЕМЕНА (БУЈАНОВАЦ)*

Увод

Обрати ли се пажња на савремене написе о вашарима или сајмовима, онда у свима њима провејава носталгичност за догађајем који је генерацијама био аутентични сусрет са светом новотарија и достигнућа каква нису могла да се сретну у ондашњем свакодневљу. Будући да су данашње импресије тим поводом увек из угла младих, који су некада били пред увођење у свет одраслих и из те доби описују структуру ондашњег гламура, то се у њиховим перцепцијама итекако указивало на егзистенцијални значај сајма за појединце, породице и друштвену средину. Наведени описи пренесени са интернета то и поткрепљују:

“Сва та три дана (за Петровдан у Краљеву – нап. аутора) по неколико десетина хиљада људи је вашаровало, радовало се и уживало. Најчешће се долазило фићама, по неко трестаћима, а било је много и превоза са коњском вучом. Тада сам се први пут, као десетогодишњак возио на рингишпилу и гледао 'мотор у каци'. Нема више ни вашара, а и народ некако се много повукао у своје домове...”. (према: <http://brdskoplaninsko-pcelarenje.com/fo-gum/index.php?topic=1032.0>).

“У току године се у Петровцу одрже три традиционална вашара. Највећи и најпосећенији је јулски вашар који траје два дана. Тада долази велики број трговаца, занатлија, малих привредника [...] који своје производе продају на обележеним местима у главној и двема споредним улицама, док се у самом

* Припремљено у оквиру пројекта *Одрживост идентитета Срба и националних мањина у пограничним општинама источне и југоисточне Србије (179013)*, који се изводи на Универзитету у Нишу – Машински факултет, а финансира га Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС.

вашаришту (место где се налази сточна и бувља пијаца) налази велики број угоститељских објеката и забавних радњи” (према: <http://www.izvor.rs/index.php?page=24>).

Дакле, вашар или сабор је био важан општедруштвени догађај, односно организован сусрет са прапочетком прихватања појма напретка који није смео и могао бити пропуштен. Он је доживљаван и као упут ка круни суживота у заједници, али и као усвајање сврхе живота која се врхни у свему оном што ће се у неколико дана сазнати и доживети на путу искорака ка будућем и освајању већег степена слободе. Ако се овом сажетку може шта придодати онда је то да оваква саборност није могла без симбиозе са верско-духовним аспектом, као матрици општег живота на посебном друштвеном тлу. Имајући у виду да без традиционалног окриља српски простори готово да нису могли другачије да се изразе, то је за савремени увид шта је остало од некадашњих мотива таквог окупљања прави моменат посматрање прославе вашара на дан летњег Св. Јована (Јовандана), одржаног 7. јула 2012. године крај манастира Прохор Пчињски.

Уводу се мора додати да је израз вашар (*vásár*) мађарског порекла и да означава *пазар* или *посао*, тј. да значи место где се обавља продаја или куповина одређених производа. Не ретко се у јужном делу Србије користи реч *панађур* (*πανήγυρις*), која датира из грчког језика са истим значењем. Сматра се да су вашари у Србији институционализовани од средине 19. века, када је робно-новчана производња почела да осваја наше просторе, с једне, али и, с друге стране, специфичан саборски начин различитог манифестовања друштвене, верске и духовне констелације (више о етимологији и друштвеном утемељењу и значају овог израза у: Срећковић и Антић 2007, 4-7).

Лоцирање вашарског простора

Место одржавања вашара је поред манастира Прохор Пчињски, у делу који се назива Долина Пчиње. Она се налази на крајњем југоистоку Србије, према граници са БЈР Македонијом и на око 30 км од Бугарске. Средином овог подручја протиче река Пчиња која припада Егејском сливу.¹ Интересантно је да се за славље овог типа није

¹ Имајући у виду да се Долина Пчиње простире на 14.942 ха, са заштићеним подручјем од 2.606 ха, она је смештена на веома брдовитом и шумовитом крају. Долина се налази између планина Козјака и Горњег старца на којима су и врхови Вирови на 1.283 м и Копљача 1.345 м надморске висине. Одале је и веома богата и животињским светом, па поред вукова, дивљих свиња и лисица има доста и ретких птица због чега је овај крај сврстан на листу ИВА (Important bird areas) подручја од међународног значаја за птице.

обезбедио посебан простор, због чега је смештено на регионалном путу Р125а у дужини до једног километра. Продавци услуга и производа у постављању приручних радњи користе проширења пута или паркинге предвиђене за возаче у ванредним околностима. Локација вашара би могла да се одреди и тако што се каже да је смештена на рубу села *Горњи старац* уз манастирски комплекс који је на територији села *Јабланца* између којих је река Пчиња. Иначе, светковина је на само три километра од границе са БЈР Македонијом у троуглу планина Козјак, село Горњи старац и село Боганце у општини Бујановац.

Посетиоци и свештеници су о почетку одржавања вашара рекли да је традиционалан и одвајкада. Сходно таквој неодређености, тј. да нико не зна када је почело збороване, те да је његов позадински мотив и верско-духовног карактера, ипак се може претпоставити да и он датира од средине 19. века или коју деценију касније.

Новина последњих петнаестак година је да се празник не одржава на имању манастира, осим што делимично захвата његов паркинг. Измештање је уследило након увођења техничких иновација, попут електричних појачала са прегласном живом и музиком са CD или касета, те друге звучне и светлосне новотарије које ремете правила мира манастирског живота. У додатне поводе алокације места славља убројају се још два разлога. Први, да се млади не придржавају скромних правила облачења и понашања (девојачке су превише разголићене, док младићи ходају полуголи и све се више опијају – што је узрок свађа и туча), а други, да је након завршетка прославе толико смећа да је немогуће његово поспремање ни брзо нити безбедно.

Верско-духовни постав вашара

Време одржавања вашара је на дан верског празника Св. Јован (летњи) или Јовандан (који се међу свештеницима назива Ивањдан).² Јутарњи догађај се везује, поред световног дела, за посету манастиру и присуство литургији када учествују и монахиње (сл. 1), али и за освећивање и сечење славског колача, јер је поменута слава раширена

Ту су и даље живућа станишта орлова (мишара, сурог орла и орла змијар), али и многих других птица, попут – беле кање, буљине, црвеноглавог сврчка, пшеларице, дурске ласте, голуба дупљаша, планинског шареног детлића, средоземне белогузеисточне шарене махурице итд. У овом делу Србије је забележено око 130 врста птица, а сматра се да их има око 150. О биљном и животињском свету овог краја, или предела изузетних одлика у Долини Пчиње, помно се брине чуварско-надзорна служба у оквиру Православне епархије врањске.

² У разговору са бројним монасима и другим свештеним лицима могло се закључити да већина њих говори јекавским наречјем, што ће рећи да се ради о људима српског националног опредељења придошлих са простора где је тај начин изражавања део образовања и културе.

међу верницима овог краја (сл. 2). То је и дан када се доносе дарови манастиру, не само у виду новчаних прилога, већ и у намирницама (шећеру, брашну, уљу, прашку за веш итд.) и пићу (соковима, ракији, вину, флашираној води итд.).

Имајући у виду број пристиглих верника и њихово понашање у манастиру, то се цео простор намеће као место извесног ходочашћа. Први посетиоци стижу већ у зору, а главнина њих се до 8 часова распореди у све делове ограђеног имања – око саме цркве, других верских зграда или око конака у коме се смештају намерници који заноће. Међу посетиоцима су и бројни болесници у колицима или они којима се помаже у ходу током обиласка других делова овог комплекса. Након литургије сви су у прилици да се почасте ручком, колачима и соковима, што је чинило посебан угођај. Велики број верника користи прилику да у посебној згради купи иконе, штампани материјал, крстиће, наруквице и друге сувенире са верским предзнаком. Општи закључак је да се на сваком кораку могла да уочи општа одмереност, посебан однос и између непознатих, као и поштовање и спремност на љубазну комуникацију и суздржаност.

Независно од тога што су сви придошли из околних села и других места ³ прошли вашариштем са даном раније спремљеном робом за продају, ипак је *право* на присуство вашару могло да отпочне после литургије. Након тога је цео слављенички комплекс био потпуно испуњен уз огромну гужву и вреву.

Процена и структура гостију на вашару

О заступљености присутних могло се судити на основу паркираних аутомобила, али и према апроксимативном искуству полицајаца, свештеника, трговаца и других посетилаца. Опредељујући се за први приступ – да се аутомобили могу готово избројити, ваља рећи да су постојале још три такве локације осим крај манастира на коме је смештено око 60 аутомобила. Прва се налазила на крају дела одржања вашара, уз леву обалу реке Пчиње иза моста, што ће рећи према делу пута ка БЈР Македонији. На њој је дан раније пристигло око 150 четвороточкаша око којих је доминирао камперски дух. Друга је “пронађена” на око 1.000 метара изнад манастира, у забрану званом Исповедаоница уз горњи део Пчиње. Зато што је знатно шира своје одредиште нашло готово 600 аутомобила, док је истих око 100 било на

³ С обзиром да око манастира има 13 и више села, одакле се на овај дан сви скупљају поводом вашара, то наводимо називе места одакле се поуздано зна да има придошних: Горњи старац, Доњи старац, Јабланица, Воганце, Мала река, Претина, Бараљевац, Кленике, Спанчевац, Сејаче, Света Петка, Дрезница, Клиовац, као и гостију из села око Врања и Бујановца, те и из других већих центара ако је судити по регистрацијама.

прилазу испред моста ка манастиру као трећем паркингу. Тај део је под извесним нагибом, али је значајан за посетиоце због хладовине бујних крошњи дрвета. Додају ли се овом мноштву и аутомобили лоцирани испред манастира, те на путу према Исповедаоници или испред и иза места одржавања вашара поред пута Р125а, онда се за опсег присутних (под реалном претпоставком да је у сваком било по четворо или петоро особа) може узети да је број присутних био између 5.500 – 7.500 људи. Независно од велике гужве, због чега се стално застајкивало – јер се и пешице тешко кретало кроз масу, ипак треба додати коментар једног од монаха – “да је ранијих година било више него дупло посетилаца “. За такав исход је разлог, по монаху, у томе што “народ нема пара, па се то осећа и кроз посету манастиру на овај дан”.

У структури посетилаца доминирали су грађани средње доби – између 35-55 година (подједнако жене и мушкараци), потом омладина и на крају деца. Старији људи готово да нису били видљиви у том мноштву, што се не може рећи за присуство манастиру. Ни у једном добу дана није примећен неко обучен у народну ношњу, што ће рећи да се такво обележје и на овој светковини изгубило и да се према њему није могло да распозна одакле ко долази или, евентуално, који је његов статус.

Општа слика посећености и понашања вашарлија

Имајући у виду да је славље било на самом путу и у дужини не више од једног километра, евидентно је да се све одиграло уз велику гужву и комешање. Главни ток кретања шетача одвијао се по средини у две траке, на принципу корзоа. Током шетње или посете садржајима вашара жене су биле на корак два испред мужева држећи децу у наручје или за руке, али је било доста и младих девојака које су се кроз колотечину кретале у групи. Момци су углавном стајали са стране и кроз међусобни разговор више обраћали пажњу на пролазнике. И док су се појединци у кафанама под шаторима тек загревали уз неко пиће и мезетлук, дотле су скаре – тик крај њих – унајвеће димиле разне месне прерађевине.

По начину како су посетиоци дошли издвајају се, најпре, засебне породице са децом или више њих као организована посета пријатеља, комшија или кумова, затим само момци у једном или два аутомобила, те посебно по два пара у једном аутомобилу. О организационом плану славља се не може ништа рећи, јер је свако постављао своју тезгу или шатор према томе када је дошао, због чега истоветни или слични производи нису били концентрисани по одређеним деловима сабора. Затим, пошто није постојао посебан простор или позорница где би се организовао наступ музичара

“слободњака” – а којих и није било можда због тога, то ни у вечерњим часовима нису организоване заједничке игре или нешто друго око чега би се људи окупили да изразе комунитарни дух.

Део корзоа је стално ремећен паркирањем аутомобила крај неке од кафана, тако да се стварало “уско грло” сударањем шетача из једног са оним из супротног смера. Често се дешавало да се већина посетилаца једног ресторана селила у други после шетње, као и да су многи са плескавицом у лепињи или лименком пива у руци застајкивали крај неке од тезги са сувенирима од дрвета или великом понудом наочара, капа, производа за кућу од пластике, мајица, блуза, ручних радова итд. Право изненађење чинила је појава аквизитера са белетристичким и верско-историјским књигама. Велика гужва је прављена испред и иза моста, одакле је кратки вијугави пут водио према манастиру. На тој траси шетачи су се тискали око грнчарије или родитељи са децом, пошто су ту продавне играчке, шеширићи и делова гардаробе, али и сладолед, лимунада и шећерна розичаста “вуна”. Деца нису имала могућности да осете задовољство возњом на рингишпилу или да се радују циркуским вратоломијама. Њихову машту заменили аутомобили на батерије и трамбулина. Посматрајући атмосферу у целини, било где да се неко налазио, није могао да не осети мирис меса са скара које су увелико “радиле”, као и да не чује помешане звукове разних новокомпонованих мелодија. Све у свему, у људима и ваздуху је одисала општа раздраганост са пуно осмеха и ноншалантности, али и разних заглеђивања између момака и девојака. Сви су се негде кретали, али и са посебним надахнућем односили једни према другима⁴.

Наводимо да окупљање гостију није могло да траје дуже од 23 ч., како је речено у разговору са дежурним полицајцима. Напоменуто је да се очекује да главно “деловање” органа реда буде усмерено на оне који су под дејством алкохола изазивају туче, затим према онима који возе брзо делом руте на којој се одржава вашар, те према крадљивцима и џепарошима. Но, видни део посла полиције сводио се на опомене возачима да не застају испред кафана, како би се како-тако одвијао саобраћај према БЈР Македонији или према Врању и Бујановцу.

⁴ Може се са задовољством констатовати да у импровизованим кафанама и вејницима није било голишавих играчица или игара на срећу којима би се мамили гости, тим пре што би то био пример неморала деци која су са родитељима свраћала на сок и роштиљ. (Видети негативан пример о томе у листу “Блиц”: <http://www.blic.rs/Vesti/Drustvo/333981/Narodni-vasari-na-Balkanu-Roditelji-dovode-decu-da-gledaju-golisave-igracice>).

Структура вашарске понуде

Ако се нечим јасно сугерише карактер овог вашара, тј. какву функцију има оновремено окупљање грађана у Долини Пчиње, онда је то расположива понуда услуга и добара. У том контексту већ први увид сугерише да нема ништа од неке посебне велике или значајне трговине, најпре, а потом, да ни трговци, занатлије и кафеције овај дан нису доживели као дан посебне зараде. Дакле, одмах се могло закључити да је посета вашару гостима служила као шетња и разонода, па тек да се пазаром какве ситнице обележи дан присуства овом месту.

У номенклатури расположивих услуга и роба могу се набројати следеће делатности: а) угоститељски објекти – кафане и пљескавцинице, б) продаја занатских производа, в) продаја “бувљачке” робе, г) продаја резбарија, икона и књига, д) продаја вашарских прехранбених производа и е) дечји забавни део.

а) *Угоститељски објекти* – кафане су доминирале заузетим простором баш зато што се 9 њих нису могле да занемаре и по питању стварања буке гласном музиком. Три таква објекта су имала и оркестаре, што је додатно привлачило посетиоце, будући да су поручене песме повећавале осећај угодности и важности. (сл. 3). Понуде за јело нису обухватале домаће специјалитете, већ је нуђена универзална храна са роштиља. Од пића су се углавном користили пиво и вино, па тек ракија или сок. И *пљескавцинице* су радиле пуном паром, упркос томе што су смештене покрај кафана. Да нису биле угрожене сведочи да су б скарна уз саме шетаче прилично димиле и мирисом и изгледом примамљивале изгладнеле пљескавицама, ћевапима, вешалицама, батацима и кобасицама.

б) *Продаја занатских производа* је најдискутабилнији аспект у склопу данашњих понуда, јер се своди на симболичан ниво у поређењу са некадашњим вашарским богатством тог типа. Према раније значајно присутним занатлијама – корпара, торбара, клонфера, казанција, каменорезаца и произвођача намештаја, током јула 2012. године на овом сајму су се појавили само грнчари и произвођачи предмета од гипса (сл. 4), те производи од веза, капе и летњи шешири за децу и одрасле. Како је од свега набројаног постављено само по две или три тезге, тиме се казује да је занатска понуда дошла у прави ћорсокак.

в) И *продаја “бувљачке” робе* се појављује у оскудном броју присутних. Према ономе шта је могло да се набави издвајају се производи од пластике за домаћинство, дечје играчке (сл. 5), разне врсте наочара за сунце, бижутеријски накит, али и увозна “кинеска” роба: папуче, мајице, доњи веш, пластично цвеће итд. Због тога што тезге нису концентрисане на једном месту купцима се стварала илузија да је асортиман понуде већи него што је стварно био.

г) *Продаја резбарија, икона, али и књига*, директно је повезана са верском духовном позадином вашара. Није било више очекиваних продајних места, али и њих три је изазивало знатну пажњу према мноштву људи који су се тискали у разглеђивању варијација на религиозне теме (сл. 6). Похвално је што уз ову врсту робе није изложен материјал везан за неке од контраверзних личности које су обележиле последње ратове на југословенском простору.

Прилична гужва се стварала и око продајног места где су нуђене дрвене плочице са етимологијом личних имена која се у народу најчешће срећу (сл. 7). Једино књиге нису имале интересенте упркос што се свака од њих могла да пазари за 100 динара. Аквизитеру је преостало само да посматра тискање младих око свега другог осим око његове робе (сл. 8).

д) *Продаја вашарских прехрамбених производа* је важна ставка сваког сабора. Међутим, као што је овде много тога мањкало, тако су недостајале нпр. мекике, крофне, палачинке и колачи. Деца и омладина су се задовољили сладоледом, лимунадом и шећерном “вуном” (сл. 9). Док су се први производи могли да нађу само на једном месту – крај манастира, дотле је шећерна “вуна” у розе или белој боји била на три. Око ње су се највише гурали родитељи који су покушавали да је купе нервозној деци што пре и преко реда.

ђ) *Дечји забавни део* је у понуди највише осиромашен према могућим занимљивостима које се срећу на другим саборима. Као што је раније речено, деци су ускраћени рингишпили а омладини стрелане, мађионичари или крива огледала. Могли су да се користе само аутомобили на батерије (сл. 10) и једна ограђена трамбулина која је увек била празна.

Аспект привредног значаја вашара

На спомен да се вашар одржава надиру две доминантне асоцијације. Прва је та да је он везан за одређен град који има традицију организовања, а друга да се на њему тргује производима од круцијалне важности за професионалну опредељеност купаца или за домаћинство⁵. Свакако да иза датума вашарског славља увек стоји и

⁵ “Јучерашњи вашар у Руми, што је било и за очекивати изузетно добро посећен, највише су се куповали резервни делови за сејачице и С куке за сетвоспремаче, доста добар понуда истих као и тањирача, а цена им се кретала од 350 до 500 еура и за једне и за друге. Такође солидна понуда сејачица за кукуруз, претежно Нодет-ове из увоза, цена око 2500 еура.”

“Што се тиче живе стоке ту је мрка капа, понуда никаква, телад око 250 еура, крава скоро и да нема као ни јунади, јарићи и јагањци стари пар дана од 1200-1700 динара,

верски повод – празник или слава, али људе увек мотивише и покреће оно што унапређује световну сверу. У том смислу нису занемарљиве ни таксе које дотични град убре организујући такву светковину, јер су добар извор за попуњавање општинског буџета. Независно од тога што данашњи вашари нису на нивоу надахнућа које се осећало у ранијим деценијама, али и испословане продаје и куповине стоке и пољопривредних машина, те других техничких производа – до половних, ипак се с правом може казати да и у садашњем облику организовања такве светковине има остатака старог схватања.

Евидентно је да се класична реализација сабора није могло да односи на оовремено окупљање покрај Пчиње, тим пре што на овом делу није ни планирана трговина стоком или пољопривредним машинама. Следећи опис дела “Структура вашарске понуде” испоставља се да је његов значај из привредног угла усмерен на само појединачне делатности које су манифактурног нивоа или “бувљачке” робе која је у својој основи јефтина и већ планирана за препродају. Дода ли се томе да је постојала доминација кафана и других објекта у намери да се задовоље хедонистичке потребе, али и то да су сви гости учествовали у манастирском верском програму, онда је повод овог саборовања у практиковању традиционалне обичајности са верског и јавно-забавног карактера.

Из разговора са присутним продавцима играчака и резбарије, кафеџијама и другим излагачима роба, речено је да је минулих година прикупљена пореска накнада одлазила општини Бујановац, али да се сада усмерава манастиру. Одатле испада да финансијску корист од световног дела окупљања грађана има особље манастира, упркос томе што је њихово “доходовање” значајно узму ли се у обзир средства која верници приложе током обредних ритуала, уступањем посебних дарова и пазарењем верских симбола.

Социо-културни значај вашара

Вашари као традиционални облик организовања датирају из периода ослобађања Србије од отоманске доминације, тј. када је доминирала натурална привреда, односно из периода када се држава прикључила европској пракси поспешивања робно-новчаних односа, развоју тржишта, изради путева и нових облика комуникација. Да би такав концепт уродио плодом било је потребно отворити процесе трговине различитом робом, и то кроз индивидуалне напоре и облике, што представља део пронађеног модуса у коме ће се изразити

свиње нисам ни видео, све у свему лоша ситуација на тржишту стоке.” (оба примера према: <http://poljoinfo.com/showthre-ad.php?90-Sajmovi-izlozbe-i-vašari-kada-i-gde>).

појединац као слободни предузетник. У колориту стварања нових друштвених односа долази до разраде либералистичке идеолошке поставке, посебно кроз аспект меркантилизма, одакле ће ондашње варошице и градови бити виђени као места која су могла и имала интерес да се прихвате промоције новог облика комуникације између појединца, локалних средина и друштва у целини. С обзиром да је оствареним правом на трговање долазило до мешања људи из различитих крајева, као и да је извесно време било дозвољено учествовање и странаца, то су нове идеје у производњи до те мере унеле помак у начину размишљања и деловања да се напредак у Србији видно осећао. Нови правац развоја државе, као пронађени облик друштвености, одговарао је у потпуности и градовима, будући да су неки од њих уз један организовали два, три, па чак и четири вашара годишње. Свакако, то није било у зависности од воље самих представника градова, већ и од државних власти. У замајцу стварања нове друштвене праксе јачао је облик субјективизације човека и произвођача, односно инаугурисано је *стицање* као део напретка и просперитета не само из угла поседовања техничких новина и овладаности бољим комуникацијама, већ и друштвеним системом којим је све то и било омогућено.

Ширењем градова, изједначавањем његових житеља у статусном погледу – као слободних људи, бољим повезивањем града и села, јачањем привреде и развојем трговине њеним умножавањем кроз трговачке радње, те развојем путева и других техничких новина, али и порастом куповне моћи и изменом новчаних токова у долажењу до непокретних и покретних добара, омогућавањем грађанима нове видове забаве и разоноде свакодневно током целе године – биоскопи, позоришта, радио и ТВ апарати итд., итд., све је то допринело да се однос према вашару као специфичном једногодишњем или двогодишњем празнику до те мере потисне да је од некадашњег сјаја и емотивног набоја остала само његова симболика, осим верских мотива који као некада стоје у позадини. У том смислу треба просуђивати и вашар који се организује уз манастир Прохор Пчињски за време летњег Св Јована.

Дакле, сврха овог вашара није била у томе да у време његовог одржавања грађани обезбеде потребне производе или алате. На промену структуре понуда у току оваквих дана већ давно стоји заокрет “духа новог времена” у коме нема места занатској производњи. Оно што је било најважније и шта се постигло, поред верске посете манастиру, јесте да су становници овог краја имали могућности за дружење, показивање, сретање једних са другима и упознавање, те и то што је у сваком њиховом покрету било нешто од значајне театралности.

Одатле се може истаћи да је вашар тек сада у предзнаку забаве и да се као таакв не разумева као повод како би се нешто ново открило или прихватило (што ће рећи – да би се остварила нека воља), већ да се на дан његовог одржавања људи окупљају на већ виђено и, утолико, за разлику од порива у минулим деценијама, подржали оно што је данас доминантно за овај ниво испољавања догађајности – поновљива лагодност у разумевању живота.

Литература

Срећковић, Саша и Сузана Антић. *Вашари у Србији*. Београд: Демократска странка, Истраживачко-издавачки центар, 2007..

Lazić, Veselin, ur. *Vašar je bio: dućani, pijace i vašari u Vojvodini*. Novi Sad: Kulturno-istorijsko društvo PČESA, 2003.

<http://sr.wikipedia.org/sr/Вашар>

<http://brdsko-planinskopcelarenje.com/forum/index.php?topic=1032.0>

<http://www.izvor.rs/index.php?page=24>

[http://blog.b92.net/text/18451/Vašar na Preobraženje](http://blog.b92.net/text/18451/Vašar%20na%20Preobraženje)

<http://poljainfo.com/showthread.php?90-Sajmovi-izložbe-i-vašari-kada-i-gde>

<http://www.rumatourism.com/index.php/en/rumski-vasar>

ФОТОГРАФИЈЕ

Слика 1. Монахиње испред цркве

Слика 2. Славски колачи пре сечења

Слика 3. Кафана са живом музиком

Слика 4. Предмети од гипса

Слика 5. Дечје играчке

Слика 6. Штанд са иконама и резбаријом

Слика 7. Дрвене плочице са етимологијом имена

Слика 8. Штанд са књигама

Слика 9. Продаја сладоледа и лимунaде

Слика 10. Забавни део – аутомобили за децу

Јован Живковић
Милан Тасић

ВАШАР У ПРОХОРУ ПЧИЊСКОМ КАО СИМБОЛ ПРОШЛИХ ВРЕМЕНА (БУЈАНОВАЦ)

Резиме

У раду се презентује кратак увид у настанак друштвеног феномена какав је вашар, али и савремени пресек његовом приступу у начелу. Такође се предочава значај места и време поводом саборског организовања током 2012. године у Долини Пчиње крај манастира Прохор Пчињски. Текст садржи и анализу специфичности понуда – услуга и роба, кроз разраду њене структуре која је могла да се установи коришћеним методама – посматрањем, разговором и упоређивањем. Дobar део закључака се односи и на приступ и понашање грађана за време вашарског славља, када се истовремено испољава и поштовање према верском аспекту на коме почива цео овај догађај.

Кључне речи: напредак, забава, трговина, саборност, религија.

FAIR IN A PROHOR PČINJSKI AS A SYMBOL OF THE LAST TIME (BUJANOVAC)

Summary

This paper presents a brief overview of the emergence of social phenomena such as the fair, but also a modern section of his approach in principle. It also presents the importance of the occasion and the time of the parliamentary organization in 2012. The end of the Valley Pčinja Prohor Pčinjski. The text also contains an analysis of the specific offer - goods and services, through the development of its structure, which could determine the methods - observation, discussion and comparison. A good part of the conclusions relating to the access and behavior of citizens during fair celebration, when both manifest and respect for the religious aspect that underpins the whole event.

Key Words: progress, entertainment, commerce, catholicity, religion.

ФОТО-АЛБУМ

Велико Градиште: Понуда грнчарије на великоградиштанском вашару

Велико Градиште: Дворишне металне ограде различитих облика

Велико Градиште: Понуда каменорезачких производа

Голубац: Производи од плетеног прућа

Голубац: Тезга са слаткишима из домаће радиности

Голубац: Продавница намештаја на отвореном

Црнајка: десно сточна пијаца, лево продаја остале робе и вејници

Црнајка: Тезга са свећама, лицидерским срцима и вештачким цвећем

Црнајка: Ристићева роба

Кладово: Вашарски шатор у коме се очекује долазак певача

Кладово: Ривија завеса

Кладово: Луна парк

Неготин: Тезга са народном ношњом

Неготин: Посластичарски производи

Неготин: Понуда роштиља у једној од шатри на Неготинском вашару

Зајечар: Казанџијски и клонферски производи из Сврљига

Зајечар: Панталоне и кошуље

Зајечар: Еј кафано, празна ли си

Књажевац: Кафанска шатра с музиком

Књажевац: Шећерна вуна (Бора Јовановић из Ниша)

Књажевац: Разноврсна роба од дрвета

Пирот: Накупци откупљују стоку

Пирот: Вечерња панорама вашара

Пирот: Горан Савић и Бранка Нађ на „зиду смрти“

Димитровград: Наступ КУД „Цариброд“ из Димитровграда

Димитровград: Једно од „етно-домаћинстава“ са понудом својих производа

Димитровград: Гости из Злакуса са грнчарском робом

Љуберађа: Турнир у малом фудбалу

Љуберађа: Роми на вашару

Љуберађа: Занатски производи

Црна Трава: Мед, слатко и сируп са Власине на вашару

Црна Трава: Иконе у дрвету и бројанице на вашару

Црна Трава: Коло на Сабору печалбара и неимара

Власина Рид: Играорци

Власина Рид: Бувљак, тј. „Кинези“

Власина Рид: Циганска банда Аце Живковића

Босилеград: Културно-уметнички програм на сабору

Босилеград: Опуштање у колу

Босилеград: Ромски оркестар

Доњи Козји До: „Кафићи“ на Вашару

Доњи Козји До: „Земљана тезга“ са алатима, резервним деловима и машинама

Доњи Козји До: Презентација традиционалних јела из Пчиње

Прохор Пчињски: Славски колачи пре сечења

Прохор Пчињски: Штанд са иконама и резбаријом

ПРОТОКОЛ

за социолошко-етнолошко прикупљање података о вашарима
у источној и југоисточној Србији
(Драгољуб Б. Ђорђевић, 2012)

1. Званичан назив вашара

2. Назив вашара у народу

3. Датум одржавања _____
4. Место одржавања: село _____ град _____ негде у
атару (назив) _____
5. Општина _____
6. Који је верски или традиционални празник у позадини:

7. Од када се одржава (прецизно или приближно):
_____?
8. Ако се вашар селио, где се раније одржавао:
_____?
9. Колики простор заузима (оквирно – км² или м²):
_____?
10. Како се зове тај део насеља:
_____?
11. Положај вашарског простора у односу на центар насеља

12. Процена целодневних посетилаца

ВАШАР У ПОГРАНИЧЈУ

13. Добна структура посетилаца (деца, млади, средњих година, старији – оквирна пропорција)

14. Полна структура (оквирна пропорција)

15. Посетиоци у традиционалној ношњи (опис)

16. Посетиоци претежно долазе из: а) истог места б) истог и суседних места в) истог, суседних и удаљенијих места
17. Вашарлије су и прекограничне комшије:
_____?
18. Бројне су вашарлије и гастарбајтери на годишњем одмору:
_____?
19. Роми на вашару (оквирна присутност и улога)

20. Ако их има, број шатри, кафана, вејника

21. Број шатри, кафана и вејника са “живом” музиком

22. Оркестар сачињавају

23. Свира се која врста музике:

24. Посећеност шатри..., посебно у поподневним и вечерњим сатима

25. Мени у шатрама... Да ли се издваја неко традиционално јело:

26. Ћевапџинице (број, асортиман, изглед, хигијена...)

27. Друге врсте брзе хране (бурек, меџике, погачице...)

28. Продаја посластица и других занимација (лицидерка срца, “вуна”, зашићерене јабуке, сладолед, кувани и печени кукуруз, кикирики, семенке...)

29. Луна парк и остале справе за забаву (набрајање и детаљан опис)

30. Евентуални инциденти (због алкохола, музике, коцке, забаве, крађе...; описати и раније случајеве)

31. Изложеност и продаја производа старих заната (детаљно набрајање и опис; релативно потпун списак старих заната дат је у књизи *Вашари у Србији*)

32. Изложеност и продаја “класичне” робе, оне са бувљака, пијаца и из обичних и кинеских продавница (детаљно набрајање и опис; релативно потпун списак дат је у књизи *Вашари у Србији*)

33. Привредни значај вашара за место у којем се одржава и непосредну околину

34. Социо-културни значај вашара за место у којем се одржава и непосредну околину

35. Интересантни вашарлија прича “причу”

Мноштво фотографија (касније одабрати десет упечатљивих за зборнички текст).

Истраживач би, на основу прикупљених података и целодневног запажања према Протоколу, требало да састави целовиту монографску студију о конкретном вашару. Истраживач ће употребити целокупно истраживачко искуство и методолошко умеће да надогради овде предложена упутства и што свеобухватније проучи вашар..

ИНДЕКС ИМЕНА

- Анић, Јован 125
Антанасијевић, Властимир 125
Антанасијевић, Ненад 125
Антић, Сузана 36, 286
Антонић, Драгомир 283
Атали, Жак (Jacques Attali) 193
Атов, Рајна 303
- Барјактеревић, Мирко 141
Благојевић, Станојло 260-261,
268
- Ван Генеп, Арнолд (Arnold van
Genep) 143
Воза, Данијела 33
Вујић, Јоаким 8
Вуковић, Милован 1
- Гавриловић, Данијела 221
Гавриловић, Љиљана 200
Голубовић, Нинослав 21
Гроздић, Аца 80
Грујић, Алимпије 106
- Димитријевић, Станче 259, 268
Димитријевић Срећковић,
Весна 262, 268
Дробњаковић, Боривоје М. 301
Дурлић, Паун 33
- Ђорђевић, Велимир 124
Ђорђевић, Драгољуб Б. ххii, 1,
34, 117, 279, 316
Ђурђулов, Жарко 10
- Елијас, Норберт (Norbert Elias)
108
Ердељановић, Јован 141
Ерић, Добрица viii
- Живковић, Аца 288
Живковић, Јован 337
Жунић, Драган 281
Журкић, Тихомир 40-42, 44-45,
49-51
- Захаријев, Владимир 303
Здравковић, Бобан 174
Здравковић, Данијела 313
Златић, Новак 43
Златковић, Миљана 319-321
- Ивић, Сима 258
Игић, Ђорђе 176-177
Илић Крстић, Ивана 1
- Јонових, Анкица 50-52, 54
Јовановић, Ангелина 147
Јовановић, Бора 148
Јовановић, Зоран М. 193
Јовановић, Зоран Р. 299
Јовановић, Милош 103
Јовановић, Тома 8
- Кајоа, Роже (Roger Caillois) 143
Карађорђевић, Јелисавета 52
Каниц, Феликс (Felix Kanitz) 8-
9, 33, 37, 39, 47, 164, 197-198
Ковачевић, Иван 36, 106, 279,
290
Кодић, Мирко 86, 128
Коковић, Драган 74
Костић, Александра 251
Костић, Софија 285
Крстић, Дејан 117
Крстић, Драгољуб 41-42, 47-50
- Леви-Строс, Клод (Claude Lévi-
Strauss) хvi, 2
Лефевр, Анри (Henri Lefebvre)
72, 163
Лич, Едмунд (Edmund Leach) 143

- Мамутовић, Екрем** 326
Марјановић, Милош vii
Марковић Крстић, Сузана 251
Мемедовић, Јован 203
Мертон, Роберт (Robert King Merton) 2
Милановић, Урош 177
Милошевић Радуловић, Лела 141
Милтојевић, Весна 33
Митић, Драгољуб 324
- Нађ, Бранка** 177
Николић, Биљана 287
Николић, Божа 318-319, 325-326
Николић, Витомир 292
Николић, Драган 107
Николић, Мирослав 107
- Обилић, Милош** 39
Обреновић, Милош 314
- Павковић, Ивана** 326
Павковић, Никола 36, 106, 279, 289
Павловић, Данијела 10
Панић, Милош 8
Пауновић, Мирослав 11
Петковић, Зоран 10
Петровић, Владан 279
Петровић, Горан 150
Петровић, Јасмина 193
Петрунов, Ратко 303-304
Попов, Раша 282
Поповић, Јован М. 258
Поповић, Милић 258
- Радуловачки, Љиљана** 290
Радуловић, Ненад 44-45, 48-49
Ранчић, Славољуб 260, 269
- Редклиф-Браун, Алфред (Alfred Reginald Radcliffe-Brown)** 2
Ристић, Драган Ј. 288
Ристић, Радивоје 45
- Савић, Горан** 177
Симић, Драгиша 106
Срећковић, Саша 36, 286
Стаменковић, Иван 289
Станисављевић, Никола 325
Стевановић, Бошко 268
Стевановић, Немања 326
Стефановић, Видоје 313
Стефановић Караџић, Вук xii, 3, 35, 141, 194, 255, 315
Стјепановић Захаријевски, Драгана 141
Стојановић, Драган 181, 184
Стојанчевић, Видосава 314
- Тасић, Ивана** 325
Тасић, Милан 337
Тасић, Милош 103
Тодоровић, Драган 159
Трифунровић, Весна 67
- Фукујама, Френсис (Yoshihiro Francis Fukuyama)** 300
- Хабермас, Јирген (Jurgen Habermas)** 299
Хелер, Агнеш (Ágnes Heller) 72
- Цветковић, Горан** 125
Цветковић, Марија 221
Цвијић, Јован 35-36

О ПРИРЕЂИВАЧИМА

Драгољуб Б. Ђорђевић, доктор социолошких наука, редовни професор *социологије културе и морала и професионалне етике инжењера* на Машинском факултету Универзитета у Нишу. Председник Југословенског удружења за социологију (1998-2000), главни уредник универзитетског часописа *Теме* (2001-2011), оснивач (1993) и почасни председник (2008) Југословенског удружења за научно истраживање религије, члан Међудодељењског одбора САНУ за проучавање мањина и људских права и Комисије за проучавање живота и обичаја Рома САНУ. Истражује православље, нове религиозне покрете, етничке, религијске и конфесионалне односе у Србији и на Балкану; могућности интеркултурализма у мултиетничким и мултиконфесионалним друштвима, с посебним освртом на Роме.

Драган Годоровић, доктор социолошких наука, доцент *основа социологије и историјске социологије* на Филозофском факултету Универзитета у Нишу. Генерални секретар *Југословенског удружења за научно истраживање религије* из Ниша (2002-), уредник серије „Philosophy, Sociology, Psychology and History“ часописа „Facta Universitatis“ Универзитета у Нишу (2013-), председник *Српског социолошког друштва* (2013-), члан Комисије за проучавање обичаја и живота Рома САНУ (2013-). Бави се историјском социологијом, социологијом религије и ромологијом.

Дејан Крстић, магистар етнологије и антропологије, пред одбраном доктората са темом о Торлацима, етнолог-виши кустос Народног музеја у Зајечару, објавио један музејски каталог, две књиге као приређивач и тридесетак радова из области етнологије и историографије, као и око три стотине новинских и других стручних и информативних чланака.

О ПИСЦИМА

Данијела Вога, мастер инжењерског менаџмента, асистент за ужу научну област *друштвене науке* на Техничком факултету (Бор) Универзитета у Београду.

Милован Вуковић, доктор политиколошких наука, ванредни професор *социологије и пословне етике* на Техничком факултету (Бор) Универзитета у Београду.

Данијела Гавриловић, доктор социолошких наука, ванредни професор *социологије морала и социологије религије* на Филозофском факултету Универзитета у Нишу.

Нинослав Голубовић, доктор географских наука, доцент за *демографију, географију становништва и географију насеља* на Природно-математичком факултету Универзитета у Нишу.

Јован Живковић, доктор политиколошких наука, редовни професор *социологије и социологије религије* на Високој школи струковних студија за васпитаче у Алексинцу.

Данијела Здравковић, доктор социолошких наука, доцент за ужу научну област *социологија* на Учитељском факултету (Врање) Универзитета у Нишу.

Ивана Илић Крстић, магистар наука заштите животне средине, асистент за *друштвено-хуманистичке науке у заштити радне и животне средине* на Факултету заштите на раду Универзитета у Нишу.

Зоран Јовановић, доктор политиколошких наука, ванредни професор *социологије масовних комуникација* на Филозофском факултету Универзитета у Нишу.

Зоран М. Јовановић, доктор историје уметности, доцент за *националну историју уметности новијег доба* на Филозофском факултету Универзитета у Приштини, са привременим седиштем у Косовској Митровици.

Милош Јовановић, дипломирани социолог, докторанд Филозофског факултета у Нишу, асистент за *социологију права и социологију морала* на Филозофском факултету Универзитета у Нишу.

Александра Костић, доктор психолошких наука, ванредни професор *социјалне перцепције и невербалне комуникације* на Филозофском факултету Универзитета у Нишу.

Милош Марјановић, доктор социолошких наука, редовни професор Правног факултета у Новом Саду на предметима *социологија, социологија права, социологија политике и социјална патологија*. Бави се и методологијом друштвених наука, демографијом, етносоциологијом и ромологијом.

Сузана Марковић Крстић, доктор социолошких наука, доцент за *социјалну демографију, социологију села и социологију града* на Филозофском факултету Универзитета у Нишу.

Лела Милошевић Радуловић, доктор социолошких наука, доцент за *основе социологије и социологију васпитања и образовања* на Филозофском факултету Универзитета у Нишу.

Весна Милтојевић, доктор социолошких наука, ванредни професор *социологије и основа безбедности и социјалне екологије* на Факултету заштите на раду Универзитета у Нишу.

Владан Петровић, магистар наука физичке културе, наставник вештина на Машинском факултету Универзитета у Нишу.

Јасмина Петровић, доктор социолошких наука, доцент за *методологију социолошких истраживања* на Филозофском факултету Универзитета у Нишу.

Видоје Стефановић, доктор економских наука, редовни професор *туристичког менаџмента и људских ресурса у туризму* на Природно-математичком факултету Универзитета у Нишу.

Драгана Стјепановић Захаријевски, доктор социолошких наука, редовни професор *социологије породице* на Филозофском факултету Универзитета у Нишу.

Милан Д. Тасић, доктор филозофских наука, редовни професор филозофских предмета на Учитељском факултету (Врање) Универзитета у Нишу.

Милош Тасић, дипломирани филолог англиста – мастер, наставник *Енглеског језика I и II* на Машинском факултету Универзитета у Нишу.

Весна Трифуновић, доктор социолошких наука, ванредна професорка *социологије и социологије образовања* на Факултету педагошких наука (Јагодина) Универзитета у Крагујевцу.

Марија Цветковић, докторанд Филозофског факултета у Београду, асистент за *предшколску и школску педагогију* на Филозофском факултету Универзитета у Нишу.

Библиотека ПОГРАНИЧЈЕ

ИЗАШЛО

1. Ђорђевић, Д. Б., Стевановић, Ђ. и Д. Тодоровић (прир.). *Село у пограничју*. Београд: Службени гласник, Завод за проучавање села, 2012.
2. Милошевић Радуловић, Ј., Петровић, Ј. и И. Илић Крстић (прир.). *Старији људи у пограничју*. Београд, Ниш: Службени гласник, Машински факултет, 2013.
3. Тасић, М., Здравковић, Д. и Д. Крстић (прир.). *Људи из пограничја говоре*. Врање: Учитељски факултет, 2014.
4. Ђорђевић, Д. Б., Узуновић, С. и В. Петровић. *Сирово борово: социолошка генеза прешевског Цакановца*. Нови Сад, Ниш: Прометеј, Машински факултет, 2014.
5. Ђорђевић, Д. Б., Тодоровић, Д. и Д. Крстић (прир.). *Вашир у пограничју*. Нови Сад, Ниш: Прометеј, Машински факултет, 2014.

ПРЕД ИЗЛАСКОМ

6. Ђорђевић, Д. Б. и М. Вуковић (прир.). *Породично газдинство у пограничју*. Нови Сад, Ниш: Прометеј, Машински факултет, 2014.
7. Петровић, Ј., Ђорђевић, Д. Б. (прир.). *Проучавање друштвених појава: методолошка разматрања*. Ниш: Филозофски факултет, Машински факултет, 2014.
8. Јовановић, М., Трифуновић, В. и Д. Здравковић (прир.). *Учитељ у пограничју*. Ниш: Филозофски факултет, 2014.
9. Трифуновић, В., Ђорђевић, Д. Б. и Њ. Драговић (прир.) *Узорник у пограничју*. Јагодина: Педагошки факултет, 2014.
10. Тодоровић, Д., Ђорђевић, Д. Б. *Занимљиви Роми*. Ниш: Филозофски факултет, 2014.